INQUISITIO HAERETICAE PRAVITATIS
NEERLANDICA

GESCHIEDENIS

DER

INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN

TOT AAN

HARE HERINRICHTING ONDER KEIZER KAREL V

(1025-1520)

DOOR

Dr. PAUL FREDERICQ , 1850—1920

GEWOON HOOGLEERAAR AAN DE FACULTEIT VAN WIJSBEGEERTE EN LETTEREN
DER HOOGESCHOOL VAN GENT

EERSTE DEEL

DE NEDERLANDSCHE INQUISITIE TIJDENS DE ELFDE, TWAALFDE EN DERTIENDE EEUWEN

MET TWEE KAARTEN

GENT
J. VUYLSTEKE

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

GENT, DRUKKERIJ VICTOR VAN DOOSSELAERE

1892

GESCHIEDENIS

DER

INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN

HOOGESCHOOL VAN GENT

Werken van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis

van Prof. PAUL FREDERICQ

III

INQUISITIO HAERETICAE PRAVITATIS
NEERLANDICA

GESCHIEDENIS
DER
INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN
TOT AAN
HARE HERINRICHTING ONDER KEIZER KAREL V
(1025-1520)

DOOR
Dr. PAUL FREDERICQ
GEWOON HOOGLEERAAR AAN DE FACULTEIT VAN WIJSBEGEERTE EN LETTEREN
DER HOOGESCHOOL VAN GENT

EERSTE DEEL
DE NEDERLANDSCHE INQUISITIE TIJDENS DE ELFDE, TWAALFDE EN DERTIENDE EEUWEN

MET TWEE KAARTEN

GENT | 'S-GRAVENHAGE
J. VUYLSTEKE | MARTINUS NIJHOFF
GENT, DRUKKERIJ VICTOR VAN DOOSSELAERE
1892

AAN

MIJNEN AMBTGENOOT EN VRIEND

DR. J. G. R. ACQUOY

HOOGLEERAAR TE LEIDEN

Degenen, die zich de moeite zouden getroosten in eenig tijdschrift of dagblad dit werk te bespreken, zouden mij hoogst verplichten, indien zij er mij kennis van wilden geven, en alle recht op mijne dankbaarheid verwerven met mij een afdrukje hunner recensie te laten geworden.

P. F.

INHOUD

BLZ.

tweemaal toe. — Zijne derde keizerlijke wet van 14 Mei 1238 is nog strenger. — De ketters moeten in 't openbaar levend verbrand worden. — In 1239 herhaalt Frederik II zijne drie keizerlijke wetten tegen de ketters. — Uitdrukkelijk en herhaaldelijk worden zij door de pausen goedgekeurd en aan de wereldlijke overheid opgedrongen : door Innocentius IV in 1243, 1252 en 1254; door Clemens IV in 1265; door Bonifacius VIII in 1296 en 1298. — Beteekenis dier keizerlijke wetgeving. — Op den linkeroever der Schelde (koninkrijk Frankrijk) ontwikkelde zich eene dergelijke wetgeving. — Bepalingen van *Li Livres de jostice et de plet* (c. 1260). — *Establissemens de saint Louis* (c. 1270). — *Coutumes* de Beaumanoir (c. 1280). — Wet van koning Lodewijk IX den Heiligen tegen de ketters van Zuid-Frankrijk (April 1228). — Zijne verlorene wet tegen de ketters van zijn noordelijk gebied tot aan de Schelde (1228?). — Bevel van koning Philips IV den Schoone (September 1298), schier letterlijk overgeschreven uit Bonifacius VIII's Decretalen (3 Maart 1298). — Op het einde der 13de eeuw is nagenoeg dezelfde wereldlijke wetgeving in de Nederlanden op de beide oevers der Schelde door de drukking der Kerk tot stand gekomen. — De leer der Kerk wordt heel duidelijk samengevat door den heiligen Thomas van Aquino in zijne *Summa Theologica*: de ketter moet door den geestelijken rechter aan de wereldlijke macht uitgeleverd worden om gedood te worden (*a mundo exterminandus per mortem*).

VOORBERICHT

Deze verhandeling heb ik geschreven naar aanleiding der gezamenlijke studie, die ik met mijne leerlingen van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis had ondernomen.

Zoodra van mijn *Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae* (deel I, 1025-1520) de eerste vellen, bevattende de stukken der elfde, twaalfde en dertiende eeuwen, afgedrukt waren, begonnen wij, gedurende den winter 1888-89, deze oorkonden aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Het geluk wilde, dat alsdan de drie deelen van Lea's uitmuntende *History of the Inquisition in the Middle Ages* juist waren verschenen. Dat standaardwerk bewees ons dan ook diensten, die wij niet hoog genoeg kunnen schatten.

Ons gemeenschappelijk onderzoek, voortgezet gedurende de academische jaren 1889-1890 en 1890-1891, terwijl wij allerlei zijpaden insloegen en zijdelingsche opsporingen ondernamen, zooals dat uit den aard van eenen practischen leergang onvermijdelijk is, — ons onderzoek leidde langzamerhand tot het schrijven van eene reeks opvolgende hoofdstukken, die, nadat zij door mij waren opgesteld, aan de leerlingen op onze wekelijksche bijeenkomsten werden voorgelezen en niet zelden hier en daar naar hunne aanmerkingen werden verbeterd.

Aldus ontstond deze verhandeling over de beginselen en de uitbreiding der bisschoppelijke en pauselijke Inquisitie in de Nederlanden tot op het einde der 13de eeuw alsmede over de betrekkingen der Kerk met de wereldlijke macht op dat gebied.

In den loop van het academisch jaar 1891-1892 hoop ik met mijne studenten deze studie op denzelfden voet voort te zetten aangaande de kettervervolging in onze gewesten tijdens de 14de en 15de eeuwen.

In dit werk verwijs ik gedurig naar het eerste (en eenig verschenen) deel van mijn *Corpus doc. Inq. Neerl.*, waarin, naast onuitgegeven stukken, er ook veel te vinden zijn, die reeds elders gedrukt waren ; doch telkens wordt in dat geval ook het boek opgegeven, waarin degenen, die het *Corpus* niet zouden bezitten, ze aantreffen kunnen.

Evenals in het *Corpus* geef ik verder, bij middel van twee schetskaartjes, een overzicht der staatkundige en der kerkelijke indeeling der Nederlanden gedurende de middeleeuwen, beiden zoo verschillend van onze tegenwoordige toestanden.

Met mijne leerlingen van den practischen leergang draag ik dit werk op aan mijnen ambtgenoot en vriend Dr. J. G. R. Acquoy, hoogleeraar te Leiden, wiens academisch proefschrift[1], in 1857 verschenen, het eerste begin van een wetenschappelijk onderzoek bevatte naar het wezen der kettervervolging in onze gewesten vóór de herinrichting der Inquisitie onder keizer Karel V.

De man, die sedert meer dan dertig jaren zooveel goeds gegeven heeft op het gebied der Nederlandsche kerkgeschiedenis, zal het wellicht van ons niet onaardig vinden, dat mijne studenten en ik hem met deze bescheiden, doch hartelijke opdracht aan den flinken eersteling uit zijne studentenjaren komen herinneren.

---

[1] *Gerardi Magni epistolae* XIV e codice Hagano nunc primum editae et perpetua annotatione, qua melius et ipse et tempora ejus cognoscantur, instructae (Amsterdam 1857). Zie aldaar, op blz. 44-48 het « Excursus de haeretica e pravitatis inquisitione, Gerardi Magni aetate et paulo post in patria nostra vigente. »

Onder degenen, die mij bij het schrijven dezer verhandeling behulpzaam zijn geweest, herdenk ik vooral met erkentelijkheid mijne twee ambtgenooten der Gentsche hoogeschool, Dr. H. Pirenne, professor in de middeleeuwsche geschiedenis, en Mr. P. van Wetter, professor in het Romeinsch recht.

Ten slotte nog een woord van dank aan mijne leerlingen van den practischen leergang, wier namen ik hierachter volgen laat als eene herinnering aan onze steeds aangename samenwerking.

Bijzonder wil ik hier den heer Julius Frederichs, thans leeraar aan het kon. athenaeum te Oostende, vermelden, omdat hij mij onverpoosd in mijne opzoekingen heeft bijgestaan.

P. F.

Gent, October 1891.

LEERLINGEN

VAN DEN

PRACTISCHEN LEERGANG VAN VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

Academisch jaar 1888-1889.

De heeren Julius *Frederichs*, van Gent (Vlaamsche normale afdeelingen).
Daniel *Jacobs*, van Schaarbeek (id.)
Julius *Meysmans*, van Geldenaken (id.)
Leo *Meysmans*, van Geldenaken (id.)
Herman *Vander Linden*, van Leuven (id.)
Leonard *Willems*, van St-Joost-ten-Oode (2e doctoraat in de rechten).

Academisch jaar 1889-1890.

De heeren Paul *Aelterman*, van Lokeren (candidatuur in de wijsbegeerte).
Julius *Frederichs*, van Gent, agregaat-leeraar voor de geschiedenis.
Daniel *Jacobs*, van Schaarbeek (Vlaamsche normale afdeelingen).
Julius *Meysmans*, van Geldenaken (id.)
Leo *Meysmans*, van Geldenaken (id.)
Frans *Pasteyns*, van Leuven (id.)
Herman *Vander Linden*, van Leuven (id.)

Academisch jaar 1890-1891.

De heeren Julius *Frederichs*, van Gent, agregaat-leeraar voor de geschiedenis.
Daniel *Jacobs*, van Schaarbeek (doctoraat in de geschiedenis).
Leo *Meysmans*, van Geldenaken (id.)
Frans *Pasteyns*, van Leuven (candidatuur in de geschiedenis).
Mr. Leonard *Willems*, van St-Joost-ten-Oode, advocaat.

INLEIDING

OORSPRONG DER KETTERVERVOLGING IN WEST-EUROPA [1]

Reeds was de onverdraagzaamheid der Christenen in hunne godgeleerde twisten aanhoudend grooter geworden, naarmate zij meer op de ondersteuning der Romeinsche keizers mochten rekenen, toen, vijftien eeuwen geleden, in 385 te Trier het eerste regelmatige doodvonnis tegen den Spaanschen ketter Priscillianus en zes zijner volgelingen werd uitgesproken en ten uitvoer gebracht. Maar de zaak was alsdan nog zoo ongewoon, dat zij eene uitbarsting van verontwaardiging en afschuw te weeg bracht. Van de twee bisschoppen, die dit kettergeding geleid hadden, Ithacius en Idacius, werd de eene uit zijnen bisschopszetel ontzet en de andere nam uit eigene beweging zijn ontslag. De Heilige Martinus van Tours, die het onmogelijke gedaan had om dit schandaal te vermijden, betuigde er luide zijne smart over [2].

---

[1] Over dit vraagstuk zie vooral C. Schmidt, *Histoire de la secte des Cathares ou Albigeois* (2 deelen, Parijs en Genève 1849); J. Ficker, *Die gesetzliche Einführung der Todtesstraffe für Ketzerei* (in de *Mittheilungen des Instituts für Œsterreichische Geschichtsforschung*, deel I, 2e afl., Innsbruck 1880); J. Havet, *L'hérésie et le bras séculier au moyen âge jusqu'au treizième siècle* (in de *Bibliothèque de l'École des Chartes*, deel XLI, Parijs 1881); en H. Ch. Lea, *A History of the Inquisition in the Middle Ages* (3 deelen, New-York 1888).

[2] Sulpicius Severus, *Chronica* of *Historia Sacra*, II, 50 (uitgave van Halm, blz. 103): Tum Martinus apud Treveros constitutus non desinebat increpare Ithacium [episcopum] ut ab accusatione desisteret, Maximum [imperatorem] orare, ut sanguine infelicium abstineret: satis superque sufficere, ut episcopali sententia haeretici iudicati ecclesiis pellerentur; saeuum esse et inauditum nefas, ut causam ecclesiae iudex saeculi iudicaret. Denique quoad usque Martinus Treveris fuit,

Doch in 447, slechts twee-en-zestig jaar na den dood van Priscillianus en zijne aanhangers, verklaarde paus Leo I, bijgenaamd de Groote, dat de wereldlijke macht in dat geval zeer goed had gehandeld, wanneer zij die ketters met het zwaard had uitgeroeid, en wanneer zij duidelijk ingezien had, dat het goddelijk en het menschelijk recht beide zouden verstoord geweest zijn, indien men aan zulke slechte lieden het leven had gelaten. Dit gebruik van het wereldlijk zwaard vond de paus zelfs zeer voordeelig, dewijl de Kerk, die geen bloed vergieten mag, toch zeer gebaat wordt door de strengheid der regeerders, omdat velen in de geestelijke zaken onderworpen blijven, wanneer zij eene wereldlijke kastijding moeten vreezen [1].

---

dilata cognitio est; mox discessurus egregia auctoritate a Maximo elicuit sponsionem nihil cruentum in reos constituendum. Sed postea imperator per Magnum et Rufum episcopos deprauatus et a mitioribus consiliis deflexus.... — Sulpicius Severus, *Dialogus* II (III), 11-13 (Halm, blz. 209): Pia enim erat sollicitudo Martino, ut non solum Christianos, qui sub illa erant occasione uexandi, sed ipsos etiam haereticos liberaret. — De Heilige Martinus van Tours zou, volgens de zeer juiste opmerking van den heer Lea (*History of the Inquisition in the Middle Ages*, deel I, blz. 214, noot), waarschijnlijk vreemd hebben opgekeken, indien men hem voorspeld had, dat later een paus zou gevonden worden, namelijk paus Adriaan VI van Utrecht, onze eenige Nederlandsche paus, die de uitmoording van Priscillianus en zijne aanhangers als een voorbeeld voor de onderdrukking der Lutheranen zou aanhalen in zijne breve van 25 November 1522, gericht tot de te Nuremberg vergaderde Rijksstanden van Duitschland, waarin te lezen stond: « Ubi teter iste cancer ita ulcerosus esset ut blandis levibusque medicamentis curari non posset, aspera erunt et ignita cauteria adhibenda et abalienata membra ab integro corpore penitus resecanda. Sic Deus omnipotens schismaticos fratres Dathan et Abiron in terrae barathrum vivos dimersit, et nolentem obedire sacerdotis imperio capitali supplicio puniri jussit (Num. 26); sic apostolorum princeps Petrus Ananiam et Saphiram sibi in Deum mentientes subito morituros denuntiavit; *sic veteres et pii imperatores Jovinianum et Priscillianum haereticos gladio saeculi sustulerunt;* sic D. Hieronymus Vigilantium item haereticum optat in interitum carnis tradi, ut spiritus salvus fiat; sic denique majores vestri de Johanne Hussita et Hieronymo Pragensi, qui nunc in Luthero revixisse videntur, a quo et in summa habentur veneratione, in Constantiensi concilio debitas sumpsere poenas; *quorum sancta et praeclara gesta si etiam in hac parte (ubi aliter fieri nequeat) fueritis imitati,* non dubitamus quin, etc. » (Raynaldus, *Annales ecclesiastici* ad annum 1522, nr LX, blz. 363, uitgave van Keulen 1694; Martin Luthers *Schriften und Wercke*, deel VII, blz. 326, uitgave van Leipzig, 1732.)

[1] In zijnen brief aan bisschop Turribius (21 Juli 447): Merito patres nostri, sub quorum temporibus haeresis haec nefanda prorupit, per totum mundum instan-

Overigens is het genoegzaam bekend, dat de Romeinsche keizers, zoodra zij zich tot het Christendom bekeerd en de Kerk onder hunne bescherming genomen hadden, eene zeer strenge wetgeving tegen de ketters invoerden. Deze laatsten, wanneer zij hunne dolingen weigerden te herroepen, moesten ter dood gebracht worden [2]; en dit bleef de regel in 't Oosten, onder de Byzantijnsche keizers, in wier gebied de godgeleerde twisten en de kerkelijke onverdraagzaamheid welig bleven tieren.

Maar in West-Europa ging het Romeinsche keizerrijk in 475 te gronde en werd daardoor die keizerlijke wetgeving aan het wankelen gebracht. De Germaansche vorsten der Gothen en der Bourgondiërs, die zelve tot de kettersche secte van Arius behoorden, lieten de kettervervolging varen. De Franken, ofschoon zij Roomsch-katholiek waren en er zich op beroemden onbesmet van ketterij te zijn [1], handelden evenzoo. De Merowingers en Karolingers ijverden nochtans zeer krachtig voor de orthodoxe Kerk. Intusschen vertoonde zich geene ketterij van belang in het Westen. Anders had men waarschijnlijk van eenen Karel den Groote eene onverbiddelijke strengheid jegens de ketters mogen verwachten, daar hij de heidensche Saksers in Duitschland met bloedig geweld tot het Christendom bracht.

Omstreeks het jaar 1000 zag men eindelijk de opkomst en snelle verbreiding van de ketterij der Catharen in die algemeene kerkelijke rust van West-Europa verandering brengen.

---

ter egere, ut impius furor ab universa ecclesia pelleretur, quando etiam mundi principes ita hanc sacrilegam amentiam detestati sunt, ut auctorem ejus cum plerisque discipulis legum publicarum ense prosternerent. Videbant enim omnem curam honestatis auferri, omnem conjugiorum copulam solvi simulque divinum jus humanumque subverti, si hujusmodi hominibus usquam vivere cum tali professione licuisset. Profuit diu ista districtio ecclesiasticae lenitati, quae, etsi sacerdotali contenta judicio cruentas refugit ultiones, severis tamen christianorum principum constitutionibus adjuvatur, dum ad spirituale nonnumquam recurrunt remedium, qui timent corporale supplicium. (Mansi, *Sacrorum conciliorum collectio*, deel V, blz. 1289.)

[2] Cod. Theodos., Lib. XVI, Tit 5; Cod. Justinian., Lib. I, Tit. 5; Novell. Theodos., II, Tit. 6; Novell. Valent., III, 16, 1.

[3] Aan 't hoofd der Salische wet lezen wij: « Gens Francorum inclita, auctore Deo condita, fortis in arma, . . . audax, velox et aspera, ad catholicam fidem conversa et *immunis ab herese.* » (*Lex Salica*, ed. Hessels, blz. 422, kol. 1.)

De voornaamste leerstelsels dier ketters waren : het dubbel bestaan van een goed en van een slecht opperwezen en het verwerpen van 't Oude Testament als een werk des duivels, alsmede van den doop bij middel van water, van het huwelijk, van alle dierlijk voedsel, van de vereering des kruises en der beelden, van de tegenwoordigheid van Jezus-Christus in de gewijde hostie, enz.

In de Donaulanden waarschijnlijk onder de Slawische christenen ontstaan, verbreidde deze ketterij zich zeer snel, eerst door het handelsverkeer in de kustlanden der Adriatische zee over de Noordelijke streken van Italië, en verder naar alle richtingen over West-Europa [1]. In 1025 zien wij reeds ketters te Atrecht, dat is in de zuidelijke streken der gewesten, die later den gemeenschappelijken naam van Nederlanden kregen en die in de 16de eeuw, onder de regeering van keizer Karel V, eene volledige herinrichting en versterking der middeleeuwsche Inquisitie hebben zien tot stand komen.

Tot aan de invoering der nieuwe bisdommen onder koning Philips II in 1560 stonden die Nederlandsche gewesten onder de geestelijke leiding van *zeven* bisschoppen, die zelve van *drie* buitenlandsche aartsbisschoppen afhingen : namelijk de aartsbisschoppen van Reims, van Keulen en van Trier.

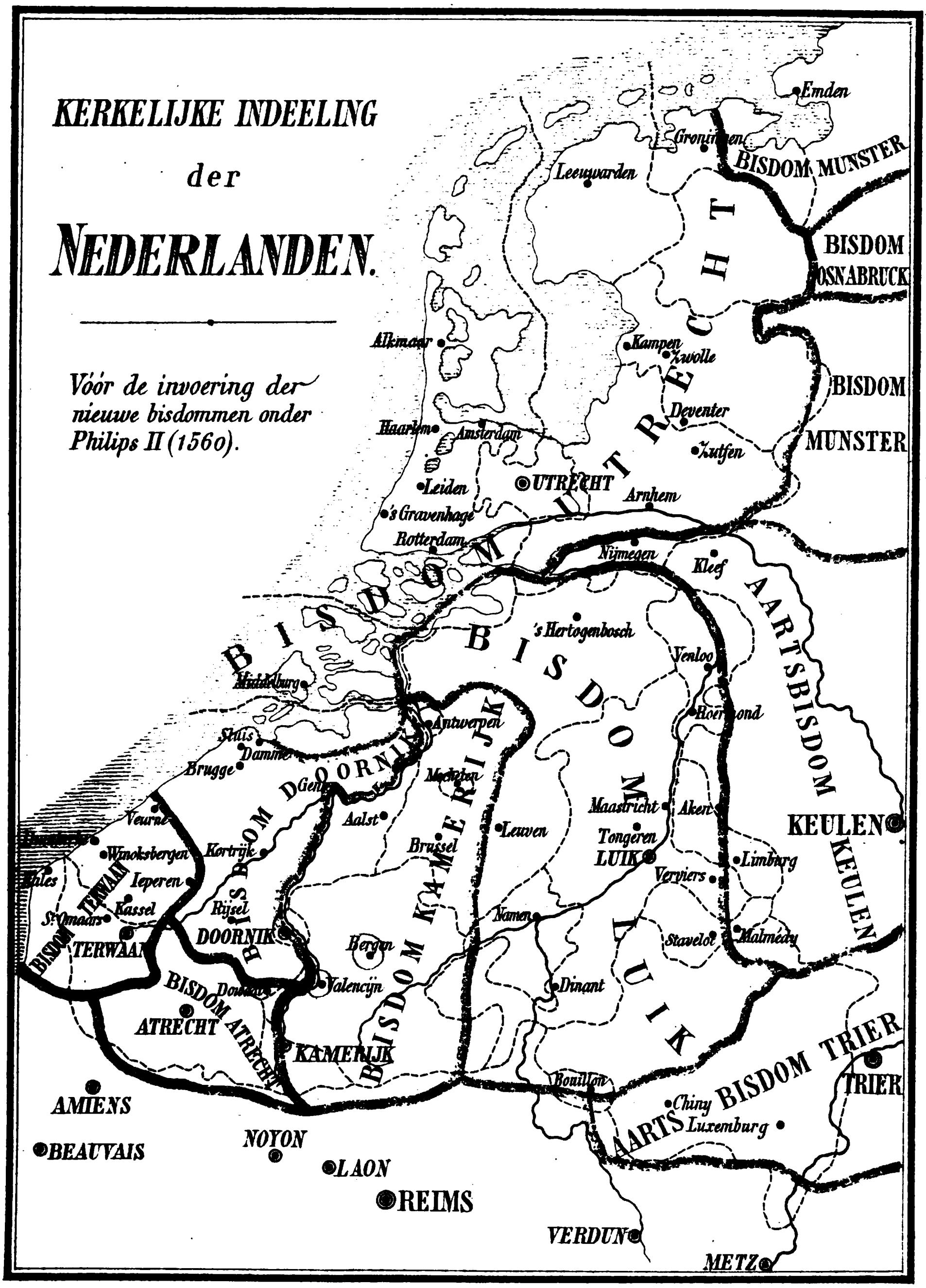
Die zeven bisschoppen, wier geestelijk gebied geheel of gedeeltelijk in de Nederlanden was gelegen, waren die van *Munster*, (welke slechts over een gedeelte van Groningerland heerschte) ; die van *Utrecht* (over Friesland, Drenthe, Overijssel of 't Oversticht, een groot deel van 't graafschap Gelderland, 't Utrechtsche Sticht, de graafschappen Holland en Zeeland en de Vier Ambachten of Zeeuwsch-Vlaanderen) ; die van *Luik* (over het uitgestrekte prinsdom van dien naam, een deel der graafschappen, later hertogdommen Gelderland, Limburg en Luxemburg, schier geheel het graafschap Namen, een hoekje van het graafschap Henegouwen en van het grondgebied der abdij van Stavelot-Malmédy en een zeer aanzienlijk gedeelte van het hertogdom Brabant); die van *Kamerijk* (over den rechteroever der Schelde in het Kamerijksche,

---

[1] Schmidt, *Histoire des Cathares*, deel I, blz. 9 en volg.

Steendr. P. Allaert.

KERKELIJKE INDEELING
der
NEDERLANDEN.
Vóór de invoering der nieuwe bisdommen onder Philips II (1560).
BISDOM UTRECHT
BISDOM MUNSTER
BISDOM OSNABRUCK
BISDOM MUNSTER
AARTSBISDOM KEULEN
KEULEN
BISDOM LUIK
BISDOM KAMERIJK
BISDOM DOORNIK
BISDOM TERWAAN
BISDOM ATRECHT
AARTS BISDOM TRIER
Emden
Groningen
Leeuwarden
Alkmaar
Kampen
Zwolle
Deventer
Haarlem
Amsterdam
Zutfen
Leiden
UTRECHT
Arnhem
's Gravenhage
Rotterdam
Nijmegen
Kleef
's Hertogenbosch
Venloo
Middelburg
Roermond
Sluis
Antwerpen
Damme
Brugge
Gent
Mechelen
Veurne
Aalst
Leuven
Maastricht
Aken
KEULEN
Winoksbergen
Kortrijk
Brussel
Tongeren
LUIK
Limburg
Ieperen
Verviers
Kassel
Rijsel
Namen
St. Omaars
TERWAAN
DOORNIK
Bergen
Stavelot
Malmedy
Valencijn
Dinant
ATRECHT
KAMERIJK
TRIER
Bouillon
Chiny
Luxemburg
AMIENS
BEAUVAIS
NOYON
LAON
REIMS
VERDUN
METZ

in de graafschappen Henegouwen en Vlaanderen en in het hertogdom Brabant tot aan de Dijle met het grondgebied der twee Nethen, benevens het markgraafschap Antwerpen, de heerlijkheid Mechelen en een hoekje van het graafschap Namen); die van *Doornik* (op den linkeroever der Schelde over het grootste gedeelte van het graafschap Vlaanderen benevens het Doorniksche); die van *Terwaan* of *Terenburg* (over 't Zuid-Westen van het graafschap Vlaanderen en het Noord-Westen van het graafschap Artois, meerendeels in het grondgebied van de opper-Lei en van den IJzer); en die van *Atrecht* (over het grootste gedeelte van het graafschap Artois).

Onder den aartsbisschop van *Keulen* stonden de bisschoppen van Munster, Utrecht, Luik, Osnabruck, enz.; onder den aartsbisschop van Reims, de bisschoppen van Kamerijk, Doornik, Terwaan, Atrecht, Noyon, Amiens, enz.; en onder den aartsbisschop van *Trier*, de bisschoppen van Verdun, Metz, enz.

Daarenboven oefenden twee der drie buitenlandsche aartsbisschoppen rechtstreeksche episcopale rechten in kleinere uithoeken der Nederlanden uit : te weten, die van *Keulen* over een deel van het hertogdom Gelderland (tusschen Maas en Waal) en over een deel van het hertogdom Limburg en van 't grondgebied der abdij van Stavelot-Malmédy; en die van *Trier*, over de grootere helft van het het hertogdom Luxemburg. Over veel kleinere uithoekjes der Nederlanden strekte zich het geestelijk gezag der bisschoppen van Osnabruck, Verdun en Metz uit [1].

Al die aartsbisschoppen en bisschoppen waren verplicht de ketterij in de Nederlandsche gewesten te onderdrukken: hun ambt van opzichters van het geloof (*episcopoi*) bracht dit mede; en zij deden het dan ook tijdens de elfde en twaalfde eeuwen met meerderen of minderen iever, zooals wij in de volgende bladzijden zullen zien.

---

[1] Over den oorsprong der Nederlandsche bisdommen, zie de verhandelingen van kanunnik P. Claessens, in de *Revue Catholique* (jaargang 1877, deel I) en kanunnik De Ridder, in de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* (deel I en volg.), alsook Moll's *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, passim.

EERSTE HOOFDSTUK

DE BISSCHOPPELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN TIJDENS DE 11de EN 12de EEUWEN.

Strenger dan in de Zuidelijke landen van Europa [1] betoonde men zich van eerst af aan jegens de ketters in 't koninkrijk Frankrijk, dat zich ten Noorden tot aan den linkeroever der Schelde in ons vaderland uitstrekte. De vervolging begon ook weldra in het Duitsche Rijk, dat ten onzent op den rechteroever van denzelfden stroom zijne uiterste grens bezat.

De eerste toepassing der doodstraf in West-Europa, na de opkomst der nieuwe secten, had in 1022 plaats.

In dat jaar liet de Fransche koning Robert II de Vrome, zoon van Hugues Capet, dertien ketters te Orléans in zijne tegenwoordigheid verbranden [2]. Uit de opsporingen der geleerden is gebleken, dat de brandstapel in 't begin der middeleeuwen de meest gebruikelijke vorm tot het uitvoeren der doodstraf was, meer nog dan de galg [3]. Daarenboven was het een regel, dat de tooveraars en giftmengers verbrand werden. Wellicht beschouwde men de ketterij, bij dat eerste geding te Orléans, als iets, dat met tooverij en geestelijke vergiftiging kon gelijk gesteld worden [4].

---

[1] Havet, blz. 11 en 12.
[2] *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, deel X, passim.
[3] Havet, blz. 14.
[4] Ibid., bl. 15.

Althans was het verbranden der ketters te dien tijde eene nieuwigheid in Europa; doch dat praecedent heeft verschrikkelijke gevolgen gehad. Opmerkenswaardig is het ook, dat te dier gelegenheid een reeds gestorven ketter op 't kerkhof werd ontgraven en zijn lijk verbrand, hetgeen later insgelijks eene gewoonte bij de ketterjacht is geworden. Het gebeurde te Orléans in 1022 is aldus een feit van beslissenden invloed op de kettervervolging in West-Europa geweest.

Drie jaren later vinden wij het eerste spoor van een geregeld kettergeding in den zuidelijken uithoek der gewesten, die later den naam van Nederlanden hebben gedragen en tot wier grondgebied wij onze studie zullen beperken.

Atrecht, alsdan nog in 't graafschap Vlaanderen gelegen en er de rol eener hoofdstad spelende, was de plaats, waar dat eerste Nederlandsche kettergeding in 1025 werd ingespannen. Daarover bezitten wij twee belangrijke stukken, opgesteld door den kerkvoogd zelven, die de geheele zaak leidde[1]; en die stukken hebben ons de schilderachtigste bijzonderheden bewaard.

Bisschop Gerardus I was in Januari 1025 te Atrecht aangekomen, toen hem aangekondigd werd, dat eenige ketters uit Italië aldaar verbleven en er hunne dolingen heimelijk onder het volk hadden gepredikt. Aanstonds geeft de bisschop bevel om de besmette personen aan te houden. Deze trachten door de vlucht aan het kettergericht te ontsnappen, maar worden gevat en in den kerker geworpen, waar zij drie dagen op hun vonnis wachten. Te vergeefs werden folteringen aangewend om hen tot schuldbekentenis over te halen [2]. Ondertusschen, beveelt de bisschop aan de geestelijken en aan de monniken, dat zij eenen dag zouden vasten om van God de bekeering der ketters te bekomen.

---

[1] *Corpus*, blz. 1-5. — Aldus verwijzen wij in den loop van dit werk naar het eerste deel van ons *Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae*. Verzameling van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden. I. Tot aan de herinrichting der Inquisitie onder keizer Karel V (1025-1520). XL-640, blz. (Gent en 's Gravenhage, 1889.)

[2] Comprehensi multa dissimulatione renitebant, adeo ut nullis suppliciis possent cogi ad confessionem (*Corpus*, deel I, blz. 1; d'Achery, *Spicilegium*, deel I, blz. 607).

Op den derden dag, zijnde eenen zondag, begeeft zich de bisschop met zijne geestelijkheid naar de O.-L. Vrouwekerk en zingt er plechtig het *Exsurgat Deus* in bijzijn van het toegestroomde leekenvolk. Daarna neemt hij plaats op eenen troon, omringd van de abten, aartsdiakens en verdere geestelijken, allen naar rang en orde gezeten; en hij geeft bevel de ketters uit de gevangenis te halen en vóór hem te brengen. Als zij daar in de kerk vóór hem te recht staan, houdt hij eerst eene aanspraak tot de menigte en gaat dan over tot de ondervraging der betichten, die bekennen naar den Italiaanschen ketter Gundulfus te hebben geluisterd en van hem geleerd te hebben, dat men het doopsel, de gewijde hostie, de biecht, het oppergezag der Kerk en het huwelijk moet verwerpen. Zijne geheele leering komt eenvoudig hierop neer: « Verlaat de wereld, bevrijd uw vleesch van alle booze begeerten, wees vol broederliefde jegens al de aanhangers der secte. »

Hierop hield bisschop Gerardus een lang sermoen over de dogma's, sacramenten en instellingen der Kerk, met allerlei teksten en redeneeringen. Ondertusschen liep de dag ten einde. Maar de ketters, die eerst onwrikbaar hadden geschenen, bleken nu door de kracht der bisschoppelijke rede en door God's genade overwonnen, waarop Gerardus hen uitnoodigde om met hem en de aanwezige geloovigen den banvloek over al de aanhangers van ketterijen uit te spreken.

In 't Latijn werd dan namens de gansche geestelijkheid luidop verklaard, dat alwie de voormelde dolingen beleed, veroordeeld en gebanvloekt was, en dat men integendeel de leerstelsels der Kerk moest geloven. Deze verklaring werd aan de betichten in de volkstaal door eenen taalman overgezet; zij beaamden haar ten volle en plaatsten als handteeken een kruisje op de acte, die daarvan werd opgemaakt. Waarna de volksmenigte, God lovende, 's bisschops zegen ontving en elk tevreden naar zijn huis keerde. Aldus luidt het kleurrijk verhaal van bisschop Gerardus.

Ongetwijfeld zou de zaak niet zoo vreedzaam zijn afgeloopen, indien de ketters in hunne dolingen standvastig waren gebleven.

[1] *Corpus*, blz. 1.

Men merkt het dadelijk aan de krachtdadige aanhouding der Catharen en aan hunne strenge behandeling in den kerker. Men merkt het ook aan den toon van bisschop Gerardus, die in eenen brief aan zijnen ambtgenoot Reginaldus van Luik, zijne verbazing en spijt uitdrukt, dat deze de ketters van zijn geestelijk gebied ongedeerd heeft gelaten[1]. In dien brief ziet men Gerardus hem zijn eigen gedrag ten opzichte der Atrechtsche ketters als het ware ter navolging omstandig verhalen met een blijkbaar welgevallen, waar een stilzwijgend verwijt in besloten ligt.

In het Duitsche Rijk, waar 't bisdom Luik in lag, was men alsdan nog niet begonnen, gelijk in Frankrijk, de ketters bij middel van den brandstapel uit te roeien. Te Luik vooral schijnen in dien tijd christelijker gevoelens overheerschend te zijn geweest. Immers, toen omstreeks 1048 Roger, bisschop van Châlons, zijnen Luikschen ambtgenoot raadpleegde, om te weten welke houding hij tegenover de ketters van zijn bisdom aannemen zou, antwoordde hem de toenmalige bisschop van Luik, de edelgeaarde Wazo, in eenen uitvoerigen brief, die ons door eenen tijdgenoot werd bewaard [1].

Na eerst vastgesteld te hebben, dat de leerstelsels der ketters door de Kerk veroordeeld zijn, maant Wazo zijnen Franschen ambtsbroeder nochtans tot groote zachtmoedigheid aan, hem wijzende op de parabel van Christus, die niet wilde dat het onkruid uitgerukt werd, uit vrees dat men ook tegelijkertijd de goede tarwe zou uitroeien. Aldus heeft de Zaligmaker zijne verduldigheid betoond en gewild, dat zijne volgelingen ook aldus jegens de verdoolden zouden handelen; want de ketters, die heden onkruid zijn, kunnen zich morgen bekeeren en goede tarwe worden. Door strengheid te gebruiken zouden wij Hem beleedigen, die den dood des zondaars niet begeerd heeft, maar hem den tijd tot bekeering heeft willen laten. Weg dus met den brandstapel (*iudicium pulveris*); gebruiken wij niet het wereldlijk zwaard om degenen te dooden, aan wie onze Schepper en Zaligmaker zelve vergiffenis schenkt, opdat zij zich van den duivel uit eigene

---

[1] *Anselmi Gesta spiscoporum Leodiensium*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel VII, blz. 227-228; *Corpus*, blz. 6-8.

beweging kunnen afkeeren [1]. God's oordeel is ondoordringbaar. Wellicht zal Hij boven ons in 't hemelsch vaderland degenen stellen, die wij nu als zijne vijanden beschouwen. Was de apostel Paulus niet eerst een vervolger der christenen? De bisschoppen zijn niet gezalfd om te dooden, maar om levend te maken [2]. Intusschen moeten de ketters met hunne aanhangers uit de Kerk gebannen worden, en den geloovigen zal men bevelen zich van hen afgezonderd te houden; want alwie pek aanraakt, wordt er door bezoedeld [3].

Deze prachtige brief van bisschop Wazo werd ons door zijnen levensbeschrijver, den Luikschen kanunnik Anselmus, die kort na Wazo's dood schreef [4], met bewonderende instemming medegedeeld. « De goede bisschop, zegt hij, wilde de blinde en wreede razernij der Franschen, die gewoon zijn naar bloed te dorsten, intoomen [5]. »

Daarop bespreekt Anselmus op zijne beurt het vraagstuk van het dooden der ketters in denzelfden geest en besluit, dat de goddelijke wet zulks nergens goedkeurt noch voorschrijft [6].

De aarzelingen van den bisschop van Châlons, die aan den zachtmoedigen Wazo om raad schrijft, dezes echt Evangelisch antwoord en Anselmus' geestdriftige goedkeuring bewijzen genoeg, dat de

---

[1] Cesset ergo iudicium pulveris, audita sentencia Conditoris, nec eos queramus per secularis potentiae gladium huic vitae subtrahere, quibus vult idem Creator et Redemptor Deus sicut novit parcere, ut resipiscant a diaboli laqueis, quibus capti tenentur, ad ipsius voluntatem.

[2] Interim nichilominus meminisse debemus, quod nos, qui episcopi dicimur, gladium in ordinatione quod est secularis potentiae non accipimus; ideoque non ad mortificandum, sed pocius ad vivificandum auctore Deo inungimur.

[3] Est tamen aliud quod sollicite de praedictis agendum est scismaticis, quod et vos nequaquam ignoratis, ut ipsi eisque communicantes catholica communione priventur, coeterisque omnibus publice denuncientur, ut secundum propheticam ammonitionem exeant de medio eorum et immundissimam eorum sectam ne tetigerint, quoniam qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea.

[4] Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, 5e uitgave, deel II, blz. 131.

[5] Haec . . . . studebat inculcare, ut praecipitem Francigenarum rabiem cedes anhelare solitam a crudelitate quodammodo refrenaret. (*Monumenta Germaniae*, Scriptores, deel VII, blz. 228.)

[6] Haec dicimus, non quia errorem hereticorum tutare velimus, sed quia hoc in divinis legibus nusquam sanccitum non approbare monstremus.

bloedige kettervervolging ten onzent omstreeks het midden der 11de eeuw in den schoot zelve der Kerk nog veel tegenkanting en zelfs afschuw ontmoette.

Maar Wazo's brief was de zwanenzang der christelijke verdraagzaamheid in onze gewesten. Theoduinus, zijn onmiddellijke opvolger op den Luikschen bisschopszetel, was reeds met geheel andere gevoelens bezield. In 1050, slechts twee jaren na Wazo's dood, schrijft hij aan den Franschen koning Hendrik I[1], dat deze vorst zich de moeite sparen kan een concilie bijeen te roepen om erkende ketters te vervolgen: zulke menschen moet men zelfs niet aanhooren; kerkvergaderingen zijn overbodig; alleen hoeft men over hunne lijfstraf te beraadslagen. Daarom zou de koning met de bisschoppen, den keizer en den paus dienen te onderzoeken welke straf die ketters zullen ondergaan; daar het rechtvaardig is, dat aller handen zich keeren tegen degenen, die hunne handen tegen allen keeren.

Kort daarna was het Fransche stelsel van het dooden der ketters overigens in 't Duitsche Rijk ook ingevoerd, daar op het Kerstfeest van 1051 en van 1052 keizer Hendrik III in zijne tegenwoordigheid te Goslar eenige Catharen om het leven liet brengen. Dat die ketters aan de galg werden opgehangen, bewijst alleen, dat de brandstapel nog niet algemeen als de eenige vorm der halsrechting voor de ketters was aangenomen[2]. Op de beide oevers der Schelde, in het koninkrijk Frankrijk en in het Duitsche Rijk, was aldus de bloedige kettervervolging vóór het einde der 11de eeuw reeds in zwang.

Maar naast die ketters, die tegen enkele punten van het geloof optraden, en door de bisschoppen en de vorsten uitgeroeid werden, ziet men eene andere soort van zoogezegde ketters krachtdadig door de pausen vervolgd. Dank aan den hervormingsgeest, die van de abdij van Cluny was uitgegaan, was in de Kerk eene sterke beweging ontstaan om haar van allen wereldlijken invloed te zuiveren en om de verdorvene zeden der geestelijkheid te louteren.

---

[1] Dom Bouquet, *Recueil des historiens des Gaules*, deel XI, blz. 497, 498; *Corpus*, blz. 8-10.

[2] Havet, blz. 18.

De simonie, dat is het wraakroepend verschacheren van sacramenten en van geestelijke waardigheden, en het huwelijk der priesters, ziedaar de twee kankers, die deze beweging met woeste geestdrift aantastte. De pausen der 11de eeuw stelden de simoniake en getrouwde priesters op denzelfden rang als de ketters en vervolgden hen als dusdanig tot op de bisschoppelijke zetels. In dezen strijd toonde Gregorius VII zijne welgekende krachtdadigheid. In eene bul van 10 November 1076[1] waarschuwde hij de Vlaamsche gravin Adela tegen de getrouwde geestelijken, die « in hoererij leven », en tegen Hubertus, den aartsdiaken van Terwaan, die wegens simonie door eenen pauselijken legaat ketter was verklaard. En als diezelfde Hubertus tot bisschop van Terwaan was opgeklommen, zond de paus hem (16 Maart 1080) eene geweldige bul[2], waarin hij begon met hem als zijnde een ketter den gebruikelijken apostolischen groet te weigeren en hem vervolgens door allerlei bedreigingen vermaande onmiddellijk tot inkeer te komen. Hubertus' opvolger op den bisschoppelijken stoel van Terwaan, Lambertus van Belle, vervolgde paus Gregorius VII met niet minder hevigheid en hij trachtte, in eene bul van 1083[3], den Vlaamschen graaf ~~Robert II van Jerusalem~~ tegen dien gebanvloekten ketter, « een lid van den Antichrist », in 't harnas te jagen. Daarmede zou de graaf den zegen van God en van St-Pieter alsmede het eeuwig leven verwerven[4]. Eenige jaren later (21 Januari 1102) zien wij paus Paschalis II denzelfden Vlaamschen graaf gelukwenschen over zijne krachtdadigheid jegens God's vijanden te Kamerijk en hem aanzetten om even onverbiddelijk de valsche gebanvloekte priesters van Luik te vervolgen. Ook moet hij den Duitschen keizer Hendrik, den hoofdman der ketterij, met al zijne aanhangers bevechten. Geen aangenamer plicht kan in God's oogen betracht worden en de paus beveelt hem zoo te

---

[1] *Corpus*, blz. 10, 11; Mansi, deel XX, blz. 216-217.

[2] *Corpus*, blz. 12, 13; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XIV, blz. 645, 646.

[3] *Corpus*, blz. 13, 14; Mansi, deel XX, blz. 372.

[4] Over die wreede vervolging der Terwaansche bisschoppen door Gregorius VII zie in de *Revue historique* van Parijs (deel I, blz. 399 en volg.) de belangrijke verhandeling van A. Giry, *Grégoire VII et les évêques de Térouane*.

handelen tot vergiffenis zijner zonden en om het hemelsche Jerusalem te bereiken [1].

Bijna alle Nederlandsche bisschoppen waren te dien tijde tegen dat streven der pausen uit eigenbelang en uit behoudenden geest gekant. Nog vóór het einde der 11de eeuw kwam dan ook de bisschoppelijke ketterjacht met de pauselijke verkettering der simoniake geestelijken in onze gewesten tot eene opmerkelijke botsing [2].

Gerardus II, bisschop van Kamerijk, bevond zich ten jare 1077 in de omstreken van Dowaai. Daar vertelde men hem van eenen zekeren Ramihrdus, die ketterijen verkondigde en reeds veel aanhangers van beider kunne aangeworven had. Zonder uitstel liet de bisschop hem vóór zich verschijnen, ondervroeg hem en liet hem naar Kamerijk overbrengen. Daar ging de bisschop met Ramihrdus een openbaar twistgeding aan, in de tegenwoordigheid zijner abten en geestelijken. Vermaand om tot teeken zijner rechtgeloovigheid de communie te ontvangen, weigerde Ramihrdus vlakaf, zeggende dat hij van niemand der aanwezige abten noch priesters, ja niet van den bisschop zelven het lichaam des Heeren wilde ontvangen, daar ieder van hen met simonie of gierigheid was bezoedeld. Daarop ontstaken de geestelijken in toorn, riepen Ramihrdus tot ketter uit en gingen uiteen. Maar eenige dienaars van den bisschop, door het volk geholpen, wierpen zich op den ongelukkige en verbrandden hem. Standvastig en biddend stierf hij den vuurdood. Velen onder zijne aanhangers bewaarden eerbiedig van zijne verkoolde beenderen en asch. « Van die secte, » verklaart de gelijktijdige kronijkschrijver, « vindt men er nog velen in zekere steden, en het zijn meestal wevers. »

Doch Ramihrdus was blijkbaar een aanhanger van het pausdom in zijnen strijd tegen de simoniake geestelijkheid. Zoodra Gregorius VII van zijne verbranding gehoord had, trok hij zonder aarzelen partij voor den verbranden ketter tegen den bisschop van Kamerijk; en den 25 Maart 1077 [3] zond hij uit Bibianello aan den

---

[1] *Corpus*, blz. 14, 15; Dom Bouquet, deel XV, blz. 25.

[2] *Corpus*, blz. 11, 12; *Chron. S. Andreae castri Cameracesii*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel VII, blz. 540.

[3] Jaffé, *Bibliotheca*, deel II, blz. 268.

bisschop van Parijs eene bul, waarbij hij hem voorschreef de Kamerijkers in den ban der Kerk te slaan, omdat zij eenen man verbrand hadden, die niets anders misdeed dan te verklaren, dat de priesters, levende in ontucht en simonie, onwaardig zijn de sacramenten te bedienen [1]. Wat de verdere afloop der zaak was, is onbekend.

In 1112 werden te Ivoy [2], in het toenmalig graafschap Luxemburg gelegen, eenige ketters gevonden, die de communie, het doopsel en andere geloofspunten verwierpen [3]. Vier dier ketters werden vóór Bruno, bisschop van Trier, gebracht. 't Waren twee priesters, Frederik en Dominicus Guilhelmus, en twee leeken, Durandus en Hamelricus. Deze laatste gelukte er in te ontvluchten, maar tegen de drie anderen werd een kettergericht ingespannen. Durandus bekende schuld, maar zwoer zijne ketterij op relikwieën af. De priester Frederik volhardde integendeel hardnekkig in zijne ketterij. Ook ging de bisschop met hem een openbaar twistgeding aan en berispte hem streng, hem met citaten uit de kerkvaders en uit de H. Schrift bestrijdende; maar de ketter bleef halsstarrig. Dan begon de omstaande menigte te roepen, dat hij veroordeeld moest worden; en er ontstond een groot gedrang, dat Frederik te baat nam om onder het woelige volk weg te sluipen. Toen hij verdwenen was, werd zijn vonnis tegen hem toch uitgesproken. De vierde overblijvende verdachte, de priester Dominicus Guilhelmus kwam nu aan de beurt. Deze beweerde, dat hij zich nooit aan ketterij had schuldig gemaakt, terwijl zijne aanklagers staande hielden, dat zij hem op geheime bijeenkomsten van ketters hadden gezien. Dominicus Guilhelmus, door schrik bevangen en om de priesterlijke waardigheid niet te verliezen, verklaarde zich bereid om zijne onschuld te bewijzen. Daarop werd hem bevolen de mis te zingen, hetgeen hij deed. Wanneer hij nu aan de com-

[1] Relatum nobis est Cameracenses hominem quendam flammis tradidisse eo quod symoniacos et presbyteros fornicatores missas non debere celebrare et quod illorum officium minime suscipiendum foret dicere ausus fuerit. Quod quia nobis valde terribile et, si verum est, omni rigore canonicae severitatis vindicandum esse videtur, enz.

[2] Ivoy-Carignan, nu in Frankrijk (dep. der Ardennen) gelegen.

[3] *Corpus*, blz. 18-22; *Gesta Trevirorum*, blz. 186-189.

munie gekomen was, riep hem de bisschop toe : « Zoo gij het levendmakend sacrament onzer zaligheid, dat gij nu in uwe handen houdt, ooit hebt durven lasteren, verbied ik u het te nutten; zoo niet, ontvang het. » En hij ontving het. Dienvolgens werd hij vrijgesproken en losgelaten ; maar in zijne haardstede teruggekeerd, hing hij nog hardnekkiger dan vroeger zijne ketterij aan. Korten tijd daarna werd hij in overspel betrapt en gedood. Dit alles vertelt ons een tijdgenoot, die oor- en ooggetuige van alles schijnt geweest te zijn [1].

In het geval van den verbranden Ramihrdus (1077) evenals in het eerste niet bloedig kettergericht van 1025 te Atrecht en in dat van Trier (1112) ziet men, dat de bisschop te dien tijde de geheele zaak in persoon leidde, plechtig bijgestaan door zijne gansche geestelijkheid en in de tegenwoordigheid van de toegestroomde leeken, vergaderd in eene groote kerk. Ook sparen zich de kerkvoogden niet en redetwisten zij in 't lang en in 't breed met de verdachte ketters over de punten van het geloof. De geestelijken, die hunnen bisschop omringen, nemen insgelijks hun aandeel in het geding, en zelfs de volksmenigte speelt er hare rol. Te Atrecht keurt zij goed [2] wat de bisschop en de geestelijkheid met de bekeerde ketters aanvangen. Te Kamerijk sleurt zij Ramihrdus naar den brandstapel en helpt zij de dienaars van den bisschop om den veroordeelden ketter te verbranden [3]. Te Trier scheldt ze op den hardnekkigen ketter Frederik en schreeuwt ze, dat men hem moet veroordeelen [4]. In de hoofdtrekken stemmen aldus die drie kettergerichten, die wij tijdens de 11de en in het begin der 12de eeuw in onze gewesten aantreffen, volkomen met elkander overeen en zij

[1] Nunc autem superest, ut gestorum ejus [Brunonis] quoddam memorabile, *cui me contigit interesse*, debeam declarare. (*Corpus*, blz. 19.)

[2] Favente populo. (*Corpus*, blz. 5.)

[3] Quidam vero de ministris episcopi et alii multi deducentes eum in quoddam tugurium inducunt et non reluctantem sed intrepidum et, ut aiunt, in oratione prostratum admoto igne cum tugurio combusserunt. (*Corpus*, blz. 12.)

[4] Cumque ab adstantibus nunc singulariter nunc communiter increpatus atque ad Christianam veritatem incitatus nollet acquiescere, sed magis infidelitate delegisset obstinata mente persistere, acclamabatur ab omnibus Dominicae vocis sententia : « Quoniam ecclesiam non audit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus ; » adjeceruntque gradu moveatur et damnaretur. (*Corpus*, blz. 20.)

laten ons duidelijk nagaan hoe alsdan de bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden te werke ging.

Minder leerrijk voor onze studie is het gelijktijdig zoo berucht geval van den ketter Tanchelm [1]. In de kustlanden van 't bisdom Utrecht had hij omstreeks 1110 zijne dolingen verkondigd en was met twee zijner volgelingen, den smid Manasses en den priester Everwacher, op reis naar Rome, toen zij gedrieën te Keulen op bevel van den aartsbisschop werden gevangen. Zulks vernemen wij uit eenen brief der Utrechtsche kanunniken (1112, na 18 Mei) tot den Keulschen aartsbisschop Frederik gericht, waarbij zij hem bezweren, dat hij die gevaarlijke ketters niet zou laten ontsnappen. Later werd Tanchelm door eenen priester op een schip vermoord, nadat hij te Antwerpen en in de omliggende gewesten talrijke aanhangers had gevonden [2]. Zijne aanhouding te Keulen, die waarschijnlijk door zijne ontvluchting uit den bisschoppelijken kerker zal gevolgd zijn geweest, toont overigens aan, dat de bevoegde kerkprelaat ook in dit geval de kettervervolging in handen heeft genomen.

Enkele andere feiten uit de 12[de] eeuw bewijzen eveneens de voortdurende werkzaamheid der bisschoppen en der geestelijkheid op dat gebied. In 1135 werden te Luik, tijdens eene kerkvergadering [3], eenige ketters onderzocht. Daar de volksmenigte ze wilde steenigen, werden die ketters met grooten schrik bevangen en ontvluchtten 's nachts hunnen kerker ter uitzondering van drie, waarvan één verbrand werd en twee zich met de Kerk verzoenden. Tien jaren later, in 1145, was de Luiksche geestelijkheid alweer met eene kettervervolging gemoeid [4]. Deze maal had de volksmenigte de ketters met geweld willen verbranden en slechts met groote

---

[1] Zie over Tanchelm de stukken van ons *Corpus*, blz. 15-29, en de verhandelingen aldaar op blz. 16 opgegeven.

[2] Qui tandem post multos errores et caedes, dum navigaret, a quodam presbytero percussus in cerebro occubuit. (*Corpus*, blz. 26; *Sigeberti Gemblacensis continuatio Praemonstratensis*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel VI, blz. 449.)

[3] Anno 1135 in concilio Leodiensi (*Corpus*, blz. 30; *Annales Aquenses*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XVI, blz. 685; *Annales Rodenses*, bij Ernst, *Histoire du Limbourg*, deel VII, blz. 45.)

[4] *Corpus*, blz. 31-33; Martène en Durand, *Amplissima collectio*, deel I, blz. 776, 777.

moeite had de geestelijkheid ze bijna allen aan den brandstapel kunnen onttrekken.

In 1152 werd de ketter Jonas door Nikolaas, bisschop van Kamerijk, veroordeeld en als een verrot lid uit de Kerk geworpen [1].

In 1153 was de Atrechtsche bisschop Godeschalk in zijn kerkelijk gebied tegen talrijke ketters werkzaam en had met zijnen geestelijken raad een vonnis tegen hen uitgesproken, dat door paus Eugenius III werd bekrachtigd [2].

In 1157 hield de aartsbisschop Samson te Reims een provinciaal concilie, waarop de straffen, die tegen de ketters moesten uitgesproken worden, voor zijn gebied en dat zijner suffraganen werden vastgesteld [3]. Zooals men weet, waren die suffraganen, wat de Nederlandsche gewesten betreft, de bisschoppen van Kamerijk, Doornik, Terwaan en Atrecht; in nagenoeg een derde der Nederlanden was dienvolgens die regeling der bisschoppelijke kettervervolging van kracht.

Ziehier de voornaamste bepalingen van deze zeer belangrijke kerkelijke verordeningen: De ketters, die het huwelijk verwerpen, zullen eerst door hunnen bisschop in den ban geslagen worden en daarna al hunne goederen verliezen, indien zij volharden; de hoofdmannen der secte zullen tot levenslange gevangenis verwezen worden, tenzij de aartsbisschop eene nog strengere straf (de dood?) noodig oordeele [4]. Hunne aanhangers zullen op 't aangezicht gebrandmerkt worden en gebannen. Zoo zij in 't land terugkeeren, mag iedereen ze aanhouden, dit tot hunne boetedoening en tot ieders verschrikking. Wie zijne onschuld bewijzen wil, zal tot de proef van het gloeiend ijzer [5] toegelaten worden.

Te dien tijde waren de ketters in Vlaanderen talrijk en zelfs

---

[1] *Corpus*, blz. 34, 35; C. L. Hugo, *Ordinis Praemonstratensis annales*, deel I, *Probationes*, kol. 512.

[2] Sententiam quam in eos [haereticos] praedictus frater noster episcopus vester religiosorum virorum consilio promulgaverit, nos auctore Deo ratam habebimus. (*Corpus*, blz. 34; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XV, blz. 479.)

[3] *Corpus*, blz. 35, 36; Mansi, deel XXI, blz. 843.

[4] Carcere perpetuo, nisi gravius aliquid mihi eis fieri debere visum fuerit, recludentur. (*Corpus*, blz. 36.)

[5] Igniti ferri judicio se purgabit. (Ibid.)

ziet men Vlaamsche ketters buiten onze gewesten optreden. Waarschijnlijk in den winter 1160-1161 werden meer dan dertig ketters uit Vlaanderen, boeren van beider kunne, met hunnen aanvoerder Gerardus, te Oxford in Engeland op een concilie door toedoen van koning Hendrik II met een gloeiend ijzer gebrandmerkt en met roeden uit de stad gejaagd; daar het verboden was hun ter hulp te komen, stierven zij weldra van honger [1].

In 1162 vervolgde Hendrik, aartsbisschop van Reims, eenige ketters in Vlaanderen. Deze boden hem te vergeefs eene groote geldsom (600 mark in zilver) aan om aan het kettergeding te ontsnappen, en paus Alexander III was ook in de zaak gemoeid [2]. In het volgend jaar 1163 werden elf Vlaamsche ketters, waaronder negen mannen en twee vrouwen, te Keulen door de geestelijkheid veroordeeld en daarna verbrand [3]. In 1172 stierf insgelijks de ketterche priester Robert te Atrecht op den brandstapel. De bisschop had den aartsbisschop van Reims met veel geestelijken ontboden om het kettergeding bij te wonen. Te vergeefs trachtte Robert bij middel der vuurproef zijne onschuld te bewijzen; daarna werd hij op bevel van den aartsbisschop verbrand [4].

Eenige jaren later, in 1182-1183, had er in Vlaanderen eene

---

[1] Willem van Newbridge († 1208), bij Dom Bouquet, deel XIII, blz. 108. — Zie daarover de vernuftige verhandeling van Julius Frederichs, leerling van mijnen practischen leergang, *De kettervervolgingen van Philips van den Elzas, eene proeve tot dateering der oudste vervolgingen der graven van Vlaanderen tegen de ketters* (verschenen in het *Nederlandsch Museum*, 1890, 4e afl.).

[2] *Corpus*, blz. 36-39; Martène en Durand, *Amplissima collectio*, deel II, blz. 683, 684; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XV, blz. 790.

[3] *Corpus*, blz. 40-44; *Chronica brevis Coloniensis*, bij Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel III, blz. 392; Trithemius, *Annales Hirsaugienses*, deel I, blz. 450-452; *Annales Colonienses maximi*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XVII, blz. 778; Caesarius van Heisterbach, *Dialogus miraculorum*, ed. Strange, deel I, blz. 298, 299.

[4] Purgare ergo famam suam de objecta haeresi judicio candentis ferri frustra proponens, tam manifeste Deo operante cecidit, ut non solum in dextra in qua ferrum gestabat, et in sinistra manu et in utrisque pedibus et in ambobus lateribus, in pectore simul et ventre ustura mirabiliter apparuit. Unde ex mandato archiepiscopi igni iniectus et combustus est. (*Corpus*, blz. 45; *Annales Colonienses maximi*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XVII, blz. 784; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XIII, blz. 723.)

groote kettervervolging plaats [1]. Omstreeks Kerstdag werden veel ketters in het graafschap ontdekt, edellieden, onedelen, klerken, krijgslieden, boeren, maagden, weduwen en gehuwde vrouwen. Met den bijstand van den landvorst graaf Philips van den Elzas onderzocht er Willem, aartsbisschop van Reims, een groot getal te Atrecht, dat alsdan als het ware de hoofdstad van 't graafschap Vlaanderen was. Velen werden verbrand; veel anderen behielden integendeel het leven door het gelukkig doorstaan der vuur- of waterproef. Met twaalf verdachten was dit onder anderen te Ieperen het geval. In 't begin der 13de eeuw, omstreeks 't jaar 1217, werden insgelijks een aantal ketters te Kamerijk op bevel van den bisschop Jan II van Bethune verbrand, nadat zij, met de proef van het gloeiend ijzer door eenen priester op hunne handen gelegd, van ketterij waren overtuigd geworden. Ten gunste van eenen hunner geschiedde integendeel een mirakel bij middel eener goede biecht, en hij werd gespaard [2].

---

[1] *Corpus*, blz. 47-52 en 60-62; *Sigeberti continuatio Aquicinctina*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel VI, blz. 421; Rigordus, bij Pertz, deel XXVI, blz. 288; Vincentius Bellovacensis, *Speculum historiale*, lib. XXIX, cap. 29; Radulfus van Coggeshal, bij Dom Bouquet, *Recueil*, deel XVIII, blz. 92, 93; enz. — Zie ook de reeds aangehaalde verhandeling van J. Frederichs, *De kettervervolgingen van Philips van den Elzas* (in het *Nederlandsch Museum*, 1890, 4e afl.).

[2] *Corpus*, blz. 69; Caesarius van Heisterbach, *Dialogus miraculorum*, deel I, blz. 132: *Cap. XVI. De haereticis apud Cameracum per candens ferrum examinatis et combustis, ex quibus unus beneficio confessionis salvatus est.* In Cameraco civitate episcopali infra hoc quinquennium plures haeretici comprehensi sunt, qui omnes timore mortis suam perfidiam negaverunt. Missus est ab episcopo clericus, qui negantes per candens ferrum examinaret, adustos haereticos sententiaret. Examinati sunt omnes. Qui cum traherentur ad poenam, unus ex eis vir nobilis sanguine reservatur a clerico ad vitam, si forte illum quoquo modo reducere posset ad poenitentiam. Cui sic dixit: « Homo nobilis es; misereor tui et compatior animae tuae. Rogo et moneo, ut adhuc de tanta perfidia resipiscas, de errore ad veritatem redeas, ne per mortem temporalem mortem incurras aeternam. » Ad haec ille respondit: « Experimento didici me errasse; si sera poenitentia mihi prodesse posset, non renuerem confiteri. » Cui cum ille diceret poenitentiam veram nunquam esse seram, vocavit sacerdotem. Confessus est homo suum errorem, ex toto corde Deo promittens, si vita concederetur, satisfactionem. Ut autem pius Dominus vim ostenderet confessionis, mox ut poenitens coepit peccata sua confiteri, coepit et ipsa combustura in manu confitentis paulatim minui. Quae in tantum eo aspicienti decrevit in quantum confessio profecit. Medietate confessionis peracta, media pars plagae est sanata. Ut autem confessionem totam complevit,

Het is de laatste maal, dat wij voor onze gewesten van de vuurproef in kettergedingen hooren gewagen, nadat wij haar in 1172 te Atrecht, in 1182-1183 in dezelfde stad alsmede te Ieperen en gansch Vlaanderen door, en eindelijk in 1217 te Kamerijk hebben zien toepassen. Daarna schijnt dit onderzoeksmiddel, door het provinciaal concilie van Reims in 1157 erkend en voorgeschreven, voor altoos in de Nederlanden vergeten te zijn geraakt.

---

et virtus ipsa confessionis omnem combusturam tam in dolore quam colore delevit et manus pristinam sanitatem recepit. Vocatus est vir a judice ad ignem. Ad quem clericus : « Quare eum vocatis ? » «Ut ardeat, » inquit, « eo quod in examinatione combustus sit. » Tunc clericus ostendens manum eius sanissimam liberavit eum a poenis, ceteris igne consumtis.

TWEEDE HOOFDSTUK

DE BISSCHOPPELIJKE INQUISITIE EN DE PAUSEN

Men herinnert zich, dat paus Leo I in 447 het doodvonnis van den ketter Priscillianus en van zijne volgelingen, te Trier in 385 voltrokken, uitdrukkelijk had goedgekeurd. Maar noch hij noch zijne eerste opvolgers bemoeiden zich rechtstreeks met de kettervervolging; deze bleef aan de bisschoppen, ieder in zijn geestelijk gebied, en aan de wereldlijke macht, om de straf toe te passen, overgelaten. Alleen sprak de paus, als hoofd der Kerk, nu en dan den banvloek over alle ketters in 't algemeen uit: alzoo Leo IX op het concilie van Reims in 1049 [1], Calixtus II op het concilie van Toulouse in 1119 [2], Innocentius II op het tweede algemeen concilie van Lateraan in 1139 [3], Eugenius III op het concilie te Reims in 1148 [4], enz.

Gedurende de 11[de] eeuw hielden de pausen zich nog geheel buiten de bisschoppelijke kettervervolging in onze gewesten, uitgenomen wat de simoniake ketters betreft. Door eene reeks pauselijke bullen dienaangaande en door 't geval van Ramihrdus in 1077, toen Gregorius VII optrad om dezes verbranding streng af te keuren en zijne vervolgers (waaronder den bisschop van Atrecht) in den kerkelijken ban te laten slaan, hebben wij geleerd, hoe de

[1] *Corpus*, blz. 8; Mansi, deel XIX, blz. 737, 742.
[2] *Corpus*, blz. 29; Mansi, deel XXI, blz. 226, 227.
[3] *Corpus*, blz. 31; Mansi, deel XXI, blz. 532.
[4] *Corpus*, blz. 33; Mansi, deel XXI, blz. 718.

pausen zich reeds alsdan het recht toekenden om in de bisschoppelijke Inquisitie tusschen te komen.

In den loop der 12de eeuw gaat de H. Stoel steeds verder op dat gebied. Reeds in 1145[1] werd 's pausen oppergezag in zake van kettervervolging door de Luiksche geestelijkheid volkomen erkend, toen zij, terwijl de bisschopszetel onbezet was, Lucius II bij brieve raadpleegde over hetgeen er voor haar te doen stond ten opzichte van eenige aangehoudene ketters, die het grauw had willen verbranden [2]. Reeds schijnt ook voor den ketter de gelegenheid te hebben bestaan om zich aan de bisschoppelijke rechters te onttrekken en vóór den paus zelven te verschijnen. Althans zond de Luiksche geestelijkheid den ketter Americus aan den paus, opdat deze laatste over zijn geval uitspraak zou doen[3]. Zeer ootmoedig is de toon van geheel het stuk, dat aanvangt met eene verklaring van algeheele onderwerping der Luiksche geestelijkheid aan den paus en dat hem overigens de beslissing over al de moeilijkheden toekent. Ook verwondert het ons niet eenen zijner eerste opvolgers, Eugenius III in 1153, aan de geestelijkheid en aan de bewoners van het bisdom Atrecht uitdrukkelijk te zien bevelen, dat zij zich aan de regeling der kettervervolging moeten onderwerpen, zooals zij ingericht was door hunnen bisschop Godeschalk, die zich te Rome bij den paus was komen beklagen over de verbreiding der ketterij in zijn bisdom en over zijne onmacht daartegen door den onwil zijner kudde [4]. Dit krachtdadig optreden van den paus om den bisschop te beschermen en de bisschoppelijke Inquisitie te steunen is alweer een bewijs, dat de H. Stoel ook hierin zijn oppergezag liet gelden.

Eenige jaren later zien wij integendeel eenen anderen paus tegenover de bisschoppen en de wereldlijke macht eenen meer bescheiden toon aanslaan; maar die paus is Alexander III, alsdan door de overwinningen van keizer Frederik I Barbarossa uit

---

[1] Tusschen Maart en 12 Mei 1145. Verkeerdelijk plaatst Lea (deel I, blz. 219) die gebeurtenis in 1144.

[2] *Corpus*, blz. 31-33; Martène en Durand, *Amplissima Collectio*, deel I, blz. 776, 777.

[3] Ut vestro judicio Deo et ecclesiae satisfaciat. (*Corpus*, blz. 32.)

[4] *Corpus*, blz. 33; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XV, blz. 479.

Italië verdreven en in 't koninkrijk Frankrijk als banneling vertoevende. In een schrijven van 23 December 1162[1] aan Hendrik, aartsbisschop van Reims, verklaarde de paus, dat hij de ketters, tegen dewelke een brief van den prelaat hem gewaarschuwd had, streng had onthaald. Nochtans spoorde hij hem tot christelijke zachtmoedigheid jegens de verdwaalden aan in bewoordingen, die eenigszins aan den brief van bisschop Wazo (1048) herinneren. Het is beter, zegt hij, plichtigen vrij te spreken dan onplichtigen te veroordeelen; eene al te groote zachtheid staat den geestelijken ook beter dan eene al te groote strengheid, blijkens de voorschriften van den Bijbel [2]. Overigens besluit de paus zijn schrijven aan den aartsbisschop met allerlei vriendschapsbetuigingen en belooft hij, dat hij hem weldra melden zal wat er aangaande die ketters in zijnen raad [3] zal beslist worden.

Deze zachtmoedigheid van Alexander III schijnt geenszins in den smaak van den aartsbisschop van Reims noch van zijnen broeder, koning Lodewijk VII van Frankrijk, te zijn gevallen. Deze laatste schreef op eenen hoogst aanmatigenden toon [4] aan Alexander, dat de ketters van Vlaanderen den aartsbisschop met geld hadden willen omkoopen en dat zij bij den paus in beroep waren gegaan, toen zij zagen dat zij bij hunnen kerkvoogd niet zouden ontsnappen. Onverbiddelijke strengheid is hier plicht. De koning zet er den paus toe aan voor de eer van het christen geloof en tot bevrediging der weldenkenden in zijn land. Beslist er de paus anders over en worden die ketters niet streng behandeld, ja uitgeroeid, zoo zal het christen volk ontsticht zijn en tegen den paus en den Stoel van Rome aan 't morren gaan. Met een droog en eenigszins oneer-

---

[1] *Corpus*, blz. 36, 37; Martène en Durand, *Amplissima Collectio*, deel II, blz. 683, 684.

[2] Scire autem debet tuae discretionis prudentia, quia cautius et minus malum est nocentes et condemnandos absolvere quam vitam innocentium severitate ecclesiastica condemnare, et melius viros ecclesiasticos plus quam deceat esse remissos quam in corrigendis vitiis supra modum existere et apparere severos, testante utique Scriptura, quae ait: « Noli nimium esse justus », et alibi: « Qui multum emungit, elicit sanguinem. » (*Corpus*, blz. 37.)

[3] Quod exinde *de consilio fratrum nostrorum* debemus statuere, fraternitati tuae in proximo, auxiliante Domino, rescribemus. (Ibid.)

[4] *Corpus*, blz. 37, 38; Dom Bouquet, *Recueil*, deel XV, blz. 790.

biedig « vaarwel » (*Valete*) neemt hij afscheid van den paus [1].

Op dezen krassen brief des konings was Alexander III 's antwoord uiterst ootmoedig [2]. Hij zegde met genoegen dat schrijven te hebben ontvangen en verhaalde omstandig al wat hij ten opzichte der Vlaamsche ketters had verricht. Eenigen dezer beweerden van alle ketterij vrij te zijn; maar de paus verzond hen vóór de rechtbank van den aartsbisschop van Reims, hetgeen zij weigerden te doen, verkiezende door den paus zelven te worden gevonnist. Alexander verklaart zulks niet te willen toestaan, aleer hij het oordeel van den koning, van den aartsbisschop en van andere kerkprelaten daarover heeft ingewonnen. Vooral den koning belooft hij onderdanig te zijn en zijnen raad in alles te zullen volgen als dien van den voornaamsten verdediger des geloofs.

Den verderen afloop der zaak kennen wij niet; maar slechts vier maanden later zien wij Alexander III, den 19 Mei 1163 op het concilie door hem te Tours gehouden [3], strenge maatregels tegen de ketters uitvaardigen [4]. Hij, die nog korten tijd te voren den aartsbisschop van Reims in zulke roerende bewoordingen tot zachtmoedigheid maande en plechtige teksten der H. Schrift aanhaalde tegen de al te scherpe kettervervolging, beveelt nu, dat men den ketters geenen bijstand biede en hun koopen noch verkoopen mag, zoodat zij buiten het menschdom zullen staan en aldus gedwongen worden aan hunne dolingen te verzaken [5]. De wereldlijke vorsten

---

[1] Precamur itaque attentius pro honore fidei Christianae, ut ex consilio archiepiscopi carissimi filii vestri rem provenire sinatis, ut illi scilicet destruantur, qui contra Deum eriguntur; et severitas in tales commendabilis erit apud omnes qui in patria illa pietatis amatores sunt. Et si aliter egeritis, non expedit fidelium mentibus, quorum murmur non sedabitur facile et in blasphemiam vestram et sanctae Romanae ecclesiae ora quamplurimorum aperietis. Valete. (*Corpus*, blz. 38.)

[2] Tours, 11 Januari 1163. *Corpus*, blz. 38, 39; Martène en Durand, *Amplissima Collectio*, deel II, blz. 684.

[3] Dit concilie was eene indrukwekkende kerkvergadering tellende zeventien kardinalen, honderd vier-en-twintig bisschoppen, waaronder de later zoo beroemde Thomas Becket, een honderdtal abten, veel mindere geestelijken en veel leeken. (Lea, deel I, blz. 118.)

[4] *Corpus*, blz. 39; Mansi, deel XXII, blz. 1177, 1178.

[5] Ut solatio saltem humanitatis amisso, ab errore viae suae resipiscere compellantur. (*Corpus*, blz. 39.)

moeten de ketters in het gevang werpen, na verbeurte hunner goederen. De bisschoppen en al de geestelijken moeten waken en door den geestelijken banvloek beletten, dat de ketters ongedeerd zouden blijven[1]. Door het opleggen dezer laatste verplichtingen aan de bisschoppen is Alexander III de eerste paus geweest, die zich rechtstreeks met de regeling der bisschoppelijke Inquisitie heeft begonnen te moeien.

De paus bleef overigens in die nieuwe richting volharden. In eene bul van 2 Juni 1170 [2], gezonden aan eenige Fransche kerkvoogden, waaronder den aartsbisschop van Reims, waarschuwde hij hen tegen eene nieuwe ketterij en beval hij hun, de wederspannigen met den kerkelijken banvloek te straffen. Negen jaar later, op het derde algemeen concilie van Lateraan, is het dezelfde Alexander III, die, op 19 Maart 1179, weinigen tijd vóór zijnen dood, eene onverbiddelijke kettervervolging voorschrijft [3] en zich andermaal met de bisschoppelijke Inquisitie bezig houdt, om de nalatige bisschoppen of priesters, die de ketters zouden sparen, te verwittigen, dat zij met het verlies van hun geestelijk ambt zullen worden gestraft, tot dat zij door den paus in genade zullen ontvangen worden [4]. Niet alleen wordt aldus den bisschoppen en geestelijken de kettervervolging als een plicht van hun ambt aanbevolen, gelijk op 't concilie van Tours; maar nu komt er nog eene dreigende straf bij voor de lauwheid in 't waarnemen der bisschoppelijke Inquisitie.

De *canones* van dat derde algemeen concilie van Lateraan zijn overigens uiterst scherp op 't punt der ketterij. In het 27e hoofdstuk *De haereticis* worden al de ketters (Catharen, Patarinen, Publicanen en anderen) met al hunne aanhangers en begunstigers in den kerkelijken ban geslagen en als het ware uit het mensch-

---

[1] Unde contra eos episcopos et omnes Domini sacerdotes in illis partibus commorantes vigilare praecipimus et sub interminatione anathematis prohibere, etc. (Ibid.)

[2] *Corpus*, blz. 44; Dom Bouquet, *Recueil*, deel V, blz. 888.

[3] *Corpus*, blz. 46, 47; Mansi, deel XXII, blz. 231-233.

[4] Episcopi vero sive presbyteri, qui talibus fortiter non restiterint, officii sui privatione mulctentur, donec misericordiam apostolicae sedis obtineant. (*Corpus*, blz. 47.)

dom gebannen; de paus schrijft den geloovigen zelfs voor tegen hen de wapens op te nemen tot vergiffenis hunner zonden ; aan de wereldlijke vorsten geeft hij de toelating om de ketters van hunne goederen te berooven en hen zelve tot slavernij te brengen. Groote aflaten en geestelijke voordeelen zullen de belooning zijn dergenen, die de bisschoppen in de kettervervolging zullen ter zijde gestaan hebben [1]. Dit hoofdstuk *De haereticis* is aldus vooral belangrijk, daar men er 't eerste voorbeeld in aantreft van eene gewapende kruisvaart tegen christenen door eenen paus en een concilie aan de geloovigen als een Godgevallig werk aanbevolen, ja opgelegd [2].

In 1184 hield paus Lucius III een concilie te Verona, waar de bisschoppelijke kettervervolging nog veel omstandiger werd geregeld [3]. Aangemoedigd door de tegenwoordigheid van keizer Frederik I, die zich met het pausdom verzoend had, en met het eenparig welgevallen der kardinalen en andere kerkvoogden en wereldlijke vorsten, die op het concilie waren verschenen [4], vaardigde de paus op 4 November 1184 een zeer scherp decreet uit.

De Catharen, Patarinen, Humiliaten, Armen van Lyon, Passaginen, Josepinen, Arnaldisten en andere ketters met hunne begun-

---

[1] Ipsis autem cunctisque fidelibus in remissionem peccatorum injungimus, ut tantis cladibus se viriliter opponant et contra eos armis populum Christianum tueantur. Confiscentur eorum bona, et liberum sit principibus hujusmodi homines subjicere servituti. Qui autem in vera poenitentia ibi decesserint, et peccatorum indulgentiam et fructum mercedis aeternae se non dubitent percepturos. Nos etiam de misericordia Dei et beatorum apostolorum Petri et Pauli authoritate confisi, fidelibus Christianis, qui contra eos arma susceperint et ad episcoporum seu aliorum praelatorum consilium ad eos decertando expugnandos, biennium de poenitentia injuncta relaxamus, aut si longiorem sibi moram habuerint, episcoporum discretioni, quibus huius rei causa fuerit injuncta, committimus, ut ad eorum arbitrium secundum modum laboris major eis indulgentia tribuatur. (*Corpus*, blz. 47.)

[2] Lea, deel I, blz. 123, 124.

[3] *Corpus*, blz. 52-55; Mansi, deel XX, blz. 476-478, alwaar dit stuk verkeerdelijk op het jaar 1181 wordt vermeld. Zie Jaffé, *Regesta Pontif. Rom.*, deel II, blz. 469, nr 15109.

[4] Imperialis fortitudinis suffragante potentia...; nos, carissimi filii nostri Frederici Romanorum imperatoris semper augusti praesentia pariter et vigore suffulti, de communi consilio fratrum nostrorum necnon aliorum patriarcharum, archiepiscoporum multorumque principum, qui de diversis mundi partibus convenerunt. (*Corpus*, blz. 54.)

stigers zijn ten eeuwigen dage in den kerkelijken ban. Zoo zij geestelijken zijn, zullen zij ontwijd worden en van hunne ambten en goederen beroofd om door den wereldlijken arm met de behoorlijke straf [1] gestraft te worden, tenzij zij dadelijk na hunne aanhouding tot den schoot der Kerk terugkeeren en hunne dolingen in 't openbaar afzweren. Ook de leeken zullen desgelijks behandeld worden [2] evenals de verdachten, die hunne onschuld aan den bisschop niet zouden kunnen bewijzen. De hervallen ketters zullen zonder genade [3] door den wereldlijken arm gestraft worden.

Daarenboven bevat het decreet van Verona de eerste omstandige regeling der bisschoppelijke Inquisitie door het pausdom.

De hoofdbepalingen dienaangaande zijn de volgende [4]. Eens of tweemaal 's jaars zullen de aartsbisschoppen en bisschoppen in persoon of door hunne aartsdiakens of door andere goede geestelijken de plaatsen bezoeken, waarvan gezegd wordt dat er ketters wonen. Drie of meer goede lieden, ja al de naburen, zoo noodig, zullen onder eede moeten beloven, dat zij degenen, die ketters zijn of geheime bijeenkomsten houden of anders dolen, zullen aanklagen. De bisschop of zijn aartsdiaken zal de betichten vóór zich dagen en vonnissen. De betichten zullen volgens de gewoonten van hun gewest hunne onschuld mogen bewijzen [5]. Alwie weigert zijnen

[1] Saecularis reliquatur arbitrio potestatis animadversione debita puniendus. (Ibid.)

[2] Saecularis judicis arbitrio reliquatur debitam recepturus pro qualitate facinoris ultionem. (Ibid.).

[3] Sine ulla penitus audientia. (Ibid.).

[4] Ad haec de episcopali consilio et suggestione culminis imperialis et principum ejus adjecimus, ut quilibet archiepiscopus per se vel archidiaconum suum aut per alias honestas idoneasque personas bis vel semel in anno parochiam, in qua fama fuerit haereticos habitare, circumeat; et ibi tres vel plures boni testimonii viros vel etiam, si expedire videbitur, totam viciniam jurare compellat, quod si quis ibidem haereticos sciverit vel aliquos occulta conventicula celebrantes seu a communi conversatione fidelium vita et moribus dissidentes, eos episcopo vel archidiacono studeat indicare. Episcopus autem seu archidiaconus ad praesentiam convocet accusatos; qui nisi se ad eorum arbitrium juxta patriae consuetudinem ab objecto reatu purgaverint, vel si post purgationem exhibitam in pristinam fuerint relapsi perfidiam, episcoporum judicio puniantur. Si qui vero ex eis jurationem superstitione damnabili respuentes jurare forte noluerint, ex hoc ipso haeretici judicentur et poenis quae praenominatae sunt, percellantur. (*Corpus*, blz. 55.)

[5] Se ad eorum arbitrium juxta patriae consuetudinem purgare. (Hieruit volgt

eed af te leggen, zal voor eenen ketter worden gehouden. Op vermaning der aartsbisschoppen en bisschoppen [1] zullen de graven, baroenen, schepenen en andere ambtenaars [2] onder eede beloven, dat zij de ketterij krachtdadig zullen helpen onderdrukken. De wederspannigen zullen hun ambt verliezen en hun gewest zal onder kerkelijk interdict staan. De bevolking, die tegen dit decreet in opstand zou komen, zal van alle gemeenschap met andere uitgesloten en van haren bisschop beroofd worden. Niemand mag zich in zake van ketterij aan de bisschoppelijke rechtbank onttrekken. De nalatige kerkvoogden zullen voor den tijd van drie jaren uit hun ambt verwijderd blijven [3]. Dit decreet tegen de ketters moeten de patriarchen, aartsbisschoppen en bisschoppen op alle hoogdagen en bij andere gepaste gelegenheden laten afkondigen.

Wanneer wij nu het decreet van Verona met het hoofdstuk *De haereticis* van het derde Lateraansch concilie vergelijken, dan zien wij, dat de strenge veroordeeling, in 1179 tegen de ketters uitgesproken, in 1184 nog wordt verscherpt, maar vooral, dat door den paus namens het concilie en den keizer een omslachtig reglement aan de bisschoppen ter naleving wordt opgelegd aangaande de wijze, waarop ieder van hen in zijn geestelijk gebied de ketters moet vervolgen en kastijden. Dat reglement daalt zelfs af tot in kleine bijzonderheden, als bijvoorbeeld het getal der beëedigde getuigen, het getal van de jaarlijksche rondreizen der kerkprelaten, enz. Wat de straf voor de nalatige kerkvoogden betreft, op het derde Lateraansch concilie was bepaald geworden, dat zulke bisschoppen hun ambt zouden verliezen, totdat zij van den paus vergiffenis hadden bekomen; in 't decreet van Verona wordt uitdrukkelijk gezegd, dat zij gedurende drie volle jaren zullen geschorst blijven.

---

bij voorbeeld, dat de ketters van de geestelijke provincie Reims de water- en vuurproef mochten vragen, zooals zij door het provinciaal concilie van Reims in 1157 was voorgesteld.)

[1] Juxta commonitionem archiepiscoporum et episcoporum. (Ibid.)

[2] Comites, barones, rectores, consules civitatum et aliorum. (Ibid.)

[3] Authoritate apostolica statuentes, ut si quis de ordine episcoporum negligens in his fuerit vel desidiosus inventus, per triennale spatium ab episcopali habeatur dignitate et administratione suspensus. (*Corpus*, blz. 55.)

Uit dit alles blijkt genoeg, hoe 's pausen oppergezag in 't regelen der bisschoppelijke Inquisitie te Verona oppermachtig werd uitgeoefend.

En dat het decreet van Verona in onze Nederlandsche gewesten geene doode letter moest blijven, bewijst de bul van Lucius III aan Pieter, bisschop van Atrecht, gedagteekend van den 4 Maart 1185 [1]. De paus zendt hem den tekst van het decreet en drukt er op, dat de Atrechtsche bisschop al deze voorschriften stipt moet naleven, daar hij in zijn bisdom tegen de ketters hevig te strijden heeft [2].

In 1198 en 1199 vaardigde Innocentius III insgelijks verordeningen tegen de ketters uit [3] en in eene bul van 19 April 1208, tot Radulfus, bisschop van Atrecht, gericht [4], liet hij zijn oppergezag in zake van bisschoppelijke Inquisitie onbewimpeld gelden door hem uitdrukdelijk voor te schrijven, dat hij eenen ketterschen priester in den kerker moet opsluiten, die door den vorigen bisschop als zoodanig gedurende zeven jaren was gevangen gehouden. Radulfus had hem, zegt de paus, uit medelijden in vrijheid laten stellen, hetgeen dien priester niet belette als vroeger zijne ketterij alom te prediken.

Op het vierde algemeen concilie van Lateraan, door denzelfden Innocentius III gehouden, werden opnieuw verordeningen over de kettervervolging [5] openbaar gemaakt (30 November 1215). Al de ketters zijn in den kerkelijken ban. Na hunne veroordeeling zullen zij aan de wereldlijke macht uitgeleverd worden om de verdiende straf te ondergaan [6], nadat de geestelijken onder hen eerst ontwijd zijn geworden. De goederen der leeken zullen verbeurd verklaard, die der priesters aan hunne kerk afgestaan worden. De verdachten, die hunne onschuld niet laten blijken, zijn ook in den kerkelijken

---

[1] *Corpus*, blz. 56-59 ; Nat. Bibl. van Parijs, *Cod. latinus* nr 9930.

[2] Fraternitatem tuam super his, que contra hereticos sunt statuta, tanto specialius reddimus certiorem quanto tibi in episcopatu tuo laborem contra eos majoris credimus certaminis imminere. (*Corpus*, blz. 56.)

[3] *Corpus*, blz. 50, 60 ; Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, deel XIII, blz. 11, 28.

[4] *Corpus*, blz, 63, 64 ; Baluze, *Epist. Innocentii III*, deel II, blz. 162.

[5] *Corpus*, blz. 66-68 ; Mansi, deel XXII, blz. 986-990.

[6] Damnati vero saecularibus potestatibus praesentibus aut eorum bailivis relinquantur animadversione debita puniendi. (*Corpus*, blz. 67.)

ban en moeten door iedereen geschuwd worden; na verloop van een jaar moeten zij als ketters veroordeeld worden. Degenen, die tegen de ketters de wapens opvatten, om ze uit te roeien, zullen al de aflaten en voordeelen der kruisvaarders naar het Heilig Land genieten [1]. Integendeel zijn de begunstigers der ketters ook in den ban en worden na een jaar buiten alle ambten gesloten. Zij mogen niet als getuigen optreden noch testamenten maken noch erfenissen ontvangen noch vóór 't gerecht dingen. Rechters, advocaten of notarissen, die deze voorschriften ten voordeele dier lieden zouden overtreden, moeten gestraft worden. Iedereen zal de ketters vluchten op straf van den kerkelijken banvloek. De priesters en monniken, die hun de sacramenten bedienen of hen in de gewijde aarde begraven of hunne giften zouden aannemen, moeten hun ambt verliezen. Daarenboven wordt de samenwerking en ondergeschiktheid der wereldlijke macht in de kettervervolging nog uitdrukkelijker geregeld. Eindelijk worden al de bepalingen van het decreet van Verona (1184) aangaande de bisschoppelijke Inquisitie schier woordelijk herhaald, tenzij dat de straf der nalatige bisschoppen merkelijk wordt verzwaard : zij zullen niet meer voor den tijd van drie jaren worden geschorst, maar eenvoudig afgezet en vervangen worden door eenen betere, die de ketterij wil en kan uitroeien [2].

Trapsgewijze hadden de pausen aldus hun oppergezag over de bisschoppen in zake van kettervervolging dusdanig versterkt, dat al de kerkvoogden ter wille hunner lauwheid in dezen naar goeddunken konden gebroken worden en dat zij zich naar 's pausen omslachtige regeling hunner bisschoppelijke Inquisitie ootmoedig moesten gedragen. Dit was echter nog niet genoeg; *rechtstreeks* wilde weldra de H. Stoel dat oppergezag in ieder bisdom kunnen uitoefenen.

---

[1] Catholici vero, qui crucis assumpto charactere ad haereticorum exterminium se accinxerint, illa gaudeant indulgentia illoque sancto privilegio sint muniti, quod accedentibus Terrae Sanctae subsidium conceditur. (*Corpus*, blz. 67.)

[2] Si quis enim episcopus super expurgando de sua dioecesi haereticae pravitatis fermento negligens fuerit vel remissus, cum id certis indiciis apparuerit, et ab episcopali officio deponatur et in locum ipsius alter substituatur idoneus, qui velit et possit haereticam confundere pravitatem. (*Corpus*, blz. 68.)

DERDE HOOFDSTUK

HET ONTSTAAN DER PAUSELIJKE INQUISITIE TIJDENS DE 13de EEUW

Van rechtstreeksche en persoonlijke tusschenkomst der pausen in zake van bisschoppelijke kettervervolging in de Nederlanden kennen wij slechts vier gevallen vóór het begin der 13de eeuw : namelijk de afkeuring van Ramihrdus' verbranding in 1077 door Gregorius VII, die zelfs zoo ver ging, dat hij de vervolgers van den verbrande (waaronder den Atrechtschen bisschop) in den kerkelijken ban liet slaan [1]; de ootmoedige vraag om voorlichting en raad in 1145 tot Lucius II door de Luiksche geestelijkheid gericht, terwijl de bisschopszetel aldaar onbezet was [2]; het zachtmoedig gedrag van Alexander III in 1162-63 ten opzichte van Vlaamsche ketters en te gelijker tijd het handhaven door hem van zijn recht om boven de bisschoppen eene soort van beroepsjuridictie uit te oefenen, ofschoon hij tegenover den vertoornden Franschen koning en diens broeder den aartsbisschop van Reims eenen uiterst bescheidenen toon aansloeg, die overigens door zijnen benarden toestand als banneling in Frankrijk gemakkelijk wordt verklaard [3]; en eindelijk het uitdrukkelijk bevel door Innocentius III aan den bisschop van Atrecht in 1208 gegeven om eenen ketterschen priester, dien de prelaat uit medelijden in vrijheid had laten stellen, opnieuw te kerkeren [4].

---

[1] Zie hierboven blz. 17, 18, 25.
[2] Zie blz. 26.
[3] Zie blz. 26-28.
[4] Zie blz. 33.

In het geval van 1145 werd Americus, een der Luiksche ketters, op zijn eigen verzoek [1] naar Rome gezonden, ten einde door den paus zelven gevonnist te worden. Desgelijks zien wij in 1162 de Vlaamsche ketters eischen, dat zij vóór den paus gebracht worden, daar zij de strengheid van den aartsbisschop van Reims vreesden [2]; en als de paus hen vóór de geestelijke rechtbank van dien kerkvoogd wilde terugzenden, weigerden zij hardnekkig en verzochten den paus hen zelf te vonnissen, hetgeen Alexander III verklaarde niet te willen doen zonder eerst het gevoelen van den koning, van den aartsbisschop en van andere geestelijken daarover te kennen [3].

Het recht van den paus om zich rechtstreeks met de kettervervolging der bisschoppen in te laten, was er aldus verre van af duidelijk afgebakend te zijn, toen Gregorius IX, in het tweede vierendeel der 13[de] eeuw, het plan opvatte en volvoerde om aan de nieuwgestichte bedelorden zijne inquisitoriale machten over te dragen en deze voortvarende monniken als pauselijke inquisiteurs naast de bisschoppen te doen optreden.

Wat hem daartoe noopte, was, naar alle waarschijnlijkheid, de gevaarlijke verbreiding der ketterijen, die alsdan in West-Europa werd vastgesteld, alsmede de flauwe ijver door de meeste kerkvoogden in de onderdrukking der ketters aan den dag gelegd, omdat zij veel andere bezigheden hadden. In eene bul van 1233 zegde Gregorius zulks uitdrukkelijk aan de Fransche bisschoppen [4];

---

[1] Sua petitione (*Corpus*, blz. 32).

[2] Quia apud eum non patebat illis refugium, proclamaverunt ad audientiam vestram. (*Corpus*, blz. 38.)

[3] De paus schrijft hierover aan den koning : Eos ad judicium venerabilis fratris nostri Henrici, Remensis archiepiscopi, cum nostris voluimus litteris destinare. Illis tamen ad eum ire nolentibus, duo ex ipsis absque litteris recesserunt et apud nos usque modo remanserunt nolentes aliqua ratione reverti, sed potius a nobis justo judicio judicari. Nos tamen, quibus in proposito semper et voluntate consistit consilium tuum in omnibus quae cum Deo ac justitia possumus exsequi, nulla ratione illos voluimus audire nec aliquatenus audiemus, donec super hoc tam tuum quam praedicti archiepiscopi atque aliorum religiosorum virorum consilium plenius habeamus. (*Corpus*, blz. 38, 39.)

[4] Bul van 13 April 1233: Nos considerantes . . . . , quod vos diversis occupationum turbinibus agitati vix valetis inter inundantium sollicitudinum angustias

en reeds in 1229 hooren wij den Luikschen bisschop Jan II van Rumigny bekennen, dat zijne wereldlijke beslommeringen hem te veel van zijne geestelijke plichten aftrekken [1].

In 1227 nam Gregorius IX in Duitschland zijne eerste proef met eenen pauselijken inquisiteur. Van den 12 Juni van dat jaar hebben wij eene bul, door hem gericht tot Koenraad van Marburg, wellicht geen predikheer, maar dien de orde in lateren tijd steeds als eenen harer zonen beschouwd heeft [2]. De paus wenschte hem geluk over zijne vlijtige kettervervolging in Duitschland (*in partibus Teutoniae*) en gaf hem de toelating om medehelpers aan te stellen [3], een recht dat later alleen aan de pauselijke inquisiteurs zal toegekend worden. « De wateren van Moezel en Rijn — zegt Moll [4] — weerkaatsten de vlammen zijner mutsaards en de klachten zijner slachtoffers, totdat hij in 1233 onder de handen van eenige wraakgierige edelen in de nabijheid der stad, wier naam hij droeg, den dood vond. Nederlandsche en vreemde schrijvers hebben bericht, dat Koenraad ook in Friesland en in Holland, en bepaaldelijk te Leiden is opgetreden om zijn bloedig werk te verrichten. Dat bericht schijnt op louter misverstand te berusten », name-

---

respirare ac per hoc dignum ducentes ut onera vestra cum aliis dividantur. (*Corpus*, blz. 89, 90.)

[1] Brief van 6 Augustus 1229 : Quum diversorum frequentia negotiorum a cura spiritualium, que temporalibus esset preferenda, nos efficit tardiores. (*Corpus*, blz. 74.)

[2] Zie Lea, deel II, blz. 325, noot. Het was een man van blakenden ijver en hartstochtelijke dweepzucht. Over dezen inquisiteur, zie Hausrath, *Konrad von Marburg* (Heidelberg 1861), Henke, zelfde titel (Marburg 1861), Balthazar Kaltner. *Konrad von Marburg und die Inquisition in Deutschland* (Praag 1882), alsook de merkwaardige recensie van Prof. Ch. Molinier over dit laatste wèrk in de *Revue historique* van Parijs (Juli 1884, deel XXV, blz. 408-414, en het kleurrijke portret bij Lea (deel II, blz. 325-328).

[3] Quia vero efficacius procedere poteris ad haeresim de illis partibus abolendam, si aliqui a te fuerint in partem hujus solicitudinis evocati, discretioni tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus, assumptis ad eandem solicitudinem quos noveris expedire, diligenter et vigilanter inquiras haeretica pravitati infectos in partibus memoratis, ut per illos, ad quos pertinet, zizania valeat de agro Domini extirpari. (Ripoll, deel I, bl. 20; *Corpus*, blz. 72.)

[4] W. Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland*, deel II, 3e stuk, blz. 112. De bijzonderheden over Koenraad's handelingen in Duitschland vindt men uitvoerig bij Lea, deel II, blz. 320 en volg.

lijk op eene verwarring van de *pauperes Lugdunenses* (ketters van Lyon) met de Leidenaren.

Koenraad van Marburg was in Juni 1227 de allereerste pauselijke inquisiteur. Slechts ietwat later stelde Gregorius IX enkele predikheeren te Florence en elders als geloofsonderzoekers aan [1]. Doch eerst in 1232 is er in de Nederlanden van pauselijke inquisiteurs sprake, en van dan af zijn het schier uitsluitend broeders der predikheerenorde [2].

Naar het voorbeeld van zijnen voorzaat Honorius III, had Gregorius IX de predikheeren bijzonder en herhaaldelijk in de gunst der kerkprelaten aanbevolen [3]. In zijne bul *Quoniam abundavit iniquitas* (10 Mei 1227), door hem in dat zelfde jaar tot driemaal toe en later nog verscheidene malen opnieuw afgekondigd, juichte hij, dat God, tegelijk met de verbreiding der ketters, de nieuwe orde had verwekt om de ketterijen en andere doodelijke besmettingen te onderdrukken (*tam contra profligandas hereses quam contra pestes alias mortiferas extirpandas*) [4]. Door zijne krachtige bescherming gesteund, zien wij dan ook de predikheeren in onze gewesten rechts en links hunne kloosters stichten [5].

Het allereerste bekend stuk, waarin van pauselijke inquisiteurs voor de Nederlanden gewag wordt gemaakt, is eene bul van Gregorius IX, gegeven te Rieti op den 3 Februari 1232 en gericht

---

[1] Lea, deel I, blz. 326 en deel II, blz. 329. — De pauselijke bul aangaande den eersten predikheer-inquisiteur van Florence is van den 20 Juni 1227, terwijl de bul gericht tot Koenraad van Marburg, waaruit blijkt dat hij reeds dan in Duitschland werkzaam was, van den 12 Juni van hetzelfde jaar is.

[2] Hetzelfde geldt voor al de andere landen, waarin de pauselijke Inquisitie ingevoerd werd. De Franciskanen hebben als inquisiteurs eene zeer ondergeschikte rol gespeeld. (Lea, deel I, blz. 301 en passim.)

[3] Bullen van Honorius III : Lateraan 26 April 1218, Viterbo 8 December 1219, Lateraan 4 Februari en 29 Maart 1221 ; — bullen van Gregorius IX : Anagni 28 September 1227, Lateraan 5 December 1227, Perusia 5 Maart 1229, Rome 16 Maart 1230, Perusia 21 Augustus 1231, enz. (Zie *Corpus*, blz. 73.)

[4] *Corpus*, blz. 88.

[5] Voor de stukken betreffende de stichting van het predikheerenklooster te Luik (1229-1232), zie *Corpus*, blz. 73, 74, 87. In een stuk van 6 Augustus 1229 bepaalt bisschop Jan II van Rumigny, dat die stichting geschiedt « salva nobis nihilominus jurisdictione nostra et nostrorum. »

tot den hertog van Brabant Hendrik I den Strijdlustige [1]. Na eene uitweiding over de macht des duivels, die de ketterijen heimelijk rondzaait, en over de stoutheid der ketters in het vroeger zoo diepgeloovige Duitschland, zegt de paus, dat hij zijne plichten in het uitroeien der dwalingen krachtdadig wenscht te volbrengen. Daarna herhaalt hij schier letterlijk den lof, dien hij in zijne vroegere bul *Quoniam abundavit iniquitas* aan de predikheeren toezwaaide, hen voorstellende als door God tegen de ketterij verwekt, en hij verklaart, dat hij naar het voorbeeld van Christus, die zijne twaalf apostels en twee-en-zeventig discipelen heeft uitgezonden, de broeders van de voormelde orde tegen de ketters van Duitschland (*Alemannia*) heeft aangesteld [2]. Tot verlichting zijner zonden noodigt de paus den hertog van Brabant dringend uit, om die predikheeren, ter eere van God en van den H. Stoel, goed te ontvangen en in het ongestoord volbrengen hunner zending te ondersteunen [3]. Wellicht werd deze bul, die iets van eenen omzendbrief heeft, nog aan andere Duitsche vorsten tegelijk gezonden.

In deze bul worden de kettermeesters nog niet met den naam van *inquisiteurs* betiteld ; nochtans was die naam reeds in zwang. In de strafwet tegen de ketters, door senator Annibaldus te Rome namens het volk van 's pausen hoofdstad in 1231 afgekondigd, leest men : *per inquisitores datos ab ecclesia* [4]; en deze statuten zond Gregorius IX, den 25 Juni 1231, aan den aartsbisschop van Trier en aan zijne suffraganen, waarschijnlijk ook aan al de andere Duitsche prelaten [5], om ze door de wereldlijke overheden hunner gewesten te doen naleven.

In Maart 1232 was het de beurt van keizer Frederik II om de pauselijke inquisiteurs te erkennen en te steunen; dit deed hij bij zijn bevel uit Ravenna aan de geestelijke en wereldlijke overheden

---

[1] Ripoll, deel I, blz. 37, nº 51 ; *Corpus*, blz. 82, 83.

[2] Dictos fratres contra haereticos in Alemanniam duximus destinandos. (*Corpus*, blz. 83.)

[3] Eis in his et aliis consilium, auxilium et favorem taliter impendendo, quod ipsi commissum sibi officium exequi valeant inoffense. (*Corpus*, blz. 83.)

[4] Boehmer, *Acta imperii selecta*, deel II, blz. 666 ; *Corpus*, blz. 79.

[5] Boehmer, *Acta*, deel II, 665 ; *Corpus*, blz. 80, 81.

van het Duitsche Rijk gezonden [1]. In dit stuk legt de keizer aan al de Duitsche ambtbekleeders den plicht op om de inquisiteurs in de kettervervolging te helpen, en hij noemt ze *inquisitores ab apostolica sede datos*. Daarop verklaart hij, dat hij de inquisiteurs der predikheerenorde en alle andere kettermeesters onder zijne bescherming neemt en hij schrijft voor, hen met hunne medehelpers overal in de Duitsche landen goed te onthalen en ter zijde te staan. Die predikheeren betitelt hij: *fratres praedicatores de ordine praedicatorum pro fidei negotio in partibus imperii nostri contra haereticos deputatos*.

Zoowel aan dit algemeen keizerlijk bevel van zijnen suzerein Frederik II als aan de tot hem persoonlijk gerichte bul van Gregorius IX (welke bul hij alleen vermeldde), gaf de hertog van Brabant derhalve gehoor, toen hij op 4 Mei 1232 uit Mirecourt een schrijven zond aan al de abten, proosten, dekens en alle andere geestelijke overheden, mitsgaders aan de rechters, burgers en alle mannen van zijn land, waarin hij den volledigen tekst der bul van 3 Februari inlaschte en hun voorschreef de predikheeren, die als pauselijke kettermeesters tot hen zullen komen, goed te ontvangen en behulpzaam te zijn [2]. Dit bevel van den Brabantschen hertog is het eerste stuk aangaande de Inquisitie, dat wij als afkomstig van eenen Nederlandschen vorst bezitten.

Of nu enkele predikheeren zich in Brabant als pauselijke inquisiteurs omstreeks dien tijd hebben aangeboden, weten wij niet; maar in grondbeginsel en in rechte was van dan af de pauselijke Inquisitie in het hertogdom ingevoerd.

In Januari 1235 zien wij twee predikheeren van Bremen in Groningerland (afhangende van 't bisdom Munster) als inquisiteurs optreden en er tegen eenen kluizenaar van Stitswerd een kettergeding instellen en leiden. Gewapenderhand lieten zij den verdachte uit zijne kluis naar Groningen voeren; aldaar bekende de kluizenaar veel dolingen en ontsnapte te nauwernood aan den

---

[1] Pertz, *Monumenta*, *Leges*, deel II, blz. 288, 289; Boehmer, *Regesta imperii*, deel V, 1e stuk, blz. 385, 386, nr 1942; *Corpus*, blz. 84-86.

[2] Ripoll, deel I, blz. 37, 38, noot 3; *Corpus*, blz. 87. Ripoll zegt, dat dit stuk te Rome in 't archief der predikheerenorde werd bewaard.

brandstapel; naar zijn vroeger klooster te Rottum werd hij eindelijk gezonden ter levenslange opsluiting in eenen onderaardschen kerker [1]. De gelijktijdige [2] kronijkschrijver Emo, die ons die allereerste bekende vervolging van pauselijke inquisiteurs in de Nederlanden verhaalt, zegt niet uitdrukkelijk, dat de twee predikheeren van Bremen het ambt van inquisiteurs uitoefenden; maar uit hunne handelingen zelve blijkt het genoeg [3].

Drie jaren later, in 1238, wordt het bestaan van pauselijke inquisiteurs der predikheerenorde in het bisdom Luik door een officiëel stuk bewezen. In eenen openbaren omzendbrief [4], namens den proost Jan, den deken, de aartsdiakenen en het gansche kapittel *sede vacante* uitgevaardigd, en gericht tot de geestelijkheid, de kasteleinen, de baljuws, de schouten, de ridders, de meiers en de schepenen van het bisdom, wordt ter eere van Christus' vergoten bloed voorgeschreven, dat iedereen de broeders van voormelde orde, die door eene pauselijke bul met de kettervervolging gelast zijn [5], hierin met raad en daad behulpzaam wezen moet, telkens dat de inquisiteurs het zullen vragen [6].

Ook in het gedeelte der Nederlanden, dat onder de Fransche kroon en het oppergezag van den aartsbisschop van Reims stond, werd te gelijker tijd de pauselijke Inquisitie ingevoerd.

---

[1] *Emonis chronicon* bij Matthaeus, *Analecta*, deel II, blz. 95, 96 (2e uitgave van 1738); *Corpus*, blz. 102, 103. — Contra eum adeo processerunt [duo de praedicatoribus Bremensis collegii], ut ejicerent de clusa et per manum armatam Groniensium ducerent Groninge. Qui post confessionem multarum blasphemiarum vix quod non combureretur evasit, et in poenitentiam perpetuam in specu subterraneo peragandam abbati suo de Rottum redditus est.

[2] Emo stierf reeds twee jaren later, in 1237. (de Wind, *Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers*, blz. 34 en Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, deel II, blz. 394.)

[3] Moll, *Kerkgeschiedenis*, deel II, 3e stuk, blz. 112, 113.

[4] *Corpus*, blz. 109, 110.

[5] Juxta tenorem autentici domini papae super hoc negotio promulgati . . . ad inquisitionem faciendam super hoc nefando crimine in omnibus villis et locis, de quibus viderint expedire et ad huiusmodi pestem mortiferam a Leodiensi dioecesi radicitus extirpandam. (*Corpus*, blz. 110.)

[6] Inde est quod nos omnibus et singulis per aspersionem sanguinis Jesu Christi obsecramus, monemus et districte precipimus, quatinus predictis fratribus, quotiens ab eis requisiti fueritis, ita diligenter et fideliter assistatis. (*Corpus*, blz. 110.)

Omstreeks 1233 had Gregorius IX den prior der predikheeren van Besançon met broeder Wallerius en broeder Robert gelast om naar luid van gestelde voorschriften (*sub certa forma*) de ketters van Bourgondië te vervolgen [1]. In dien tijd verstond men onder de benaming van *Burgundia* niet alleen het hertogdom Bourgondië en het vrijgraafschap (Franche-Comté), maar daarenboven nog een deel van het hooger Rhônegebied in het hedendaagsch Zwitserland en Frankrijk. Over hunne verrichtingen zond broeder Robert aan den paus een verslag [2], waaruit bleek, dat deze inquisiteur in de stad La Charité-sur-Loire wonderen verricht had. In de plaats van den prior van Besançon optredend [3], had Robert aldaar de leiding der kettervervolging op zich genomen, zoodat zijne predikingen veel bekeeringen en vrijwillige aanklachten van ketters te weeg brachten. Velen, geroepen of ongeroepen, kwamen tot hem om hem de ketterij onder al hare vormen bekend te maken ; de vader klaagde zijnen zoon, de zoon zijnen vader, de moeder hare kinderen of haren echtgenoot aan, en de schuldigen onderwierpen zich uit eigene beweging aan alle straffen en boetedoeningen. Alzoo kwam ook de verbazende uitgestrektheid der ketterij [4], die schier niet meer uit te roeien was, aan den dag, alsmede het bestaan van geheime bijeenkomsten en van Satanische voorgangers onder de ketters. Reeds over de geestelijke provinciën van Bourges, Rouaan, Tours en Sens, over geheel Vlaanderen (*per totam Flandriam*) en

---

[1] Die pauselijke bul is niet tot ons gekomen ; maar in eene latere bul (19 April 1233) zegt Gregorius IX uitdrukkelijk : Cum enim nos dudum dilectis filiis priori Bisuntino et fratri Wallerio de ordine fratrum praedicatorum ac tibi [fratri Roberto] nostris dedissemus litteris in mandatis, quod in Burgundia super crimine praenotato sub certa forma cum ipsis praequireres diligenti solicitudine veritatem. (*Corpus*, blz. 91.) Verder vindt men nog in hetzelfde stuk eene tweede even klare zinspeling op de verlorene bul : Juxta priorum continentiam litterarum. (*Corpus*, blz. 92.)

[2] Dit blijkt insgelijks uit de bul van 19 April 1233 : Sicut ex vestrarum intelleximus continentia litterarum, schrijft er de paus aan broeder Robert, waarna hij zelve den inhoud van het door hem ontvangen inquisiteursverlag opsomt. (*Corpus*, blz. 91, 92.)

[3] Tu prioris ipsius super his vices fungens. (*Corpus*, blz. 91.)

[4] Reeds op het einde der 12de eeuw en in de allereerste jaren der 13de stonden het graafschap Nevers en de stad La Charité bekend voor hunne talrijke ketters. (Lea, deel I, blz. 130.)

over andere naburige gewesten van het koninkrijk Frankrijk had die pest zich verbreid [1]. De ketters predikten alom, kregen veel eenvoudige lieden in hunne strikken en, wanneer iemand die vossen begon te vervolgen, ontliepen zij hunne straf, door naar eene andere plaats te verhuizen.

De stad La Charité-sur-Loire was niet in Bourgondië, maar in het graafschap Nevers gelegen en reeds onder het gebied van den aartsbisschop van Sens, daar zij tot het bisdom Auxerre behoorde [2]. Overigens nam de paus het van broeder Robert geenszins euvel op, dat hij buiten het hem gestelde gebied als inquisiteur werkzaam was geweest : wel integendeel. Den 19 April 1233 zond hij hem eene lange bul [3] om hem over zijne handelingen te La Charité geluk te wenschen [4] en tot volharding aan te manen. In de voormelde stad en in de omliggende gewesten moest broeder Robert met zijne twee ambtgenooten of met slechts éénen hunner, zoo de andere belet was, de kettervervolging ijverig waarnemen [5], in gemeen overleg met de bisschoppen, en hij zou dan de hulp der wereldlijke macht, zoo noodig [6], inroepen, dit alles naar luid der bul, die hem vroeger aanstelde [7]. Ten einde de taak der inquisiteurs te verge-

---

[1] Sicque ministri Satanae scelerati messi divinae semen superseminarunt iniquum per Bituricensem, Rotomagensem, Turonensem et Senonensem provincias, per totam etiam Flandriam et alia multa loca, praecipue per vicina in regno Franciae constituta. (*Corpus*, blz. 92.)

[2] Ad villam Charitatem, Autissiodorensis dioecesis. (*Corpus*, blz. 91.)

[3] Ripoll, deel I, blz. 45, nr 70; *Corpus*, blz. 90-93.

[4] Gaudemus in Domino et in potentia virtutis ejus, illi a quo est omne datum optimum et omne donum perfectum laudes quantas possumus et gratias referentes, quod, sicut ex vestrarum intelleximus continentia litterarum, pia mater ecclesia potest his diebus ac debet merito congaudere, enz. (*Corpus*, blz. 91.)

[5] Ne igitur super his mora periculum ad se trahat, dictum negotium tuae prudentiae duximus committendum, devotionem tuam rogantes attentius et monentes et in remissionem tibi peccaminum injungentes, quatenus una cum dictis collegis tuis vel eorum altero, si ambo non poterint interesse, ac dioecesanorum consilio ad extirpandum de villa praefata et convicinis regionibus, juxta priorum continentiam litterarum, haereticam pravitatem. (*Corpus*, blz. 92.)

[6] Advocato ad hoc, si necesse fuerit, brachio seculari. (*Corpus*, blz. 92.)

[7] Te gelijker tijd zond de paus hem de statuten, die hij tegen de in schijn bekeerde, doch hervallende ketters in Februari 1233 had afgekondigd (zie *Corpus*, blz. 89, stuk nr 89) : Attentius provisurus, ne qui videntur reverti, moliantur gravius vineam Domini demoliri, unde apostolicae sedis statuta, quae super hujusmodi

makkelijken, schonk de paus ruime aflaten aan al degenen, die hunne predikingen aanhooren en hun bijstand zullen verleenen [1].

Deze uitgebreide bul van Gregorius IX toont met welke bezorgdheid en ingenomenheid hij de eerste verrichtingen zijner inquisiteurs der predikheerenorde in Frankrijk gadesloeg. Doch, reeds zes dagen vroeger, op 13 April 1233 had hij eenen nog veel beslissenderen stap gewaagd. Door eene bul [2], gericht tot de aartsbisschoppen, bisschoppen en kerkprelaten van het koninkrijk Frankrijk, had hij hen verwittigd, dat hij de broeders der predikheerenorde met de kettervervolging in hunne gewesten gelast had, omdat zij zelve te veel andere beslommeringen hebben en het hem geraadzaam voorkomt hunne al te zware lasten te verlichten [3]. In het aanstellen dier inquisiteurs zegde de paus opnieuw het voorbeeld van Christus te volgen, die zijne twaalf apostelen en zijne twee-en-zeventig discipelen uitprediken zond. Die inquisiteurs der predikheerenorde, gemachtigd om in het koninkrijk Frankrijk en in de omliggende gewesten [4] te handelen, moeten door de kerkprelaten, ter eere van God en van den H. Stoel, vriendelijk onthaald en met raad en daad bijgestaan worden, waaruit de oprechtheid van hunnen godsdienstijver blijken zal [5]. Te gelijker tijd schreef de paus aan den prior provinciaal der predikheeren in

---

duximus promulganda, tibi sub bulla nostra transmissa inspicere poteris et ab eorum insidiis per sapientiam tibi datam a Domino praecavere. (*Corpus*, blz. 92.)

[1] Ad haec ut praemissis omnibus officium tibi cum praedictis collegis tuis commissum valeas liberius et efficacius exercere, omnibus qui ad praedicationem tuam et sociorum tuorum accesserint, praeter eos, qui super praedictis vobis auxilium, consilium praestiterint vel favorem, in hebdomada viginti dies de injuncta fide poenitentia relaxamus. (*Corpus*, blz. 92, 93.)

[2] Percin, *Monumenta conventus Tolosani*, deel III, blz. 92; *Corpus*, blz. 89, 90.

[3] Nos considerantes, . . . quod vos diversis occupationum turbidinibus agitati vix valetis inter inundantium sollicitudinum augustias respirare, ac per hoc dignum ducentes ut onera vestra cum aliis dividantur. (*Corpus*, blz. 89, 90.)

[4] Dictos fratres praedicatores contra haereticos in regno Franciae et circumjacentes provincias duximus destinandos. (*Corpus*, blz. 90.)

[5] Ideoque universitatem vestram rogamus, hortamur et monentes attente per apostolica scripta districte praecipiendo mandamus, quatinus ipsos pro reverentia divina et apostolicae sedis et nostra benigne recipientes et honeste tractantes, eis in his et aliis consilium, auxilium et favorem taliter impendatis, quod ipsi commissum sibi officium exequi valeant indefesse, et nos sinceritatis vestrae zelum possimus merito commendare. (*Corpus*, blz. 90.)

Frankrijk ten einde hem insgelijks van zijn besluit te verwittigen [1], en hem last te geven om aan eenige broeders zijner orde het ambt van inquisiteur in het koninkrijk op te dragen [2]. Aanstonds werden broeder Robert en anderen als pauselijke kettermeesters aangesteld en zij schijnen hunne inquisitoriale handelingen in Frankrijk zonder uitstel te hebben aangevangen [3].

De Fransche bisschoppen waren met het invoeren dier pauselijke inquisiteurs van de predikheerenorde in hunne bisdommen kwalijk gediend; en daar zij zulks niet wilden toelaten, beweerden zij bij den paus, dat hunne geestelijke provinciën geenszins met ketterijen besmet waren [4]. Uit de verslagen der inquisiteurs en van elders wist Gregorius IX waarschijnlijk wel beter; wat er ook van zij en of hij aan die bewering der Fransche bisschoppen geloof hechtte ja dan neen, toch gaf hij negen maanden later volkomen toe en vernietigde zelve zijne nieuwe inrichting der pauselijke Inquisitie in het koninkrijk Frankrijk. In eene bul, die hij op 1 Februari 1234 [5] tot den aartsbisschop van Reims en zijne suffra-

---

[1] Dit stuk is verloren, maar in latere bullen wordt er door den paus op gezinspeeld: Non obstantibus litteris super praemissis priori provinciali fratrum praedicatorum in Francia destinatis. (Bul van 1 Februari 1234; *Corpus*, blz. 95.)

[2] Dit herinnert de paus aan den aartsbisschop van Sens in zijne bul van 22 Augustus 1235: Sane, dudum audito quod in regno Franciae haeretici subrepebant, provinciali ordinis praedicatorum in eodem regno dedimus in mandatis, ut aliquibus fratribus suis aptis ad hoc inquisitionem contra illos committeret in regno praefato. (Ripoll, deel I, blz. 80, nr 138.)

[3] Dit blijkt onder anderen uit drie latere bullen: Scripsimus dilecto filio fratri Roberto et sociis etiam, ut supersederetis a coepto negotio (21 Augustus 1235; *Corpus*, blz. 100); Scripsimus fratri Roberto et aliis, qui in commisso sibi negotio procedere coeperant (22 Augustus 1235; Ripoll, deel I, blz. 80); Scripsimus tibi et aliis fratribus tecum ad hoc negotium deputatis, ut supersederetis a coepto negotio. (23 Augustus 1235; *Corpus*, blz. 101.)

[4] De protesten der Fransche bisschoppen zijn verloren; maar in latere bullen sprak er de paus heel duidelijk over: Ad aliquorum murmur, qui non patiebantur te aut fratres tuos in partibus Gallicanis ad inquirendum super haeretica pravitate procedere, quae, ut aiebant, de haeresi non fuerant infamatae. (21 Augustus 1235; *Corpus*, blz. 100); Multorum postmodum ascendente murmure astruentium de quibusdam provinciis, quod in eis hujusmodi non deberet inquisitio fieri, cum de haeresi non fuerint infamatae. (22 Augustus 1235; Ripoll, deel I, blz. 80.)

[5] P. Varin, *Archives administratives de la ville de Reims*, deel I, tweede stuk, blz. 573, 574; *Corpus*, blz. 94, 95.

ganen richtte en die hij drie dagen nadien ook aan den primaat van Sens zond, herinnerde hij hoe hij eenigen tijd te voren, hoorende van de vreeselijke verbreiding der ketterij in Frankrijk, aan den prior provinciaal der predikheeren geschreven had om broeders zijner orde met het ambt van inquisiteurs in dat koninkrijk te bekleeden. Zulks doende, zegde de paus, had hij slechts die gewesten in 't oog, welke met ketterij besmet waren; heeft men zijn bevel anders opgevat, dan is zulks tegen zijne bedoeling gebeurd, hetzij uit onkunde hetzij uit bedrog [1]. Dien ten gevolge verklaarde hij zijne besluiten voor de aartsbisdommen Reims en Sens in te trekken [2], aangezien de zuiverheid van het geloof er ongeschonden was gebleven, dank aan den ijver van de prelaten en van hunne voorzaten. Gelijk vroeger moeten die kerkvoogden, ieder in zijn aartsbisdom, voor de uitroeiing der ketterij blijven zorgen. Nochtans kon de paus niet nalaten hun ten slotte op het hart te drukken, dat de predikheeren een zuiver leven leidden in overeenstemming met hunne leeringen en daardoor voor de kettervervolging bijzonder aangewezen waren; ook raadde hij hun krachtig aan die broeders daartoe te gebruiken, waar het pas gaf [3]. Die laatste regels der bul zijn bijna als eene kleine wraakneming van den paus over de wederspannige bisschoppen, wier handel en wandel niet altijd zuiver waren noch in overeenstemming met hetgeen zij aan de geloovigen leerden. Men ziet er tevens hoe nauw de predikheeren hem als inquisiteurs aan het hart lagen, daar hij over hen

---

[1] Porro nec fuit mandantis intentio nec voluntas scribentis hoc habuit, ut super aliis provinciis praeterquam de haeresi infamatis ad eos scripta hujusmodi emanarent; et si forte contrarius fuerit subsecutus eventus, credimus quod hoc ignara occupatio fecerit vel dolosa subreptio procurarit; ac ideo ea volumus effectu carere, quibus [causa] non fuit efficiens intentio mandatoris. (*Corpus*, blz. 95.)

[2] Non obstantibus litteris super praemissis priori provinciali fratrum praedicatorum in Francia destinatis, quas quantum ad ipsam provinciam revocamus. (*Corpus*, blz. 95.)

[3] Caeterum quod dicti fratres eo sunt ad confutandos haereticos aptiores, quo magis in eis vivificat vita doctrinam et doctrina vitam informat, dum hoc in eorum moribus legitur quod sermonibus explicatur, negotio fidei credimus expedire, ut eos ad extirpandos errores perversorum dogmatum, sicut expedire videretis, advocetis. (*Corpus*, blz. 95.)

niet zwijgen kan, zelfs in de bul waarbij hij ze moet prijsgeven aan den naijver der prelaten.

Eenige maanden verliepen, ja meer dan een jaar ging voorbij; doch de overwinning der Fransche bisschoppen was van korten duur. Reeds in Augustus 1235 herriep Gregorius IX zijne herroeping en voerde hij opnieuw zijne pauselijke inquisiteurs der predikheerenorde voor het koninkrijk Frankrijk in. Gevoelde de paus zich nu sterk genoeg om de misnoegdheid en den onwil der Fransche kerkvoogden te trotseeren? Of was hij in Februari 1234 door hunne plechtige bevestigingen aangaande den waren stand der zaken verschalkt geweest en had hij wellicht sindsdien ondervonden hoezeer zij hem bedrogen hadden, toen zij beweerden, dat er in hunne bisdommen geene ketters te vinden waren? Hoe het zij, drie schier gelijkluidende bullen vaardigde Gregorius IX te Perusia den 21, 22 en 23 Augustus 1235 achtereenvolgens uit, om zijne pauselijke Inquisitie in het koninkrijk Frankrijk voor goed te vestigen.

In de eerste dier bullen [1] richtte hij zich tot den prior provinciaal der predikheerenorde in Frankrijk om hem te bevelen, dat hij broeder Robert en eenige andere bekwame broeders met het ambt van inquisiteur over het gansche koninkrijk (*per universum regnum Franciae passim*) zou bekleeden. Vroeger was Robert daar alleen mede gelast; doch hij heeft hulp en steun noodig en daarom moeten met hem nog andere predikheeren aangesteld worden, die de kettervervolging in overleg met de bisschoppen, de monniken en de wijze lieden voorzichtig zullen in handen nemen [2]. In de derde bul [3] richtte hij zich tot broeder Robert in persoon om hem nage-

---

[1] Ripoll, deel I, blz. 80, nr 37; *Corpus*, blz. 100, 101.

[2] Vidimus eidem fratri denuo injungendum, ut adversus manifestas insidias tanquam miles strenuus aggressionis in Inquisitionis negotio laxet habenas; sed, quia non solet dux solus ad bella procedere, ac velut urbs fortis est frater adjuvatus a fratre, praesentium tibi auctoritate praecipimus, quatenus dicto fratri Roberto et aliquibus aliis fratribus, quos ad hoc idoneos videris negotium Inquisitionis dictae committas, qui per universum regnum Franciae passim contra haereticos cum praelatorum et aliorum fratrum religiosorum, sapientium quoque consilio, ea cautela procedant, ut innocentia non pereat et iniquitas non remaneat impunita. (*Corpus*, blz. 100, 101.)

[3] Ripoll, deel I, blz. 81, nr 139; *Corpus*, blz 101, 102.

noeg hetzelfde met bijna dezelfde woorden mede te deelen. Hij wees hem daarenboven op Christus' voorbeeld en maande hem aan, zoo noodig, een martelaar van het geloof te worden in het vervolgen der ketters van de aartsbisdommen Sens en Reims en van de andere geestelijke provinciën van het koninkrijk Frankrijk [1]. In beide stukken koelde de paus onbewimpeld zijnen wrok tegen de bisschoppen, die hem zijne vroegere regeling der Inquisitie hadden doen intrekken. Hunne tegenkantingen noemde hij met minachting *aliquorum murmur*; de bisschoppen wilden geene inquisiteurs dulden (*non patiebantur*); hunne bisdommen waren zuiver van ketterij, zoo zij zegden (*ut ajebant!*); en nochtans, in alle hoeken van het koninkrijk Frankrijk zag men te gelijk zulke eene menigte venijnige slangen aan het koken en zulk eenen etter van ketterij aan 't vloeien gaan, dat de paus zoo iets in geweten niet verder dulden kon noch langer talmen mocht [2].

Hier en daar wat zachter in de keus der bewoordingen, maar niet minder streng was de tweede der drie gelijktijdige bullen [3], die tot de aartsbisschoppen van Reims en van Sens gericht was [4]. De paus spaarde hun noch de herinnering aan hunne tegenkanting tegen de inquisiteurs op grond dat hunne bisdommen vrij van ketterij waren, hetgeen geheel anders is gebleken te zijn, noch het verder relaas van al het gebeurde; en hij besloot met een uitdrukkelijk bevel om zonder eenig uitstel met broeder Robert en de andere aan te stellen predikheeren tegen de ketters te velde te trekken, naar luid der statuten van het algemeen concilie en van den H. Stoel. Ter loops zwaaide hij Robert den hoogsten lof toe

---

[1] Per Senonensem, Remensem et alias provincias regni Franciae passim. (*Corpus*, blz. 101.)

[2] Verum, quia postmodum, eo revelante interiora parietis, qui tenebrarum producit opus in lucem et ad vindictam, cum vult, exigit umbram mortis, tanta de universis regni Franciae partibus ebullire dicitur venenatorum multitudo reptilium et haeresum sanies scaturire, quod amodo sic non possunt haec salva tolerari conscientia sicut nec aliqua tergiversatione celari. (*Corpus*, blz. 100, 101.)

[3] Ripoll, deel I, blz. 80, nr 138. (Zie *Corpus*, blz. 100, noot 1.)

[4] Wij bezitten slechts het bewijs, dat die bul van 22 Augustus 1235 aan den aartsbisschop van Sens werd gezonden; maar ongetwijfeld ontving haar ook zijn ambtgenoot van Reims, daar de bul aan broeder Robert hem aanstelt voor beide aartsbisdommen.

en verklaarde, dat de bisschoppen met raad, daad en gunst de inquisiteurs der predikheerenorde moesten helpen [1].

De drie bullen van Perusia schijnen geene openlijke tegenkanting vanwege de Fransche bisschoppen ontmoet te hebben, zoodat de pauselijke inquisiteurs van Gregorius IX en van zijne opvolgers naast de kerkprelaten in het koninkrijk ongestoord voor de kettervervolging (van Augustus 1235 af) zijn werkzaam geweest.

[1] Fraternitati tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus, omni mora et occasione cessantibus, per te ipsum et fratrem Robertum, ordinis praedicatorum, cui tam specialem gratiam contulit Dominus, ut omnis venenator extimeat cornu ejus, ac per alios fratres praedicatores nostros et per alios, qui ad hoc idonei videbuntur, festines secundum statuta Concilii generalis et alia noviter contra haereticos edita procedere in Inquisitionis negotio et ad Dominicum certamen accingi, praestans fratribus memoratis in eadem prosecutione consilium, auxilium et favorem.

VIERDE HOOFDSTUK

DE HANDELINGEN DER PAUSELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN TIJDENS DE 13de EEUW

Al dadelijk zag men broeder Robert in Noord-Frankrijk en in den Zuid-Westelijken uithoek der Nederlanden als algemeen pauselijke inquisiteur voor het koninkrijk Frankrijk ijverig optreden.

Op het einde van 1235 was hij van La Charité-sur-Loire, waar hij met goedkeuring van koning Lodewijk IX den Heilige handelde [2], naar het Noorden getrokken en had te Châlons-sur-Marne, in tegenwoordigheid van meester Philips, kanselier van Parijs, veel ketters laten verbranden, waaronder hunnen hoofdman, den barbier Arnolinus [3]. Van Châlons-sur-Marne begaf zich de inquisiteur meer Noord-Westwaarts naar het gebied der Somme en hij hervatte zijne kettervervolging te Péronne. Van dan af volgen wij hem op het spoor, dank aan de omstandige aanteekeningen der berijmde Fransche kronijk van den tijdgenoot Philips Mousket [4],

---

[1] Over de werkzaamheid van broeder Robert zie de merkwaardige verhandeling van Julius Frederichs, *Robert le Bougre, premier inquisiteur général en France* (ter pers).

[2] Fransche berijmde kronijk van den tijdgenoot Philips Mousket, v. 28881-2: Par la volente dou Roi/ De France, ki len fist otroi. (Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XXVI, blz. 804.) Voor Mousket volgen wij natuurlijk dien tekst.

[3] Kronijk van den tijdgenoot Albericus Trium Fontium, die in Champagne tusschen 1232 en 1252 schreef, in de *Monumenta, Scriptores*, deel XXIII, blz. 936; *Corpus*, blz. 638.

[4] Gedeeltelijk door Holder-Egger in de *Monumenta* XXVI uitgegeven; eene volledige, doch zeer gebrekkige uitgave gaf de Reiffenberg in de *Collection des chroniques belges* (1836, 1838).

die in 1236 te Doornik leefde en met groote belangstelling de handelingen van broeder Robert heeft geboekt. Aangevuld door de berichten van eenige andere tijdgenooten, zal die schilderachtige naïeve kronijk ons het geheele tafereel dier verschrikkelijke ketterjacht ophangen.

Te Péronne, in de stad (*dedens le ville*), liet hij drie mannen (Robert en Mattheus van Lauvin [1] en Pieter Malkasin of Markasin) alsmede twee vrouwen (de echtgenooten der twee laatsten) verbranden. 's Anderendaags reisde hij naar Elincourt [2], dicht bij Kamerijk, en liet er op gelijke wijze vier edellieden (*signours*) ter dood brengen, hetgeen het getal der verbranden tot negen stijgen doet. De dochter van Mattheus van Lauvin was ook aangehouden geworden; maar, daar zij zwanger was, werd zij niet dadelijk verbrand. Wanneer de koningin van Frankrijk het vernam, smeekte zij hare genade af, dewijl de ketterin eene schoone vrouw was en daarenboven de echtgenoote eens ridders. Men zond haar naar een klooster. Intusschen was Boudewijn, zoon der verbrande echtgenooten Markasin, op eenen goeden morgen naar Valencijn gevlucht; doch hij werd er gevangen genomen en naar Kamerijk gevoerd, waar hij ter beschikking des konings werd bewaard en waar broeder Robert weldra aankwam met eene gewapende lijfwacht, die de koning hem gegeven had, opdat men hem geen kwaad zou doen [3]. Ook de bisschop van Kamerijk, Godfried des Fontaines, had soldaten te zijner beschikking [4]. Steunende op die gewapende macht, spande Robert aanstonds te Kamerijk zijn kettergericht in.

Verscheidene ketters werden dan ook in die stad door zijn toedoen verbrand, wellicht alle op dezelfde plaats en op dezelfden dag, die de zondag 16 Februari 1236 moet geweest zijn [5]. Waarschijn-

---

[1] Lauvin of Lauwin is een dorp dicht bij en ten Westen van Dowaai gelegen.

[2] Mousket schrijft *Heldincourt*. Die plaats heet nu *Elincourt* en is in het kanton Clary, arrondissement Kamerijk, gelegen. Niet *Honnecourt* (de Reiffenberg) noch *Houdaincourt* (Lea).

[3] De Pieronne a Cambrai sen vint / Cil Robiers, o lui siergans vint; / Quar li rois le faisoit conduire, / Pour cou con ne li vosist nuire.

[4] Li vesques Godefrois ausi / I ot siergans, jel sai de fi.

[5] Mousket zegt: « Ce fu le jour de grant quaresme », d. i. de eerste zondag van den vasten (*Quadragesima* of *dominica Invocavit*). J. Frederichs heeft

lijk ook gebeurde die verbranding op de meest plechtige wijze, daar Hendrik, aartsbisschop van Reims, en zijne suffraganen Walter, bisschop van Doornik, Asso, bisschop van Atrecht, en Nikolaas, bisschop van Noyon, tegenwoordig waren [1]. Het zou aldus een echt auto-da-fe zijn geweest.

Onder de verbrande ketters bevond zich eene bejaarde vrouw, Aleidis [2] genaamd, die tot dan toe door hare groote godvruchtigheid iedereen had weten te verschalken. De dochter eener gravin en andere aanzienlijke personen uit den omtrek, ja de bisschop en de geestelijkheid zelve beschermden haar, en velen gaven haar geld om het in aalmoezen uit te deelen; men dacht, dat zij uit boetvaardigheid een haren hemd droeg. Tot aan de stad Auxerre, d. i. vijftig uren in het ronde, strekte zich de faam harer heiligheid uit. Van haar werd verteld, dat zij eens op de straat eenen wijnroeper zijne waar hoorde aanprijzen, schreeuwende : « Goede wijn, allerbeste wijn, kostelijke wijn! » Maar zij gaf hem geld om in de plaats van die woorden, geheel de stad Kamerijk door, luidkeels te gaan roepen: « Heilige God, barmhartige God, goede en allerbeste God! » en zij volgde hem op de hielen, steeds herhalende : « Die man heeft gelijk, die man zegt de waarheid », waarmede zij veel menschelijken lof inoogstte [3].

Maar broeder Robert, die zelf gedurende lange jaren in de ketterij geleefd had, zoodat hij er zijnen bijnaam van *le Bougre*

---

bemerkt, dat Holder-Egger zich vergist heeft met den datum van 25 Februari op te geven; dat is de dag waarop *grant quaresme* het jaar te voren viel, maar niet in 1236.

[1] Li arcevesques, bien le sai, / Et Watiers vesques de Tournai / Et cil dArras et de Noion / Furent a lenquisicion.

[2] *Alaydis* bij Albericus Trium Fontium ; *Aelais* bij Mousket.

[3] Similiter in Cameraco multi comprehensi sunt, inter quos vetula quedam, Alaydis nomine, qui videbatur et credebatur esse valde religiosa et elemosinaria ultra modum, tandem accusata et comprehensa est. De ista dictum est, quod quadam die per illum, qui clamabat per civitatem : *Vinum bonum, vinum optimum, vinum pretiosum*, dato pretio fecerit clamari : *Deum pium, Deum misericordem, Deum bonum et optimum*, per totam civitatem ipsa sequente et affirmante : *Bene dicit, verum dicit*. Et hoc totum fecit causa laudis humane, ut post apparuit. (Albericus Trium Fontium, in de *Monumenta, Scriptores*, deel XXIII, blz. 936 ; *Corpus*, blz. 638.)

aan ontleende [1], en die daarom al de listen der duivelsche secten haarfijn kende, ontmaskerde die oude trouwelooze tooverheks, die in den grond noch aan God noch aan zijn gebod geloofde [2].

Veel andere ketters werden te gelijk met haar gevat, die buiten hunne dolingen zeer aanbevelenswaardig waren, maar die in hunne boosheid door 's duivels listen bleven volharden [3]. Zelfs drie schepenen, zeer invloedrijke mannen, bevonden zich in dat geval [4]. Ook andere vrouwen dan Aleidis had men aangehouden [5]. Mousket schijnt te zeggen, dat het gezamenlijk getal der te Kamerijk tot pulver verbrande [6] ketters tot twintig beliep [7], waaronder of daarenboven twee gebroeders uit het dorp Mastaing [8]. Albericus Trium Fontium zegt eenvoudig, dat Aleidis met nagenoeg twintig ketters werd verbrand [9]. Maar ook andere straffen werden op een gedeelte

---

[1] Frater Robertus, qui hoc tempore per Galliam haereticos comburebat, cum esset vir magnae religionis apparens et non existens, circa tempus magni concilii [1215] apostavit secutusque mulierculam Manichaeam Mediolanum abiit et factus est de secta illa pessima per annos viginti, ita quod inter eos fuit perfectissimus; qui de novo resipiscens ad mandatum papae permultos haereticos denudavit; per solam loquelam et per solos gestus quos habebant haeretici, deprehendebat eos. (Albericus Trium Fontium; *Corpus*, blz. 97, noot 1.)—Evenzoo zegt Mousket: Et si eust este par dis ans / En la loi de mescreandise / Pour cognoistre et aus et lor guise. — De Engelsche monnik en tijdgenoot Matthaeus Parisiensis zegt ook in zijne *Chronica majora*: Diligenti ministerio et indefessa praedicatione minorum et praedicatorum et theologorum, praecipue fratris Roberti de ordine praedicatorum (qui cognomento *Bugre* dicebatur, quia ab illo conversus habitum suscepit praedicatoris, qui malleus haereticorum dicebatur,) confusa est eorum superstitio et error deprehensus. (*Corpus*, blz. 97.) — En wat verder schrijft dezelfde Matthaeus Parisiensis nog: Ipsemet enim Robertus memoratus, antequam habitum religionis suscepisset, Bugarus extiterat; quapropter omnes eorum complices noverat et factus est eorum accusator, malleus et inimicus familiaris. (*Chronica majora* of *Historia major* ad annum 1238; *Corpus*, blz. 112.)

[2] Cele vious desloiaus sorciere / Qui plus avoit de quarante ans, / Ne crei Dieu et ses comans.

[3] Et autres de moult bonne ciere, / Fins courtois en toute maniere, / Fors tant que en Dieu ne creirent, / Prist on asses lors et enquirent; / Mais anemi si les tenoient, / Qua Dieu repairier ne voloient.

[4] Quil en i ot trois moult vallans, / Ki furent eskievin esliut.

[5] Et si out femes prises.

[6] Ars en poure.

[7] Vingt en i eut, si con jaesme; / Ce fu le jour de grant quaresme.

[8] Ousi doi frere de Masteng / Furent ars pour tel entreserg. — Mastaing is een dorp bij Bouchain, tusschen Kamerijk en Valencijn gelegen.

[9] Ista itaque combusta fuit cum aliis fere 20.

der aangehoudene verdachten toegepast. Een-en-twintig (of achttien [1]) werden in den kerker gelaten, terwijl drie vrouwen tot God bekeerd werden en een uitwendig teeken (*signum, ensignies*) dragen moesten [2]. Anderen werden naar Dowaai gevoerd, waar reeds ketters gevangen zaten [3] en waar de inquisiteur kort daarop zijne ketterjacht ging voortzetten.

Aan het verblijf van broeder Robert met zijne medehelpers der predikheeren te Kamerijk moet waarschijnlijk het voorgevallene worden vastgeknoopt, dat ons door zijnen ordebroeder en tijdgenoot Thomas Cantipratanus, in zijn bekend boek *Bonum universale de apibus*, wordt verhaald [4]. In de omstreken van Kamerijk, zegt hij, was er een zekere Ægidius Boogris, een zeer listige ketter, die vreesde door de predikheeren onderzocht en verbrand te worden [5]. Om aan hunne aandacht te ontsnappen, veinsde hij van den duivel bezeten te zijn en liet zich geboeid naar Asper in de kerk van S^t^. Achadrus, die de bezetenen genas, door eenige vrienden voeren. Een bezeten geestelijke, die daar ook geboeid in de kerk lag, om zijne genezing van den Heilige af te smeeken, vernam wat er gaande was. Den volgenden nacht werd door God's wil die geestelijke van zijne boeien bevrijd; aanstonds stapelde hij boven en rondom den gebonden ketter alles wat er in de kerk aan brandbare stoffen te vinden was, en stak er het vuur in bij middel der altaarlamp. Ægidius Boogris, die eerst meende dat het gekkenspel was, begon nu luidop te schreeuwen; de wachters kwamen toegeschoten, maar de geestelijke greep naar een zwaard, verdreef de wachters en liet den ketter tot pulver verbranden. God beloonde hem door hem op staanden voet van den duivel te verlossen!

---

[1] Albericus: Et 21 inclusi sunt; Mousket: Et dis et huit en laissa on / Encore arriere en la prison.

[2] Si ot trois femmes ensignies, / Ki furent a Dieu converties.

[3] Et sen eust menes a Dowai, / U pris en avoit, bien le sai.

[4] *Corpus*, blz. 105; aangehaald uit Thomas Cantipratanus door den predikheer H. Choquet (*Sancti Belgii ord. pr.*, enz., blz. 272) en verkort in het *Catalogus hereticorum* (1526) van den predikheer Bernardus Lutzenburgus, die den Kamerijkschen ketter *Eligius* noemt.

[5] Metuens inquiri et comburi a fratribus praedicatoribus, qui in dicta civitate [Cameracensi] eo tempore plurimos comburebant.

Te Dowaai aangekomen, bevond zich broeder Robert op het grondgebied van het graafschap Vlaanderen. Tien oude vrouwen en mannen liet hij er verbranden; andere verdachten van beider kunne werden tot betere gevoelens gebracht, kort geschoren en veroordeeld om op borst en rug een kruisteeken te dragen, terwijl anderen in steenen kerkers tot boetedoening opgesloten werden [1]. In eene gelijktijdige aanteekening van een oud handschrift der kerk van St. Amatus te Dowaai [2], dat *Liber argenteus* genoemd werd, vindt men opgegeven, dat de verbranding der tien ketters aldaar op 2 Maart 1236, zijnde eenen zondag, plaats had, buiten de stad bij de Olivetenpoort, op den weg die naar Lambres [3] gaat. Nogmaals moet het een plechtig anto-da-fe geweest zijn, daar die openbare halsrechting, evenals die te Kamerijk, bijgewoond werd door den aartsbisschop van Reims en door zijne suffraganen van Kamerijk, van Atrecht en van Doornik; nog meer, Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en van Henegouwen, was er ook aanwezig alsmede, natuurlijk, de algemeene pauselijke inquisiteur Robert, die het kettergericht had geleid [4]. Gelijk voor het auto-da-fe te Kamerijk was hier een zondag voor de strafuitoefening der Inquisitie uitgekozen, ten einde al de inwoners van Dowaai en van de omliggende dorpen in de gelegenheid te stellen om, zonder hun werk te verletten, dit stichtelijk schouwspel te komen bijwonen, zooals een jezuiet der 17[de] eeuw bij het vermelden dier feiten doet opmerken. Dezelfde latere geschiedschrijver, die wellicht hiervoor eene verlorene kronijk heeft geraadpleegd, zegt ook, dat Johanna van Constantinopel omringd was van talrijke

---

[1] Qui vielles femmes que viellars / En i ot a Douwai dis ars; / Et sen i eut de converties, / Femes et hommes del pais, / Qui furent bien haut roegnie, / Devant et derriere croissie. / Et si en fist on enmurer / Pour repentir et pour durer.

[2] *Notae Sancti Amati Duacensis* uitgegeven door G. Waitz in de *Monumenta, Scriptores*, deel XXIV; *Corpus*, blz. 105 en 639.

[3] Een dorp ten Westen van Dowaai gelegen.

[4] Praesentibus venerabilibus Dei gratia archiepiscopo Remensi, Assone episcopo Atrebatensi, Waltero episcopo Tornacensi et fratre Roberto ordinis fratrum praedicatorum tunc temporis habente potestatem a domino papa capiendi haereticos, de consensu episcoporum praedictorum, et praesente Joanna comitissa Flandriae et Hannoniae.

edellieden uit hare graafschappen [1]. Evenals haar voorzaat graaf Philips van den Elzas in 1182 te Atrecht, had aldus de regeerende Vlaamsche gravin de openbare uitoefening der Inquisitie in hare landen door hare tegenwoordigheid willen steunen. Albericus Trium Fontium getuigt daarenboven, dat broeder Robert ook in de omstreken van Dowaai werkzaam was en dat hij in die stad en daaromtrent in het geheel een goede dertig ketters liet verbranden [2].

Van Dowaai spoedde broeder Robert zich naar Rijsel, waar er naar alle waarschijnlijkheid juist op dat oogenblik eene groote jaarmarkt werd gehouden. Vooral vervolgde hij er de kooplieden, die een zwervend leven leidden om van markt tot markt te gaan [3]. Onder de aangehoudenen bevond zich een zekere Robert de le Galie, die door zijne gebeden aan de Maagd Maria zou verlost geweest zijn en in bedevaart naar Constantinopel gezonden, ondanks eenen persoonlijken wrok, dien de inquisiteur tegen hem opgevat had om der wille van eene edelvrouw van Milanen [4]. Ook in de omliggende plaatsen liet de pauselijke inquisiteur eenige ketters verbranden of kerkeren, als te Ascq, Lers en Touflers [5]. Daar insgelijks was de verbranding indrukwekkend : een rouwtooneel, zegt Mousket voor de schuldigen en tevens eene groote

[1] Junxit eis sese Joanna Flandriae princeps, multa ditionum suarum septa nobilitate. Quoue plus terroris hominum multitudini incuteretur, delectus est supplicio dies Dominicus Maio (*sic*) mense, uti cives omnes ac vicinorum incolae locorum ab operibus feriati spectaculum usurparent. Ergo tot viris nobilissimis et innumeris hominum turbis adstantibus, extra portam Oliueti, qua Lambras tendebatur, illi flammis iniecti absumptique sunt. (J. Buzelin, *Annales Gallo-Flandriae* (1624), blz. 270 ; *Corpus*, blz. 98.)

[2] Et in Duaco et circa partes illas bene 30 combusti sunt. (*Corpus*, blz. 639.)

[3] Et a Lille ot pris marceans, / De fieste en fieste ades errans.

[4] Ziehier de duistere regels van Mousket : Robiers i fu de le Galie / Pris, retenus en celle fie ; / Mais Dameldieux len delivra, / Quil moult docement en pria ; / Quar il avoit preudom este, / Mais les femes avoit ame. / Pour une dame de Melans / Li fu frere Robiers nuisans, / Et dist quen cor le conparroit, / En son pais, sil i venoit. / Robiers le fri del esprivier, / Qui puissedi compra moult cier. / Envoïes en fu en escil / Droit en Constantinoble ensi.

[5] Sen ot pris a Ask et a Lers / Et en la vile de Touflers ; / Sen i ot denmures et dars, / Plains de cele malise et dars. — Deze drie dorpen zijn tusschen Rijsel en de tegenwoordige Belgische grens gelegen, de twee laatste op die grens zelve.

vreugde om het aan te zien voor degenen, die bedachten, dat zonder die strafoefeningen geheel het land door de ketters vergiftigd en bedorven zou zijn geworden [1].

In den tijd van twee of drie maanden had broeder Robert, naar het zeggen van den Engelschen tijdgenoot Matthaeus Parisiensis, ongeveer vijftig ketters laten verbranden of levend begraven : « Infra duos vel tres menses circiter quinquaginta fecit incendi vel vivos sepeliri. [2] » Doch geene enkele andere gelijktijdige bron spreekt van de levend begraving, die Godtergende straf, welke later in zekere bloedplakkaten van keizer Karel V tegen de kettersche vrouwen der 16de eeuw in de Nederlanden werd voorgeschreven. Integendeel spreekt Albericus alleen van *inclusi* en Mousket van *enmurés*, hetgeen te dien tijde beteekende, dat men geworpen werd in eenen kerker, waarvan de poort toegemetseld werd en waarin slechts een venstergat lucht en licht verschafte. Die straf is reeds erg genoeg ! Matthaeus Parisiensis voegt er bij, dat de kettervervolgingen van broeder Robert vooral geduchtig waren in Vlaanderen, waar de inwoners zich meer dan elders schuldig maakten aan woeker, en dat de inquisiteur de hulp der wereldlijke macht niet te vergeefs had ingeroepen, ja zelfs geldelijke toelagen van den Franschen koning Lodewijk den Heilige gekregen had [3]. Eene andere gelijktijdige bron stipt ook aan, dat de goederen der verbrande ketters door de wereldlijke macht aangeslagen werden [4].

Volgens de aanteekening van dezelfde gelijktijdige kronijk [5], zou

---

[1] Moult i eut grant duel a lardoir, / Mais cou fu grans joie pour voir ; / Quar il euissent enpuisnie / Tout le pais et engignie.

[2] *Chronica majora* ad annum 1236 ; *Corpus*, blz. 97.

[3] Praecipue tamen in Flandria, ubi de more solebant incolae usurarum vitio plus caeteris nationibus diffamari .... Adjutus ѐt bracchio saeculari et domino rege Francorum impendente subsidium, fecit idem frater Robertus incendiis incinerari. (*Corpus*, blz. 112.)

[4] Alii vero, qui heresibus renuntiari noluerunt, igne consumpti sunt et bona ipsorum a secularibus potestatibus sunt recepta. (*Annales S. Medardi Suessionenses* ad annum 1236, in de *Monumenta, Scriptores*, deel XXVI, blz. 522, en bij d'Achery, *Spicilegium*, deel II, blz. 491.)

[5] *Annales S. Medardi Suessionenses* in de *Monumenta, Scriptores*, deel XXVI, blz. 522 : Non solum istud factum est in isto anno [1236], sed ante per tres continuos annos et post per quinque continuos annos et plus.

die kettervervolging nog vijf jaren en meer na 1236 hebben geduurd. In het bisdom Atrecht was broeder Robert als algemeen inquisiteur vóór April 1244 inderdaad ook nog werkzaam geweest, zooals blijkt uit eene verklaring[1] van Asso, bisschop van Atrecht, die herinnert, dat broeder Robert, dien hij *judex delegatus contra hereticos in regno Franchie* noemt, een kettergericht tegen eenen zekeren Hendrik Hukedieu ingesteld had. Meermaals had hij dezen ketter ingedaagd om vóór hem zijne onschuld te komen bewijzen in eene verzekerde plaats, die hij bereid was hem aan te duiden. In een openbaar sermoen herhaalde broeder Robert deze indaging en riep hem op om in Champagne vóór hem te verschijnen; doch, nadat Hukedieu binnen den gestelden tijd niet verschenen was, hield de inquisiteur een ander openbaar sermoen te Atrecht, riep Hukedieu tot ketter uit en sloeg hem met al zijne aanhangers en begunstigers in den ban der Kerk.

Naar het zeggen van eenen Atrechtschen predikheer der 17de eeuw, zou in 1238 de Inquisitie te Atrecht in het klooster zijner orde, gezegd *Convent de Bonnes Nouvelles*, ingericht zijn geworden[2]. Dit kan wellicht ook het werk geweest zijn van den inquisiteur Robert.

Wat er ook van zij, broeder Robert verdwijnt plotseling uit de

---

[1] Archief van het Noorder Departement te Rijsel, *Chambre des Comptes de Lille*, B 1593, premier cartulaire d'Artois, pièce 118 ; *Corpus*, blz. 115, 116.

[2] Die predikheer (Vincentius Willart), die eene Fransche vertaling van het *Bonum universale de apibus* bezorgde, leidt aldaar de bekende geschiedenis van Ægidius Boogris aldus in : « Voyons icy un merveilleux jugement de Dieu, exécuté par un insensé ou obsessé contre un méchant hypocrite heretique, lorsque les Freres Prescheurs travailloient efficacement avec les Evesques de Cambray et d'Arras pour leur conversion ou pour en affranchir et purger l'Eglise ; à cette fin *l'inquisition ayant esté instituée et establie en nostre Convent de Bonnes Nouvelles lez Arras l'an 1238*, elle y persevera depuis jusqu'à l'an 1560, le dernier Inquisiteur et Prieur de ce Couvent appelé Thomas a Capella en ayant fait les fonctions à Bruxelles contre un certain Predicateur qui prescha de ces erreurs. » (*Le bien universel* ou les abeilles mystiques du célèbre docteur Thomas de Cantimpré, de l'ordre des Freres prescheurs, evesque et suffragant de Cambray, traduit de latin par R. P. Frere Vincent Willart d'Arras et de mesme ordre (Brussel 1650), blz. 358. — Over dien zestiendeeuwschen inquisiteur Thomas a Capella kan men mijne *Travaux du cours pratique de l'Université de Liège* (deel II, blz. 94, 95) raadplegen.

geschiedenis na zijne hardnekkige ketterjacht van 1236 en wellicht volgende jaren in onze gewesten. Mag men Matthaeus Parisiensis gelooven, die overigens eenen zekeren wrok tegen onzen algemeenen pauselijken inquisiteur schijnt te voeden, dan zou broeder Robert zijne onbeperkte macht weldra misbruikt hebben, de palen der bescheidenheid te buiten gegaan zijn, hoogmoedig en onrechtvaardig geworden zijn en de goeden met de boozen, de onschuldigen met de schuldigen getroffen hebben, zoodat de paus hem zijne inquisitoriale macht ontnemen moest en hem zelfs later tot levenslange gevangenschap zou veroordeeld hebben wegens zulke erge misdaden, dat de Engelsche kronijkschrijver verklaart er liever over te zullen zwijgen [1]. Spondanus en Raynaldus, in hunne bekende voortzettingen van Baronius' *Annales ecclesiastici*, hebben het verhaal van Matthaeus Parisiensis zonder aarzelen overgenomen, alsook Wadding in zijne *Annales minorum*. Integendeel hebben de predikheeren hun best gedaan om de laatste levensjaren van hunnen ordebroeder Robert van die smet wit te wasschen. Hunne verzinsels zijn echter zoo zwak, dat zij het stellige getuigenis van eenen goed ingelichten tijdgenoot niet ontzenuwen kunnen [2].

Buiten broeder Robert lieten de pauselijke inquisiteurs in de Nederlanden tot op 't einde der 13[de] eeuw weinig van zich hooren. Het is onbekend, of degenen, die door paus Gregorius IX in zijne bul van 3 Februari 1232 aan den Brabantschen hertog en door dezen vorst wederkeerig (4 Mei 1232) aan de geestelijke en wereldlijke overheden van zijn hertogdom zoo warm aanbevolen werden [3], ooit iets in onze gewesten verricht hebben. In Januari 1235 hooren wij van twee predikheeren uit Bremen, die blijkbaar als pauselijke inquisiteurs in Groningerland optraden en er eenen

---

[1] Tandem vero abutens potestate sibi concessa et fines modestiae transgrediens et justitiae, elatus, potens et formidabilis, bonos cum malis confundens involvit et insontes et simplices punivit. Auctoritate igitur papali jussus est praecise, ne amplius in illo officio fulminando desaeviret. Qui postea manifestius clarescentibus culpis suis, quas melius aestimo reticere quam explicare, adjudicatus est perpetuo carceri mancipari. (*Chronica Majora* ad annum 1238; *Corpus*, blz. 112.)

[2] Zie het boekje van den predikheer Choquet, *Sancti Belgii ordinis praedicatorum*, enz., 1618, blz. 272, 273, en het standaardwerk der broeders Ripoll en Bremond, *Bullarium ordinis fratrum praedicatorum*, 1729-1740, deel I, blz. 81.

[3] Zie hierboven, blz. 40.

verdachten kluizenaar van Stitswerd vervolgden. Deze ontliep met moeite den brandstapel, maar werd, zijn leven lang, in zijn vroeger klooster te Rottum opgesloten in eenen onderaardschen kerker [1]. In 1238 stelt men vast, dat er in 't bisdom Luik pauselijke inquisiteurs waren [2]; maar van hunne handelingen weet men niets.

Bij toeval werd ons in een dertiendeeuwsch inquisiteurshandboekje, getiteld *Doctrina de modo procedendi contra haereticos* [3], een stuk bewaard, dat ons op het spoor brengt van een kettergericht, door eenen pauselijken inquisiteur tegen twee Nederlandsche ketters in 1277 ingespannen. Dit handboekje bevat eene reeks formulieren en voorbeelden van stukken, door zekere pauselijke inquisiteurs werkelijk uitgevaardigd, die voor alle voorkomende gevallen der Inquisitie dienstbaar kunnen zijn. Ons stuk wordt opgegeven als voorbeeld eener dagvaarding van buitenslands gevluchte ketters onder den titel van: *Forma citandi eos, qui regnum exierunt et in regno commiserunt* [4].

Het is eene dagvaarding door den predikheer Simon du Val, pauselijken inquisiteur in het koninkrijk Frankrijk, op 22 November 1277 [5] uitgevaardigd. De kettermeester neemt er den titel van *inquisitor hæreticæ pravitatis auctoritate apostolica in regno Franciæ deputatus* en herinnert zijnen medebroeders der predikheerenorde en den gardiaan der minderbroeders alsmede hunnen plaatsvervangers, dat in de pauselijke bul, waarbij hij zelve en de andere apostolische kettermeesters aangesteld zijn, hun de macht verleend wordt om de verdachten te dagvaarden, getuigen te hooren en de predikheeren en minderbroeders met het afkondigen der vonnissen te gelasten, alsook om tegen de uit het koninkrijk Frankrijk gevluchte ketters de vervolgingen voort te zetten [6],

---

[1] Zie hierboven, blz, 40, 41.

[2] Zie hierboven, blz. 41.

[3] Uitgegeven bij Martène en Durand, *Thesaurus anecdotorum*, deel V, kol. 1795-1822.

[4] *Thesaurus*, deel V, kol. 1812; *Corpus*, blz. 140, 141.

[5] *Die lunae in festo B. Clementis*. Afgaande op de slechte dateering van het stuk bij Duverger (*Bull. Ac. roy. de Belgique*, 2e reeks, deel XLVII, blz. 873) heb ik in mijn *Corpus* verkeerdelijk voor dit stuk den datum van 15 Juli 1277 opgegeven.

[6] Quod nos citationes, examinationes testium, denunciationes sententiarum

Daarom beveelt hij hun, dat zij meester Sigerus van Brabant en meester Bernerus van Nijvel, beide kanunniken der S[t] Martenskerk te Luik en beide sterk verdacht van ketterij, waaraan zij zich in het koninkrijk Frankrijk zouden schuldig gemaakt hebben [1], uitdrukkelijk en in tegenwoordigheid van goede getuigen zouden dagvaarden, om den zondag na de octave van Lichtmis (16 Januari 1278) te Saint-Quentin (bisdom Noyon) vóór den inquisiteur persoonlijk te verschijnen en er de volledige waarheid te zeggen over zichzelven en alle anderen, hetzij levenden of dooden, in zake van ketterij [2]. Als bewijs van ontvangst en uitvoering dezer dagvaarding beveelt de inquisiteur er hun zegel te laten aan vasthechten [3]. Tot de Nederlandsche predikheeren en minderbroeders buiten het koninkrijk Frankrijk, dat is over den rechteroever der Schelde, is het stuk blijkbaar gericht. Wij weten overigens, dat Sigerus van Brabant en Bernerus van Nijvel naar Luik waren gevlucht, waar zij zich als kanunniken der S[t] Martenskerk in veilligheid achtten en waarschijnlijk ongedeerd bleven.

Noch de inquisiteur noch de twee verdachte ketters waren menschen van ondergeschikte beteekenis.

Broeder Simon du Val was een licht zijner orde. Eenige jaren na dit kettergericht, in 1282, toentertijd 56 jaar oud, trad hij op als getuige in het plechtig onderzoek door paus Martinus IV ingesteld om koning Lodewijk IX van Frankrijk heilig te verklaren; en hij vertelde alsdan onder anderen, dat hij in zijn leven met veel koningen en prinsen der aarde gemeenzaam had omgegaan, ook met den heiligen Lodewijk. Later werd hij als uitvoerder van zijnen laatsten wil aangesteld door Pieter, graaf van Alençon, zoon van

fratribus ordinis praedicatorum et minorum possimus committere, non obstante quolibet privilegio a sede apostolica sibi dato, necnon et quod nos contra eos, qui in crimine haeresis in regno Franciae peccaverunt et se ad partes alias transtulerunt, libere procedamus.

[1] De crimine haeresis probabiliter et vehementer suspectos et qui in regno Franciae dicuntur in tali crimine commisisse.

[2] Responsuri de fide et dicturi tam de se quam de aliis vivis et mortuis super crimine haeresis et super contingentibus ipsum crimen puram et plenariam veritatem.

[3] In signum vero recepti et executi mandati praesentibus sigilla vestra faciatis apponi.

Lodewijk IX en broeder van den regeerenden koning Philips III den Stoute [1]. Ook als inquisiteur moet broeder Simon du Val een toongevend man geweest zijn. In het hooger besproken handboekje der Inquisitie komen van hem niet minder dan zes inquisitoriale stukken voor, die als formulieren worden opgegeven aan de kettermeesters [2].

Meester Sigerus van Brabant was een der beroemdste hoogleeraars der Parijsche Sorbonne en wellicht telde hij onder zijne geestdriftige studenten en toehoorders den onsterfelijken Dante Alighieri, die hem in zijne *Divina Commedia* eene eereplaats heeft gegeven in den hemel, waar de heilige Thomas van Aquino hem den grooten Brabantschen geleerde aanwijst als een « eeuwig licht » [3]. Van onzen Sigerus bezit men belangrijke werken over godgeleerde en wijsgeerige onderwerpen onder de handschriften der Nationale Bibliotheek te Parijs.

Meester Bernerus van Nijvel was iets minder beroemd dan zijn lotgenoot in ons kettergeding; maar van hem wordt toch getuigd, dat hij om zijne schriften befaamd was en ook leeraarde in dezelfde

---

[1] Quétif en Échard, *Scriptores ordinis praedicatorum*, deel I, blz. 394, 395 ; Daunou in de *Histoire littéraire de France*, deel X, bl. 385-387.

[2] Het zijn : 1. *Forma convocandi clerum et populum pro sermone* (Datum Cadomi anno Domini 1277 in festo S. Agnetis); 2. *Alia forma convocandi clerum et populum* (Datum Aurelianis anno Domini 1268 feria iii. post festum Beatorum Petri et Pauli) ; 3. *Forma citandi eos qui vocati non venerunt* (Datum Ebroicis anno Domini 1277 feria vi. ante festum B. M. Magdalenae) ; 4. *Forma citandi suspectos de haeresi* (Datum apud Ebroicas feria v. ante festum B. M. Magdalenae anno Domini 1277) ; 5. *Forma citandi eos qui regnum exierunt et in regno commiserunt* (Datum anno Domini 1277 die lunae in festo B. Clementis); 6. *Forma scribendi pro capiendis fugitivis* (Valeant praesentes usque ad instantes octavos B. Vincentii martyris). Deze stukken vindt men bij Martène en Durand, *Thesaurus novus anecdotorum*, deel V, blz. 1810-1813.

[3] Questi, onde a me ritorna il tuo riguardo, / E il lume d'uno spirto, che 'n pensieri / Gravi a morire li parve essor tardo. / Essa è la luce eterna di Sigieri, / Che leggendo nel vico degli strami / Sillogizò invidiosi veri. (*Divina Commedia*, Paradiso, Canto X, v. 136 en vg.) — Over Sigerus van Brabant, zie Victor Le Clerc in de *Histoire littéraire de France*, deel XXI, blz. 96 en vg. ; Alph. Wauters, *Le duc Jean Ier et le Brabant sous le règne de ce prince (1267-1294)*, blz. 380-381 ; Kervyn de Lettenhove, in de *Bulletins de l'Ac. roy. de Belgique*, 1e reeks, deel XX, blz. 252-259 ; en vooral Ch. Potvin, ook aldaar, 2e reeks, deel XLV, blz. 330-358.

Sorbonne[1]. In 1283 wordt hij genoemd onder de testamentuitvoerders van meester B. de Seneffia, kanunnik der O. L. Vrouwekerk te Tongeren[2].

Wellicht kan men uit een stuk van den hertog van Brabant Jan I besluiten, dat er in 1280 reizende inquisiteurs in zijn grondgebied waren. Bij een bevel, door dien vorst tot al zijne onderdanen en inzonderheid tot zijne baljuws, meiers, ambtenaars en tolbedienden gericht en gegeven in Augustus 1280, vergunt hij volkomene vrijstelling van tolbelastingen aan de Luiksche predikheeren voor het vervoeren hunner goederen te lande en te water over gansch zijn hertogdom[3]. Onder die reizende Luiksche predikheeren zullen vermoedelijk de pauselijke inquisiteurs in de eerste plaats moeten geteld worden.

Een ander Luiksch stuk van 1288 kan ook, doch even onrechtstreeks, met de geschiedenis der Nederlandsche Inquisitie in verband staan. In zijne synodale statuten van 1 Maart 1288[4] schreef Jan van Vlaanderen, prins-bisschop van Luik, onder anderen voor, hoe zich zijne kettermeesters en de geestelijken van zijn bisdom in zake van ketterij te gedragen hadden[5]; maar naast die regeling zijner bisschoppelijke Inquisitie maakte hij ook gewag van de pauselijke rechters In het hoofdstuk *De judicibus* herinnerde hij, dat het algemeen concilie van Lyon (1274) bevolen heeft, dat de pauselijke rechters eene kerkelijke waardigheid moeten bekleeden en slechts in aanzienlijke plaatsen mogen zetelen, waar zij een genoegzaam getal rechtsgeleerden kunnen aantreffen[6]. Daartoe duidde Jan van Vlaanderen de volgende steden aan : Luik, Hoei,

---

[1] Erant sanctae theologiae magistri et socii Sorbonici ea aetate, scriptis etiam clari. (Quétif en Échard, deel I, bl. 305.)

[2] Léopold Delisle, *Le cabinet des manuscrits*, etc., deel II, blz. 144.

[3] Handschrift Vanden Berch, fol. 131, ter Bibliotheek der Luiksche Hoogeschool berustende ; *Corpus*, blz. 144.

[4] Raikem en Polain, *Coutumes du pays de Liège*, deel I, blz. 469, 470; *Corpus*, blz. 147. — Zie ook Raikem, *Discours de rentrée à la cour d'appel de Liège* (1852), blz. 51, 52 ; en E. Poullet, *Essai sur l'histoire du droit criminel dans l'ancienne principauté de Liège*, blz. 42.

[5] Zie verder het zesde hoofdstuk.

[6] Nec alibi quam in civitate et in locis magnis et insignibus, ubi valeat jurisperitorum copia inveniri.

Dinant, Fosses, Thuin en Tongeren in het Luiksche prinsdom, Namen in 't graafschap van denzelfden naam, Nijvel, Leuven en Tienen in het hertogdom Brabant, benevens Maastricht en Aken. Deze plaatsen waren alle binnen de grenzen van het toenmalig bisdom Luik gelegen en werden aldus aangewezen als de steden, waar de pauselijke inquisiteurs hunne kettergerichten konden inspannen.

Slechts vier pauselijke kettermeesters hebben wij tijdens de 13de eeuw in de Nederlanden handelend zien optreden : den geduchten broeder Robert in Vlaanderen en Artois, de twee predikheeren van Bremen in Groningerland, en broeder Simon du Val. Daarenboven is het bestaan van pauselijke inquisiteurs bewezen voor het uitgestrekte hertogdom Brabant en voor het geestelijk gebied van den bisschop van Luik, dat nog veel uitgestrekter was dan zijn wereldlijk prinsdom. De onvolledige kronijken der tijdgenooten en de zoo schaars tot ons gekomen oorkonden geven ons niets dan die inlichtingen, welke overigens met broeder Robert en zijne onverschrokkene handelingen tegen onze ketters het volledig en schrikverwekkend beeld der pauselijke Inquisitie in de Nederlanden der 13de eeuw voor onze verbeelding doen oprijzen.

VIJFDE HOOFDSTUK

DE VOLLEDIGE INRICHTING DER PAUSELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN TIJDENS DE 13de EEUW

Ondertusschen hadden de pausen het getal hunner inquisiteurs in het koninkrijk Frankrijk herhaaldelijk vermeerderd.

In zijne bul van 13 December 1255, gericht tot den provinciaal der predikheeren in Frankrijk en tot den gardiaan der minderbroeders te Parijs [1], verklaart Alexander IV, dat hij, op het uitdrukkelijk verzoek van koning Lodewijk IX, eenige bekwame personen (*aliquas personas circumspectas*) met de kettervervolging in diens koninkrijk gelasten wil; daarom stelt hij hen beide als algemeene pauselijke inquisiteurs aan, met het recht om zich elk twee voorzichtige monniken (*duas religiosas et discretas personas*) toe te voegen, die hen helpen zullen in het onderhooren der getuigen (*in examinatione testium*). Waarschijnlijk had de prior provinciaa der Fransche predikheeren, ten gevolge dier pauselijke machtiging, twee broeders zijner orde aangesteld om hem in de kettervervolging ter zijde te staan; want in eene bul van 13 April 1258 tot den prior van Parijs gericht [2], zinspeelt dezelfde Alexander IV er op [3]. Het doel van dit stuk is overigens om dit getal van twee

[1] Ripoll, deel I, blz. 291, nr 52; *Corpus*, blz. 125-128.

[2] Ripoll, deel I, blz. 362; *Corpus*, blz. 130.

[3] Meminimus olim tibi... negotium fidei contra haereticos eorumque fautores et receptatores ac defensores in regno Franciae, per nostras sub certa forma commisisse litteras per te ac duos alios fratres tui ordinis exequendum.

helpers op zes te brengen, door den prior te machtigen om er nog vier broeders zijner orde bij te nemen, daar het koninkrijk Frankrijk veel te uitgestrekt is voor de inquisitoriale bemoeiingen van den prior en van zijne twee medewerkers [1]. Te gelijk verleent de paus hem het recht om die zes helpers af te stellen en door anderen te vervangen, wanneer hij zulks geraadzaam zou achten [2]. Deze zes helpers zullen dezelfde machten bezitten als de twee eerst aangestelde [3], 't is te zeggen, dat zij zich bij het hooren en opnemen der getuigenissen bepalen zullen. Volledige pauselijke inquisiteurs zijn zij nog niet.

Doch acht jaren later kwam Clemens IV, de tweede opvolger van Alexander IV, het personeel der pauselijke Inquisitie in het koninkrijk Frankrijk aanmerkelijk versterken. In zijne bul van 26 Februari 1266, gericht tot den prior der predikheeren te Parijs [4], beval hij hem, na den raad ingewonnen te hebben van eenige wijze ordebroeders, het ambt van pauselijken inquisiteur aan vier predikheeren der Fransche provincie op te dragen om er werkzaam te zijn met gelijke machten als de andere inquisiteurs der predikheerenorde door den H. Stoel aangesteld. De prior van Parijs zal die vier kettermeesters naar goeddunken afstellen en vervangen en de plaats der afgestorvenen door anderen laten vervullen.

Deze benoeming van vier inquisiteurs der predikheerenorde in Frankrijk moest overigens geenszins voor gevolg hebben, de reeds vroeger ingevoerde medehelpers ter zijde te stellen. Dit blijkt heel duidelijk uit eene bul van Gregorius X aan de Fransche inquisiteurs (20 April 1273), waarin uitdrukkelijk gewag wordt gemaakt van de twee monnikken, die iederen inquisiteur in het afnemen der getuigenissen bijstaan [5].

---

[1] Quia ad hujusmodi negotii executionem in regno ipso, cum sit valde diffusum, tu dictique duo fratres sufficere non valeatis.

[2] Amovendi quoque fratres ipsos et substituendi alios loco eorum quoties et quando tibi videbitur expedire, plenam et liberam concedimus auctoritate praesentium facultatem.

[3] Quos eandem auctoritatem circa dictum negotium habere volumus quam dicti duo fratres ab apostolica sede habere noscuntur.

[4] Ripoll, deel I, blz. 472, nr 43; *Corpus*, blz. 133, 134..

[5] Ripoll, deel I, blz. 512, nr 12; *Corpus*, blz. 137, 138.

Bij eene bul van 29 April 1279, insgelijks gericht tot den prior der predikheeren te Parijs [1], bracht Gregorius X, op verzoek van koning Philips III den Stoute, het getal der pauselijke inquisiteurs der predikheerenorde in Frankrijk van vier op zes. In zijne bul van 22 Juni 1290 herhaalde Nikolaas IV dezelfde schikkingen, insgelijks op verzoek van den alsdan regeerenden koning van Frankrijk Philips IV den Schoone [2]. Dit alles bewijst, dat de pauselijke Inquisitie in de landen der Fransche kroon tot aan den linkeroever der Schelde meer en meer uitbreiding had genomen.

Ook de nauwere regeling dier kettervervolging in dezelfde gewesten was het voorwerp der bezorgdheid van den H. Stoel gebleven.

In eene bul van 12 December 1243, gericht tot al de Fransche inquisiteurs der predikheerenorde [3], gaf Innocentius IV hun nieuwe onderrichtingen over het verzoenen der ketters met de Kerk. Alle verdachten, zoo zij niet vroeger reeds wegens ketterij veroordeeld of plichtig bevonden werden en die uit eigene beweging tot de zuiverheid van het geloof terugkeeren willen, zullen zonder hoegenaamde straf hunne dwalingen mogen afzweren binnen eenen gestelden tijd. Na verloop van dien termijn zullen integendeel degenen, die in hunne boosheid volharden, des te strenger worden vervolgd. Daartoe zullen de inquisiteurs de hulp van den wereldlijken arm mogen inroepen.

Ten behoeve van al de inquisiteurs der predikheerenorde vaardigde dezelfde paus, op 9 Maart 1254, eene nog veel belangrijker bul uit [4]. Daarbij schonk hij hun het recht om de duistere bepalingen der geestelijke of wereldlijke wetten tegen de ketters eigenmachtig uit te leggen [5]. Daarenboven zullen zij de kinderen en

---

[1] Martène en Durand, *Thesaurus anecdotorum*, deel V, blz. 1822; *Corpus*, blz. 139.

[2] Ripoll, deel II, blz. 29; *Corpus*, blz. 148.

[3] Dilectis filiis universis inquisitoribus haereticorum in provincia Narbonensi et in partibus Albigensium ac in toto regno Franciae constitutis. — Ripoll, deel I, blz. 128, nr 35; *Corpus*, blz. 114, 115.

[4] Ripoll, deel I, blz. 241, nr 318; *Corpus*, blz. 121, 122. — Niet zonder welgevallen zegt Ripoll, dat het oorspronkelijk stuk in het archief zijner orde te Rom berust: « Plumbum filis cannabinis appenditur. »

[5] Interpretandi statuta ecclesiastica et secularia contra haereticos edita.

kleinkinderen der ketters en hunner begunstigers alsook al degenen, die door ketters aangesteld werden, van al hunne ambten en waardigheden mogen berooven, zoowel geestelijke als wereldlijke. In kettergedingen zullen de namen der aanklagers en der getuigen geheim worden gehouden om elk mogelijk schandaal of gevaar, dat daaruit zou kunnen spruiten, te voorkomen en zonder dat uit dien hoofde minder geloof aan de getuigenissen moet gehecht worden [1]. Ieder inquisiteur zal ook alleen mogen handelen, indien zijne ambtgenooten niet kunnen tegenwoordig zijn.

Een paar jaren later, schier dag op dag, richtte de volgende paus Alexander IV tot den prior der predikheeren van Parijs eene bul van 10 Maart 1255, die voor de laatste in belangrijkheid niet moest onderdoen [2]. Willende, zegt hij, dat de Inquisitie tegen de ketters, die den prior toevertrouwd is, ter eere Gods en tot versterking van het geloof zich voorspoedig uitbreide [3], neemt hij daartoe eene reeks nieuwe maatregels. Als algemeen inquisiteur zal de prior van Parijs of zij, die hij daartoe aanstellen zal, al degenen, die eenige geschriften aangaande kettervervolgingen, door wie ook ondernomen, in hun bezit hebben, tot het onmiddellijk uitleveren dier stukken bij middel der geestelijke censuur mogen dwingen [4]. Verder zal hij en zijne ambtgenooten de verdoolde schapen, die tot de Kerk willen terugkeeren, van den banvloek mogen zuiveren en met de Kerk verzoenen. De geestelijkheid en het volk der plaatsen, waar zij als inquisiteurs zullen optreden, mogen zij bijeenroepen om tot het uitspreken der vonnissen tegen

---

[1] Sane volumus, ut nomina tam accusantium pravitatem haereticam quam testificantium super ea nullatenus publicentur propter scandalum vel periculum, quod ex publicatione hujusmodi sequi posset, et adhibeatur dictis hujusmodi testium nichilomimus plena fides.

[2] Ripoll, deel I, blz. 273, nr 16; *Corpus*, blz. 123, 124.

[3] Cupientes ut Inquisitionis negotium contra haereticam pravitatem sollicitudini tuae commissum ad Dei gloriam et augmentum fidei catholicae in tuis manibus feliciter prosperetur.

[4] Compellendi, appellatione remota, per censuras ecclesiasticas per te vel alios, quos ad hoc idoneos duxeris eligendos, omnes illos qui scripta vel instrumenta Inquisitionis per quoscumque hactenus factae contra haereticos, credentes, receptatores seu fautores eorum retineant, ut ea, sublato cujuslibet difficultatis seu dilationis dispendio, tibi exhibeant.

de ketters de bekwaamsten en wijsten als helpers te gebruiken, aan al degenen, die op zulke vergaderingen verschijnen, namens den paus veertig dagen aflaat verleenende. Ook de buitenslands gevluchte ketters mogen zij vervolgen. Onverbiddelijk zullen zij al de statuten tegen de ketters doen eerbiedigen, zoowel die, welke op conciliën door toedoen van pauselijke legaten werden vastgesteld, als die, welke tusschen den H. Stoel ter eener, den koning van Frankrijk en den graaf van Toulouse ter andere zijde werden gesloten. In de kettervervolging zullen zij zonder tijdverlies, zonder rechterlijke vormen noch gekibbel van advocaten mogen handelen [1]. Alle tegenstrevers of weerspannigen zullen zij tot gehoorzaamheid mogen dwingen bij middel der geestelijke censuur.

Hadden de pauselijke inquisiteurs der predikheerenorde in de uitoefening van hun ambt moeilijkheden ondervonden? Men zou het zeggen, als men deze bul aandachtig leest en hare bewoordingen goed weegt en wikt. Waarschijnlijk waren het de Fransche bisschoppen, die de geschriften van door hen ingestelde kettergerichten aan de pauselijke kettermeesters niet wilden mededeelen of hen anders dwarsboomden. Eene andere bul van hetzelfde jaar en van denzelfden paus versterkt ons in die meening, dewijl daarin uitdrukkelijke schikkingen worden genomen om de botsingen tusschen de pauselijke en de bisschoppelijke Inquisitie te vermijden.

Inderdaad, in zijne uitgebreide bul van 13 December 1255, gericht tot den provinciaal der predikheeren in Frankrijk en tot den gardiaan der minderbroeders te Parijs [2], bepaalde Alexander IV uitdrukkelijk, dat zij beide en degenen, die zij tot kettermeesters zouden aanstellen, tegen de ketters en hunne aanhangers moesten te velde trekken, God en niet de menschen vreezende [3], zonder acht te geven op vroegere inquisitoriale brieven aan anderen verleend, de bisschoppen uitgezonderd, welke de paus bij dezen her-

---

[1] Ut in eodem negotio summarie absque judicii et advocatorum strepitu procedere valeas auctoritate praesentium tibi concedimus facultatem.

[2] Ripoll, deel I, blz. 291, nr 52; *Corpus*, blz. 125-128.

[3] Hominum metu divino timori postposito.

roept en vernietigt. Nochtans moeten, onder voorwendsel dat dergelijke brieven aan de bisschoppen verleend werden, de handelingen der pauselijke inquisiteurs in hunne bisdommen niet belemmerd worden [1]. Evenmin wil de paus, dat door het aanstellen van algemeene apostolische inquisiteurs voor het koninkrijk Frankrijk, de rechten door den H. Stoel aan de bisschoppen verleend in zake van kettervervolging zouden herroepen worden, voor het geval dat de Fransche prelaten tegen de ketters wenschen op te treden uit kracht dier pauselijke vergunningen of uit kracht hunner bisschoppelijke machten [2]. Overigens herhaalt de paus de bepaling uit zijne voorgaande bul over de processtukken der Inquisitie : zijne inquisiteurs zullen de uitlevering mogen eischen van alle registers en geschriften, gehouden over kettervervolgingen, wie ook deze in zijn bezit mocht hebben [3]. De paus geeft hun ook het recht om verdachten te dagvaarden, getuigen te hooren en vonnissen uit te spreken, zonder eenige uitzondering. In het onderhooren der getuigen zullen zij zich door twee wijze monniken doen bijstaan, in wier tegenwoordigheid bevoegde griffiers de getuigenissen getrouw en schriftelijk zullen opnemen [4]. Telkens dat eenige ketters moeten gevonnist of tot levenslange gevangenschap veroordeeld worden, zullen de inquisiteurs in overleg met de bisschoppen of, in hunne afwezigheid, met de vicarissen-generaal van het bisdom handelen, opdat het gezag der prelaten niet over het hoofd worde gezien [5].

---

[1] Nec tamen, praetextu commissionis specialiter eisdem dioecesanis super hoc factae, processum vestrum in eorumdem civitatibus et dioecesibus volumus impediri.

[2] Nec per hoc quod fidei negotium generaliter in praefato regno vobis committimus, commissiones a praefata sede ipsis [dioecesanis] factas, si forsan illarum seu ordinaria velint auctoritate procedere, intendimus revocare.

[3] Facientes vobis quaternos et alia scripta, in quibus inquisitiones factae contra haereticos et processus contra ipsos habiti continentur, a quibuslibet detentoribus assignari.

[4] In examinatione testium, quos recipi super crimine praedicto ipsumque contingentibus oportuerit, adhibeatis vobis duas religiosas et discretas personas, sub quarum praesentia per viros idoneos fideliter eorum testium deposita conscribantur.

[5] Cum aliqui fuerint judicandi haeretici vel incarcerationis poena perpetuae alicui pro hujusmodi crimine infligenda, ad id de dioecesanorum vel vicariorum

Daarenboven bevat deze merkwaardige bul eenige andere bepalingen, die niet rechtstreeks met de bisschoppelijke Inquisitie in verband staan. Alzoo verleent de paus aan zijne inquisiteurs de macht om eenen aflaat van twintig of zelfs veertig dagen toe te staan aan degenen, die de kettergerichten bijwonen na gebiecht te hebben. Aan de pauselijke kettermeesters zelve en aan degenen, die hen persoonlijk in de ketterjacht helpen, wordt een volle aflaat geschonken, gelijk aan den aflaat door het algemeen concilie voor de kruisvaarders naar het Heilig Land bedongen. Voor hunne andere medehelpers is de aflaat slechts van drie jaren; maar, komen zij te overlijden, terwijl zij aan de Inquisitie bijstand bieden, dan wordt hun volle kwijtschelding gewaarborgd van de zonden, die zij met een berouwend harte zullen gebiecht hebben [1]. De inquisiteurs worden ook gemachtigd om hunne tegenstanders in den ban te slaan, alsmede de bedelbroeders hunner orde, die zich het recht tot prediken zouden aanmatigen. Hetgeen de inquisiteurs niet getweeën zullen kunnen verrichten, mogen zij alleen volbrengen.

Alexander IV's groote bul van 13 December 1255 werd, achttien jaar later, door Gregorius X hernieuwd en uitgebreid in eene nog omvangrijkere bul van 20 April 1273 [2]. De pauselijke inquisiteurs in het koninkrijk Frankrijk zullen hun ambt vervullen tot vergiffenis hunner zonden, in God's liefde, zonder vrees voor de menschen, met de kracht van den hemelschen geest en met de hoop op eene eeuwige belooning [3]. De bepalingen aangaande de moeilijkheden oprijzende tusschen de pauselijke en de bisschoppelijke Inquisitie worden met nog duidelijker bewoordingen omschreven [4].

---

suorum, si ipsi, dioecesanis absentibus, praesentes fuerint, consilio procedatis, ut in tantae animadversionis judicio non postponenda pontificum auctoritas intercedat.

[1] Et si qui ex iis in prosecutione hujusmodi negotii forte decesserint, eis peccatorum omnium, de quibus corde contriti et ore confessi fuerint, plenam veniam indulgemus.

[2] Ripoll, deel I, blz. 512, nr 12; *Corpus*, blz. 135-139.

[3] In remissionem peccaminum, ... in caritate Dei, hominum timore postposito, virtutem spiritus induentes ex alto, ... sub spe mercedis aeternae.

[4] Verumtamen sive auctoritate ordinaria sive ex delegatione praedictae sedis [apostolicae] iidem dioecesani in hujusmodi negotio processerint, nequaquam

Tot het aanteekenen der getuigenissen en het opmaken van alle geschriften der Inquisitie zullen de broeders der predikheerenorde en de priesters gehouden zijn, die vroeger het ambt van griffier of notaris in de wereld hebben uitgeoefend, of door den paus als zulkdanig werden aangesteld, evenals alle wereldlijke griffiers, die daartoe door de inquisiteurs zullen gemaand worden. Aan die predikheeren, notarissen en verdere medehelpers wordt een aflaat van drie jaren toegestaan, of volle aflaat hunner zonden, zoo zij in dit werk na berouwvol gebiecht te hebben overlijden. Aangaande het geheim houden van de namen der getuigen wordt bepaald, dat die namen slechts aan enkele vertrouwden, die aan het kettergeding deelnemen, zullen medegedeeld worden [1]. Het afzetten van de ketters en van hunne kinderen en kleinkinderen uit hunne ambten en waardigheden zal in overleg met de bisschoppen of met hunne vicarissen-generaal geschieden [2]. Onbeschroomd zullen de inquisiteurs de geestelijke straffen uitspreken tegen alwie hen in de kettervervolging dwarsboomt of daarin niet helpt, wanneer hij er toe opgeroepen wordt. Dit alles niettegenstaande alle mogelijke privilegiën of voorrechten aan geestelijke orden, bisdommen, steden of anderen zelfs door den H. Stoel verleend.

Ondanks al deze omstandige regels door de pausen ten behoeve van hunne inquisiteurs der predikheerenorde in Frankrijk vastgesteld, bevonden deze zich nu en dan vóór moeilijkheden, die in de pauselijke bullen niet opgelost waren. Dan richtten zij zich schriftelijk tot den paus om een twijfelachtig punt op te helderen, hetgeen dan ook kleine bullen als antwoord uitlokte.

Den 30 April 1260 beslist Alexander IV op eene dergelijke vraag [3], dat de hervallen ketters, zelfs wanneer zij over hunne

---

volumus vel per concursum processuum vel alias quomodolibet vestros impediri processus, quin, dioecesanorum ipsorum processibus non obstantibus, in eodem negotio procedere libere valeatis.

[1] Quod si... ex publicatione nominum eorundem [testium] videritis periculum imminere, ipsorum nomina non publice sed secrete coram aliquibus personis providis et honestis religiosis et aliis ad hoc vocatis, de quorum consilio ad sententiam vel condemnationem procedi volumus, exprimantur.

[2] De dioecesanorum vel, eis absentibus, vicariorum suorum consilio.

[3] Ripoll, deel I, blz. 391, nr 266 ; *Corpus*, blz. 131, 132.

misdaad berouw voelen, aan den wereldlijken rechter zonder mededoogen moeten uitgeleverd worden[1]; maar in dat geval zullen hun de sacramenten der biecht en der communie niet geweigerd worden.

Uit Orvieto schrijft de kardinaal en algemeen inquisiteur Johannes, den 17 Mei 1273[2], op verzoek der pauselijke inquisiteurs in Frankrijk[3] aan de pauselijke inquisiteurs in Italië[4], dat zij, des verzocht, de getuigenissen tegen ketters aangeteekend aan hunne Fransche ambtgenooten of aan hunnen betrouwbaren bode gewillig moeten mededeelen om uitgeschreven te worden[5], wanneer deze getuigenissen licht kunnen werpen op Fransche toestanden en opdat de pauselijke inquisiteurs van Frankrijk er bij tijd en stond gebruik kunnen van maken tegen schuldigen of verdachten van dit koninkrijk[6].

Op verzoek der Fransche inquisiteurs zond hun Martinus IV eene beslissing over het aanhouden der ketters in de kerken; maar wij kennen haar alleen uit eene gelijktijdige bul van 21 October 1281, welke hij aan de aartsbisschoppen en bisschoppen van het koninkrijk zond, om hun die regeling mede te deelen en hun tot gewillige medewerking in deze zaak aan te sporen[7]. De Fransche inquisiteurs, zegt hij, hadden hem bericht, dat ketters, verdachten en

---

[1] Sine ulla penitus audientia relinquendi sunt judicio seculari.

[2] Archief der Inquisitie van Carcassonne, Verzameling Doat, deel XXXII, fol. 101, in het *Appendix*, bij Lea, deel I, blz. 574; *Corpus*, blz. 521, 522. (De verkorte inhoud, die in mijn *Corpus* dit stuk voorafgaat, is verkeerd.)

[3] Nos dilectorum nobis in Domino inquisitorum pravitatis ejusdem in regno Franciae condignis desideriis annuentes.

[4] In citramontanis partibus.

[5] Eisdem vel ipsorum certo et fido nuntio ad transcribendum sine difficultatis obstaculo assignetis.

[6] Ut per eas de statu personarum praefati regni habere possint notitiam pleniorem, ... ut iidem inquisitores depositionibus ipsis pro loco et tempore uti possint contra personas praedicti regni, quae per depositiones ipsis apparebunt de haeresi culpabiles vel suspectae.

[7] Ripoll, deel II, blz. 1, nr 1; *Corpus*, blz. 145. — De paus zegt: « Eisdem inquisitoribus nostris damus in mandato », enz. Achter deze bul laat Raynaldus (*Annales ecclesiastici*, deel XIV, blz. 328, ad annum 1281, § 18) deze toelichting volgen: « His subjiciuntur in pontifico regesto literae, quas Martinus ad censores fidei se scripsisse testatur. » Dit stuk hebben wij nergens aangetroffen.

Joodsche apostaten [1] in de kerken eene schuilplaats tegen de Inquisitie vinden. Den inquisiteurs heeft hij bevel gegeven, zonder daar acht op te slaan, tegen zulkdanigen in volle vrijheid hun ambt uit te oefenen, Daarom vermaant hij de prelaten, dat zij de inquisiteurs in hunne gehoorzaamheid aan zijne bevelen niet dwarsboomen zouden, maar hun integendeel op hun verzoek allen bijstand verleenen. Ongetwijfeld staat dit stuk in verband met moeilijkheden opgerezen tusschen de Fransche bisschoppen en de pauselijke inquisiteurs in zake van kettervervolging [2].

Voor de geheele Christenheid had overigens de Heilige Stoel uitdrukkelijk en herhaaldelijk de pauselijke Inquisitie geregeld in den loop der 13de eeuw. Overbekend zijn de uitgebreide afdeelingen *De haereticis* in de decretalen van Gregorius IX en van Bonifacius VIII, die ook voor onze gewesten golden als onwrikbare wetten der Kerk en die nog heden ten dage prijken onder de belangrijkste gedeelten van het kanoniek recht.

De *Titulus VII* van het vijfde boek der decretalen van Gregorius IX (5 September 1234), gewijd aan de kettervervolging [3], bevat uittreksels uit vroegere pauselijke bullen, uit Augustinus, uit *canones* van conciliën, enz. Vooral het decreet van Verona (1184) en de strenge bullen van Innocentius III en van Gregorius IX zelven worden er tot een systematisch geheel verwerkt, dat in zestien kleinere of grootere onderdeelen gerangschikt staat.

---

[1] Conversi de Judaica coecitate ad fidem catholicam, postmodum apostantes ab ipsa.

[2] Dat de Fransche bisschoppen omstreeks denzelfden tijd nog andere moeilijkheden met de predikheeren hadden, bewijst een provinciaal concilie te Reims in October 1287 gehouden door den aartsbisschop Pieter Barbet met zijne suffraganen van Laon, Beauvais, Noyon, Amiens, Senlis, Terwaan en Doornik, alsook met het medeweten en de goedkeuring der bisschoppen van Soissons en Kamerijk. In dit provinciaal concilie werden krachtige maatregels genomen om de predikheeren en ook de minderbroeders, die van Martinus IV al te groote privilegiën aangaande de biecht verkregen hadden, bij den H. Stoel aan te klagen over daaruit gesprotene misbruiken en schandalen : « Multa scandala et animarum pericula in clero et populo sunt exorta », zooals de prelaten in hun mandement zeggen. (Mansi, *Sacrorum conciliorum collectio*, deel XXIV, blz. 847-850.) — Over de hardnekkige tegenkanting, die de biddende orden vanwege de bisschoppen en de geestelijkheid ondervonden tot in het begin der zestiende eeuw, zie Lea, *History of the Inquisition*, deel I, blz. 278-294.

[3] *Corpus juris canonici* (uitgave van Friedberg), deel II, blz. 778-790.

Het zesde boek van Bonifacius VIII's decretalen (3 Maart 1298) is nog veel vollediger in zijn *Liber quintus*, waarvan de tweede *Titulus De haereticis* [1] verdeeld is in twintig hoofdstukken. Daarin komen uittreksels voor uit bullen van Gregorius IX, Alexander IV, Urbanus IV, Clemens IV en Bonifacius VIII zelven. Zij dienen bij beurten om de volgende grondregels der pauselijke Inquisitie te staven :

1. De bisschop alleen kan de kettersche geestelijken ontwijden.

2. Alwie ketters of aanhangers van ketters in de gewijde aarde begraaft, verdient den kerkelijken banvloek, tenzij hij met eigene handen hunne lijken ontgrave.

3. Gebanvloekt zijn de leeken, die in 't openbaar of in 't geheim over geloofszaken redetwisten.

4. Ketters, afstammelingen en aanhangers van ketters kunnen noch wereldlijke noch geestelijke ambten bekleeden.

5. Nietig is de ontvoogding van kinderen door ketters bewerkt.

6. Kettersche practijken worden niet verontschuldigd op grond van den ziekelijken toestand dergenen, die er zich schuldig aan maken.

7. Hervallen ketters zullen aan de wereldlijke macht uitgeleverd worden om onmeedoogend gekastijd te worden ; de sacramenten zal men hun niet weigeren.

8. Aanhangers van ketters mogen tegen hen als getuigen optreden.

9. Zelfs wanneer zij zelve in den kerkelijken ban zijn, moeten de vorsten en overheden van alle rijken, provinciën en plaatsen hunne macht tegen de ketters en hunne aanhangers gebruiken (*debent contra haereticos . . . justitiam et suum officium exercere*), op bevel der bisschoppen en der inquisiteurs.

10. Gebanvloekte verdachten, die vóór de inquisiteurs niet verschijnen, zullen na verloop van een jaar bij verstek als ketters gevonnist worden.

11. De gedingen tegen hervallen ketters moeten zeer streng geleid worden.

---

[1] *Corpus juris canonici* (uitgave van Friedberg), deel II, blz. 1069-1078.

12. In kettergedingen mogen de getuigen hunne valsche verklaringen ongedeerd herroepen, als zij daardoor de schuldigheid der ketters helpen bewijzen.

13. De inquisiteurs zullen hunnen kostbaren tijd niet verspillen met te handelen tegen waarzeggers en tooveraars, die aan hunne gewone rechters moeten overgelaten worden.

14. Dezelfde houding zullen de inquisiteurs aannemen tegenover de woekeraars.

15. De inquisiteurs mogen geldelijke boetedoeningen doen betalen door de erfgenamen van berouwhebbende aanhangers van ketters, die vóór het volbrengen hunner opgelegde boetedoening gestorven zijn.

16. De schuldigen kunnen ook na hunnen dood tot ketters uitgeroepen worden, opdat hunne goederen aan hunne erfgenamen onttrokken en verbeurd verklaard worden.

17. Geestelijken, die de inquisiteurs in het opsporen van ketters belemmeren, zullen streng gestraft worden.

18. Kettersche geestelijken moeten strenger dan de leeken gekastijd worden.

19. Wetten of verordeningen der wereldlijke macht, waarbij de uitoefening der Inquisitie rechtstreeks of onrechtstreeks wordt gedwarsboomd, moeten afgeschaft worden ; en daartoe zullen de betrokkene overheden door den bisschop of den inquisiteur bij middel der geestelijke censuur gedwongen worden.

20. De inquisiteurs behouden al hunne machten na den dood van den paus, die hen heeft aangesteld.

21. De pauselijke inquisiteurs moeten de ketters onversaagd vervolgen en de berouwhebbenden omzichtig met de Kerk verzoenen.

22. Voor het onderhooren der getuigen zullen zij geestelijke helpers en notarissen gebruiken.

23. Zonder uitzondering mogen zij alle tegenstrevers der Inquisitie onderdrukken, ook met de hulp van den wereldlijken arm.

24. Al de wereldlijke overheden moeten, op verzoek der bisschoppen of der inquisiteurs, onder eede beloven, dat zij de Inquisitie zullen helpen en de pauselijke wetten tegen de ketters ten uitvoer brengen; degenen, die zulken eed zouden weigeren, zullen uit hun ambt verjaagd worden en al hunne handelingen zijn nietig.

25[1]. De pauselijke inquisiteurs mogen de ketters en hunne aanhangers dagvaarden en vonnissen, onderinquisiteurs aanstellen, het volk bijeen roepen, de geschriften der kettergedingen opeischen, in overleg met de bisschoppen de straffen vaststellen dergenen, die wegens ketterij gekerkerd zijn, en op dezelfde wijze de ketters en hunne aanhangers van hunne ambten berooven.

26. Christenen, die tot het Jodendom overgaan, moeten als ketters vervolgd worden.

27. De rechtgeloovige vrouw van eenen ketterschen echtgenoot behoudt haren bruidschat.

28. Afstammelingen van verzoende ketters mogen wereldlijke en geestelijke ambten bekleeden.

29. Zonder uitdrukkelijke volmacht der pausen zal de inquisiteur tegen geenen bisschop of kerkprelaat een kettergeding inspannen, maar den schuldige bij den paus aanklagen.

30. De pauselijke Inquisitie zal de bisschoppelijke niet ontzenuwen. Tegen de ketters mogen de inquisiteurs en de bisschoppen gezamenlijk of afzonderlijk handelen. Kunnen zij het over een kettergeding niet eens worden, dan moeten de processtukken aan den paus gezonden worden. Volgens de regels, die aan de pauselijke inquisiteurs zijn voorgeschreven, zullen de bisschoppen hunne Inquisitie moeten uitoefenen.

31. De keizerlijke wetten van Frederik II tegen de ketters zijn door den H. Stoel goedgekeurd.

32. De wereldlijke overheden moeten aan de bisschoppen en aan de pauselijke inquisiteurs in de kettervervolging gehoorzamen, en op hun verzoek de ketters met hunne aanhangers opsporen, vangen en kerkeren. Tegen de door de Kerk veroordeelde ketters moeten zij zonder uitstel de verdiende straffen toepassen (*condemnatos.... sibi relictos statim recipiant indilate animadversione debita puniendos*). Daarop is geen beroep.

33. Daar de ketterij eene zuiver geestelijke misdaad is, mogen de wereldlijke overheden er zich onder geen voorwendsel mede

---

[1] Hier beginnen de uittreksels uit de verordeningen door Bonifacius VIII zelven aan de pauselijke inquisiteurs voorgeschreven tot versterking der regels, welke vroeger door Alexander IV en Clemens IV werden vastgesteld.

bemoeien noch aangehoudene ketters in vrijheid stellen noch zich onttrekken aan het onmiddellijk ten uitvoer brengen der straf, zoodra zij daartoe door den bisschop of de inquisiteurs vermaand werden [1], noch op eenige welkdanige wijze de kettermeesters rechtstreeks of onrechtstreeks in hunne vervolgingen dwarsboomen.

34. De goederen van den ketter zullen verbeurd verklaard worden; doch de wereldlijke overheden zullen er de hand niet mogen op leggen, vóór de uitspraak van het vonnis der geestelijke rechters tegen den ketter.

35. In de kettervervolging mag men zonder omslachtige vormen noch gekibbel van advocaten of rechters handelen (*simpliciter et de plano et absque advocatorum ac judiciorum strepitu et figura*).

36. Voor het geval dat, wegens de voornaamheid der vervolgde personen, de rechterlijke vormen niet goed gemist kunnen worden, zullen de bisschoppen en inquisiteurs de noodige voórzorgen nemen voor de geheimhouding van de namen der aanklagers en getuigen.

37. Alwie dit geheim verraadt, zal in den ban der Kerk zijn, behoudens dat de bisschop en de inquisiteurs elkander niet in den ban zullen slaan.

38. Wanneer zulks zonder gevaar geschieden kan, zullen de getuigenissen openbaar zijn gelijk vóór al de andere rechtbanken.

39. Bisschoppen en inquisiteurs zullen hun geweten beladen, indien zij hierin lichtzinnig te werke gaan.

40. Alle andere pauselijke voorschriften in zake van kettervervolging blijven van kracht.

Deze beknopte ontleding van de afdeeling *De haereticis* uit de decretalen van Bonifacius VIII bewijst ten overvloede, dat de pauselijke wetgeving tegen de ketters op het einde der 13[de] eeuw schier niets meer aan volledigheid noch aan omslachtigheid te wenschen liet [2].

---

[1] Prohibemus quoque districtius, ... ne ... executionem sibi pro hujusmodi crimine a dioecesano vel inquisitoribus seu inquisitore injunctam prompte, prout ad suum spectat officium, facere seu adimplere detrectent.

[2] Zie ook het belangrijk boek van Dr. Camillo Henner, docent aan de Hoogeschool van Praag, *Beiträge zur Organisation und Competenz der päpstlichen Ketzergerichte* (Leipzig 1890).

ZESDE HOOFDSTUK

DE BISSCHOPPELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN TIJDENS DE 13de EEUW

De krachtige inrichting en uitbreiding der pauselijke Inquisitie tijdens de 13de eeuw belette niet, dat de bisschoppelijke kettervervolging in zwang bleef, ja door de pausen als vroeger werd aangemoedigd en versterkt, ook in de Nederlanden op de beide oevers der Schelde.

Den 25 Juni 1231 zond Gregorius IX aan Diederik, aartsbisschop van Trier, en aan zijne suffraganen zijne statuten tegen de ketters[1], bevattende de strenge regels, waarnaar de Duitsche bisschoppen zich te gedragen hebben tegenover de verdoolden en al hunne aanhangers, en hoe zij dienaangaande met de wereldlijke overheid moeten samenwerken. Grootendeels is dit stuk eene herhaling van de *canones* van het vierde algemeen concilie van Lateraan (1215); enkele nieuwe bepalingen treft men er nochtans aan, als bij voorbeeld een streng verbod tegen het redetwisten der leeken over geloofszaken in 't openbaar of in 't geheim [2], en de uitsluiting uit alle

---

[1] Boehmer, *Acta imperii selecta*, deel I, blz. 665, 666; *Corpus*, deel I, blz. 77, 78.

[2] Item firmiter inhibemus, ne cuique laice persone liceat publice vel privatim de fide catholica disputare; qui vero contra fecerit, excommunicationis laqueo innodetur. (*Corpus*, deel I, blz. 77, 78.)

geestelijke waardigheden of ambten uitgesproken tegen de zonen der ketters tot in het tweede geslacht. Het bewijs dat dit stuk wel degelijk eene regeling der bisschoppelijke Inquisitie beoogt, vindt men, buiten dat de bul tot bisschoppen gericht is, nog in de bepaling, dat al wie ketters kent of personen, welke geheime bijeenkomsten houden of anders verdacht zijn, hen bij zijnen bisschop aanklagen moet (*ad prelati sui noticiam*).

Te gelijk met deze statuten en met die van Senator Annibaldus zond de paus op denzelfden dag aan dezelfde kerkvoogden eene bul [1], waarin hij de opmerkenswaardige stelling verkondigde, dat het noodig is, dat er ketterijen bestaan en dat zulks niet alleen onvermijdelijk, maar zelfs nuttig is [2]; en tevens beval hij de bovenvermelde wetten tegen de ketters in al de kerken eenmaal in de maand plechtig te laten afkondigen. Men weet, dat de aartsbisschop van Trier zijn geestelijk gezag in eenen belangrijken uithoek der Nederlanden, namelijk in de grootere helft van het latere hertogdom Luxemburg, uitoefende. Waarschijnlijk zal zijn nabuur de aartsbisschop van Keulen en zijne andere waardigheidsgenooten, die over een nog grooter gedeelte der Nederlanden hunne herderlijke macht uitstrekten, dezelfde bul ontvangen hebben.

In datzelfde jaar 1231 had overigens in 't aartsbisdom Trier, onder de leiding van den kerkvoogd in persoon, eene bisschoppelijke kettervervolging in eene synode plaats, waarna drie mannen en eene vrouw, Luckardis geheeten, verbrand werden [3].

Twee jaren later regelt Gregorius IX een punt der bisschoppelijke Inquisitie, in eene bul van 26 Februari 1233 [4], tot alle Duitsche prelaten gericht. Hij beveelt er, dat alle in schijn bekeerde ketters door de bisschoppen levenslang in den kerker moeten gehouden worden. Eenige maanden later zien wij Gregorius IX,

---

[1] Boehmer, *Acta imperii selecta*, deel I, blz. 665 ; *Corpus*, deel I, blz. 80, 81.

[2] Cum necesse sit hereses esse, non solum inevitabile, sed utile. (*Corpus*, deel I, blz. 80.)

[3] Mansi, deel XXIII, blz. 241 ; *Corpus*, deel I, blz. 81, 82. Zie ook *Gesta Trevirorum archiepiscoporum* bij Martène en Durand, *Amplissima collectio*, deel IV, blz. 242, 243.

[4] Pertz, *Monumenta, Epistolae saeculi XIII*, deel I, blz. 413, nr 514 ; *Corpus*, deel I, blz. 89.

bij eene bul van 21 October 1233 [1], zich nogmaals tot den aartsbisschop van Trier richten om hem tot krachtdadige vervolging der ketters aan te wakkeren, aangezien geheel Duitschland (*Teutonia*), vroeger een voorbeeldig land, nu met ketterijen besmet is. Daarom moet aartsbisschop Diederik zich geestelijken en rechtsgeleerden toevoegen ten einde de ketters te onderzoeken, te veroordeelen of met de Kerk te verzoenen [2].

In eenen anderen uithoek der Nederlanden schrijft Pieter, bisschop van Terwaan, aan Lambertus, proost der St Martenskerk te Ieperen, in Juni 1235 eene reeks maätregels voor [3] tot onderdrukking onder het West-Vlaamsche volk van kwade gewoonten, die van ketterij verdacht moeten schijnen (*qui carere non videtur scrupulo heretice pravitatis*) ; de schuldigen moeten zich vóór den proost en den deken van Ieperen verrechtvaardigen; zoo niet, zal hen de banvloek treffen. In October van hetzelfde jaar bekrachtigde Hendrik, aartsbisschop van Reims en primaat van den Terwaanschen bisschop, dezes verordeningen [4]. In 1279 werden dezelfde voorschriften letterlijk herhaald door eenen anderen bisschop van Terwaan aan eenen anderen proost der St Martenskerk te Ieperen [5].

Ook hielden de kerkvoogden provinciale conciliën om hunne bisschoppelijke Inquisitie te regelen en te versterken. Aldus te Trier, in September 1238. In de *canones* [6] dier kerkvergadering wordt bepaald, dat de aartsdiakens, pastoors en vicarissen alsmede de leeken overal de leeraars of toehoorders van ketterijen bij den bisschop moeten aanklagen, en dat in de kerken op alle zon- en feestdagen moet afgekondigd worden, dat de ketters met al hunne

---

[1] Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel III, blz. 540; *Corpus*, deel I, blz. 93, 94.

[2] Mandamus atque praecipimus, quatenus, assumptis tecum viris religiosis et Deum timentibus ac in jure peritis, in examinatione atque damnatione et reconciliatione secundum formam concilii generalis et statuta nuper a nobis edita procedas attentius. (*Corpus*, deel I, blz. 94.)

[3] E. Feys en A. Nelis, *Les trois cartulaires de la prévôté ou abbaye de Saint-Martin à Ypres*, deel I, blz. 91, 92; *Corpus*, deel I, blz. 99.

[4] Feys en Nelis, deel I, blz. 94; *Corpus*, deel I, blz. 99.

[5] Ibid., deel I, blz. 208, 209; *Corpus*, deel I, blz. 142, 143. (Brief van Hendrik, bisschop van Terwaan, aan Nikolaas, proost van St. Martens, 14 Oct. 1279.)

[6] Mansi, deel XXIII, blz. 483; *Corpus*, deel I, blz. 111.

aanhangers en begunstigers den banvloek ondergaan [1]. Herhaaldelijk werd dit laatste bevel in de Nederlandsche bisdommen door de bisschoppen aan hunne geestelijkheid gegeven. Zoo werd ons de oude tekst bewaard der formuul, welke in de Romaansche volkstaal der 13de eeuw, op bevel van den bisschop van Doornik, door de priesters van Rijsel in het Franschsprekend gedeelte van 't graafschap Vlaanderen, alle veertien dagen op den predikstoel tegen de ketters moest afgekondigd worden; en daarbij werd bepaald, dat de nalatige geestelijken bij den Doornikschen prelaat moesten aangeklaagd worden om eene behoorlijke straf te ondergaan [2].

In de synodale statuten [3] van Jan van Vlaanderen, prins-bisschop van Luik, die in deze laatste stad op 1 Maart 1288 werden afge-

---

[1] Ut haereticae pestilentiae, quae radices jam mittit in provincia Trevirensi, omni sollicitudine occurramus, omnibus archidiaconis, pastoribus et vicariis necnon et aliis tam clericis quam laïcis nostrae jurisdictioni subjectis in virtute sanctae obedientiae praecipimus, ut ubicumque inveniantur doctores hujus sceleris vel auditores ipsorum, ad episcopi audientiam, ne oves Domini suis superstitionibus inficiant et corrumpant, denuntientur; et singulis diebus Dominicis et festivis excommunicentur haeretici, auditores, receptatores, fautores et illi qui eos non accusant, cum sciunt. (*Corpus*, deel I, blz. 111.)

[2] Vesci chou que li curet et leur lieutenant doibvent publier au peuple de leurs paroisches entendamment en langue romanne et commune les dimenches de quinzaine en quinzaine; et à chou sont il obligiet par leur sierment en le main le doyen de le chrestienté; et se il en estoient négligent u inobédient dou faire, il doibvent estre rapporté à l'official de Tournay et punirt selon leur deffaulte: « Primo, quiconques soustiennent, deffendent, rechoipvent ou conseillent à soustenir erreur condempnée de leglise de Romme contre les articles de la foy ou en aultre matière, et cil u celles qui nouvelles erreurs contruevent et soustiennent, et cil u celles qui les coses que leur évesque diocésain jugent estre erreur, welent soustenir et deffendre, ils sont excommuniet. (Stadsarchief van Rijsel; *Corpus*, deel I, blz. 149.)

[3] Raikem en Polain, *Coutumes du pays de Liège*, deel I, blz. 422; *Corpus*, deel I, blz. 147: Item, sacerdotes reservent episcopo majora peccata, ut... sacrilegia..., haeresis, apostasia, maleficia eorumque malefici. In his autem mittant presbyteri ad episcopum absolvandos nec absolvant eos nisi de nostra speciali licentia vel nisi in articulo mortis... Intendimus etiam nos de praedictis peccatis salubriter disponere et religiosis et aliis personis idoneis super hoc committere vices nostras, declarantes autem quod illi quibus duxerimus committendum, potestatem non habeant aliis personis idem committendi... Item, presbyteri attendant quod, si parochiani eorum non veniant semel in anno ad confessionem, nomina eorum referri debent ad episcopum vel officialem in scriptis, ut puniantur.

kondigd, wordt voorgeschreven, dat de absolutie voor ketterij (alsmede voor enkele andere doodzonden) aan den bisschop voorbehouden blijft; daartoe kan de kerkvoogd afzonderlijke geestelijke rechters aanstellen, maar deze mogen zelve hunne plaatsvervangers niet aanduiden. Ieder priester in zijne parochie zal bij den bisschop of zijnen officiaal schriftelijk aanklagen, alwie niet een maal in 't jaar gebiecht heeft, om ze te straffen. Evenzoo bevatten de synodale statuten[1] van Jan II van Zyrik, prins-bisschop van Utrecht (14 April 1294), bepalingen over de onderdrukking der ketterij. Aan zijne geestelijkheid beveelt de Utrechtsche kerkvoogd, op straf van den kerkelijken ban, dat zekere overtreders der geestelijke wetten, waaronder de ketters, namens den bisschop als gebanvloekten plechtig ter kerken moeten uitgeroepen worden, en dit twee maal 's jaars, te weten den eersten zondag van het Advent en den zondag na Asschewoensdag. Van zulkdanigen mogen geene offeranden worden aangenomen; zij moeten ook van alle sacramenten en van de begraving in de gewijde aarde beroofd worden. De priesters zullen het Latijnsche rijmpje, dat de bisschoppelijke gevallen opsomt, aan 't volk op den predikstoel voorlezen en in de moedertaal uitleggen.

Dat de Nederlandsche prelaten tegenover de ketters van hun geestelijk gebied niet onwerkzaam bleven, bewijst de houding van twee opvolgende bisschoppen van Kamerijk.

---

[1] Mansi, deel XXIV, blz. 1129; *Corpus*, deel I, blz. 148, 149: Item praecipimus sub poena excommunicationis . . . haereticos . . . , nisi ad gremium matris ecclesiae revertantur et absolvantur, bis in anno auctoritate nostra denunciari publice excommunicatos, videlicet prima Dominica adventus Domini et Dominica post Cineres, videlicet *Invocavit me*. Nec ab eisdem oblationes recipiant nec eisdem sacramenta ministrentur et ad sepulturam ecclesiasticam minime admittantur..... Item, praecipimus, ut quilibet curatus habeat versus de casibus episcopalibus, de quibus soli ipsi et superiores habent absolvere seu illi qui ab eisdem habent potestatem; et primo casus legantur in latina et postea lingua materna populo exponantur isti versus :

Qui facit incestum, deflorans aut homicida,
Sacrilegus, patrum percussor vel sodomita,
Transgressor voti, perjurus sortilegusque
Et mentita fides, faciens incendium, prolis
Oppressor, blasphemus, *haereticus omnis adultus*
Pontificem super his semper devotus adibit.

Door *pontifex* wordt hier blijkbaar de bisschop bedoeld.

Omstreeks het midden der 13de eeuw was te Antwerpen eene ketterij opgerezen, die des te gevaarlijker scheen, dat de leerstelsels der nieuwe secte ook eene ingrijpende sociale strekking hadden[1]. Niet alleen de aflaten, de hel, de banvloek, de biecht, de doodzonden en de communie gaven aanleiding aan die Antwerpsche ketters om zich op 't een of ander punt van de Kerk af te scheiden, maar zij verkondigden daarenboven stellingen als de volgende : « Geen rijke kan zalig worden; geen arme zal verdoemd zijn. — Men mag den rijke nemen om den arme te geven. » Hun leider en hoofdman was Willem Cornelisz, een gewezen kanunnik der O. L. Vrouwekerk, die van zijne rijke prebende afstand had gedaan om in de volkomenste armoede te leven [2]. Zooals men weet, lag Antwerpen in het geestelijk gebied van den bisschop van Kamerijk, die te dien tijde Guiardus heette. Deze spoedde zich naar de Scheldestad om er de ketterij te gaan onderdrukken, maar onderwege stierf hij in de abdij van Affligem in 1247 [3]. Niet veel later nam zijn opvolger bisschop Nikolaas des Fontaines II dezelfde taak op zich; maar inmiddels was Willem Cornelisz sedert meer dan vier jaren overleden, en men had hem als oud-kanunnik in de O. L. Vrouwekerk begraven. De nieuwe Kamerijksche kerkvoogd begaf zich op zijne beurt naar Antwerpen. Niet alleen veroordeelde hij de ketterij van Willem Cornelisz, maar hij paste op hem de gebruikelijke, doch gruwelijke regels toe, die voor afgestorvene ketters golden; hij liet zijn lijk ontgraven en verbranden [4].

Welke maatregels de bisschop tegen Willem's talrijke aanhangers te Antwerpen heeft genomen, zegt ons de tijdgenoot niet, die ons deze feiten vermeldt en die nochtans goed ingelicht moest zijn,

---

[1] Zie de lijst dier kettersche leerstelsels, *Corpus*, deel I, blz. 119 : *Hec sunt hereses que fuerunt dampnate contra quosdam de Antverpia.*

[2] Thomas Cantipratanus, *Bonum universale de apibus*, 2e boek, kap. 47; *Corpus*, deel I, blz. 120.

[3] In via contra Antverpienses hereticos. *Bonum universale*, 1e boek, kap. 4 in fine; *Corpus*, deel I, blz. 119.

[4] *Bonum universale*, 2e boek, kap. 47; *Corpus*, deel I, blz. 120, 121 : Post annos quatuor cognita, denudata et probata nequissime heresis illius nequicia et malicia, per venerabilem patrem nostrum Nicolaum episcopum cadauer eius de sepulchro quasi stirps inutilis (secundum Ysayam loquentem de Nabugodonosore) proiectum est et combustum.

daar hij niemand anders was dan de bekende gelukzalige predikheer Thomas van Cantimpré, welke hulpbisschop van Nikolaas des Fontaines was en het vervolgen der ketters beschouwde als een middel om na den dood spoedig in den hemel te geraken [1]. Dat de Kamerijksche bisschop ongetwijfeld te Antwerpen en elders in dezen zijn best had gedaan, bewijst eene bul van Alexander IV, gedagteekend van 9 Januari 1257 en gericht tot twee voorname geestelijken van Kamerijk [2]. Terwijl de paus in dat stuk het innen van eene belasting op de geestelijke goederen van het bisdom goedkeurt, verklaart hij, dat de opbrengst er van dienen moet om de zware schulden te betalen, die de bisschop [3] onder anderen gemaakt heeft uit hoofde der groote onkosten veroorzaakt door het vervolgen der ketters van zijn geestelijk gebied, in samenwerking met de wereldlijke macht [4].

Gedurende de 13[de] eeuw zien wij aldus de bisschoppelijke Inquisitie naast de pauselijke voortbestaan en gelijktijdig de kettervervolging behartigen met de ondersteuning van den H. Stoel.

---

[1] *Corpus*, deel I, blz. 119, 121.

[2] Archief van het Noorder Departement te Rijsel, *Chambre des comptes de Lille*, B 1562, deuxième cartulaire de Flandre, pièce 610; *Corpus*, deel I, blz. 129.

[3] Vroeger had ik, met wijlen den Leuvenschen hoogleeraar E. Poullet (zie *Corpus*, deel I, blz. 128, noot 2) gedacht, dat hier sprake was van onkosten gedaan door *pauselijke* inquisiteurs in het bisdom Kamerijk; maar niets in de pauselijke bul laat zulks veronderstellen. Tot de eigenlijke *bisschoppelijke* Inquisitie moet dit stuk dien ten gevolge worden teruggebracht. Daarmede staat ook in betrekking eene bul van denzelfden paus gericht tot de twee zelfde Kamerijksche geestelijken (1 Juni 1257), waarin hij hun de heffing van dezelfde belasting opdraagt, niettegenstaande de protesten van verschillige personen en collegiën. (Graaf J. de Saint-Genois, *Monumens anciens*, deel I, blz. 587.)

[4] Importabilis debitorum sartina, quibus venerabilem fratrem nostrum Cameracensem et episcopatum ipsius pro negocio fidei, quod contra hereticos sue dyocesis non sine magnis sumptibus invocato contra eos auxilio bracii secularis assumpsit . . .

ZEVENDE HOOFDSTUK

DRUKKING DOOR DE KERK OP DE WERELDLIJKE MACHT UITGEOEFEND

De ondergang van het Romeinsche keizerrijk in West-Europa (476) had ook tot in zekere mate den ondergang der keizerlijke wetgeving ten gevolge, zoodat de strenge bepalingen tegen de ketters in verval waren geraakt. Eerst in de 11de eeuw herbegon in 't Westen de kettervervolging, waar aanstonds enkele wereldlijke vorsten een krachtdadig aandeel in namen. Alzoo zagen wij den Franschen koning Robert II den Vrome in 1022 te Orléans ketters ter dood brengen; in 1051 en 1052 deed keizer Hendrik III het zelfde te Goslar in Duitschland.

In de Nederlanden integendeel en ook elders [1] gingen er in den beginne stemmen op tegen die bloedige tusschenkomst der wereldlijke macht in de kettervervolging. Omstreeks 1048 schreef de edele Luiksche bisschop Wazo in zijnen beroemden brief aan den bisschop van Châlons: « Cesset ergo *judicium pulveris*, audita sentencia Conditoris, nec eos queramus *per secularis potentiae gladium* huic vitae subtrahere, quibus vult idem Creator et Redemptor Deus sicut novit parcere » [2]. En zijn levensbeschrijver en bewonderaar, de tijdgenoot Anselmus, kanunnik van Luik, schreef kort na Wazo's dood : « Haec studebat [Wazo] inculcare, ut praecipitem

---

[1] Zie Lea, deel I, blz. 218 en volg.
[2] *Corpus*, deel I, blz. 7.

Francigenarum rabiem cedes anhelare solitam a crudelitate quodammodo refrenaret; » en hij voegde er beslissend bij: « Haec dicimus, non quia errorem hereticorum tutare velimus, sed quia hoc in divinis legibus nusquam sanccitum non approbare monstremus »[1].

Deze christelijke zachtmoedigheid jegens de ketters ging nochtans spoedig verloren, en de wereldlijke macht werd door de Kerk opgeroepen, om in de Inquisitie krachtdadig op te treden. De drukking door de geestelijkheid in die richting uitgeoefend, heeft zich allengskens dringender laten gelden; in de Nederlanden bespeurt men er de eerste kiemen van gelijktijdig met Wazo's verdraagzaamheid.

Op het provinciaal concilie van Reims, in 1049 door paus Leo IX gehouden, worden niet alleen de ketters, maar ook hunne aanhangers en helpers met hen in den ban geslagen[2]. In 1050 dringt Wazo's opvolger, Theoduinus, er bij den Franschen koning op aan, dat deze laatste met de kerkvoogden, den keizer en den paus voor eene strenge onderdrukking der ketters moet zorgen; de bewoordingen, die de Luiksche bisschop gebruikt (*debita ultio, vindicta, de illorum supplicio exquirendum*[3]), laten niet den minsten twijfel over aangaande den aard der straffen, die hij wenscht te zien toepassen; blijkbaar beoogt Theoduinus geen zuiver zedelijke of geestelijke. In 1102 zien wij den paus zelven bij eenen Nederlandschen vorst, bij Robert II, graaf van Vlaanderen, in denzelfden zin aandringen: Paschalis II stelt zelfs de vervolgingen der ketters gelijk met 's graven kruistocht naar het Heilig Land[4]; krachtiger aanbeveling kon de paus er niet bijvoegen, dan wanneer

---

[1] *Corpus*, deel I, blz. 8; *Monumenta, Scriptores*, deel VII, blz. 228, 229.

[2] Illis additis, qui ab eis aliquod munus vel servitium acciperent aut quodlibet defensionis patrocinium illis impenderent. (Mansi, deel XIX, blz. 742; *Corpus*, deel I, blz. 8.) Zulkdanige bepalingen tegen de begunstigers der ketters werden afgekondigd op het concilie van Toulouse in 1119 door Calixtus II, op het tweede algemeen concilie van Lateraan in 1139 door Innocentius II, op het concilie van Reims in 1148 door Eugenius III, op het concilie van Montpellier in 1162 door Alexander III, op het concilie van Tours in 1163 en op het derde algemeen concilie van Lateraan in 1179 door denzelfden paus, enz. (Zie *Corpus*, deel I, op de aangegeven datums.)

[3] Dom Bouquet, deel XI, blz. 497, 498; *Corpus*, deel I, blz. 9, 10.

[4] Dom Bouquet, deel XV, blz. 25; *Corpus*, deel I, blz. 15.

hij zijne bul aan den godvruchtigen graaf aldus besloot : « Hoc tibi ac militibus tuis in peccatorum remissionem et apostolicae sedis familiaritatem praecipimus, ut his laboribus ac triumphis ad cœlestem Hierusalem, Domino praestante, pervenias. »

Doch dit alles waren slechts wenken door de Kerk aan de wereldlijke macht gegeven. In 1119 schreef paus Calixtus II, op het concilie van Toulouse, eenen uitdrukkelijken regel voor : al degenen, die aangaande het sacrament van Christus' lichaam, den kinderdoop, het priesterschap, het huwelijk of andere kerkelijke instellingen dolen, zijn als ketters verdoemd en moeten, zoolang zij niet tot betere gevoelens gekomen zijn (*donec resipuerint*), door de wereldlijke macht onderdrukt worden (*per potestates exteras coërceri praecipimus*) [1]. Twintig jaren later (3 April 1139) legde het tweede algemeen concilie van Lateraan [2], door Innocentius II gehouden, dezen regel als eene onherroepelijke verplichting aan de wereldlijke macht in de geheele christenheid op. De Kerk had aldus het vervaarlijk grondbeginsel vastgesteld, dat de handelingen der westelijke vorsten gedurende eeuwen zou beheerschen; want degene onder hen, die zich aan dit bevel trachtte te onttrekken, werd zelf met de ketters gelijk gesteld : « Defensores quoque ipsorum ejusdem damnationis vinculo innodamus ». Voor alwie deze laatste beslissing van het tweede algemeen concilie van Lateraan niet duidelijk genoeg was, voegde er Alexander III op het concilie van Montpellier in 1162 de volgende uitdrukkelijke verklaring bij : « Ut quicumque princeps saecularis, ab ecclesiastico monitus, jurisdictionem temporalem in eos [haereticos] non curaverit exercere, sit cum eis simul vinculo anathematis innodatus, quemadmodum statutum est in Lateranensi concilio » [3].

De *canones* van het derde algemeen concilie van Lateraan (19 Maart 1179) bevatten ook belangrijke bepalingen aangaande de plichten der wereldlijke vorsten, namelijk dat deze de ketters tot

---

[1] Mansi, deel XXI, blz. 227 ; *Corpus*, deel I, blz. 29.

[2] Mansi, deel XXI, blz. 532 ; *Corpus*, deel I, blz. 31. Daar de woorden *Donec resipuerint* op het Lateraansch concilie werden weggelaten, was dit œcumenisch besluit daarenboven eene lichte verzwaring van dat van Toulouse.

[3] Mansi, deel XXI, blz. 1159 ; *Corpus*, deel I, blz. 36.

slavernij mogen brengen, en dat heilige kruistochten tegen de ketters worden voorgeschreven met groote aflaten [1]. Maar vijf jaren daarna hield paus Lucius III te Verona (4 November 1184) een concilie [2], waarop hij de tusschenkomst der wereldlijke macht nader bepaalde. Steunende op de tegenwoordigheid en de goedkeuring van keizer Frederik I Barbarossa, en met de eenparige instemming van kardinalen, patriarchen, aartsbisschoppen en talrijke vorsten, die daar uit alle streken waren bijeengekomen [3], vaardigde hij een decreet (*constitutio*) uit, waarbij hij, ingevolge zijne apostolische macht (*authoritate apostolica*) niet alleen de ketters met hunne aanhangers en begunstigers in den ban sloeg, maar ook onder anderen aan de wereldlijke overheid hare plichten voorschreef [4]. De kettersche geestelijken, die haar na hunne ontwijding uitgeleverd worden, moet zij met de verdiende straf treffen (*clericus... saecularis reliquatur arbitrio potestatis animadversione debita puniendus*) en ook hetzelfde met de kettersche leeken aanvangen (*laïcus . . . saecularis judicis arbitrio reliquatur debitam recepturus pro qualitate facinoris ultionem*). Zonder genade (*sine ulla penitus audientia*) moet zij de hervallen ketters behandelen. De helpers en begunstigers der ketters, zijnde eeuwig geschandvlekt, worden door den paus onwaardig verklaard eenig openbaar ambt te bekleeden en als advocaat of getuige vóór het gerecht op te treden: « Omnes etiam fautores haereticorum tanquam perpetua infamia condemnatos ab advocatione et testimonio et aliis publicis officiis decernimus repellendos. »

Doch wat aan het decreet van Verona eene kapitale beteekenis geeft in de regeling van de tusschenkomst der wereldlijke macht, is de paragraaf, waarin de paus zich als volgt uitdrukt: « Statuimus insuper, ut comites, barones, rectores, consules civitatum et

---

[1] Mansi, deel XXII, blz. 231-233; *Corpus*, deel I, blz. 47.
[2] Mansi, deel XX, blz. 476-478; *Corpus*, deel I, blz. 52-55.
[3] Imperialis fortitudinis suffraganti protentia ...., nos carissimi filii nostri Frederici illustris Romanorum imperatoris semper augusti praesentia pariter et vigore suffulti, de communi consilio fratrum nostrorum necnon aliorum patriarcharum, archiepiscoporum multorumque principum, qui de diversis mundi partibus convenerunt, enz.
[4] Zie hierboven, blz. 30-32.

aliorum locorum juxta commonitionem archiepiscoporum et episcoporum praestito corporaliter juramento promittant, quod in omnibus praedictis fortiter et efficaciter, cum ab eis fuerint requisiti, ecclesiam contra haereticos et eorum complices adjuvabunt et studebunt bona fide juxta officium et posse suum ecclesiastica similiter et imperialia statuta, circa ea quae diximus, executioni mandare. Si vero id observare noluerint, honore quem obtinent spolientur et ad alios nullatenus assumantur, eis nihilo minus excommunicatione ligandis et terris ipsorum interdicto ecclesiae supponendis. Civitas autem, quae his decretalibus institutis duxerit resistendum vel contra commonitionem episcopi punire neglexerit resistentes, aliarum careat commercio civitatum et episcopali se noverit dignitate privandam. »

De paus plaatst hierdoor de wereldlijke macht onder de bevelen der bisschoppelijke Inquisitie. Graven, baroenen, schepenen en andere regeerders moeten eene blinde gehoorzaamheid aan de Kerk voor de kettervervolging onder eede beloven. De wederspannigen onder hen zullen van hunne ambten beroofd worden en er geene andere meer mogen bekleeden. Banvloek zal hen zelven treffen en interdict hunne gewesten. Ook de gansche gemeente, die aan de roepstem der bisschoppen in zake van kettervervolging doof zou blijven, zal van alle verkeer met de overige wereld uitgesloten en van haren bisschop beroofd worden. Terecht schreef de paus aan 't hoofd dezer verordeningen van Verona, dat de verbreiding der ketterij het krachtdadig optreden der Kerk (*vigor ecclesiasticus*) opwekte; geen krachtiger noch omstandiger stuk hebben wij vóór 1184 aangetroffen.

In de volgende jaren werden enkele dier bepalingen op andere conciliën herhaald: aldus te Montpellier in 1195 herhaalde de pauselijke legaat namens Celestinus III de *canones* van het vroeger concilie in 1162 aldaar door Innocentius III gehouden, alsook die van het derde Lateraansch concilie van 1179 [1]; in 1198 nam paus Innocentius III ook dergelijke maatregelen en schreef zelfs de doodstraf tegen de wederspannige ketters voor (*morte afficerentur*) [2];

---

[1] Mansi, deel XXII, blz. 668; *Corpus*, deel I, 59.

[2] Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, deel XIII, blz. 11, ad annum 1198, nr 37; *Corpus*, deel I, blz. 60.

in hetzelfde of in het volgende jaar wellicht maakte hij voor alle gewesten verplichtend wat hij te Viterbo en in de pauselijke staten tegen de ketters had vastgesteld; onder anderen, dat de nalatige wereldlijke vorsten bij middel der geestelijke censuur tot werkdadigheid zullen gedwongen worden [1].

Al de bepalingen van het decreet van Verona (1184) en van de volgende conciliën werden eindelijk opgenomen, eenigszins uitgebreid en verscherpt, in het hoofdstuk *De haereticis*, dat op het vierde algemeen concilie van Lateraan door denzelfden Innocentius III werd afgekondigd (30 November 1215) [2]. De door de Kerk veroordeelde ketters zullen aan de wereldlijke vorsten of aan hunne baljuwen uitgeleverd worden om de verdiende straf te ondergaan; vooral wordt op den eed van gehoorzaamheid der wereldlijke overheid aan de Inquisitie bijzonder gedrukt: « Moneantur autem et inducantur et, si necesse fuerit, per censuram ecclesiasticam compellantur saeculares potestates, quibuscumque fungantur officiis, ut sicut reputari cupiunt et haberi fideles, ita pro defensione fidei praestent publice juramentum, quod de terris suae juridictioni subjectis universos haereticos ab ecclesia denotatos bona fide pro viribus exterminare studebunt. » Aangaande het woord *exterminare* kan hier twijfel bestaan, of het wel verbanning of doodstraf beteekent, daar het voor beide uitleggingen vatbaar is; men weet overigens, dat de Kerk bij voorkeur zulke onduidelijke uitdrukkingen gebruikte, wanneer zij over de lichamelijke straffen der ketters sprak: alzoo komt hier ook alweer de reeds bekende formuul *animadversione debita puniendi* voor.

Strenger dan ooit te voren wordt de onderwerping der wereldlijke macht aan de Inquisitie voorgeschreven en met de indrukwekkendste bedreigingen ingeprent. De wederspannige vorst zal eerst in den ban worden geslagen door de bisschoppen; komt hij binnen het jaar niet tot inkeer, dan zal de paus zijne onderdanen van alle

[1] Principes saeculares, quod ad id exequendum si forte negligentes extiterint, per censuram ecclesiasticam, remota appellatione, compelli volumus et mandamus. (Raynaldus, *Annales*, deel XIII, blz. 28, ad annum 1199, nr 23; *Corpus*, deel I, blz. 60.) Over den datum, zie aldaar *Erratum*, blz. 638.

[2] Mansi, deel XXII, blz. 986-990; *Corpus*, deel I, blz. 66-68.

verplichtingen jegens hem ontslaan en zijn land voor de christenen openstellen, die het van ketters zuiveren zullen en veroveren [1]. Integendeel zullen de kruisvaarders, die tot uitroeiing der ketterij de wapens opnemen, dezelfde aflaten en voordeelen genieten als degenen, die naar 't Heilig Land trekken [2].

Met deze *canones* van 1215 hebben de pausen hunne onbeperkte macht en die der bisschoppelijke Inquisitie over de wereldlijke overheid in zake van kettervervolging gevestigd.

Slechts door raadgevingen en door gesmeek had de Kerk in de 11de eeuw de vorsten en regeerders tot samenwerking met de Inquisitie uitgenoodigd. Haar eerste uitdrukkelijk bevel gaf zij in 1119 op het concilie van Toulouse, weldra door het algemeen concilie van 1139 bekrachtigd, en als eerste straf tegen de nalatige vorsten werd bepaald, dat zij even als de ketters in den ban zijn. In 1184 legde de Kerk hun eenen eed van gehoorzaamheid op en zij strafte de wederspannigen met het verlies hunner waardigheid. In 1215 eindelijk werden hunne onderdanen door den paus tot oproer aangewakkerd en moest hun land door rechtgeloovige christenen in beslag genomen worden. Ieder wereldlijk vorst, die de Inquisitie niet steunen wilde, stelde aldus zijne kroon op het spel.

---

[1] Si vero dominus temporalis requisitus et monitus ab ecclesia terram suam purgare neglexerit ab hac haeretica foeditate, per metropolitanum et ceteros comprovinciales episcopos excommunicationis vinculo innodetur; et si satisfacere contempserit infra annum, significetur hoc summo pontifici, ut extunc in se vassallos ab ejus fidelitate denunciet absolutos et terram exponat catholicis occupandam, qui eam, exterminatis haereticis, sine ulla contradictione possideant et in fidei puritate conservent.

[2] Catholici vero, qui, crucis assumpto charactere, ad haereticorum exterminium se accinxerint, illa gaudeant indulgentia illoque sancto privilegio sint muniti, quod accedentibus terrae sanctae subsidium conceditur.

ACHTSTE HOOFDSTUK

INVLOED DER KERK OP DE LICHAMELIJKE EN ANDERE STRAFFEN DER KETTERS

De Kerk, die den banvloek als geestelijke straf over de ketters en hunne begunstigers uitsprak, zorgde intusschen ook, dàt de lichamelijke en stoffelijke straffen, welke door de wereldlijke macht op de ketters moesten toegepast worden, door haar zelve geregeld en voorgeschreven werden.

In 1157 zien wij Samson, aartsbisschop van Reims, op een provinciaal concilie daar ter stede gehouden, uitdrukkelijk bepalen, dat de hoofdmannen der ketters met eene levenslange gevangenschap (*carcere perpetuo*) of zelfs nog strenger (*gravius aliquid*), dit is met den dood, moeten gestraft worden ; hunne volgelingen zal men op 't aangezicht met een gloeiend ijzer brandmerken en uit het land verbannen (*ferro calido frontem et facies signati pellantur*); de verdachten mogen hunne onschuld door de vuurproef (*igniti ferri judicio*) bewijzen. Het zij hier herinnerd, dat die straffen in nagenoeg een derde der Nederlanden van toepassing waren, daar de geestelijke provincie Reims zich onder anderen over de bisdommen Kamerijk, Doornik, Terwaan en Atrecht uitstrekte. Op het concilie van Tours, in 1163 door Alexander III gehouden, werd voorgeschreven, dat men den ketters noch koopen noch verkoopen mocht ten einde hen aldus buiten het menschdom te sluiten (*solatio saltem humanitatis amisso*) ; en de wereldlijke vorsten moesten hen, zoodra zij aangehouden werden, in het

gevang werpen en hunne goederen aanslaan : « Illi vero, si deprehensi fuerint, per catholicos principes custodiae mancipati omnium bonorum amissione mulctenter » [1].

Op het derde algemeen concilie van Lateraan in 1179 verklaarde dezelfde paus, dat de Kerk, alhoewel zij het bloedig straffen der ketters niet begeert, toch versterkt wordt door de verordeningen der vorsten, die schrikverwekkende lichamelijke kastijdingen toepassen; en hierbij riep Alexander III het oordeel van zijnen voorzaat Leo I den Heilige in, die, zooals men zich zal herinneren, reeds in 447 het doodvonnis van den ketter Priscillianus en van zijne aanhangers had goedgekeurd als eene lofbare handeling der wereldlijke macht [2]. De aanhef van *Caput XXVII*, *De haereticis* [3], op dat derde algemeen concilie uitgevaardigd, luidt uitdrukkelijk : « Sicut ait beatus Leo, licet ecclesiastica disciplina sacerdotali contenta judicio cruentas non efficiat ultiones, catholicorum tamen principum constitutionibus adjuvatur, ut saepe quaerant homines salutare remedium, dum corporale super se metuunt evenire supplicium. »

Bij die algemeene goedkeuring der lichamelijke straffen laten de paus en het concilie het nog niet. De goederen der ketters zullen verbeurd verklaard worden, en de wereldlijke vorsten mogen de ketters zelve tot slavernij brengen : « Confiscentur eorum bona et liberum sit principibus hujusmodi homines subjicere servituti. » Eindelijk wordt de kroon op het werk gezet, als de paus, zich beroepende op God's barmhartigheid en op de macht der apostels Petrus en Paulus, tegen de ketters eenen heiligen kruistocht met aflaat namens het algemeen concilie voorschrijft : « Nos etiam de misericordia Dei et beatorum apostolorum Petri et Pauli authoritate confisi, fidelibus Christianis, qui contra eos arma susceperint et ad episcoporum seu aliorum praelatorum consilium ad eos decertando expugnandos, biennium de poenitentia injuncta relaxamus. »

Op de hooge beteekenis dezer *canones* van het derde algemeen concilie van Lateraan is het overbodig te wijzen. Plechtiger en

---

[1] Mansi, deel XXII, blz. 1177, 1178; *Corpus*, deel I, blz. 39.
[2] Zie hierboven, blz. 6.
[3] Mansi, deel XXII, blz. 231-233; *Corpus*, deel I, blz. 46, 47.

vollediger kon de Kerk de lichamelijke straffen der ketters en de tusschenkomst van de wereldlijke macht niet goedkeuren, ook na verklaard te hebben, dat zij het bloedvergieten niet begeert! Daarenboven vinden wij hier het eerste voorbeeld eener kruisvaart tegen christenen, op bevel van eenen paus en van een algemeen concilie uitgeschreven. Zooals Lea terecht doet opmerken [1], was dit de eerste proef genomen met een verschrikkelijk wapen, later zoo dikwijls door de pausen gebruikt tegen de wederspannige christenen; het was de eerste lichting van de zóo vaak opgeroepen en zoo gemakkelijk te mobiliseeren legers, die op eenen wenk uit Rome tegen de ketters der middeleeuwen in beweging kwamen.

In het decreet van het concilie van Verona (1184) wordt van geene bepaalde lichamelijke straffen gesproken, daar paus Lucius III telkens de ietwat dubbelzinnige formuul gebruikt: *animadversione debita puniendus, debitam recepturus pro qualitate facinoris ultionem;* maar de woorden *animadversio* en *ultio* duiden klaarblijkelijk op lichamelijke kastijdingen. Van de verbeurdverklaarde goederen der ketters wordt gezegd, dat die der veroordeelde geestelijken aan de kerken zullen toekomen, waarin zij hunne bediening uitoefenden [2]. Uit alle openbare ambten worden ook hunne begunstigers gesloten, die vóór het gerecht noch als advocaten noch als getuigen kunnen verschijnen, zooals wij hierboven reeds aanteekenden [3]. In 1195 herhaalt een pauselijke legaat namens Celestinus III op het concillie van Montpellier de *canones* van het derde algemeen Lateraansch concilie (1179), onder anderen ook: « ut bona hujusmodi pestilentium hominum publicentur et ipsi nihilominus servituti subdantur » [4]. In zijne verordening voor Viterbo en de pauselijke staten, die ook voor al de overige christene landen verplichtend wordt verklaard, geeft Innocentius III in 1198 onder de straffen niet alleen den banvloek op, maar ook de afzetting uit de openbare ambten, de onbekwaamheid om als getuige op te treden, om zijn testament te maken, of eene erfenis te ontvangen, om als

[1] Lea, deel I, blz. 123.
[2] *Corpus*, deel I, blz. 55.
[3] Blz. 89.
[4] Mansi, deel XXII, blz. 668; *Corpus*, deel I, blz. 59.

rechter te zetelen of zelf vóór de rechtbanken te dingen, om advocaat of notaris te zijn; al de goederen der ketters zullen aangeslagen worden [1].

Al deze straffen vindt men eindelijk bijeen in het hoofdstuk *De haereticis* van het vierde algemeen concilie van Lateraan (1215), dat voor de geheele christenheid de wet der kettervervolging regelde. Daarenboven bepaalden die *canones*, dat aan de begunstigers der ketters niet langer dan een jaar werd toegestaan om tot inkeer te komen. Eindelijk zullen degenen, die zonder geestelijke toelating prediken, gebanvloekt worden en, zoo zij volharden, op eene andere wijze naar behooren gestraft worden (*alia competente poena plectentur*) [2]. Voordat de wereldlijke overheid de verdiende straf op de kettersche geestelijken toepassen mag, zullen zij ontwijd worden. De goederen der leeken zullen verbeurd verklaard worden, die der geestelijken aan hunne kerk toegestaan worden [3].

Op 't oogenblik, dat de pausen hunne eigene apostolische Inquisitie naast die der bisschoppen gingen inrichten, was aldus de wereldlijke macht door de Kerk trapsgewijze zoover gebracht, dat zij haar geheel en al onderworpen was geworden in zake van kettervervolging.

Bij enkele feiten van bisschoppelijke Inquisitie, die ons uit de laatste helft der 12[de] eeuw door de kronijken werden bewaard, blijkt dan ook, dat de wereldlijke macht de plichten, die de Kerk haar opgelegd had, gedwee betrachtte en de straf der gebanvloekten ten uitvoer bracht. In Augustus 1163 werden eenige ketters uit Vlaanderen te Keulen verbrand. De verdeeling der rollen onder de geestelijke en de wereldlijke macht wordt duidelijk aangewezen door de *Annales Colonienses Maximi*, die zeggen : « Qui, ecclesiae catholicae repraesentati et diu satis de secta sua examinati, dum nullis probabilius documentis corrigi possent, sed in suo proposito pertinacissime persisterent, ejecti sunt ab ecclesia et in manns laicorum traditi; qui eos extra urbem educentes nonis Augusti

---

[1] Raynaldus, *Annales*, deel XIII, blz. 28, ad annum 1199, nr 23 (verkeerde datum).

[2] *Corpus*, deel I, blz. 68.

[3] Ibid., blz. 67.

ignibus eos tradiderunt »[1]. Even duidelijk zegt de bekende tijdgenoot Caesarius van Heisterbach over dezelfde ketterverbranding: « Qui, a literatis viris examinati et victi, per judicium saeculare damnati sunt. Data vero sententia, ... ducti sunt extra civitatem juxta cimiterium Judaeorum simul in ignem missi »[2]. Nog stipter staat het feit te boek gesteld in de gelijktijdige *Chronica brevis Coloniensis :* « Qui a clero dijudicati et anathematizati, a judicibus, a populo civitatis . . . igne cremati sunt »[3]. Niets belet ons aan te nemen, alhoewel de gelijktijdige schrijvers zich daarover niet duidelijk uitspreken[4], dat de zaken ook aldus zijn gebeurd tijdens de groote kettervervolgingen in Vlaanderen, die in 1182-1183[5] onder de eendrachtige en krachtige samenwerking van den aartsbisschop van Reims en van den Vlaamschen graaf Philips van den Elzas plaats grepen. Ter loops zij hier aangestipt, dat alsdan de goederen der ketters van Atrecht ten voordeele van den kerkvoogd en van den vorst verbeurd werden verklaard[6].

In de tweede helft der 12de eeuw gold aldus reeds in de kettervervolging de verdeeling van de handelingen der geestelijke en wereldlijke machten, zooals zij meer dan drie eeuwen later door onzen Gentschen rechtsgeleerde Philips Wielant met een enkel woord in zijne *Practijcke Criminele* (c. 1520) wordt bepaald :

---

[1] Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XVII, blz. 778; *Corpus*, blz. 42.

[2] Caesarius van Heisterbach, *Dialogus miraculorum*, ed. Strange, deel I, blz. 298, 299 ; *Corpus*, blz. 43.

[3] Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel III, blz. 392 ; *Corpus*, blz. 40.

[4] Zie de uittreksels in *Corpus*, blz. 47-52. In 1172 was te Atrecht een ketter verbrand, waarvan de *Annales Colonienses maximi* integendeel zeggen : « *Ex mandato* archiepiscopi [Remensis] igni injectus est et combustus est. » (Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel XVII, blz. 784 ; *Corpus*, blz. 45.) Maar er dient opgemerkt te worden dat die ketter een priester was en daardoor aan de macht van den wereldlijken arm onttrokken was.

[5] En wellicht reeds vroeger. (Zie J. Frederichs, *De kettervervolgingen van Philips van den Elzas*, in het *Nederlandsch Museum*, 1890, 4e afl.)

[6] Tunc decretalis sententia ab archiepiscopo et comite praefixa est, ut deprehensi incendio traderentur, substantie vero eorum sacerdoti et principi resignarentur. (*Sigiberti Continuatio Aquicinctina*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel VI, blz. 421 ; *Corpus*, blz. 48.)

« Heresie werdt gepunieert metten viere, daeraff de gheestelijcke juge tproces maect, ende de weerlijcke juge doet dexecutie » [1].

---

[1] Wielant, *Practijcke Criminele*, uitgegeven door Aug. Orts voor de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen, blz. 84. — Dit werk schijnt slechts eene vertaling te zijn uit het Fransch, waarin Wielant oorspronkelijk zou geschreven hebben. Zie E. Nijs in de *Revue de droit international* (1889) en A. Du Bois, in den *Messager des sciences historiques* (zelfde jaar.)

NEGENDE HOOFDSTUK

WETGEVING DER WERELDLIJKE MACHT TEGEN DE NEDERLANDSCHE KETTERS

Tot omstreeks het einde der 12de eeuw gaat de geheele middeleeuwsche wetgeving tegen de ketters in West-Europa van de Kerk uit; doch na 't decreet van Verona (1184) zien wij langzamerhand ook keizers en andere wereldlijke vorsten, vooral op aandringen der pausen, zich op hetzelfde gebied begeven. In deze geschiedenis der Nederlandsche Inquisitie zullen wij natuurlijk van geene andere wereldlijke regeerders spreken dan van degene, die in onze gewesten als overheeren of anders het gezag in handen hadden [1].

Eerst valt op te merken, dat de wetten der oude Romeinsche keizers in den loop der 12de eeuw, toen de studie van het Romeinsche recht opkwam, natuurlijk de aandacht der ketterjagende pausen heeft moeten opwekken. Als een voorbeeld tot navolging moest zulke wetgeving aan de wereldlijke vorsten van hunnen tijd voorgespiegeld worden. Ook lezen wij in het hoofdstuk *De haereticis* van het derde algemeen concilie van Lateraan (1179), dat paus Alexander III met welgevallen herinnert aan den heiligen paus Leo I, die in 447 op die wetgeving der wereldlijke vorsten als op een machtigen steun voor de Kerk heeft gewezen: « Ecclesiastica disciplina . . . catholicorum principum constitutionibus

---

[1] Over de tusschenkomst der wereldlijke vorsten in andere landen, zie de werken van Ficker, Havet en Lea.

adjuvatur »[1]. Op het concilie van Verona (1184) bevat het vermaard decreet van paus Lucius III eene gelijkstelling van de kerkelijke en keizerlijke wetgevingen tegen de ketters: « Ecclesiastica similiter et imperialia statuta executioni mandare »[2]. Op dat oogenblik, men vergete het niet, bestonden er nog geene keizerlijke verordeningen tegen de ketters buiten die van de oude Romeinsche wereldbeheerschers; maar, volgens eenen gelijktijdigen kronijkschrijver, zou keizer Frederik I Barbarossa, die het concilie van Verona bijwoonde en er het decreet van den paus goedkeurde, te gelijker tijd ook van zijnen kant tegen de ketters hebben gewerkt en ze in den rijksban geslagen hebben[3]. In 1209 wordt de Roomsche koning Otto IV door paus Innocentius III gekroond en belooft hij bij die gelegenheid in de plechtige acte, die daarvan wordt opgemaakt, dat hij de ketterij uit al zijne krachten zal helpen uitroeien[4]. Van denzelfden keizer bezitten wij nog twee andere stukken, beide van den 25 Maart 1210, welke bewijzen, dat hij aan die belofte getrouw wilde blijven: daarin nam hij strenge maatregels tegen de ketters van Ferrara en van geheel het bisdom Turijn[5].

Drie jaren later (12 Juli 1213) doet keizer Frederik II ook de belofte *super eradicando hereticae pravitatis errore* aan denzelfden paus Innocentius III[6]. Maar dit was slechts een begin. Nadat hij in September 1219 dezelfde belofte in dezelfde bewoordingen aan paus Honorius III herhaald had[7], vaardigde Frederik II op den dag

---

[1] Mansi, deel XXII, blz. 231; *Corpus*, blz. 46.

[2] Mansi, deel XX, blz. 478; *Corpus*, blz. 55.

[3] Imperator invitatus in Italiam a Lucio Romano pontifice et Lombardis honeste suscipitur ....; ubi etiam ipse et pontifex Romanus hereticos diversarum sectarum ... persecuntur; et papa eos excommunicavit, imperator vero tam res quam personas ipsorum imperiali banno subjecit. (*Continuatio Zwetlensis altera*, 1184, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel IX, blz. 542; aangehaald door Havet, blz. 39 en 40.)

[4] *Coronatio Romana. Promissio regis* .... Super eradicando autem haereticae pravitatis errore auxilium dabimus et operam efficacem. (Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel II, blz. 216 en 217; *Corpus*, blz. 519.)

[5] *Corpus*, blz. 519 en 520.

[6] Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 224; *Corpus*, blz. 65, 66.

[7] Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 231; *Corpus*, blz. 69.

zijner kroning te Rome eene eigene omstandige wet tegen de ketters uit. Over het ontstaan dier eerste keizerlijke wetgeving der middeleeuwen zijn ons bijzonderheden bekend, die nogmaals zonneklaar aantoonen, dat de pausen de geheele inrichting der kettervervolging hebben geleid.

Frederik's kroning had in de S[t] Pieterskerk op den 22 November 1220 plaats; doch reeds een paar weken vroeger zond paus Honorius III aan zijnen legaat bij den keizer het geschreven ontwerp van het kroningsedict met den last om het door den keizer te doen goedkeuren en het dan spoedig aan den paus terug te zenden, opdat het nog op den dag der kroning te Rome zou kunnen afgekondigd worden. Dit alles moest met wijsheid en voorzichtigheid worden verkregen, voegde er de paus bij [1]. En toen Honorius III er in geslaagd was om die door hem voorgeschrevene wet in 's keizers naam plechtig in de S[t] Pieterskerk te doen afkondigen, zond hij haar aan de Hoogeschool van Bologna, opdat zij er onderwezen en uitgelegd zou worden aan de honderden studenten uit alle streken van Europa, die er destijds de lessen van de juridische hoogleeraars volgden [2]. Geheel lijdzaam was aldus weeral in dit geval de rol der wereldlijke macht tegenover de Kerk.

Waarin bestond nu die keizerlijke wet van 1220, die eigenlijk door den paus was opgesteld? Zooals te verwachten was en zooals Ficker reeds heeft doen opmerken [3], was die *Constitutio in basilica Beati Petri* [4] niets anders dan een weerklank der verordeningen door vroegere conciliën vastgesteld. Dit wat nader te bepalen heeft zeker zijn belang en zijne beteekenis.

---

[1] De communi fratrum nostrorum consilio praesentium vobis auctoritate mandamus quatenus efficaciter studeatis, ut capitularia, quae vobis mittimus praesentibus interclusa, sub competentibus verbis servata sententia sub nomine regio in leges publicas redigantur nobisque mittantur regiae bullae roborata munimine, in die coronationis sub imperiali nomine in basilica principis apostolorum publicanda.. Ad haec prudenter et caute studeatis investigare et perspicere regium animum et propositum . . . . Datum Laterani IV id. Novemb., pont. nostri anno V. (Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, 1220, n[r] 19, 20, deel XIII, blz. 275; zie ook Lea, deel I, blz. 322.)

[2] Lea, deel I, blz. 322.

[3] Ficker, blz. 192.

[4] Pertz, *Monumenta*, *Leges*, deel II, blz. 242, 243; *Corpus*, blz. 70, 71.

Die keizerlijke wet tegen de ketters wordt plechtig gericht tot al de leenheeren en onderdanen van het Rijk (*ducibus, marchionibus, comitibus cunctisque populis, quos clementie nostre regit imperium*). In den aanhef herinnert Frederik II, dat hij dit edict God en der Kerk ter eere afkondigt op den dag zelven dat hij uit de handen van den Heiligen Vader de keizerlijke kroon heeft ontvangen. Daarop vangt de eigenlijke wet aan met eenen banvloek tegen Catharen, Patarenen en andere ketters, juist gelijk in eene pauselijke bul of in de *canones* van een concilie ; maar, waar de pausen en de kerkvergaderingen van den kerkelijken ban spreken en *excommunicamus* schrijven, spreekt de keizer natuurlijk van den keizerlijken rijksban en schrijft hij : *bannimus et diffidamus.* Naast de straf van den ban plaatst Frederik II die van de verbeurte der goederen, die reeds op het derde (1179) en op het vierde algemeen concilie van Lateraan (1215), om slechts van deze te gewagen, voorgeschreven wordt ; maar hij voegt er bij, dat noch de kinderen der ketters noch de ketters zelve ooit iets hunner goederen zullen mogen terugkrijgen [1].

Het overige der keizerlijke wet is niet alleen eene getrouwe naleving van de *canones* der conciliën, maar al de volzinnen zijn er schier woord voor woord uit overgeschreven. De gelijkstelling der verdachten met de ketters, indien zij binnen het jaar hunne onschuld niet bewijzen ; de verplichting der wereldlijke overheden om onder eede te beloven, dat zij de ketters zullen uitroeien (*exterminare*) ; het verlies hunner landen voor degenen, die het niet doen zouden, en het openstellen dier landen voor rechtgeloovigen, die ze zullen mogen veroveren mits ze van ketters te zuive-

---

[1] Consentientes ut bona talium confiscerentur nec ad eos ulterius revertantur, ita quod filii ad successionem eorum pervenire non possint, cum longe sit gravius eternam quam temporalem offendere majestatem. — Dat deze bepaling niet algemeen in het Duitsche Rijk werd aangenomen, bewijst een besluit door den Roomschen koning Hendrik VII, Frederik's tegenstander, op 2 Juni 1231 te Worms genomen, waarbij, op voorstel van den abt van St Gallen, werd vastgesteld, dat de goederen der ter dood veroordeelde ketters aan hunne erfgenamen zouden overgelaten worden, uitgenomen de roerende, die den landheer moeten toekomen, nadat de kosten van den brandstapel (*sumptus ad incendium hereticorum faciendi*) en van de rechterlijke vervolging daarop vooraf betaald werden. (Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 284 ; *Corpus*, blz. 76.)

ren, zonder nochtans inbreuk te maken op de rechten van den overheer, wel te verstaan indien deze geen medeplichtige der ketters is; de uitsluiting der verdachten uit alle openbare ambten en raden; het ontzeggen aan zulkdanigen van het recht om als getuigen op te treden, om hun testament te maken, om eene erfenis te ontvangen, om in rechte te vervolgen, om als rechter, advocaat of notaris dienst te doen, en de nietigverklaring van alle hunne handelingen in die hoedanigheid: dat alles wordt letterlijk overgeschreven uit het hoofdstuk *De haereticis* van het Lateraansch concilie van 1215, uit het decreet van Verona van 1184, uit de bekende bul van Innocentius III (25 Maart 1199), enz. Men mag zeggen, dat schier geen enkel woord dier zoogezegde keizerlijke wet niet eerst in de wetgeving der pausen en conciliën is neergeschreven. Uit de handen van Honorius III heeft Frederik II in de St Pieterskerk op 22 November 1220 niet alleen zijne keizerlijke kroon, maar ook zijne keizerlijke wetgeving tegen de ketters ontvangen; de laatste was als het ware de prijs, waarmede de eerste werd betaald [1].

Elf jaren later zien wij eene andere wereldlijke wet tot stand komen, die evenzeer onder de rechtstreeksche ingeving van den paus geboren wordt en ook door hem alom wordt aanbevolen en opgedrongen. In 1231 kondigde de senator Annibaldus en het volk van Rome eene wet tegen de ketters [2] af, waarin niet alleen hunne straffen, maar ook de plichten der wereldlijke macht in zake van kettervervolging stipt zijn omschreven. De ban, de kerker, het verlies hunner goederen, het afbreken hunner huizen, hunne uitsluiting uit alle ambten, enz. alsmede eene geldboet voor degenen, die verzuimen de verdachten aan te klagen: ziedaar de straffen.

[1] Ter loops vermelden wij hier nog, volledigheidshalve, dat Frederik's zoon Hendrik als Roomsch koning te Wittenberg in Juli 1230 met de vorsten des Rijks het straffen der ketters als een grondbeginsel der wereldlijke macht liet afkondigen: *Heinrici regis treuga.* Hec est forma pacis quam dominus noster rex Henricus apud Wittenbergam cum principibus ordinavit et conjurari fecit... 21. Heretici, incantatores, malefici quilibet de veritate convicti et deprehensi ad arbitrium iudicis poena debita punientur. (Pertz, *Monumenta, Leges,* deel II, blz. 267, 268; *Corpus,* blz. 76.)

[2] Boehmer, *Acta imperii selecta,* deel II, blz. 666, 667; *Corpus,* blz. 79.

Wat de wereldlijke overheden betreft, zij moeten telken jare bij hunne intrede onder eede beloven, dat zij de ketters met hunne aanhangers uit hunne stad zullen roeien en met de verdiende straffen treffen. Wordt die eed niet afgelegd, zoo zijn vooraf alle handelingen der stedelijke overheid nietig; is deze laatste nalatig in het vervolgen der ketters, dan betaalt zij eene geldboete van 200 mark en blijven de schuldigen in het vervolg uit alle openbare ambten verwijderd. Ten einde het belang der stad nog nauwer met de kettervervolging te verbinden, wordt bepaald, dat de opbrengst der aangeslagen goederen alsmede die der geldboeten gedeeltelijk zal besteed worden aan het herstellen der stadsmuren. De wet van senator Annibaldus wordt besloten met de gansch uitzonderlijke bepaling, dat al de straffen, die zij voorschrijft, nimmer noch door geene wereldlijke tusschenkomst te Rome mogen verzacht worden [1]. Den 25 Juni 1231 zond paus Gregorius IX deze wet aan den aartsbisschop van Trier en, naar alle waarschijnlijkheid, aan de andere kerkvoogden van het Rijk [2], hen gelastende de wereldlijke overheden van iedere plaats te bewegen om haar in hunne wetboeken op te nemen; wederspannigen moeten zij bij den paus aanklagen, die tegen hen de noodige maatregels nemen zal [3].

Dat de wet van senator Annibaldus te Rome onder de drukking van den paus werd ingevoerd, lijdt wel geenen twijfel; dat zij door Gregorius IX aanstonds na hare afkondiging aan de kerkvoogden ter verspreiding in hunne gewesten werd gezonden, is een nieuw bewijs, dat de Kerk ook de wereldlijke wetgeving in het Duitsche Rijk, dat zich over de geheele Nederlanden tot aan de Schelde uitstrekte, krachtdadig heeft helpen vestigen.

Zooals men weet, leefde keizer Frederik II, die veel van eenen vrijdenker had, meestal in openlijke vijandschap met de pausen,

---

[1] Omnes autem predicte pene neque per contionem neque per consilium neque ad vocem populi ullo modo aut ingenio aliquo tempore valeant relaxari.

[2] Zie *Corpus*, blz. 81.

[3] Advocatos et officiales, qui pro tempore fuerint, ut constitutiones a senatore prolatas statuant et in capitulariis locorum suorum faciant annotari, moneatis prudenter et efficaciter inducatis; quod si facere noluerint, nobis per vestras litteras intimetis, ut procedamus exinde prout secundum Dominum videremus procedendum.

hetgeen hem nochtans niet belette de kettervervolging in zijne wetten meer en meer te handhaven; integendeel was zijne strengheid in dezen voor hem een middel om tegen de pauselijke banbliksems, die hem troffen [1], van zijne rechtgeloovigheid doorslaande bewijzen te leveren.

Op 22 Februari 1232 herhaalde Frederik II te Ferrara zijne kroningswet met bijvoeging der twee volgende bepalingen: de ketters kunnen op het getuigenis van eenen ketter plichtig verklaard worden; hunne huizen, evenals die hunner begunstigers, zullen afgebroken en nimmer weder opgebouwd worden [2]. Eene nieuwe herhaling der kroningswet volgde op 14 Mei 1238 te Cremona [3], en was voorafgegaan van eene bepaling ten gunste der aanklagers, die zelve begunstigers van ketters zouden geweest zijn [4]. De andere medeplichtigen moeten levenslang gevangen blijven en hunne goederen verliezen; hunne kinderen blijven uit alle waardigheden gesloten [5].

Maar ondertusschen kondigde Frederik II nieuwe en scherpere edicten tegen de ketters af.

In Maart 1232 vaardigde hij uit Ravenna een keizerlijk bevel [6] uit, gericht tot alle geestelijke en wereldlijke overheden van het Duitsche Rijk [7], om hun de kettervervolging als een plicht van

---

[1] Reeds in zijne bul van 20 Aug. 1229 sloeg Gregorius IX hem in den ban met al de Catharen, Patarinen, Armen van Lyon, Arnaldisten, Speronisten, Passaginen, enz. (Raynaldus, *Annales ecclesiastici* ad annum 1229, n[rs] 37-41; *Corpus*, blz. 75.)

[2] Adicimus super, quod hereticus convinci per hereticum possit, et quod domus Patarenorum, receptatorum, defensorum et fautorum eorum, sive ubi docuerint aut manus aliis imposuerint, destruantur nullo tempore restructure. (Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 287, 288; *Corpus*, blz. 84.)

[3] Ibid., deel I, blz. 328; *Corpus*, blz. 109.

[4] Si tamen aliquis fautorum hujusmodi detexerit aliquem Patarenum, de cujus perfidia manifeste probatur, in fidei praemium quam agnovit, famae pristinae de imperiali clementia restitutionis beneficium in integrum consequatur.

[5] Patarenorum receptatores et complices et quocunque modo fautores, qui, ut a poena alios possint eximere, de se velut improvidi non formidant, publicatis bonis omnibus relegandos in perpetuum esse censemus; et ipsorum filii ad honores aliquos nullatenus admittantur.

[6] Pertz, *Monumenta, Leges*, deel II, blz. 288, 289; *Corpus*, blz. 85, 86.

[7] Dilectis principibus suis venerabilibus archiepiscopis et episcopis aliisque praelatis ecclesiarum, ducibus, marchionibus, comitibus, baronibus, potestatibus,

hun ambt en om hun omstandige voorschriften dienaangaande op te leggen. Na verklaard te hebben, dat hij het wereldlijk zwaard; welk hem door God werd toevertrouwd, gebruiken moet tot verdelging der vijanden van het geloof, zoodat hij ze niet langer onder de levenden dulden mag [1], laat hij eene bondige, doch verschrikkelijke wet volgen. Al de ketters, door de Kerk veroordeeld en daarna aan de wereldlijke macht uitgeleverd, moeten met de gebruikelijke straf (den dood) gekastijd worden. Degenen, die uit vrees voor den dood tot de Kerk terugkeeren, zullen levenslang gekerkerd blijven om er over hunne zonden boete te kunnen doen [2]. De ketters, nadat zij door de pauselijke inquisiteurs of andere vrienden van 't ware geloof ontdekt werden, moeten op verzoek der kettermeesters door de wereldlijke macht gevat en in strenge bewaring gehouden worden, tot dat zij na hunne veroordeeling door de Kerk den dood ondergaan [3]. Dezelfde straf zal hunne begunstigers en de gevluchte veroordeelden treffen alsmede de ketters, die uit vrees voor den dood hun ongeloof afgezworen hebben, maar die naderhand in hunne dolingen hervallen zijn. Op deze vonnissen is geen beroep toegelaten, opdat de kettersche pest

---

scultetis, burgraviis, advocatis, judicibus, ministerialibus, officialibus et omnibus per totum imperium constitutis,, praesentes literas inspecturis fidelibus suis, gratiam suam et omne bonum.

[1] Commissi nobis coelitus cura regiminis et imperialis, cui, dante Domino, praesidemus, fastigium dignitatis materialem, quo divisim a sacerdotio fungimur, gladium adversus hostes fidei et in exterminium haereticae pravitatis exigunt exercendum, ut perfidiae vipereos filios contra Deum et ecclesiam insultantes tanquam materni uteri corrosores in judicio et justicia persequamur, maleficos vivere non passuri.

[2] Statuimus itaque sancientes, ut haeretici, quocunque nomine censeantur, ubicumque per imperium damnati fuerint ab ecclesia et seculari judicio assignati, animadversione debita puniantur. Si qui vero de praedictis, postquam fuerint deprehensi, territi metu mortis redire voluerint ad fidei unitatem, juxta canonicas sanctiones ad agendum poenitentiam in perpetuum carcerem detrudantur.

[3] Praeterea quicunque haeretici reperti fuerint in civitatibus, oppidis seu aliis locis imperii per inquisitoribus ab apostolica sede datos et alios orthodoxae fidei zelatores, hi, qui jurisdictionem ibidem habuerint, ad inquisitorum et aliorum catholicorum virorum insinuationem, eos capere teneantur et eos captos arctius custodire, donec per censuram ecclesiasticam damnatos damnabili morte perimant, qui fidei sacramenta et vitae damnabant.

uit het Duitsche Rijk verdwijne [1]. Aangezien de kinderen van de schenders der keizerlijke majesteit in de straf hunner ouders deelen, moeten zooveel te meer de nakomelingen van de schenders der goddelijke majesteit gestraft worden; ook zullen zij tot in het tweede geslacht uit alle openbare ambten en waardigheden gesloten blijven; hierbij roept de keizer God's eigen voorbeeld in, die de schuld der ouders op de kinderen wreekt [2]. Vergiffenis wordt integendeel geschonken aan de rechtgeloovige kinderen, die zelve hunne kettersche ouders aangeklaagd hebben! [3] Eindelijk neemt de keizer al de predikheerenbroeders, die in het Duitsche Rijk tot het uitroeien der ketterij door den paus gezonden werden, evenals alle andere kettermeesters met al hunne medewerkers onder zijne bescherming, en hij beveelt aan alle geestelijken en wereldlijken, dat zij hen goed zullen onthalen en krachtig zullen beschermen en helpen in de uitoefening van hun Godgevallig ambt [4]. Zoo doende zullen zij God en den keizer behagen; de nalatigen integendeel zullen vóór God en den keizer plichtig blijven. Zes jaren later, in 1238, herhaalde Frederik II deze verschrikkelijke wet tot tweemaal toe (den 14 Mei te Cremona en den 26 Juni te Verona) [5].

Doch de keizerlijke wetgeving had haar toppunt van wreedheid nog niet bereikt. In een derde edict [6], te Cremona op 14 Mei 1238, te gelijk met de herhaling van zijne tweede wet, uitgevaardigd, verscherpte Frederik II zijne steeds strengere voorschriften. In de breedvoerige inleiding slaat hij geheel en al den plechtigen toon der

---

[1] Volentes ut finibus imperii, in quibus semper debet existere fida fides, haeretica labis genimina modis omnibus deleantur.

[2] Eorundem haereticorum, receptatorum, fautorum et advocatorum suorum haeredes et posteros usque ad secundam progeniem beneficiis cunctis temporalibus, publicis officiis et honoribus imperiali auctoritate privantes, ut in paterni memoria criminis continuo moerore tabescant; vere scientes quod Deus zelotes est et peccata patrum in filios potenter ulciscens.

[3] Nec quidem a misericordiae finibus duximus excludendum, ut, si qui paternae haeresis non sequaces latentem patrum perfidiam revelaverint, quacunque reatus illorum adnimadversione plectantur, praedictae punitioni non subjaceat innocentia filiorum.

[4] Pro tam acceptis coram Deo negotiis exequendis.

[5] Pertz, *Monumenta*, *Leges*, deel II, blz. 326, 327; *Corpus*, blz. 107 en 110.

[6] Ibid., deel II, blz. 327; *Corpus*, blz. 108, 109.

vervaarlijkste ketterbullen der pausen aan : de ketters zoeken het ongenaaid kleed der Kerk te verscheuren en de kudde van Petrus te verstrooien; zij zijn grijpende wolven, booze engelen, zonen der verdorvenheid, venijnige serpenten, die de tortelduiven verschalken; zij beleedigen God, den evennaaste en zichzelven; tegen hen kan de keizer zich niet bedwingen en zal hij het zwaard trekken [1]. Ook moet de ketterij onder de misdaden gerekend worden, die de openbare orde verstoren, erger dan de keizerlijke majesteitsschennis. Evenals in de laatste misdaad zal de ketter lijf en goed verbeuren en na zijnen dood zijne goede faam [2]. De verdachten zullen door de geestelijkheid onderzocht worden, en, volharden zij in hunne ketterij, dan moeten zij vóór het aanschijn der menschen in 't openbaar levend verbrand worden [3]. Alwie te hunnen voordeele bij den keizer als bemiddelaar zou optreden, zal streng gestraft worden [4].

Den 22 Februari 1239 herhaalde Frederik II zijne drie keizerlijke edicten tegen de ketters [5], die overigens de volle goedkeuring van de pausen der 13de eeuw mochten wegdragen.

Van het kroningsedict van 1220 weten wij het reeds. Voor alle drie die wetten blijkt het onder anderen uitdrukkelijk uit drie bullen van Innocentius IV, tot de wereldlijke overheden van zekere Italiaansche gewesten gericht [6], en uit eene algemeene bul van Clemens IV voor geheel Italië [7]. De eerste dezer pausen verklaart plechtig, dat de keizerlijke wetten van Frederik II tot versterking des geloofs en zaligheid der geloovigen moeten onderhouden worden; weigeren de wereldlijke overheden die wetten

---

[1] Contra tales sibi, Deo et hominibus sic infestos continere non possumus motus nostros quin debitae ultionis in eos gladium exeramus.

[2] Personas adimit damnatorum et bona et damnat post obitum memoriam defunctorum.

[3] Ut vivi in conspectu hominum comburantur, flammarum commissi judicio.

[4] Apud nos pro talibus nemo intervenire praesumat; quod qui fecerit, in ipsum nostrae indignationis aculeos non immerito convertemus.

[5] Pertz, *Monumenta*, *Leges*, deel II, blz. 326.

[6] Bullen van 31 October 1243, 10 Mei 1252 en 22 Mei 1254, bij Ripoll, *Bullarium*, deel I, blz. 125, 205, 246.

[7] Bul van 31 October 1265, bij Sbaralea, *Bullarium Franciscanum*, deel III, blz. 47, nr 52.

na te leven en in hunne wetboeken op te nemen, zoo zullen de pauselijke inquisiteurs hen daartoe dwingen bij middel van den banvloek over hunnen persoon en van het interdict over hun gewest uitgesproken; de paus neemt daarenboven de voorzorg hun den volledigen tekst der drie wetten over te zenden [1]. Paus Clemens IV doet hetzelfde met eene nagenoeg gelijkluidende inleiding, waarin daarenboven verboden wordt die keizerlijke wetten tegen de ketters ooit af te schaffen [2]. In de laatste jaren der 13[de] eeuw geeft Bonifacius VII evenzoo zijne volle goedkeuring aan de wetten van Frederik II tegen de ketters in zijne bul van 1 Augustus 1293 [3], waarin hij eene nieuwe goddelooze en zedelooze secte brandmerkt, en waarin hij de bisschoppen en inquisiteurs oproept om ze onmeedoogend te onderdrukken bij middel der geestelijke en wereldlijke statuten, vooral, zegt hij, bij middel der wetten, welke wijlen keizer Frederik II, in den tijd dat hij der Kerk onderdanig was, tegen de ketters en al hunne aanhangers uitgevaardigd heeft [4]. In 1298 bekrachtigde dezelfde paus de wetten van keizer Frederik II op nog plechtiger wijze in zijne decretalen (afdeeling

[1] Cum adversus haereticam pravitatem quondam Fridericus Romanorum imperator promulgaverit quasdam leges per quas, ne pervagetur, compesci poterit pestis illa, nos illas volentes ad robur fidei ac salutem fidelium observari, universitati vestrae per apostolica scripta mandamus, quatenus eas, quarum tenores vobis mittimus insertos praesentibus, faciatis singuli in vestris capitularibus annotari contra haereticos sectae cujuslibet, secundum eas exacta diligentia processuri. Alioquin dilectis filiis priori provinciali et fratribus inquisitoribus haereticae pravitatis ordinis praedicatorum in Lombardia, Marchia Tarvisina et Romaniola literis nostris injungimus, ut vos ad id per excommunicationem in personas et interdictum in terras, appellatione remota, compellant. Tenores autem legum hi sunt: etc. (Bullen van 1243 en 1254.)

[2] Universitati vestre per apostolica scripta mandamus, quatinus eas [leges], quarum tenorem vobis mittimus insertum presentibus, in vestris scribi capitularibus faciatis nullis inde temporibus abolendas.

[3] Sbaralea, *Bullarium*, deel IV, blz. 409, n[r] 89; *Bullarium Romanum* (ed. Taur.), deel IV, blz. 134, n 9; Raynaldus, *Annales*, deel XIV, blz. 498, 499; Potthast, deel II, blz 1951, n[r] 24378.

[4] Quos puniri volumus sententiis, poenis et mulctis illatis ipso jure et inferendis per apostolicas, canonicas, ecclesiasticas et secularium principum sanctiones, praesertim quondam Frederici olim Romanorum imperatoris, tempore quo idem in devotione Romanae ecclesiae persistebat, contra haereticos seu quorumcumque ratione pravitatis haereticae ordinatas.

De haereticis), zeggende aldus te handelen tot God's eer en tot versterking van het geloof, en aan de wereldlijke overheden bevelende de inquisiteurs in het toepassen dier wetten gedwee te helpen [1].

Die drie wetten van keizer Frederik II vertoonen ons de drie trappen der straffen, welke tegen de ketters opvolgend werden uitgesproken. In het kroningsedict van 1220 wordt de doodstraf nog niet genoemd : er is slechts sprake van ban en ballingschap : *bannire*, *diffidare*, *exterminare*. In de wet van 1232 verstaat de keizer, onder de formuul *animadversio debita*, uitdrukkelijk de doodstraf, die herhaaldelijk op de duidelijkste manier wordt vermeld : *maleficos vivere non passuri*, *metu mortis*, *damnabili morte*, *mortis sententia*. In de wet van 1238 eindelijk wordt de vuurdood zonder omwegen uitgesproken : *ut vivi in conspectu hominum comburantur*, *flammarum commissi judicio*. Sedert langen tijd was de brandstapel overigens in het Duitsche Rijk den ketters voorbehouden; maar voortaan steunde dat overgeleverde gebruik op eene keizerlijke wet [2], die in de Nederlanden tot aan den rechteroever der Schelde van kracht was.

Op den linker oever van dien grensstroom, waar de wetgeving der Fransche koningen in zwang was, vinden wij ook denzelfden regel in de Fransche wetboeken der 13de eeuw neergeschreven.

Van omstreeks 1260 dagteekent *Li Livres de jostice et de plet*, waarin te lezen staat, dat, naar luid van 's konings verordeningen, de geestelijken der plaats den verdachte over zijn geloof in 't openbaar onderzoeken en dat, zoo hij schuldig wordt bevonden, de koning zijn lijf en zijn goed neemt, aan zijne weduwe slechts haren lijftocht latende [3]. In de zoogezegde *Establissemens de saint Louis*

---

[1] Ut Inquisitionis negotium contra haereticam pravitatem ad Dei gloriam et augmentum fidei nostris temporibus prosperetur, leges quasdam per Fredericum olim Romanorum imperatorem, tunc in devotione Romanae persistentem ecclesiae, promulgatas, quatenus Dei et ecclesiae sanctae suae honorem promovent et haereticorum exterminium prosequuntur et statutis canonicis non obsistunt, approbantes et observari volentes.

[2] Ficker, blz. 223, 225.

[3] Rapetti, *Collection de documents inédits sur l'histoire de France*, blz. 12; *Corpus*, blz. 131 : Li rois par le consel de ses barons fist tel establissement. Quant

(van omstreeks 1270), wordt de vuurdood tegen den ketter uitdrukkelijk uitgesproken [1]. Omstreeks tien jaren later teekent de rechtsgeleerde Beaumanoir hetzelfde aan in zijne *Coutumes du Beauvoisis* [2], die, zooals men weet, in geheel het Noorden van het koninkrijk Frankrijk tot aan de Schelde als wetboek gebruikt werden. Het verbranden van den ketter door de zorgen der wereldlijke macht na zijne veroordeeling door den geestelijken rechter geschiedt, zooals hij doet opmerken, om reden dat de Kerk zelve niet dooden mag [3].

Van koning Lodewijk IX, die om zijne vroomheid en zijnen afkeer van alle ketterij den bijnaam van Heilige verwierf [4], heeft

---

l'en ara soupecones un hommé de bogrerie (*ketterij*), li juges ordenaires (*de ordinarius of bisschop*) doit requerre le roi ou sa jostice qu'i le prangne . . . Après li esveques et li prelaz dou leu, c'est a entendre les persones d'iglise, devent fere l'inquisicion de la foi sor li et demander li de la foi. Et ce seit fet devant le commun de Seinte Iglise. Et s'il est dampnez et por lor jugement . . . , li rois prent le cors et fet livrer a mort, et tout li avoirs est siens sauf le doaire a la fame.

[1] *Ordonnances des Roys de France de la troisième race,* deel I, bl. 175; *Corpus,* blz. 134 : *De pugnir mescreant et herite.* Se aucuns est souspeçonneux de bouguerie, la justice laie le doit prendre et envoyer a l'evesque ; et se il en estoit prouvés, l'en le doit ardoir et tuit li meuble sont au baron. En autele maniere doit on ouvrer d'ome herite.

[2] Uitgave van graaf Beugnot, deel I, blz. 157, 158, 413.

[3] Vérités est que toutes accusations de foy, à savoir mon qui croit bien en le foy qui non, la connissance en apartient à Sainte Eglise ; car, porce que Sainte Eglise est fontaine de foi et de creance, cil qui proprement sont estavli à garder le droit de Sainte Eglise, doivent avoir le connissance et savoir le foi de çascun ; si que, s'il a aucun lai qui mescroye en le foy, il soit radreciés à le vraie foi par l'ensegne ment ; et s'il ne les veut croire, ançois se veut tenir en se malvese erreur, il soit justiciés comme bougres et ars. Mais en tel cas doit aidier le laie justice à Sainte Eglise ; car quant aucuns est condamnés comme bougres par l'examination de Sainte Eglise, Sainte Eglise le doit abandonner à le laie justice, et le justice laie le doit ardoir, parce que le justice espirituel ne doit nului metre a mort.

[4] Wij weten, dat Lodewijk de Heilige aan de schrikkelijke kettervervolging, in 1235-36 door broeder Robert geleid, zijnen krachtigen steun heeft verleend. (Zie hierboven, blz. 50 en vg.) Teruggekeerd van zijnen kruistocht naar Syrië, verklaarde hij geen koning van ketters te willen zijn en drong hij er sterk op aan, dat de paus in zijn koninkrijk de Inquisitie versterken zou. Den 13 December 1255 gaf Alexander IV aan dit verzoek gereedelijk gehoor in eene bul, die Raynaldus opneemt als het schoonste gedenkteeken der godvruchtigheid van dezen allerheiligsten koning: *veluti pulcherrimum sanctissimi regis monumentum.* (*Annales ecclesiastici* ad

men eene wet tegen de ketters van Zuid-Frankrijk. Het is de bekende verordening, gegeven te Parijs in April 1228 [1], die niet rechtstreeks in onze Nederlandsche gewesten van toepassing was; maar het is zoo goed als zeker, dat dezelfde vorst ook voor zijn noordelijk gebied tot aan de Schelde eene dergelijke wet had uitgevaardigd, daar later in de 14de eeuw de Fransche koning Philips VI van Valois, in zijne twee verordeningen gegeven te St Germain-en-Laye tegen de ketters (November 1329), verklaarde, dat hij hierin het loffelijk voorbeeld van zijnen voorzaat Lodewijk den Heilige volgde : « Considerantes praefati beati Ludovici statutum, quod incipit *Cupientes in favorem divinae fidei et Inquisitionis officii necnon in detestationem labis perfidiae haeresis praedictae* dudum fuisse editum sanctissime et edictum », en in zijne Fransche wet : « Voulans et entendans . . . . ensuivre les bonnes voies et les bons faits de nosdits encesseurs et especialement de sainte memoire nostre seigneur Saint Loys . . . . . et selon le estatut de nostre cher seigneur Saint Loys qui se commance *Cupientes* », welk stuk niet dat van April 1228 zijn kan [2].

De wet *Cupientes in favorem divinae fidei et Inquisitionis officii* is waarschijnlijk verloren gegaan ; wij hebben ze nergens kunnen vinden. Ziehier overigens de hoofdbepalingen der bewaarde wet *Cupientes in primis etatis* van 1228, die nagenoeg hetzelfde zal bevat hebben. Aldaar zegde de koning, dat hij de ketterij, die zich langen tijd verbreidde, onderdrukken wilde en daarom beval hij, dat de ketters, nadat zij door hunnen bisschop plichtig verklaard werden, zonder uitstel (*indilate*) met de verdiende straf gekastijd werden (*animadversione debita punientur.*) Deze formuul ontleende

---

annum 1255 blz. 7, nr 33 ; *Corpus*, blz. 125.) Alexander IV, in zijne voormelde bul, en Clemens IV, in zijne bul van 26 Februari 1266, hebben dan ook openbaar den lof van Lodewijk IX als ketterjager plechtig verkondigd. (*Corpus*, blz. 126, 133. 134.) Zijne opvolgers Philips III de Stoute en Philips IV de Schoone worden in dergelijke pauselijke bullen op dezelfde manier geprezen (Ibid., blz. 136, 148.)

[1] *Ordonnances des rois de France*, deel I, blz. 50, 51.

[2] *Ordonnances*, deel II, blz. 41. — De wet van April 1228 tegen de ketters van Zuid-Frankrijk begon als volgt : « Cupientes in primis etatis et regni nostri primordiis illi servire a quo regnum recognoscimus et id quod sumus, » Het kan dus niet de wet zijn, waarop Philips VI in 1329 zinspeelde.

hij aan den stijl der pauselijke bullen. Evenzoo beveelt hij, dat zijne baroenen, baljuwen en andere ambtenaars met de ketters, door de geestelijke rechters veroordeeld, spoedig zullen doen wat zij doen moeten (*festinanter faciant quod debebunt*). Voor de aanhouding van iederen ketter zullen zij eene belooning van twee mark uitlooven gedurende de twee eerste jaren, van één mark daarna. De begunstigers der ketters zullen noch als getuigen optreden noch ambten bekleeden noch erfenissen mogen ontvangen, en hunne roerende goederen zullen zij verbeuren.

Ongetwijfeld zal Lodewijk de Heilige in denzelfden geest de kettervervolging geregeld hebben in de verloren wet, die tot aan de Schelde van kracht moest zijn.

In September 1298 hebben wij eindelijk een bevel van Philips IV den Schoone [1], gericht tot al zijne vassalen en ambtenaars in het koninkrijk Frankrijk [2], waarbij hij hun voorschrijft de bisschoppen en de pauselijke inquisiteurs in de kettervervolging te helpen : zij moeten de verdachten aanhouden en aan de geestelijke rechters uitleveren, ofwel hen gevangen houden, totdat de schuldigen door de kettermeesters veroordeeld worden ; waarna zij zonder uitstel door de wereldlijke macht naar behooren moeten gestraft worden [3]. De koning verklaart, dat hij, zoo handelend, de voetstappen zijner voorouders volgt [4] ; men weet, dat Lodewijk de Heilige zijn grootvader was. Schier letterlijk is dit koninklijk bevel overgeschreven uit het achttiende hoofdstuk van de afdeeling *De haereticis* van Bonifacius VIII's decretalen (3 Maart van hetzelfde jaar.)

Op het einde der 13de eeuw is aldus dezelfde wereldlijke wetgeving tegen de ketters op de beide oevers der Schelde in onze Nederlandsche gewesten in zwang, door de Duitsche keizers en door de koningen van Frankrijk uitdrukkelijk voorgeschreven en

---

[1] *Ordonnances des rois de France*, deel I, blz. 330, 331.

[2] Universis suis fidelibus in toto regno Franciae constitutis salutem et dilectionem . . . . Universis regni nostri ducibus, comitibus, baronibus necnon et universis senescallis, baillivis, praepositis ceterisque justitiariis injungimus et mandamus.

[3] Donec eorum negotium per ecclesiae judicium terminetur, utque de heresi a diocesano episcopo vel inquisitore seu inquisitoribus condempnatos sibi relictos statim recipiant indilate animadversione debita puniendos.

[4] Progenitorum nostrorum vestigiis inherentes.

door de pausen niet minder uitdrukkelijk goedgekeurd. Ook heeft de Heilige Thomas van Aquino [1] in zijne beroemde *Summa theologica* [2], die heden ten dage nog door paus Leo XIII als een ongeëvenaard boek ter studie werd aanbevolen [3], terecht als de leer der Kerk kunnen verkondigen, dat de ketter niet alleen moet worden gebanvloekt, maar ook gedood [4]. En dit geschiedt, omdat de Kerk wanhoopt aan de zaligheid van den hardnekkigen ketter en tevens voor de zaligheid der overige christenen zorg moet dragen ; den verstokten zondaar levert zij daarom aan de wereldlijke macht over om hem ter dood te brengen [5].

De eenvoudige verbanning (*exterminare*) uit de eerste beginselen der kettervervolging is nu voor goed eene verbanning uit deze wereld door den dood geworden : *a mundo exterminandum per mortem*, zooals de Heilige Thomas van Aquino zich met eene bondige koelbloedigheid uitdrukt.

---

[1] Hij stierf in 1274.

[2] *Opera omnia* (Venetië 1496), deel II, 2e stuk, fol. 14. *De heresi, questio xj* : 3° *Utrum heretici sint tolerandi.*

[3] In zijne encycliek van 4 Augustus 1879.

[4] Est peccatum per quod meruerunt [heretici] non solum ab ecclesia per excommunicationem separari, sed etiam per mortem a mundo excludi . . . . Heretici statim exquo de heresi conuincuntur, possunt non solum excommunicari. sed et iuste occidi.

[5] Si adhuc pertinax inueniatur [hereticus], ecclesia de eius conseruatione non sperans aliorum saluti prouidet eum ab ecclesia separando per excommunicationis sententiam et ulterius relinquit eum iudicio seculari a mundo exterminandum per mortem.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

Boekhandel J. VUYLSTEKE, te Gent.

—

PAUL FREDERICQ. **Essai sur le rôle politique et social des ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas**. Gand, 1875 . . . . 6 fr.

Introduction : Les quatre ducs de Bourgogne. — Ch. I. Rôle politique des quatre ducs en Europé. — Ch. II. Luxe et richesse des ducs. — Ch. III. Influence antinationale et corruptrice des ducs. Leur despotisme. — Ch. IV. Le clergé et la noblesse. — Ch. V. Les communes. — Ch. VI. Réformes militaires et financières. — Ch. VII. Réformes judiciaires. — Ch. VIII. Réformes politiques. — Ch. IX. Conclusion.

— **Album van den historischen stoet der Pacificatie van Gent** (met elf platen). **Album du cortège historique de la Pacification de Gand** (avec onze planches). Gent, 1876. . . . . 1 fr.

— **Marnix en zijne Nederlandsche geschriften** (Uitgave van het Willems-Fonds.) Gent, 1881 . . . . 1 fr.

Inleiding : Marnix en onze eeuw. — I. Marnix, eerste Nederl. geschrift : *Van de beelden afgheworpen in de Nederlanden.* (1567). — II. De *Byenkorf der H. Roomsche Kercke* (1569). — III. De *Byenkorf* en de katholieke geestelijkheid. — IV. De *Byenkorf* en de katholieke leerstelsels. — V. De kunstwaarde van den *Byénkorf.* — VI. De duurzame invloed van den *Byenkorf.* — VII. Het *Wilhelmuslied* (1568) en de andere geuzenliederen van Marnix. — VIII. Marnix' *Advysen* (1568 en 1569) en zijne berijmde vertaling der *Psalmen Davids* (1580). — IX. Nog de *Psalmen Davids* en de *Schriftuerlicke Lof-sangen* (1591). — X. De *Trouwe vermaninge* (1589). — XI. De *Ondersoeckinge ende grondlijcke wederlegginge der geestdrijvische leere* (1595) en de fragmenten der Bijbelvertaling. — XII. Besluit.

— **De l'enseignement supérieur de l'histoire en Allemagne.** Notes et impressions de voyage. (Universités de Berlin, de Halle, de Leipzig et de Goettingue. Sociétés historiques d'étudiants). Gand, 1882. (Extrait de la *Revue de l'Instruction publique en Belgique*) . . . . 1 fr.

— **De l'enseignement supérieur de l'histoire à Paris** (Collège de France, École des Chartes, École normale supérieure, École pratique des hautes études, Faculté des lettres et Conférences de la licence et de l'agrégation d'histoire). Paris, 1883. (Extrait de la *Revue internationale de l'enseignement* de Paris.) . . . . . 1 fr.

— **De l'enseignement de l'histoire dans les athénées.** Gand, 1883 (Extrait de la *Revue de l'instruction publique en Belgique*). . . . . 1 fr.

— **Université de Liège. — Travaux du cours pratique d'histoire nationale** de Paul Fredericq — Dissertations sur l'histoire des Pays-Bas au XVIe siècle. Gand, J. Vuylsteke. La Haye, M. Nijhoff. 1883 et 1884.

Premier fascicule . . . . 4 fr.

De l'enseignement supérieur de l'histoire en Belgique (P. Fredericq). — L'origine maternelle et la naissance de Marguerite de Parme (Crutzen). — Les édits des princes-évêques de Liège en matière d'hérésie au XVIe siècle (Henri Lonchay). — L'enseignement public des Calvinistes à Gand, 1578-1584 (P. Fredericq). — Le renouvellement en 1578 du traité d'alliance conclu à l'époque de Jacques van Artevelde entre la Flandre et le Brabant (P. Fredericq).

Deuxième fascicule . . . . 3 fr.

Avant-propos. — La politique de Gérard de Groesbeck, prince-évêque de Liège, pendant le gouvernement de Don Juan d'Autriche dans les Pays-Bas. 4 nov. 1576-1^{r} oct. 1578 (Henri Pirenne). — Notice sur Fray Lorenço de Villavicencio, agent secret de Philippe II (Alfred Journez) — Contribution à l'histoire des inquisiteurs des Pays-Bas au XVIe siècle (Eugène Monseur.) – Table chronologique du Registre sur le faict des hérésies et inquisition (Eugène Hubert).

Paul Fredericq. **Het Brugsch fragment der Fransche berijmde vertaling van Maerlant's Wapene Martijn.** Leiden, 1884 (in het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*) . . . . 1 fr.

— **De Nederlanden onder keizer Karel.** — I. *De dertig eerste jaren der 16e eeuw.* (Uitgave van het Willems-Fonds). Gent, 1885 (*uitverkocht*).

Een woord vooraf. — Keizer Karel's minderjarigheid (1500-1515). — Keizer Karel's eerste regeeringsjaren (1515-1530). — Eerste beginselen der Hervorming in de Nederlanden (1517-1522). — Herinrichting der Inquisitie in de Nederlanden (1522-1525). – Eerste martelaars der Hervorming in de Nederlanden (152.-1526). — Verscherping der keizerlijke plakkaten (1526-1531). — Weerklank der godsdienstige beroeringen in de letterkunde (1515-1530). – De eerste liederen der Hervormden (1520-1536). — Anna Bijns' eerste *Refereynen* (1528), een spiegel van haren tijd. — Anna Bijns als kampvechtster tegen de Hervorming. — Anna Bijns en de Roomsche Kerk. – Gevolgen der ketterjacht in de Nederlanden (1519-1531). — Letterkunde, wetenschap, schoone kunsten (1500-1531). — Algemeen overzicht.

— **De l'enseignement supérieur de l'histoire en Écosse et en Angleterre.** Notes et impressions de voyage (Universités d'Écosse, de Cambridge, d'Oxford et de Londres). Paris, 1885. (Extrait de la *Revue internationale de l'enseignement* de Paris) . . . . 1 fr.

— **The Study of History in England and Scotland.** (Authorized translation from the French by Henrietta Leonard). Baltimore, 1887. (Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science. Prof. Herbert B. Adams, editor, Fifth Series X) . . . . 3 fr.

— **De « Sporta » en de « Sportula Fragmentorum »** *van den Kamerijkschen deken Gillis Carlier, gedrukt te Brussel in de jaren 1478 en 1479.* 's-Gravenhage, 1888 (in het *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*). . . . . . . 1 fr.

— **Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae.** *Verzameling van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden.* (Met medewerking der leerlingen van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis.) Eerste deel (1025-1520), met twee kaarten. Gent, J. Vuylsteke. 's-Gravenhage, M. Nijhoff. 1889 . . . . 15 fr.

— **De l'enseignement supérieur de l'histoire et de la géographie en Hollande.** Gand, 1889 (Extrait de la *Revue de l'Instruction publique en Belgique*) . . . . 1 fr.

— **François de la Kethulle, seigneur de Rijhove** (c. 1531 † 1585), en collaboration avec Herman Vander Linden. Bruxelles, 1889. (Extrait de la *Biographie nationale* publiée par l'Académie royale de Belgique).

— **Louis de la Kethulle** (c. 1565 † 1631), ibid.

— **The study of history in Germany and France.** (Authorized translation from the French by Henrietta Leonard). Baltimore, 1890 (Johns Hopkins University Studies, Eighth Series V-VI) . . . . 6 fr.

— **The study of history in Holland and Belgium.** Baltimore, 1890 (Id., Eighth Series X) . . . . 3 fr.

Van den Schrijver.

INQUISITIO HAERETICAE PRAVITATIS
NEERLANDICA

GESCHIEDENIS
DER
INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN
TOT AAN
HARE HERINRICHTING ONDER KEIZER KAREL V
(1025-1520)

DOOR

Dr. PAUL FREDERICQ
GEWOON HOOGLEERAAR AAN DE FACULTEIT VAN WIJSBEGEERTE EN LETTEREN
DER HOOGESCHOOL VAN GENT

TWEEDE DEEL
DE NEDERLANDSCHE INQUISITIE TIJDENS DE VEERTIENDE EEUW

GENT | **'S-GRAVENHAGE**
J. VUYLSTEKE | MARTINUS NIJHOFF
GENT, DRUKKERIJ VICTOR VAN DOOSSELAERE
1897

GESCHIEDENIS

DER

INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN

HOOGESCHOOL VAN GENT

Werken van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis

van Prof. PAUL FREDERICQ

VII

INQUISITIO HAERETICAE PRAVITATIS NEERLANDICA

GESCHIEDENIS

DER

INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN

TOT AAN

HARE HERINRICHTING ONDER KEIZER KAREL V

(1025-1520)

DOOR

Dr. PAUL FREDERICQ

GEWOON HOOGLEERAAR AAN DE FACULTEIT VAN WIJSBEGEERTE EN LETTEREN
DER HOOGESCHOOL VAN GENT

TWEEDE DEEL

DE NEDERLANDSCHE INQUISITIE TIJDENS DE VEERTIENDE EEUW

GENT — J. VUYLSTEKE | 'S-GRAVENHAGE — MARTINUS NIJHOFF

GENT, DRUKKERIJ VICTOR VAN DOOSSELAERE

1897

AAN

HENRY CHARLES LEA

SCHRIJVER VAN HET STANDAARDWERK

A History of the Inquisition in the Middle Ages

DANKBAAR OPGEDRAGEN

Degenen, die zich de moeite zouden getroosten in eenig tijdschrift of dagblad dit werk te bespreken, zullen mij hoogst verplichten, indien zij er mij kennis van willen geven, en alle recht op mijne dankbaarheid verwerven met mij een afdrukje hunner recensie te laten geworden.

P. F.

INHOUD

VERBETERINGEN EN AANVULLINGEN OP DEEL I.

Blz. 16, regel 20 : *Robert II van Jerusalem*, lees : *Robert I de Fries.*
» 51, » 24 : *beschikking*, lees : *beschikking gesteld.*
» 51, » 28 : *16 Februari 1236*, lees : *17 Februari 1236.*

Het Eerste Hoofdstuk (*De Bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden tijdens de 11de en 12de eeuwen*) dient aangevuld te worden met de belangrijke kettervervolging ingespannen tegen den Luikschen priester Lambert-le-Bègue door zijnen bisschop Radulphus van Zähringen, waar ook de antipaus Calixtus III in tusschenkwam (1175-1177). — Zie mijne verhandelingen *Les documents de Glasgow concernant Lambert-le-Bègue* en *Note complémentaire sur les documents de Glasgow*, verschenen in de *Bulletins de l'Académie royale de Belgique*, 3e reeks, deel XXIX (1895). — Zie ook al de stukken over Lambert-le-Bègue in *Corpus II*, blz. 9–36 (1896).

VOORBERICHT

In het eerste deel dezer *Geschiedenis*, verschenen in October 1891, behandelde ik de Nederlandsche Inquisitie tijdens de elfde, twaalfde en dertiende eeuwen.

Achtereen onderzocht ik er de volgende punten: Oorsprong der kettervervolging in West-Europa. — De bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden tijdens de 11de en 12de eeuwen. — De bisschoppelijke Inquisitie en de Pausen. — Het ontstaan der pauselijke Inquisitie tijdens de 13de eeuw. — Hare handelingen in de Nederlandsche gewesten. — De volledige inrichting dier pauselijke Inquisitie tijdens de 13de eeuw. — De bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden gedurende hetzelfde tijdvak. — De drukking door de Kerk op de wereldlijke macht uitgeoefend. — De invloed der Kerk op de lichamelijke en andere straffen der ketters. — De wetgeving der wereldlijke macht tegen de Nederlandsche ketters tot op het einde der 13de eeuw.

Dit tweede deel [1] omvat nu de veertiende eeuw alleen en brengt, zoo wij meenen, tamelijk veel nieuws aan den dag over dit zoo bewogen tijdvak in de Nederlandsche gewesten.

Sedert een vijftal jaren is dit tweede deel in bewerking; want nieuwe opzoekingen in archieven en ook in reeds gedrukte werken

---

[1] In dit werk verwijs ik gedurig naar *Corpus* I of II, dat is, kortheidshalve, naar het eerste en tweede deel van mijn *Corpus doc. Inquisitionis haereticae provitatis Neerlandicae* (1889 en 1896).

moesten ondernomen worden, vooral over de Begijnen en Beggarden, over de Geeselaars en de Dansers, over de Broeders en Zusters van het gemeene leven, enz. [1].

De hoofdstukken volgden elkander traag op, daar zij ontstonden uit de wekelijksche besprekingen met de leerlingen van mijnen practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis, waar wij dikwijls zijpaden moesten inslaan tot verduidelijking van allerlei zaken en vraagstukken.

Enkele dier hoofdstukken schreef ik te Gent en onderwierp ze dadelijk aan mijne studenten om er hun oordeel over in te winnen en de opmerkingen uit te lokken van degenen, die onder mijne leiding al de bronnen met mij hadden onderzocht en wier critiek mij meer dan eens nuttig was.

Andere hoofdstukken schreef ik tijdens de vacantie te midden van de nooit volprezen bergen en meren van Zwitserland: te Adelboden, te Champex en te Montreux. Doch ook deze hoofstukken onderstonden, bij 't hernemen der leergangen, de vuurproef van den practischen leergang.

Gent, December 1897.

---

[1] Zie de stukken in 1896 uitgegeven in *Corpus* II. In den loop van 1897 heb ik verdere opzoekingen gedaan te St Omaars, te Atrecht en te Rijsel en er enkele stukken gevonden, die in dit werk nog te pas konden gebracht worden.

EERSTE HOOFDSTUK

DE GODSDIENSTIGE BEROERINGEN IN DE NEDERLANDEN TIJDENS DE 14de EEUW

De 14de eeuw is een tijd van geweldige crisis geweest voor het Pausdom.

Niet zoodra was de vreeselijke strijd tusschen Bonifacius VIII en den Franschen koning Philips IV den Schoone ten nadeele van den H. Stoel afgeloopen, of de pausen verlieten Rome en gingen zich te Avignon vestigen, waar zij gedurende meer dan zeventig jaren, van 1305 tot 1378 [1], in « de Babylonische ballingschap » verbleven; en het einde dier noodlottige verwijdering uit de Eeuwige Stad was dan nog het uitgangspunt van het Groote Schisma, dat veertig jaren (1378-1418) aanhield, tijdens dewelke de Christenheid voortdurend minstens twee vijandige pausen aanschouwen moest, die elkander met al hunne wederzijdsche aanhangers, namelijk al de katholieke volkeren en landen van West-Europa, bij beurten verketterden en banbliksemden.

De Fransche pausen van Avignon hadden het gezag van den H. Stoel in de oogen van de vijanden en benijders der Fransche kroon reeds krachtig geschokt. Na hen ondermijnden de dubbele vertegenwoordigers van het Pausdom elkander met eene blinde

---

1 Met eene onderbreking van slechts twee jaren (1367-1369), toen de besluitelooze Urbanus V te Rome kwam verblijven, om weldra naar Avignon terug te keeren.

hartstochtelijkheid en brachten hierdoor den invloed en het aanzien van den weleer zoo machtigen H. Vader schier op niets terug.

Dit alles is overbekend; maar men weet niet genoeg, dat de 14de eeuw in geheel West-Europa, en ook in de Nederlanden, een tijdvak is geweest van algemeene beroering in het geloof, en dat de ketterijen alsdan te allen kante weelderig opschoten onder de meest verscheidene vormen. Ook heeft de Kerk, in den loop van de « Eeuw der Artevelden », veel moeilijkheden gehad met de talrijke en steeds afwisselende soorten van Nederlandsche ketters.

Reeds op het einde der 13de eeuw gaat zij haren hardnekkigen strijd aan tegen de verdachte vrije broederschappen der Beggarden en Begijnen; en die strijd duurt, met allerlei tusschenpoozen en wisselvalligheden, meer dan honderd jaren voort.

Bij den aanvang der 14de eeuw regelt zij, onder voorwendsel van ketterij, de verschrikkelijke afschaffing en verdelging van de oude en machtige orde der Tempelridders, die ook over onze gewesten verspreid was.

Kort na 't eerste vierde der eeuw, neemt de volksopstand der Kerels in Vlaanderen eenigszins eene kettersche richting aan en, na de bloedige onderdrukking dier sociale muiterij, wordt een der hoofdmannen, Jacob Peyt van Winoksbergen, die reeds begraven was, op bevel der bisschoppelijke Inquisitie als ketter uit zijn graf in 1329 opgedolven en zijn gebeente tot pulver verbrand.

Omstreeks denzelfden tijd komen Brabant en zelfs andere Nederlandsche gewesten in beroering door toedoen der geheimzinnige ketterin Bloemaerdinne (Zuster Hadewijch) van Brussel, gestorven in 1336.

Op het einde der eeuw heeft de Kerk te kampen met machtige ketterijen in Holland en Overijssel, en treedt er de beroemde Geert Groote op als dilettant-kettermeester tegen broeder Bartholomaeus en zijne aanhangers in het Bisdom Utrecht.

En de pauselijke inquisiteurs, die uit Duitschland naar de Nederlanden komen afgezakt, hervatten alsdan de onderbrokene vervolging tegen de verdachte vrije broederschappen, vooral in het geestelijk gebied van den Utrechtschen bisschop.

Zelfs groote aanstekelijke kettersche koortsen hebben in die fel bewogene 14de eeuw over de Nederlanden gewoed.

In 1349 waait uit de Rijnlanden de secte der Geeselaars naar

de oevers van Maas en Schelde over en loopt er rond als een vuur. Honderden, duizenden onttrekken zich alsdan tijdelijk aan de tucht der Kerk, en slechts met groote krachtinspanning kan deze het volksgemoed van die smetziekte zuiveren; ja, in 1400 komt die geestelijke koorts ten tweeden male in onze gewesten op, maar met verzwakte krachten, en zij wordt alsdan spoedig overwonnen.

Ondertusschen had, in 1374, de verdachte secte der Dansers eerst de Maasvallei in het Luikerland, en verder een goed deel der Nederlanden in beroering gebracht en zij bedreigde er tijdelijk de Kerk op onrustbarende wijze.

Overal gisting en woeling op godsdienstig gebied, ziedaar het kenmerk van het geestelijk leven der 14de eeuw in onze gewesten, die gelijktijdig werden aangegrepen door de grootsche staatkundige en maatschappelijke koortsen, waarop zich tot hiertoe veel te uitsluitend de aandacht der geschiedenis heeft gevestigd.

De beroemde tijdgenoot Jan van Ruusbroec [1], *de doctor extaticus*, die de grondlegger en hoofdman was der orthodoxe mystiek in de Nederlanden, heeft in zijne schriften [2] de ketters van zijnen tijd herhaaldelijk herdacht en bestreden. Uit zijne aanteekeningen leeren wij het best, hoe algemeen en verscheiden de ongeloovige vrijdenkerij in onze gewesten tijdens de 14de eeuw is geweest [3].

---

1 Men zie over Ruusbroec, A. A. van Otterloo, *Johannes Ruysbroeck, een bijdrage tot de kennis van den ontwikkelingsgang der Mystiek* (Amsterdam, 1874; 2de uitgave, 1896); A. Auger, *De doctrina et meritis Joannis Ruysbroeck* (Leuven, 1892) en dezelfde, *Étude sur les mystiques des Pays-Bas au moyen-âge*, blz. 151-153 en blz. 157-264. (Bekroonde verhandeling in de *Mémoires couronnés* in-8° der Kon. Academie van België, deel XLVI. Brussel, 1892.)

2 De oorspronkelijke Nederlandsche tekst werd eerst in onze eeuw volledig uitgegeven door Prof. David en Dr F. A. Snellaert, *Werken van Jan van Ruusbroec*, 6 deelen, Gent 1858-1869. (Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen.)

3 In de verledene eeuw heeft Mosheim (*De Beghinis*, enz., blz. 305; Leipzig, 1790) reeds doen opmerken, dat Ruusbroec's werken « luculentissima certissimaque testimonia » over de ketterijen van zijnen tijd bevatten; maar hij gaf alleen een paar aanhalingen uit *Dat Boec vanden Rike der Ghelieven* (*Regnum Deum amantium*) naar de Latijnsche vertaling van Surius. Die aanhalingen zijn niet al te goed gekozen, daar Ruusbroec aldaar spreekt over schijnheiligen, niet over ketters. Ziehier die twee brokken, naar den oorspronkelijken Nederlandschen tekst: « Die monic, die nonne, die gheordende man, die Beghaert, die Zwestere, die Beghine ofte wie hi is, die goede werken van buten doet in vastene, in wakene, in bedene, in pelgrimagien, in barvoet te gane, in prekene,

Van de ketters in 't algemeen zegt Ruusbroec streng: « Dat sijn ongheloyighe menschen, die ongelove houden jeghen die xij articulen des gheloefs, ofte jeghen die vij Sacramente, of die contrarie sijn der heyligher Kerken in enighen punte, weder het sij heymelike oft openbaer, ende daer in bliven willen. Al haddense alle die sedelike doechde ende alle die werke van compassien ende alle die claerheit van verstane, die alle menschen ye ghehadden: bliven si daer in, si sijn verdoemt. » [1]

In de uitlegging der H. Schrift heerschte alom de grootste stoutheid onder die oproerige geesten. Volgens Ruusbroec's getuigenis wentelden zij zich met overmoed « in die menichfuldicheit der Scrifturen.... Want selke [2] wanen *met natuerliken lichte* ghereyken ende begripen die ierste waerheit; ende si willen met hare const graven en doorgronden die verborgene heymelicheit der Scrifturen, die die gheest Gods ghedicht heeft in die ewighe wijsheit. Ende overmits hare hoverde, soe dunct hen, dat si die Scrifture claerre ende nare ende bat [3] verstaen dan die heylighen daden, diese ghescreven ende gheleert ende gheleeft hebben. » Alzoo dolen zij « in twivele ende in wane;.... ende hier ave comt vele stridens ende crighens [4], ende maect ghedeylde herten, ende is een groet hinder rechter caritaten. » [5]

Naast die vermetele uitleggers der H. Schrift in 't licht hunner natuurlijke rede heeft men de ketters, die aan het H. Sacrament

---

in versmaden habite, in vele zwighene, in die woestine te ligghene, in menighe vremde wise aen te nemene, omme heylich gheheten te sine ofte omme tijtlyc ghewin, dit is al ghevenstheit. — Die wereltlike man, die ambachtsman, die Beghine, in wat state dat si sijn, die Gode soeken ende eertsche dinghen soeken boven noot, die sijn al twevoldich ende onghelijc ende onwerdich der gracien Gods. » (Uitgave van David, deel IV, blz. 148, 150. De vertaler Surius omschrijft het woord *Beghine* in het tweede citaat met *fœminae quas Beguttas sive Beginas vocant.*) — In onze eeuw behandelde Dr A. A. van Otterloo, in zijn academisch proefschrift *Johannes Ruysbroeck*, hetzelfde vraagstuk het eerst grondig in zijn merkwaardig hoofdstuk VII: Ruysbroeck tegenover de dwaalbegrippen zijner eeuw.

1 *Dat Boec van den Rike der Ghelieven*, bij David, deel IV, blz. 146.

2 Zulkdanige ketters.

3 Klaarder, stipter en beter.

4 Krijg, oorlog.

5 *Dat Boec vanden vier becoringhen*, bij David, deel IV, blz. 270, 272, 277.

des Altaars niet gelooven. Van deze laatste zegt Ruusbroec met verontwaardiging : « Nu mochte enich onghelovich sot mensche dincken ende pensen aldus : Dàt Sacrament, dat Christus consacreerde, dat aten die Apostelen, die doen bi hem waren altemale. Wat eest dan, dàt die papen nu maken? » Talrijk zijn zij, die aldus dolen; want hij getuigt van hen : « Nu sijn *vele* grove ende onverstandighe mensche, die vroedere willen sijn dan Christus, die die wijsheit Gods is. Dese mensche pensen ende vraghen wat die sake ende die waeromme si, dat hem Christus ghelàten heeft inden heylighen Sacramente verborghen ende bedect, ende niet bloot, alsoe hi was ende nu is inden hemel ». Den diepsten afschuw boezemen zulke ketters hem in : « Dàt sijn quade kerstene menschen, die Christum blasphemeren ende versmaden, ende van sinen Sacramente niet en houden, ofte die niet en gheloven, dat Christus in vleysche ende in bloede es inden heylighen Sacramente des outaers. Dese sijn alle verdoemt ». [1]

Andere ketters vervallen in een gruwelijk pantheïsme, dat Ruusbroec onder al zijne vormen aan de kaak stelt : « Ende hier ute comt grote onghelove ende verkeerde valsche vriheit van gheeste. Ende alle die hier toecomen, dat sijn eenvoldighe menschen ofte jonghe menschen, die ongheoefent zijn in doechden. » [2] Zij beschouwen zich als volmaakt (*volcomen*) en verwerpen het gansche christelijk geloof : « Alle de sacramenten ende alle de oefeninghe der heyligher Kerken alse vasten, waken, beden, singhen ende lesen, ende ordinè ende wet ende alle die heylighe Scrifture ende al dies de heylighen gheploghen hebben van beghinne der werelt : dat achten si al gader cleyne ende alse niets weert. » [3]

Ruusbroec verdeelt die ketters in vier soorten, die hij opsomt in een zijner vermaardste werken : *Dat Boec vanden twaelf beghinen.* In de handschriften ontbreken de Nederlandsche titels der hoofdstukken, maar de uitgever (Prof. David) heeft ze aangevuld uit de Latijnsche vertaling vàn Surius, in de 16de eeuw gedrukt. Dit belangrijk gedeelte staat onder de veelbeteekenende

---

1 *Die Spieghel der ewigher salicheit of Vanden Sacramente*, bij David, deel III, blz. 161, 173, 197.

2 *Dat Boec vanden vier becoringhen*, bij David, deel IV, blz. 280.

3 *Dat Boec van seven sloten*, bij David, deel IV, blz. 92, 93.

rubriek : *De quibusdam pestiferis haereticis et eorum errore quadruplici.*[1]

De eerste soort komt in opstand « jeghen den heylighen Gheest ende jeghen sine ghenadicheit. » — « Dese valsche propheten » beweren, « dat hare sielen ghescapen sijn vander substancien Gods; ende, alse si sterven, soe selen si die selve sijn, dat si voir waren, ghelikerwijs datmen eenen pot waters scept uut eenre fonteynen : alsemen dat weder inghiet, soe ist dat selve dat voir was... Ende si segghen noch meer, dat wi alle, quade ende goede ende God selve, na den lesten dach, soe selen wi alle Gods wesen sijn, ledich ende sonder werc inder ewicheit. Ende hier omme en willen si noch weten noch kennen noch willen noch minnen noch danken noch loven noch begheren noch hebben; want si willen sijn boven Gode ende sonder Gode ende Gode nerghent in soeken noch vinden ende van allen doechden quite. Siet, dit hieten si *volmaecte armoede van gheeste*... Ende hieromme eest ene duvelie ende ene helsche aermoede,... scande ende pine, helsch vier ende ewighe onsalicheit. »[2] Van deze « armen van gheeste » spreekt Ruusbroec nog in een ander zijner werken, dat te recht voor zijn meesterstuk wordt gehouden : *Die Chierheit der gheesteleker Brulocht*. Die ketters denken, « dat si verheven sijn boven alle oefeninghe der heyligher Kerken ende boven die ghebode Gods ende boven de wet ende boven al doechdelijc werken, dies men pleghen mach in enigher wijs... Ende hieromme willen si vri sijn ende niemanne ghehoirsam noch pause noch biscoppe noch prochiane... Ende hieromme en houdense van vasten noch van vierten noch van ghenen gheboden, dan alsoe vele alse sijt doen omme der liede wille. » En Ruusbroec voegt er twijfelend bij : « Ic hope men derre lieden niet vele en vint; maer diet sijn, dat sijn die quaetste ende die scadelijcste die leven; ende bi wilen werden si beseten van den viant. »[3]

De tweede soort van ketters, door Ruusbroec in *Dat Boec vanden twaelf beghinen* aangeklaagd, zondigt « jeghen den

---

[1] Bij David, deel V, blz. 49 en volg.

[2] *Twaelf beghinen*, blz. 50, 51.

[3] Bezeten van den duivel. — *Gheesteleke Brulocht*, bij David, deel VI, blz. 173, 174, 175.

hemelschen Vader ende sire ewigher moghentheit. » Hun dunkt, « dat si God sijn van naturen. Want yeghewelc van dien vermalediden menschen spreect aldus : Doen ic stont in minen gronde, in mijn ewighe wesen, doen en haddic enghenen God; maer dat ic was, dat woudíc; ende dat ic woude, dat was ic ; ende van minen vrien wille ben ic gheworden ende uutghegaen. Haddic gewilt, ic en ware niet gheworden, noch ghene creature. Want God en weet noch en wilt noch en vermach niet sonder mi; want ic hebbe met Gode mi selven ende alle dinghe ghescapen; ende aen mine hant hanct hemele ende erde ende alle creaturen; ende alle die ere diemen Gode doet, die doetmen mij; want ic ben in minen wesene God van naturen. Ic en hope noch ic en minne noch ic en hebbe betrouwen noch ic en ghelove in Gode. Ic en mach bidden noch aenbeden, want ic en gheve Gode ere noch vordeel boven mij; want in God en is gheen onderseeit noch Vader noch Sone noch Heilighe Gheest. Daer en is niet dan een God ende met hem ben ic een, ende dat selve een dat hi is; ende met hem heb ic alle dinghe ghescapen, ende sonder mi en is niet.» Ruusbroec noemt het verontwaardigd een « scandelike onghelove » en roept uit: « Dese menschen... sijn quader ende meer verdoemt dan Lucifer ende alle sine familie. »[1]

De derde soort van ketters zondigt « jeghen Christum den Sone Gods ende sine waerdighe menscheit. » Zij beweren, evenals de Zaligmaker, te gelijk God en mensch te zijn. « Ende dat selve bin ic, spreect die ongheloviighe mensche, in alre wijs, niet uutghenomen. Want ic bin met hem ewich leven ende ewighe wijsheit, gheboren uten Vader in godliker naturen, ende al dat hi selve is; ende ic ben geboren met hem indertijd in menscheliker naturen, al dat hi self is; aldus bin ic een met hem, God ende mensche in alre wijs, ende hier en neme ic niet ute; want al dat hem God ghegheven heeft, dat heeft hij mij met hem ghegheven, ende niet min dan hem. Al is hi van eenre maghet gheboren, daer en houd ic niet af; want dit is een toeval, daer niet aen en leghet, noch heylicheit noch salicheit : also lief ware hi my gheboren van eenen ghemeynen wive. — Ende hi was ghesendet in een werkende leven,

[1] *Twaelf beghinen*, blz. 52, 53.

dat hi mi dienen soude ende leven ende sterven omme my. Ende ic ben ghesendet in een scouwende leven[1], dat nog hoghere is, dat ic my inkere ledich ende ontcommert van formen ende van allen ondersceyde: soe vindic mi die wijsheit Godes, die hi selve is in sinen persoene. Ende hadde hi langher moghen leven, sine siele ware comen tot enen scouwenden levene, daer toe ic comen bin. Siet, alle die ere diemen hem doet, die doetmen my ende alle den ghenen, die tot desen hoghen levene comen sijn; want wi sijn een mit hem in godliker naturen ende in mensceliker naturen; ende hier omme, alle die ere diemen hem doet, die doetmen my. Inden Sacramente, daermen sinen lichame op heft inden outare, daer heftmen my; ende daermen sinen lichame draghet, daer draghet men my; want ic bin met hem vleysch ende bloet ende een persone, diemen niet deylen en mach. » Zulk eenen ketter noemt Ruusbroec woedend een « arme rasende mensce, verscoven ende verblinde, onwaerdich boeve, onverstandich esel. » En hij besluit: « Ghi hebt die helle verdient, ende hier (*op aarde*) te stervene inden viere; want ghi sijt onghelovich, verbannen ende vervloect ende versmaet van Gode ende van alle sinen heylighen ende vander heyligher Kerken. »[2]

In een ander zijner werken bespreekt Ruusbroec de beide laatst opgenoemde secten met evenveel afschuw: « Andere quade duvelsche menschen vint men, die segghen, datsi selve Christus sijn ofte dat si God sijn, ende dat hare hant hemel ende eerde ghemaect heeft, ende dat aen hare hant hangt hemel ende eerde ende alle dinc, ende dat si verheven sijn boven alle die Sacramente der heyligher Kerken; ende dat si dierre niet en behoeven, noch si en willen dier oec niet. Oerdinen ende wise der heyligher Kerken, ende al dat die heylighen opt calfsvel[3] ghescreven hebben, dat versmaden sy ende daer en houden si niet ave; maer hare onwise ende hare quade secte ende beestelike costume, die si selve vonden hebben, die achten si heilich ende groot. » Hevig vaart Ruusbroec tegen hen uit: « Desen en salmen dat heylighe Sacrament niet gheven

---

1 Vita contemplativa.
2 *Twaelf beghinen*, blz. 54, 55, 61.
3 Op het perkament hunner geschriften.

levende noch stervende noch begraven met kerstenen mensce; maer men soutse met rechte verbernen aen enen stake; want si sijn voer Gode verdoemt ende si behoren ten helschen putte verre ende diepe onder alle die duvele ».[1]

Talrijk zijn die ketters, daar Ruusbroec weemoedig getuigt: « Nochtan in dit ende in deser ghelike werden vele menschen bedroghen, die gheestelic scinen ende quadere sijn dan duvele ».[2]

De vierde en laatste soort is « contrarie Gode ende alle der heyligher kerstenheit ». Deze ketters verwerpen alles: « oefeninghen der heyligher Kerken ende alle die sacramenten, ghebode ende rade, ende dat heylighe Ewangelium ende Christus leven ende sine lere, sijn heylighe doghen, sijn passie ende sijn doot, die godlike personen ende alle die werken, die God ye ghewrochte ofte werken sal. Ende si versmaeden dat ewighe leven, dat wi hebben in die wijsheit Gods, daer Sint Jan af sprect: « Al dat ghemaect is, dat is leven in Gode », ende si overliden hem selven ende al dat ghescapen is, God ende godheid; ende si spreken: God is niet, ende si en sijn oec niet; niet en is salich noch onsalich noch werkende noch ledich noch God noch creature noch goet noch quaet ».[3] Alzoo is dit godsdienstig nihilisme het toppunt der ketterij in Ruusbroec's tijden.

In het *Boec der Hoechster Waerheit*[3], het bondig werkje, waarin de groote Brabantsche mysticus zijne leer op verzoek zijner vrienden in eenige bladzijden samenvatte, waarschuwt hij met nadruk alle geloovigen tegen deze ketters, die soms allerlei huichelarij pleegden om de goeden te misleiden. « Si en hebben — zegt hij — niet meer ynnicheden noch devotien noch heyligher oefeninghen dan een dode beeste. Nochtan gaen si somme te sacramente ende spreken bi wilen uter Scrifturen, opdat si hem te bat veynsen ende decken moghen. Ende si nemen gherne someghe wilde woerde der Schrifturen, die si valschelike verkeeren moghen na haren sin, op dat si anderen eenvoldigen menschen behagen moghen ende trecken in die valsche ledicheit, die si ghevoelen. »

---

1 *Die Spieghel der ewigher salicheit*, bij David, deel III, blz. 197, 198, 201.
2 *Twaelf beghinen*, blz. 61, 62.
3 David, deel VI, blz. 247, 249.

— « Dese lieden seldi scuwen ende vlien alse uwer sielen doot viande, hoe heilich si scinen in wisen, woerden ende in habite ofte ghelate; want si sijn des duvels boden ».

Men zal ons die reeks aanhalingen uit Ruusbroec wel vergeven, hopen wij, daar zij ons de voornaamste Nederlandsche ketterijen der 14de eeuw in hunne beduidendste schakeeringen zoo goed leeren kennen.

Wat de Kerk vooral verontrustte, was, dat velen dier vrijgeesten buiten hare toestemming of goedkeuring zich schaarden in vrije broederschappen van beider kunne, die aan haar geestelijk gezag ontsnapten en brandpunten van verdachte leeringen en predikingen werden. Tegen hen aanvaardde dan ook de Kerk eenen langdurigen strijd, die tot aan de zestiendeeuwsche Hervorming heeft voortgeduurd en waarin de Inquisitie natuurlijkerwijze eene belangrijke rol heeft gespeeld.

TWEEDE HOOFDSTUK

DE INQUISITIE EN DE EERSTE VERVOLGINGEN TEGEN DE VRIJE BROEDERSCHAPPEN DER BEGIJNEN EN BEGGARDEN

Het dertiende hoofdstuk der *canones* van het vierde algemeen concilie van Lateraan had in 1215 verboden nieuwe kloosterorden te stichten zonder de toelating van den H. Stoel.

Vóór dien tijd waren in de Nederlanden dergelijke broederschappen reeds lang tot stand gekomen, vooral de vermaarde Begijnhoven [1], die, in de laatste helft der 12de eeuw (wellicht door den vromen priester Lambert-le-Bègue te Luik) voor het eerst werden ingericht [2]. In den loop der dertiende en in 't begin der veertiende eeuw zag men in onze gewesten langs alle kanten, schier in elke stad, vrije kloosters van Begijnen verrijzen. Rijke mannen en vrouwen begiftigden deze nieuwe gestichten met milde hand [3]. De schepenen op vele plaatsen, de graven van Vlaanderen [4]

---

[1] Over den oorsprong der Nederlandsche Begijnhoven, zie E. Hallmann, *Die Geschichte des Ursprungs der belgischen Beghinen* (Berlijn, 1843); A. Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles*, deel II, blz. 499 en volg. (ter gelegenheid van het Begijnhof van Vilvoorde), enz.

[2] Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland*, deel II, 2e stuk, blz. 150 en volg.; en Lea, *History of the Inquisition in the Middle Ages*, deel II, blz. 350 en volg. Zie ook mijne verhandelingen, *Les documents de Glasgow concernant Lambert le Bègue* en *Notice complémentaire*, in de *Bull. de l'Acad. roy. de Belgique*, 3e reeks, deel XXIX, 1895.

[3] Zie A. Wauters, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de Belgique*, deelen VII en VIII, passim.

[4] Onder anderen de gravin Johanna van Constantinopel, die te Gent en te

en van Holland [1], de Brabantsche hertogen [2] en de Fransche koning

---

Brugge een Begijnhof stichtte (Miraeus, *Opera diplomatica*, deel I, blz. 429, noot 1), en hare zuster Margaretha, insgelijks regeerende gravin na haar afsterven, die de Begijnhoven van Vlaanderen op allerlei wijze aanmoedigde en al de vrouwen van haar graafschap, welke met hunne goederen in een Begijnhof treden wilden, onder hare bescherming nam bij de volgende onuitgegevene acte van 23n November 1245 : « Margarita, Flandrie et Hayonie comitissa, omnibus baillivis, subbaillivis et scabinis Flandrie salutem et dilectionem. — Intelleximus quod puelle, que convertuntur ad Dominum cum beghinis euntes et in earum domicilijs commorari volentes pie et sancte vivendo, a quibusdam gravem aliquando sustinent pressuram, eas videlicet violenter extrahentes et rebus earum spoliantes; unde cum nos tale quod nullatenus sustinere vellemus, que earum tuitionj et defensioni consilium apponere volumus et amamus, vobis mandamus et firmiter precipimus, quatinus si alique puelle mundum et eius concupiscentiam relinquentes velint habitare et morari cum beghinis, earum hereditates, res et corpora contra quoslibet impugnantes defensetis et teneri faciatis in pace quicquid ad eas iure hereditario debet devolvi, eas nullatenus vexari indebite vel molestari sinentes; firmiter scientes quod, si quis contra huiusmodi mandatum nostrum attemptare presumpserit, non relinquemus inultum. — Datum Brugis, anno Domini m° cc° xl. quinto, in die beati Clementis. » (Oorspronkelijk zeer klein charter, berustende op het Archief der Burgerlijke godshuizen te Brugge, *Béguinage, Chartes* n° 3. Het zegel is verloren, maar de perkamenten staarten hangen nog aan het stuk. Een zorgvuldige inventaris dier charters berust in dubbel op dit Archief en werd door den heer Everaert, ambtenaar der Godshuizen, vervaardigd.)

[1] Moll, *Kerkgeschiedenis*, deel II, 2e stuk, blz. 154. De begijnhoven van Middelburg, Zierikzee, Dordrecht, enz., werden door Hollandsche graven gesticht.

[2] Onder anderen hertog Jan I, die in 1285 het Antwerpsch Begijnhof (gezegd Sion) onder zijne bescherming nam, zeggende dat hij zulks deed tot zaligheid zijner ziel in den hemel en tot verlenging zijns levens op aarde, en er bijvoegende dat hij reeds in andere plaatsen van zijn hertogdom de Begijnen beschermd had : « prout in aliis locis terre nostre alias [Beghinas] suscepimus defendendas. » (Mertens en Torfs, *Geschiedenis van Antwerpen*, deel I, blz. 589). Ook hertog Jan II, die in 1300 de Begijnen van Zout-Leeuw (P. V. Bets, *Zout-Leeuw*, beschrijving, geschiedenis, instellingen, deel II, blz. 192), en die in 1303 de Brusselsche Begijnen (Miraeus, *Opera diplomatica*, deel I, blz. 1011) onder zijne bescherming nam : « pro refrigerio animae nostrae et parentum seu progenitorum nostrorum », en die ook in hetzelfde jaar de Begijnen van Tienen op gelijke wijze begunstigde. (P. V. Bets, *Histoire de la ville et des institutions de Tirlemont*, deel II, blz. 236.) Insgelijks in 1303 keurde Jan II de statuten dier Tiensche Begijnen goed en in 1308 stelde hij die Begijnen onder de hoede van den magistraat. (Aldaar, blz. 237, 238.) De volgende hertogen en hertoginnen van Brabant handelden in denzelfden geest met de Begijnen van hun hertogdom. (Aldaar, blz. 239, volg.)

Lodewijk IX de Heilige [1] namen alom de Begijnhoven onder hunne bescherming. Ook mannelijke vrije vergaderingen van denzelfden aard ontstonden te gelijker tijd onder den naam van Beggarden of Bogarden, die ook door de wereldlijke overheid onzer gewesten aangemoedigd werden [2]. Deze vrije broederschappen, bestaande uit mannen en vrouwen, die in vroomheid leefden en met hunnen arbeid den kost verdienden, voorzagen in eene dringende œconomische behoefte van den tijd, toen vooral het lot der ongehuwde vrouwen een dreigend maatschappelijk vraagstuk was geworden.

Verscheidene pausen der 13de eeuw waren onzen Nederlandsche Begijnen zeer genegen en schonken haar privilegiën [3]. Maar tegen

---

[1] De tijdgenoot Thomas Cantipratanus verhaalt van dezen koning Lodewijk IX, dat hij uit liefde voor den maagdelijken staat te Parijs eene groote menigte Begijnen verzamelde.

[2] Te Doornik worden ze « des preudoumes con apièle *Beghins* » geheeten in een charter van overeenkomst tusschen hen en den magistraat gesloten op 2n September 1298 (Stadsarchief van Doornik, Registre de cuir noir nº 39, fol. 106.) — Over de Beggarden der 13de eeuw in het bisdom Luik, zie J. Daris, *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège pendant le XIIIe et le XIVe siècle*, blz. 217, 218. Hertog Jan I van Brabant en de schepenen van Leuven namen de broeders Beggarden (*fratres Bogardi manentes in conventu eorum apud Lovanium*) onder hunne bescherming (acte van 16n Augustus 1280); dezelfde hertog deed insgelijks hetzelfde met de broeders Beggarden van Antwerpen (*fratres Beggardos manentes in conventu eorum apud Antverpiam*), bij acte van 1296. (*Codex diplomaticus* opgenomen in de Ram's uitgave van Molanus, *Historiae Lovaniensis libri XIV*, deel II, blz. 1212; Diercxsens, *Antverpia*, uitgave van 1773, deel I, blz. 347, 348.) — In 1293 bevestigt de Leuvensche magistraat al de privilegiën door hertog Jan I aan de *fratres Bogardi* toegestaan en in 1294 vaardigen de dekens der lakenweverij van Leuven (*decani guldae pannificum*) een stuk uit, waarbij zij aan de Beggarden (*Bogardi Lovanienses*) alle gemak laten om te gelijk de weverij en hunne godsdienstoefeningen te onderhouden. (*Cod. dipl.* bij Molanus, *Hist. Lov.*, deel II, blz. 1218.) — In 1305 sluiten de Beggarden van Leuven (*magister et submagister domus fratrum Begardorum in Lovanio*) eene acte van overeenkomst met den magistraat der stad, waaruit blijkt dat zij zich met weverij bezig hielden, daar zij beloven in hun gesticht (*infra palos curiae Begardorum*) niet meer dan 18 getouwen te zullen houden. (F. C. de Nelis, *Opuscula ad historiam Belgicam pertinentia* (1767), Diplomata Lovaniensia, blz. 61.)

[3] Miraeus (*Opera diplomatica*, deel I, blz. 429, noot 1) herinnert, dat paus Innocentius IV de Begijnen van Mechelen en Diest in 1245 en die van Brussel in 1247 beschermde, paus Johannes XXI die van Antwerpen in 1298 en paus Urbanus IV die van het Luiksche bisdom in 1262. Deze laatste gelastte zelfs

het einde der eeuw [1] geraakten die vrije broederschappen, vooral de Beggarden, in eenen kwaden reuk bij zekere bisschoppen der gewesten op den rechter oever der Schelde.

Onder de verordeningen van een provinciaal concilie, te Trier in 1277 gehouden, vindt men reeds de bepaling, dat de dekens en priesters van het aartsbisdom uit al hunne krachten beletten moeten, dat ongeleerde Beggarden en dergelijken sermoenen houden, zelfs buiten de kerken, op markten en straten, ter wille van de ketterijen en dolingen, welke zulkdanige predikers onder het volk zaaien. [2] Maar het was Hendrik van Virnenburg, aartsbisschop van Keulen, die het bepaald teeken gaf tot het uitbreken van den grooten kerkelijken oorlog tegen de vrije broederschappen [3]. Nauwelijks was hij in 1306 tot kerkvoogd gekozen, of hij riep eén provinciaal concilie bijeen, waarvan de twee eerste *canones* tegen hen gericht zijn.

Bij deze uitvoerige bepalingen van 14 Februari 1307 veroordeelde hij al de Beggarden en Apostels van beider kunne in zijn diocese en in die zijner suffraganen, onder anderen in de bisdommen Luik en Utrecht [4]. Onder voorwendsel van in vrijwillige armoede te leven, verklaart de prelaat, hebben zekere mannen en vrouwen eene nieuwe orde opgericht, waarin zij bedelen gaan en niet werken, ten nadeele van het geloof en van de erkende bedel-

---

den Luikschen deken met hunne verdediging. (*Corpus*, deel I, blz, 132, nrs 138, 139: universa collegia Beghinarum et reclusarum Leodensis diœcesis, dilectae filiae.) Over de Begijnen van het Luiksche bisdom in de 13de eeuw, zie J. Daris, blz. 203-217.

[1] Reeds in 1259 veroordeelde een provinciaal concilie te Mainz de secte der Beggarden en *Beguttae*. (Over de eerste vervolgingen tegen hen, zie Lea, *History of the Inquisition*, deel II, blz. 354.)

[2] Item praecipimus firmiter et districte sacerdotibus, ne predicari permittant aliquos illiteratos videlicet Begardos vel conversos vel alios, cujuscumque ordinis sint, etiam extra ecclesiam videlicet in vicis vel in plateis, et sacerdotes parochianis suis praecipiant ne tales audiant, propter haereses et errores quos seminant in populo. (Martène en Durand, *Amplissima collectio*, deel VII, blz. 114, 115; *Corpus* I, blz. 141, 142.)

[3] Zie Lea, *History of the Inquisition*, deel II, blz. 367.

[4] Contra Beggardos et Beggardas Apostolorum nomine se vulgo insinuantes novamque sub umbra paupertatis religionem simulantes contraque illorum errores. (Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel IV, blz. 100–102 en 106; *Corpus* I, blz. 150-154.)

orden en tegen de *canones* van de conciliën. Daar zij aldus handelen mag men hen te recht van ketterij verdenken. Overigens hebben zij reeds kettersche dolingen onder het volk verbreid [1], zooals de aartsbisschop bevestigt door die ketterijen aan te halen en breedvoerig te weerleggen. Zulke ongeoorloofde kloostervergaderingen moeten zonder uitstel opgeheven worden en de broeders en zusters moeten zich aan de Kerk onderwerpen [2]. De wederspannigen, zoo zij niet spoedig tot inkeer komen, verdienen den kerkelijken banvloek en moeten door de wereldlijke overheid onderdrukt worden [3]. Vooral die leeken en ongeletterden, die sermoenen houden en daardoor in opstand komen tegen de predikende orden der Dominikanen en Minderbroeders, moeten streng vervolgd worden. Binnen de maand zullen zij het kleed hunner broederschap afleggen en op nieuw van den arbeid hunner handen gaan leven, op straf van in den ban te worden geslagen. Blijven zij aldus veertien dagen zonder zich om den kerkban te bekreunen, dan moeten zij als verdacht van ketterij door de geestelijke en wereldlijke machten vervolgd worden [4]. De prelaten, pastoors en onderpastoors

---

[1] Quorum aliqui a veritatis et fidei orthodoxae comperti sunt tramite deviari et errores et zizania seminare.

[2] Cesset ergo horum vana religio et celeri conversione judicio ecclesiae se submittant.

[3] Quos errores praesentibus refutamus talesque excommunicatos et haereticos judicamus et, nisi celeriter et publice resipiscant, saeculari judicio comprimendos.

[4] Quodsi excommunicationis sententiam per alios quindecim dies immediate sequentes animo sustinuerint indurato, contra ipsos tanquam de haeresi suspectos spiritualiter et temporaliter procedemus. — Integendeel schijnen de broeders Beggarden in het Luiksche gebied geenen aanstoot aan de geestelijkheid dier jaren te hebben gegeven, daar zij in 1308 te Maastricht door het kapittel der O.-L.-Vrouwekerk begunstigd werden onder de goedkeuring van het kapittel der St-Lambertus-hoofdkerk van Luik en van den Luikschen bisschop zelven. (Acte van 22 Februari 1308, bij G. D. Franquinet, *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van het kapittel van O.-L.-Vrouwekerk te Maastricht*, deel I, blz. 89-92.) Zij worden er *Bagardi* genoemd en hun klooster wordt geregeerd door een *magister domus*. Zij krijgen vergunning om een gewijd kerkhof en eene kapel, waarin door eenen afzonderlijken kapelaan mis zal gelezen worden, te bezitten. Het stuk bevat de toestemming van die Beggarden zich noemende : *magister totusque conventus Bagardorum Traiectensium Leodiensis diocesis*, en zij hechten hun zegel aan de acte (*sigillum conventus nostri*) evenals de twee kapittels en de bisschop.

zullen zorgen, dat deze Beggarden en Apostels van beider kunne in de kerken als gebanvloekten afgeroepen worden, zoolang als zij zich niet onderworpen hebben.

Geheel in denzelfden geest zijn de strenge bepalingen, welke Boudewijn, aartsbisschop van Trier, in eene synode op 28 April 1310 tegen de Beggarden afkondigde[1]. Gansch dezelfde straffen en bedreigingen als die van zijnen Keulschen ambtgenoot sprak de Triersche aartsbisschop uit en te gelijk gaf hij ons eenige schilderachtige bijzonderheden over die verdachte vrije kloosterlingen. De Apostels omvat hij met verachting onder den naam van *illi rustici* en hij zegt, dat zij in de huizen ontvangen worden en er aalmoezen krijgen, hetgeen hij tenstrengste verbiedt. De Beggarden noemt hij *Begardi laïci*; onder het deksel van eene geveinsde kloosterorde, zegt hij, laten die leeken zich Beggarden noemen; zij vertoonen zich gekleed met tabbaarden, lange kleeden en lange kappen, in ledigheid levende, den arbeid hunner handen versmadende, nu en dan vergaderingen houdende en de H. Schrift uitleggende aan de eenvoudige lieden. De aartsbisschop veroordeelt hunne levenswijze, omdat zij bedelen zonder tot eene goedgekeurde bedelorde te behooren. Zij moeten tot den handenarbeid terugkeeren en aan de Kerk gehoorzamen. Anders zal hen de banvloek treffen, enz[2].

En dat de Kerk de Begijnen en Beggarden ook als echte ketters vervolgde en door de wereldlijke macht liet verbranden, bewijzen de lotgevallen der Henegouwsche begijn Margaretha Porete te Valencijn, in Lotharingen en eindelijk te Parijs, waar zij in 1310 werd ter dood gebracht, in hetzelfde jaar waarin de laatst vermelde synodale statuten van Trier werden afgekondigd.

Uit de drie uitvoerige oorkonden, die over haar in het Rijksarchief te Parijs worden bewaard[3] en die tevens de oudste officieele proces-

---

[1] Martène en Durand, *Thesaurus*, deel IV, blz. 250; Mansi, deel XXV, blz. 261, 262, 271; *Corpus* I, blz. 155, 188.

[2] De verschillende namen dier verdachte vrije kloosterlingen van beider kunne schijnen alsdan eenigszins ineen te loopen. In 1307 heet ze de Keulsche aartsbisschop *Beggardi et Beggardae Apostolorum nomine se insinuantes*, in 1310 heeten zij te Trier *isti rustici, qui se Apostolos appellant*, en verder *quidam laïci, qui se Beggardos appellant*.

[3] Twee zijn uitgegeven door Lea, in het *Appendix* van zijne *History of the*

stukken zijn over een Nederlandsch kettergeding, die tot ons zijn gekomen, blijkt dat deze begijn gedurende eenige jaren, eerst in 't Zuiden onzer gewesten, daarna in Frankrijk, hare dolingen had zoeken te verspreiden. Zij had die dolingen in schrift gesteld[2] en haar kettersch boek werd onderzocht en afgekeurd door Guido, bisschop van Kamerijk, die in 1305 overleed; dienvolgens moet men deze eerste vervolging van Margaretha Porete in Henegouwen minstens een vijftal jaren plaatsen vóór haren vuurdood te Parijs in 1310. Op bevel van dien bisschop was haar veroordeeld boek te Valencijn, eene der voornaamste steden van het toenmalige graafschap Henegouwen, openbaar verbrand geworden in tegenwoordigheid van Margaretha Porete zelve; en op straf van den kerkelijken ban verbood haar bisschop Guido nog dergelijke schriften op te stellen of te gebruiken, voor welk geval zij als ketterin veroordeeld en aan de wereldlijke macht uitgeleverd zou worden.

Doch Margaretha gehoorzaamde niet. Ook werd zij daarna op nieuw onderzocht en vervolgd door den inquisiteur van Lotharingen et door Guido's opvolger, bisschop Philips van Marigny, voordat hij in April 1309 aartsbisschop van Sens was geworden. Aan beide prelaten bekende zij, dat zij een handschrift van hare vroegere dolingen en andere kettersche geschriften bij zich hield ondanks het haar gedane verbod; en het bleek ook, dat zij de stoutheid had haar kettersch boek aan Jan, bisschop van Châlons, mede te deelen evenals aan eenige eenvoudige lieden, Beggarden en anderen, bewerende dat het een deugdelijk geschrift was. Dit alles was te Parijs eindelijk en na veel moeite aan het licht gekomen, terwijl Margaretha Porete aldaar in de handen der Inquisitie was gevallen.

Inquisition in the Middle Ages (1888), deel II, blz. 575-578 ; *Corpus* I, blz. 155-160.—Eene derde gaf Ch. V. Langlois uit in zijne korte, doch zaakrijke verhandeling *Marguerite Porete*, verschenen in de *Revue historique* van Parijs, deel LIV, blz. 295-299 (afl. van Maart-April 1894); *Corpus* II, bl. 63, nr 37.

[2] Latere kronijkschrijvers beweren, dat zij de H. Schrift had vertaald: « Marguerite la Porete, qui avoit trespassée et transcendée l'Escripture devine. » (Grandes chroniques de France). — « Margarite Porte, qui translatat la divine Escripture, en quelle translation mult elle errat es articles de la foid. » (Jean des Preis dit d'Outremeuse). — Afgedrukt in *Corpus* II, blz. 64 en 65, nrs 38 en 39.

De predikheer Willem van Parijs, pauselijke inquisiteur in het koninkrijk Frankrijk, leidde haar laatste kettergeding met medeweten en goedkeuring van den bisschop van Parijs. Hij zelf vertelt ons in Margaretha's vonnis, hoe hij maanden lang tegen haar is te werk gegaan. Nadat de inquisiteur goede redens meende te hebben om de Henegouwsche begijn van ketterij te verdenken, daagde hij haar vóór hem en beval haar onder eede te beloven de gansche waarheid te zeggen. Herhaaldelijk weigerde Margaretha op zijne vragen eenig antwoord te geven. Daarop won de inquisiteur het oordeel van bevoegde godgeleerden in en dien ten gevolge sloeg hij de wederspannige begijn in den kerkelijken ban. Dat werd haar schriftelijk medegedeeld; doch meer dan anderhalf jaar volhardde zij in hare hardnekkigheid, alhoewel haar de absolutie herhaaldelijk door den kettermeester werd aangeboden, zoo ze zich wilde onderwerpen, den eed afleggen en op de vragen van den inquisiteur antwoord geven. Zoo doende stelde zij zich blijkbaar als ketterin aan.

Ondertusschen had de inquisiteur haren vroegeren levensloop zorgvuldig onderzocht en hare betrekkingen met de twee bisschoppen van Kamerijk en met dien van Châlons uit eene reeks getuigenissen weten vast te stellen. Ook had de inquisiteur haar verdacht geschrift in handen gekregen, had het aandachtig bestudeerd en er eene reeks ketterijen, minstens vijftien in getal, uit getrokken. Ten tweeden male riep hij alsdan het oordeel der godgeleerden van de Parijsche Hoogeschool in. Ten getalle van twintig, waaronder een Vlaamsche kanunnik te Parijs in bediening en Johannes de Gandavo (Jan van Gent) geheeten, hielden die godgeleerden op 11 April 1310 eene vergadering in de kerk van St-Mathurinus te Parijs en lieten een proces-verbaal hunner beraadslaging opmaken, dat bewaard is gebleven.[1] In dat stuk verklaren zij, dat de inquisiteur hun het verdacht geschrift van Margaretha Porete heeft medegedeeld alsook een aantal dolingen, die hij er uit saamgelezen had; daarvan geven zij zelfs de eerste en de vijftiende op. Eenparig waren de godgeleerden der Parijsche Hoogeschool van gevoelen, dat men wel degelijk met een kettersch geschrift te doen had en dat het diende vernietigd te worden.

---

[1] Te vinden bij Ch. V. Langlois, in de aangehaalde afl. van Maart-April 1894 (blz. 296, 297) der *Revue historique*; *Corpus* II, blz. 63, nr 37.

Ten derde male wendde zich de inquisiteur op 30 Mei 1310 tot bevoegde godgeleerden om hunnen raad in te winnen. Deze waren vier hoogleeraren der godgeleerde faculteit van Parijs, aan wie hij de vraag stelde: Is Margaretha Porete eenvoudig eene ketterin of moet zij als hervallen ketterin worden beschouwd? Het antwoord van de vier professors, dat met het eindvonnis van den inquisiteur tot ons is gekomen, luidde, dat de Henegouwsche begijn wel stellig eene hervallen ketterin was en als zulkdanig aan de wereldlijke macht moest overgeleverd worden.

Den volgenden dag, zijnde zondag 31 Mei 1310, riep de Parijsche inquisiteur de geheele bevolking op de bekende *Place de grève* vóór het stadhuis bijeen. Daar verschenen de geestelijke en wereldlijke overheden, waaronder de bisschop van Parijs, zijn officiaal, het hoofd van den magistraat en anderen, omringd van eene aanzienlijke volksmenigte. In hun aller tegenwoordigheid werd het vonnis van broeder Willem van Parijs, pauselijken inquisiteur in het koninkrijk Frankrijk, aan de Henegouwsche begijn in het openbaar voorgelezen, waarbij hij, met de toestemming van den bisschop, Margaretha Porete als hervallen ketterin aan den wereldlijken arm overliet, tevens bepalende dat haar kettersch boek, door de godgeleerde faculteit van Parijs onderzocht en veroordeeld, verbrand zou worden, en dat alwie er afschriften van bezat, ze binnen eenen gestelden termijn zou moeten leveren in handen van den inquisiteur of van den prior der Parijsche predikheeren, op straf van den kerkelijken banvloek. De gelijktijdige vervolger op de kronijk van Guillaume de Nangis[1] teekent aan, dat zij den volgenden dag op last van den provoost van Parijs op dezelfde *Place de grève* openbaar op den brandstapel stierf, veel berouw toonende en onder de ooggetuigen veel medelijden verwekkende.

Men ziet het, in de Duitsche landen en in het koninkrijk Frankrijk wekte de ketterij der Begijnen en Beggarden de bezorgdheid van bisschoppen en inquisiteurs op. De tijd was gekomen, dat de paus en het algemeen concilie zich die zaak gingen

[1] Bij d'Achery, *Spicilegium*, deel III, blz. 63; *Corpus* I, blz. 160. Ook de latere Luiksche kronijkschrijver Jean d'Outremeuse (+1400) weet van haar te vertellen (*Ly Myreur des Histors*, uitg. van St. Bormans, deel VI, blz. 141, 142; *Corpus* II, blz. 64.)

aantrekken. Ruim een jaar na Margaretha Porete's verbranding was dit reeds geschied. In November 1311, op het algemeen concilie van Vienne bij Lyon, liet paus Clemens V een paar decreten tegen deze ketters opstellen.

Het eerste was gericht tegen de Begijnen in het algemeen.[1] De paus stelt vast, dat, volgens allerlei ingewonnen inlichtingen en ontvangene klachten, deze vrouwen aan niemand de belofte van gehoorzaamheid afleggen, geenen afstand doen van hun privaat eigendom en geenen door de Kerk erkenden regel volgen, en dat zij niettemin eene bepaalde kleedij hebben aangenomen en door zekere geestelijken geregeerd worden; daarenboven twisten zij over de H. Drievuldigheid, de sacramenten en andere punten van het geloof en zaaien zij allerlei dolingen onder de eenvoudige lieden. In overleg met het algemeen concilie schaft de paus deze niet erkende en gevaarlijke orde ten eeuwigen dage af[2] en hij verbiedt, op straf van den kerkelijken banvloek, dat zulke Begijnen verder voortbestaan of nieuwe zusters aanwerven. Dezelfde straf spreekt de paus uit tegen de geestelijken, die de Begijnen regeeren en begunstigen. Van deze algemeene veroordeelingen zondert de paus nochtans die vrouwen uit, welke met of zonder gelofte van kuischheid in het geloof standvastig blijven en in hunne kloosters God in alle deugd willen dienen.

Het tweede decreet van paus Clemens V[3] is niet alleen tegen de Begijnen, maar ook tegen de Beggarden gericht, meer bepaald tegen die der Duitsche landen[4]. Het is te zijner oor gekomen, zegt hij, dat in die gewesten eene afschuwelijke secte van verdorvene mannen en ongeloovige vrouwen, die verderfelijke ketterijen aanhangen, onder de ingeving des duivels is opgerezen. Van deze dolingen somt hij er acht op, die alle hierop nederkomen, dat de mensch in dit aardsche leven den graad der volmaaktheid kan

---

[1] *Constitutiones Clementinae*, Lib. III, Titul. XI, fol. 48 verso en 49; *Corpus* I, blz. 167, 168: *Cum de quibusdam mulieribus*.

[2] Eas merito suspectas habentes statum earumdem, sacro approbante concilio, perpetuo duximus prohibendum et a Dei ecclesia penitus abolendum.

[3] *Constitutiones Clementinae*, Lib. V, Titul. III, fol. 50 verso-61; *Corpus* I, blz. 168, 169: *Ad nostrum, qui desideranter*.

[4] In regno Alemanie.

bereiken en daardoor verheven staat boven het vasten, het bidden, de gehoorzaamheid aan de Kerk, de goede werken, de vereering van het H. Sacrament des altaars, enz., in zooverre dat er voor hem geene vleeschelijke zonde meer bestaan kan [1]. Ter loops zij hier opgemerkt, dat de vervolger op de kronijk van Guillaume de Nangis onder de ketterijen van Margaretha Porete dit laatste punt in het bijzonder meende te moeten vermelden [2]. Om al deze en andere dolingen, die de Begijnen en Beggarden onder den dekmantel der heiligheid aankleven en naleven, veroordeelt de paus hunne secte met de goedkeuring van het algemeen concilie en gelast hij de bisschoppen en de inquisiteurs der landen, waar zulkdanige Begijnen en Beggarden worden aangetroffen [3], met het inspannen van scherpe vervolgingen. Over hunnen handel en wandel en over hunne meeningen aangaande de punten van het geloof en de sacramenten zullen zij een onderzoek instellen en op de wederspannigen, die hunne ketterijen niet vrijwillig zouden afzweren, geen berouw toonen noch penitentie doen, de verdiende straffen toepassen [4].

Wanneer wij nu die twee pauselijke decreten van het algemeen

---

1 ... Postquam gradum hujusmodi fuerit assecutus, quia tunc sensualitas est ita perfecte spiritui et rationi subjecta, quod homo potest libere corpori concedere quicquid placet... Quod mulieris osculum, cum ad hoc natura non inclinet, est mortale peccatum; actus autem carnalis, cum ad hoc natura inclinet, peccatum non est, maxime cum tentatur exercens.

2 Et inter ceteras, quod anima annihilata in amore Conditoris sine reprehensione conscientiae vel remorsu potest et debet naturae quidquid appetit et desiderat concedere, quod manifeste sonat in haeresim. — Overigens weten wij officieel uit het proces-verbaal der geraadpleegde Parijsche godgeleerden van 11 April 1310 welke de twee voornaamste dolingen van Margaretha Porete waren: « Quorum articulus primus talis est: « Quod anima adnichilata dat licentiam virtutibus nec est amplius in earum servitute, quia non habet eas quoad usum, sed virtutes obediunt ad nutum. » Item decimus quintus articulus est: « Quod talis anima non curat de consolacionibus Dei nec de donis ejus, nec debet curare nec potest, quia tota intenta est circa Deum, et sic impediretur ejus intentio circa Deum. »

3 Dyocesani et illarum partium inquisitores heretice pravitatis, in quibus Beguardi et Beguine hujusmodi commorantur.

4 In illos vero, quos culpabiles reppererint, nisi abjuratis sponte predictis erroribus penituerint et satisfactionem exhibuerint competentem, debitam exerceant ultionem.

concilie van Vienne met elkander vergelijken, dan zien wij, dat de algeheele afschaffing der Begijnenorde bij het eerste zeer plechtig is uitgesproken, maar dat nochtans, als het ware, een achterdeurtje wordt opengelaten voor de rechtgeloovige Begijnen. Het tweede decreet, dat door de klachten der Duitsche kerkvoogden meer bijzonder schijnt uitgelokt te zijn, bepaalt zich tot het Duitsche rijk, maar treft ook de mannelijke vrije orde der broeders Beggarden, tegen dewelke de aartsbisschoppen van Trier en Keulen vroeger reeds strenge maatregels op eigene hand hadden genomen. Al deze Begijnen en Beggarden der Duitsche landen worden zonder onderscheid veroordeeld; geene worden onschuldig of rechtgeloovig verondersteld; alleen voor degenen, die tot inkeer en berouw zouden komen, wordt vergiffenis hunner ketterij aangeboden.

Die decreten van Vienne van 1311 werden niet dadelijk met de vereischte pleegvormen uitgevaardigd. Paus Clemens V talmde er mee, en slechts zijn opvolger Johannes XXII zorgde er voor, op 25 October 1317; doch de veroordeeling der Beggarden en Begijnen door het algemeen concilie was intusschen geen geheim gebleven[1].

In de Nederlandsche bisdommen moesten nu ook de beide decreten van paus Clemens V ten uitvoer worden gebracht[2]. Uit enkele tot ons gekomen fragmentarische bescheiden kan men eenigszins nagaan tot welke moeilijkheden dit aanleiding heeft gegeven.

De Utrechtscbe kerkvoogd schijnt de eerste geweest te zijn om zijne taak flink te volbrengen. Den 6 October 1318 vaardigt bisschop Frederik II van Zyrik eene acte[3] uit, gericht tot zijne geestelijkheid, waarbij hij de uitroeiing der Begijnenorde, door paus Clemens V uitgesproken[4], volmondig bekrachtigt en de Begijnen

---

[1] Lea, *History of the Inquisition*, deel II, blz. 370.

[2] Ter vergelijking vindt men allerlei bijzonderheden over de handelingen der bisschoppen van Straatsburg met de Beggarden en Begijnen van hun diocese, bij H. Haupt, *Beiträge zur Geschichte der Sekte von freiem Geiste und des Beghardentums*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, deel VII, Heft 4, blz. 521 en volg. (1885).

[3] R. Keuchenius Driessen, *Monumenta Groningana veteris aevi inedita*, deel III, blz. 596-600; *Corpus* II, blz. 74-77.

[4] Te recht noemt de bisschop deze decretalen « decretales libri septimi *noviter emanatas*, » daar zij pas in October 1317 waren uitgevaardigd.

met hunne begunstigers in den ban der Kerk slaat, bevelende dat zij door alle christenen moeten geschuwd worden[1]. In zijn bisdom, zegt hij, is er veel verwarring ontstaan, omdat de Begijnen zooveel punten van overeenkomst hebben met de rechtgeloovige en goedgekeurde orde van den derden regel van den heiligen Franciscus[2]. De zusters en broeders dezer orde neemt de bisschop onder zijne bescherming. Alwie tot dien regel wil overgaan, zal aan een streng onderzoek over het geloof, enz., onderworpen en na verloop van een jaar mogen toegelaten worden. Verder regelt de bisschop de kleedij, de voeding, de vastendagen, het biechten, de communie, enz., van de Franciskaner zusters en plaatst ze onder het toezicht en de bescherming zijner geestelijkheid. Ten slotte herhaalt de bisschop zijn bevel over het stipt naleven van het pauselijk decreet op de afschaffing der Begijnen, tevens bevelende de broeders en zusters der Franciskanerorde te beschermen.

Uit dit stuk van den Utrechtschen bisschop kan afgeleid worden, dat de overgang tot de erkende Franciskanerorde als een redmiddel aan de rechtgeloovige Begijnen van dat geestelijk gebied werd aangeboden. Dit schijnt dan ook onder anderen met de Begij-

---

1 Statum Beghynarum pro reprobato habentes, vos Beghynatum statum huiusmodi sectantes et quoslibet eas in hoc foventes tanquam proinde excommunicatos ipso facto sententia canonis evitetis et precipiatis ab omnibus arcius evitari.

2 In veel bisdommen, vooral in de Duitsche landen, moeten zich alsdan moeilijkheden van dien aard hebben voorgedaan, daar paus Johannes XXII, in eene bul van 23 Februari 1319, aan al de aartsbisschoppen en geestelijke waardigheidsbekleeders bevelen moest, dat zij de broeders en zusters van den derden regel van den heiligen Franciscus met de door paus Clemens V veroordeelde Begijnen niet mochten verwarren en alle vervolgingen tegen hen moesten staken. In die bul zegt de paus, dat de Minderbroeders zich bij hem hebben beklaagd, dat enkele kerkvoogden (*presertim in Alamanie partibus*) op die broeders en zusters het afschaffingsdecreet den Begijnen willen toepassen en hunne beschermers de Minderbroeders met geestelijke banvloeken en andere straffen treffen. Johannes XXII verklaart, dat de afschaffing der Begijnen geenszins op die broeders en zusters toepasselijk is en dat zij in 't vervolg niet meer mogen verontrust worden. (Riezler, *Vatikanischen Akten*, blz. 85, nr 148; *Corpus* II, blz. 77 en 78, nr 46.) In zijn stuk van 6 October 1318 handelde de Utrechtsche bisschop geheel en al in den geest van den paus en was hem in de regeling dier lastige zaak aldus voor geweest.

nen van Groningen geschied te zijn [1] en stellig gebeurde zulks ook met een deel der Begijnen van Dordrecht [2].

Zes maanden later houdt de Utrechtsche bisschop zich op nieuw met de Begijnen bezig. Op eene synode, den 17 Maart 1319 in zijne bisschoppelijke hoofdstad gehouden, werden de decretalen van paus Clemens V ingevoerd. In het bijzonder bepalen de synodale statuten [3], dat de dekens en pastoors het pauselijk decreet tegen de Beggarden en Begijnen in afschrift moeten bezitten en stipt naleven [4]. In het Utrechtsche bisdom werd aldus de onderdrukking der verdachte vrije broeders en zusters ernstig voorgeschreven.

---

1 Zie enkele stukken opgenomen in de *Monumenta Groningana* (o. a. deel IV, blz. 823, 825), waaruit blijkt, dat aldaar de latere Begijnen en de zusters der Franciskanerorde gezegd van de penitentie (*de penitentia*) ineenvloeien. Zulk een overgang gebeurde in onze gewesten nog in het begin der 16de eeuw, blijkens eene acte van den abt van St-Pieters te Gent (Zwijnaarde, 8 November 1515), waarbij deze goedkeurt alwat door hertog Karel (den lateren keizer Karel V) en den bisschop van Doornik werd besloten tot toelating van den overgang der Begijnen van Oostburg (*Bigutte apud vulgares nuncupate*) tot de Franciskaner orde der penitentie. (*Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, deel VI, blz. 69-71.)

2 Dit blijkt duidelijk uit eene acte van graaf Willem III van Holland (24 Juni 1326), waarin te lezen staat: « Want een deel jonckvrouwen des hoefs der Beggynen te Dordrecht hebben aengenomen een orde, die gheheeten es orde der penitencie, die gesticht ende geconfirmeert es van den stoel van Romen, als wy verstaen hebben, dat wy prysen en loven; waer by dat wy desen jonckvrouwen ende alle andere, die tote hem in deser voirseyder ordine comen in Dordrecht, ende die andere joncfrouwen, die Beggynen waren, ende noch in desen voersz. hove woenen, alsoe langhe als sy hem wel en eerlicke houden, nemen in onse bescermenesse; ende willen, dat sy haren hoff ende haer huysinge besitten ende gebruyken in al dien rechten, dat si plaghen te doene, doe si Beggynen waren; want 't Beggynhoff voersz. van onse voorvaders graven van Hollant eerst gefondeert ende gesticht was. » Ten slotte beveelt hij aan zijnen « rechter, schepenen ende raed in onse poirte van Dordrecht », dat zij « dese voirn. jonckvrouwen » beschermen. (van Mieris, *Charterboek van Holland en Zeeland*, deel II, blz. 392.)

3 van Heussen en van Rijn, *Batavia sacra*, deel I, blz. 180; *Corpus* I, blz. 169, 170.

4 Sciendum quod tam decani christianitatis quam provisores, ecclesiarum rectores .... terciam eodem libro *De haereticis* contra haereticos Bagardos et Beghinas, qui incipit *Ad nostrum*, penes se et suas ecclesias habeant et observent.

Nochtans dient eene uitzondering gemaakt te worden voor de Zeeuwsche en Hollandsche Begijnen, die meer onder Nederlandschen dan onder Duitschen invloed gestaan hebben en dan ook krachtdadig werden beschermd door graaf Willem III. Bij eene acte van 15 Juni 1325, te Middelburg bezegeld[1], had die vorst, bij overleg met den magistraat der stad, bevolen de Begijnen aldaar in haren vorigen staat te herstellen : « dat wi..... de Beghinen van Middelburch, die deser tijt toe uyten haren staet hebben gheweset, in haren staet weder gheset hebben ende in haer goed. » De abt en de schepenen der stad moesten daartoe de noodige maatregels nemen. Uit een later stuk van den stedelijken magistraat blijkt overigens, dat de bisschop van Utrecht aan die herstelling medewerkte. Deze was alsdan Jan III van Diest, tweede opvolger van bisschop Frederik II van Zyrik. Bij acte van 15 April 1327[2] namen « scepenen, burghemeesters ende ghemeene raedt der poorte van Middelburch » nieuwe schikkingen tot handhaving van hun begijnhof; en in den aanhef geven zij ons de volgende belangrijke inlichtingen over den geheelen gang der zaak: « Want wylen eer een decretael quam van onsen heyligen vader den paus van Rome, sprekende van den Beghinen, als dat zij nyet meer wesen en zouden om menigherhande zwaer ghebrec, dat hem daer af te vooren quam; ende want de Beghinen van Middelburch van zulcken ghebreken onschuldich zijn ende waren ende te onrechte by dien decretale bezwaert hebben gheweest ende in menigerhande manieren; ende onse gheestelicke vader die bisschop van Utrecht ende onze lieve heere die grave van Hollant ter waerheyt verstaen hebben, dat onse heylige vader die paus zelve wel verclaert heeft ende gheopenbaert, dat hij metten voorn. decretale nyet en meende onschuldighe persoone als dese waren te bezwaerne, ende wille dat zy voort Gode dienen moghen in payse ende rusten ende zonder moeyenisse; hier omme zoe willen onse gheestelicke vader die bisschop van Utrecht ende onse lieve heere die grave voirsz. met onsen heyligen vader den paus, ende wy wel toelaeten, dat die Beghinen van Middelburch blyven in allen manieren van vryheden

---

[1] van Mieris, *Charterboek van Holland en Zeeland*, deel II, blz. 352.
[2] van Mieris, ibid., deel II, blz. 423.

ende bescerme, als zij te vooren waren, ende Gode dienen in eersamicheit der heyligher Kercken, in oetmoedicheden ende tamelicheden ende in behoetheden, als zij te vore deden; ende omdat zy te bet ghevordert worden, soe zullen zy die joncvrouwen, dien thof bevolen wordt, alle des goets, datten hove toebehoirt, vrylicken ghebruucken, als zy voermaels plagen te ghebruycken, doe zy in goeden rusten waren. » De magistraat voorziet nochtans het geval, dat de Begijnen op nieuw door den paus zouden afgeschaft worden (« het en ware dat sake, dat zy hier naemaels by der heyliger Kercken met regte van der Beghynscip geset worden »); dan zouden hare goederen aan de stad komen. Vier commissarissen zullen aangesteld worden, twee door den graaf en twee door den magistraat, om de Begijnen te beschermen en hare jaarlijksche rekeningen te onderzoeken.[1]

Ook het begijnhof van Zierikzee werd gespaard, alhoewel het niet zoo volkomen rein van smetten werd bevonden als het Middelburgsche. In zijne acte van 14 Mei 1324[2] herinnerde graaf Willem III, dat hij de eerzame Begijnen van Zierikzee, wier klooster ook door zijne voorzaten was gesticht, onder zijne bescherming genomen had, « na der tijd, dat die ghemene Beghinscippe ontset was van den Hove te Rome », en dat hij zoo gehandeld had, « om reckelicken joncvrouwen, die van goeden leven sien, ende hem wel ende eerliken houden, dair in te wonen ». Aarzelde hij niet de Begijnen te helpen, toen zij door 's pausen afschaffingsbul getroffen werden, zoo treedt hij nu ook even beslist op, om een einde te stellen aan de handelingen van eenige zusters, « die hem oneersameliken houden ». De pastoor van het begijnhof, geholpen door de « meesterssen », zal de schuldigen verbannen en de orde en tucht in het hof herstellen. Onzedelijkheid en ijdele

---

1 Wij bezitten nog twee andere acten van graaf Willem III over het Middelburgsch begijnhof: aanstelling van den abt van Middelburg als rechter der Begijnen (20 September 1329) en aanstelling van eene « oeverste meestersse » en van andere Begijnen om het hof te besturen, dat onrustig was geworden « bi versumenesse van beleede. » (9 Augustus 1336.) Dit geschiedt om « alle onreckelicke ende ontamelike zaken te verbieden, Goods dienste voert te zettene, » enz (van Mieris, *Charterboek*, deel II, blz. 487 en 581.)

2 van Mieris, *Charterboek*, deel II, blz. 341.

kleederpracht meer dan godsdienstige tekortkomingen schijnen hier overigens in 't spel te zijn geweest, zooals men uit de volgende bepalingen van graaf Willem's charter kan afleiden: « Voirt, dat si [de prochypape van den hove mit den meesterssen] verbieden al de joncvrouwen, diere in wonen willen, dat si mit ghenen mannen, es hi pape, es hi knape, en ghaen op solre, in cameren jof in steden, die te begripen sien; ende dat si noch knopede mouwen noch karspedoeke noch bonte voederen noch beckede mouwen noch bestemde en draghen; noch gene stucken en hantieren, die oneersamelicke sien in geesteliken steden ». Bij zijne acte van 9 Augustus 1332 [1] bemoeide zich Willem III nogmaals met het begijnhof van Zierikzee, gebiedende aan zijnen baljuw aldaar, aan den magistraat en aan de « prochypapen » en geestelijken der stad, dat si « [die Begghinen van Zierixee] houden in haren ouden costumen, als si hier toe in gheweset hebben ».

Ook in het graafschap Holland, dat door denzelfden graaf werd geregeerd, schijnen de Begijnen ondanks de afschaffingsbul van 1311 beschermd en aangemoedigd te zijn geweest [2].

Ziedaar, voor zoover wij te weten kwamen, hoe in het bisdom Utrecht de Begijnen volgens de streken op gansch verschillende wijze werden behandeld. In de andere Nederlandsche bisdommen heeft de zaak van eerst af aan eene wending ten gunste der veroordeelde orde genomen, ten minste ten opzichte der Begijnen, wier rechtgeloovigheid onbesmet was gebleven op de beide oevers der Schelde.

In die gewesten, vooral in 't graafschap Vlaanderen, heeft men zich, als het ware, niet gestoord aan de plechtige afschaffing der Begijnen door paus Clemens V op het algemeen concilie van Vienne, hoe vreemd dit ook voorkome. De Begijnen worden er door niemand verontrust en zij handelen alsof er niets gebeurd ware; men ziet ze nieuwe giften ontvangen, of koopen en verkoopen, of zorgvul-

---

1 van Mieris, *Charterboek*, deel II, blz. 533.

2 Römer, *Geschiedkundig overzigt van de kloosters en abdijen van Holland en Zeeland*, blz. 243 en volg. Onder anderen werd het begijnhof van Leiden in 1316 begiftigd. In 1353 werd dat van Haarlem door Jan Persijn en in 1362 dat van Rijnsburg door Margaretha van Rozenburg begiftigd. In 1346 werd een nieuw begijnhof te Amsterdam opgericht.

dig de glasramen in hunne begijnhoven onderhouden, enz. [1] Ja, in 1315, vier jaar na de pauselijke veroordeeling en uitdrukkelijke opheffing hunner orde, vaardigt de deken der kerstenheid van S[t] Omaars een stuk uit, waarbij hij de stichting eener kapellanij in het begijnhof zijner stad aanbeveelt; en de bevoegde bisschop van Terwaan keurt het ontwerp goed [2].

De afschaffingsbul van November 1311 heeft den Vlaamschen graaf Robrecht van Bethune evenmin belet, in den loop van het volgende jaar, bij acte van 15 October 1312, den prior der predikheeren van Gent en zijne opvolgers aan te duiden als bestuurders van het begijnhof van S[te] Elisabeth aldaar; noch denzelfden graaf verhinderd, bij acte van 12 Juni 1312, eenen kanunnik van Doornik tot beschermer van dat begijnhof aan te stellen. In dit laatste stuk gewaagt zelfs de graaf van de opheffing der orde door paus Clemens V als van eene nieuwigheid, waarmede hij niets te maken heeft (*pretextu novitatis huiusmodi*), terwijl hij integendeel verklaart de godvruchtige Begijnen, die daar inwonen en in de toekomst nog zullen verblijven, onder zijne hooge bescherming te willen bewaren. Aan dat alles zal de Doorniksche kanunnik streng

---

1 Verdrag der Begijnen van Dowaai met Gillis van Gent, zoon van wijlen meester Geeraard van Gent, over het onderhouden der glasramen van hun begijnhof, 8 Maart 1312. (De Haisnes, *Documents concernant l'histoire de l'art avant le XVe siècle*, deel I, blz. 201.) — Acte van Willem, prior van Saint-Pry te Bethune, goedkeurende de verkoopacte van een huis aan het groot begijnhof dier stad, Sept. 1314. (Haigneré, *Les chartes de Saint-Bertin*, deel II, blz. 251.) —Jan, zoon van Nicolaas vanden Hede, en Margaretha zijne vrouw verkoopen de twee derden van een huis aan de grootjuffrouw van het groot begijnhof van Gent, ten behoeve van haar ziekenhuis, 14 April 1315. (J. Béthune, *Cartulaire du Béguinage de Sainte-Élisabeth à Gand*, blz. 66.) — De begijn Geertruida van Vlercem doet eene gift aan de abdij van Marienthal, 2 Juni 1316. (Franquinet, *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van de abdij Kloosterrode*, blz. 215.) — De begijn Ida, zuster van Macharius Bessemere, schenkt twee jaarlijksche renten aan de St-Servatiuskerk te Maastricht bij acte der schepenen, 29 Juli 1316. (*Publications de la Soc. d'histoire et d'archéologie dans le duché de Limbourg*, blz. 350, 354.) — Zie Alph. Wauters, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés*, deel VIII, passim. — Zie ook de lange reeks testamenten ten voordeele van het begijnhof van Tongeren vóór en na de afschaffingsbul van 1311, bij C. M. T. Thys, *Histoire du béguinage de Tongres*, in *Bulletin de la Soc. scient. et litt. du Limbourg*, deel XV, blz. 288 en volg., 1881.

2 Haigneré, *Les chartes de Saint-Bertin*, deel II, blz. 259 (16 Augustus 1315.)

de hand houden en des noods de hulp inroepen van 's graven baljuw en andere ambtenaars te Gent [1].

Ondertusschen schijnen de Nederlandsche Begijnen bij Clemens' opvolger paus Johannes XXII eene machtige voorspraak te hebben gevonden, want hij vaardigde eene reeks bullen uit om die rechtgeloovige vrouwen in hare eer te herstellen. In de afschaffingsbul van November 1311 had Clemens V reeds zelf eene uitzondering gemaakt ten voordeele dergenen, die onberispelijk waren gebleven [2]. Den 13 Augustus 1318 gaf Johannes XXII te Avignon eene bul *ad perpetuam rei memoriam* [2] om de onschuldigen niet te doen boeten voor de schuldigen, zooals hij reeds in den aanhef verklaarde: « Racio recta non patitur, ut innocentes ad paria cum nocentibus judicentur ». In dat stuk herinnert hij, dat zijn voorganger, veel klachten gehoord hebbende over kettersche Begijnen, vooral uit de Duitsche landen (*precipue de Almanie partibus*), hare orde had afgeschaft. Maar de paus stelt vast, dat op veel plaatsen (*in multis mundi partibus*) talrijke vrouwen te vinden zijn, die onder denzelfden naam van Begijnen bekend staan en zich nochtans buiten alle ketterij hebben gehouden. Zulkdanige rechtgeloovige Begijnen en hare goederen moeten de bisschoppen tegen hare vijanden beschermen en in haren vorigen staat herstellen met bijstand, zoo noodig, der wereldlijke macht. Hierbij wil de paus de orde der Begijnen nochtans niet uitdrukkelijk goedkeuren en hij gelast tevens de bisschoppen overal eene strenge waakzaamheid over haar uit te oefenen. Zonder eenig beroep moeten de wederspannigen onder haar met de geestelijke censuur gestraft en in de onmogelijkheid gesteld worden om de gezonde schapen te besmetten.

Deze nog eenigszins bedeesde en op twee gedachten hinkende bul werd weldra door andere stukken van duidelijker beteekenis opgevolgd. Den 21 Mei 1819 vaardigde Johannes XXII eene bul

---

1 J. Béthune, *Cartulaire du béguinage de Sainte-Élisabeth à Gand*, blz. 66, 67.

2 *Corpus* I, blz. 168: Sane per predicta prohibere nequaquam intendimus, quin, si fuerint fideles alique mulieres, que, promissa continentia vel etiam non promissa, honeste in suis conversantes hospitiis penitentiam agere voluerint et virtutum Domino in humilitatis spiritu deservire, hoc eisdem liceat, prout Dominus ipsis inspirabit.

3 Bul *Racio recta*. Kon. Bibl. te Brussel, HS. nr 2680, fol. 247; *Corpus* II, blz. 72-74.

uit[1], waarbij hij de Begijnen van het hertogdom Brabant met hare bezittingen onder zijne rechtstreeksche bescherming nam en haar zijne beminde dochters in den Heere noemde (*dilecte in Domino filie beghine ducatus Brabantie*). Uit dit stuk, dat tot de Begijnen van Brussel was gericht, leeren wij overigens, dat de paus door de Brabantsche zusters ter hulp was geroepen, daar hij verklaart op hun verzoek te handelen: *vestris iustis postulationibus grato concurrentes consensu*. Het gevolg dier bul schijnt geweest te zijn, dat de Brabantsche Begijnen, die zich aan de afschaffing hunner orde niet hadden willen onderwerpen en hierdoor den grooten kerkelijken ban hadden getrotseerd, met de Kerk werden verzoend. Althans bezitten wij een stuk van 25 November 1319[2], gegeven te Mechelen door broeder Jan, bisschop *in partibus* en commissaris van den Kamerijkschen bisschop, in wier geestelijk gebied de meeste Brabantsche Begijnen woonachtig waren, waarbij eene dergelijke verzoening wordt toegestaan ten voordeele der Begijnen van Vilvoorde bij Brussel. Broeder Jan gelast den deken der kerstenheid van Brussel met het regelen dier verzoening en het vaststellen der gebruikelijke boetedoening.

Nagenoeg een jaar later nam Johannes XXII zijne maatregels om den toestand der Nederlandsche Begijnen voor goed te zuiveren. In eene bul van 30 December 1320, waarvan wij afschriften bezitten als gericht tot de bisschoppen van Doornik en van Kamerijk[3], herinnert de paus op nieuw aan de afschaffing der orde door Clemens V in 1311; maar hij voegt er bij, dat hij uit vertrouwbare bron (*relatio fide digna*) vernomen heeft, dat in die bisdommen onberispelijke Begijnen leven, die geenszins met de kettersche mogen verward worden en nooit van ketterij werden verdacht. In haren naam heeft men den paus gesmeekt om een einde te stellen aan al de schandalen en twisten, die daaruit gevloeid zijn[4]. Aan die bede gehoor gevende, beveelt de paus, dat ieder bisschop zelf of door zijne commissarissen een onderzoek zal instellen naar den

---

[1] Bul *Sacrosancta Romana*. HS. van 't klooster te Vilvoorde; *Corpus* II, blz. 78, nr 47.

[2] HS. van 't klooster te Vilvoorde; *Corpus* II, blz. 79, nr 48.

[3] *Corpus* I, blz. 170, nr 175, en blz. 173, nr 178. Bul *Cum de mulieribus*.

[4] Occasione hujusmodi in dicta civitate et dyocesi ..... scandala gravia, dissentiones et odia guerrarumque pericula suscitata.

handel en wandel zijner Begijnen. Zijn zij onschuldig, dan moet de bisschop haar en hare bezittingen verdedigen tegen al hare vijanden, wie ze ook mochten zijn, en die vijanden bij middel der geestelijke censuur onschadelijk maken.

Dezelfde bul zond Johannes XXII met onveranderden tekst een jaar later, den 24 November 1321, ook aan den bisschop van Atrecht [1], en vier jaar later, den 22 Juni 1324, aan den bisschop van Luik [2]. Voor dezen laatsten voegde hij aan 't slot nog een paar regels toe, waarbij hij hem op het hart drukte het bevolen onderzoek spoedig en ernstig in te stellen, om zijn geweten niet te bezwaren [3]. Zou die bul van 1324 wellicht eene herhaling zijn geweest der eerste bul van 1320, waar de Luiksche bisschop tot dan toe doof zou voor gebleven zijn?

Wat er ook van zij [4], de Nederlandsche bisschoppen legden waarlijk geene groote haast aan den dag om aan het bevel van den paus te gehoorzamen.

Reeds op het einde van December 1320 richtte Johannes XXII zijne bul tot de bisschoppen van Kamerijk en van Doornik; en onder de stukken, die tot ons zijn gekomen, zien wij den eersten bisschop slechts in 1322 en 1323 handelend optreden en den tweeden zelfs wachten tot in 1328, terwijl de Atrechtsche bisschop zich in 1323 en de Luiksche bisschop zich in 1324 in beweging stelden.

---

[1] Riezler, *Vatikanischen Akten*, blz. 140, nr 269; *Corpus* II, blz. 80, nr 49.

[2] Kon. Bibl. te Brussel, HS. 942-944, fol. 12; *Corpus* II, blz. 85, nr 52.

[3] De quibus necnon et vita et conversatione ipsarum frequenter inquirere solerti diligentia, super quo tuam oneramus conscienciam, non postponas.

[4] Nochtans was bisschop Adolf vander Mark den Begijnen van zijn bisdom niet ongenegen, zooals blijkt uit eene acte van 22 Juli 1322, waarbij Engelbertus gezegd Francoys, kanunnik van Luik en door den bisschop aangesteld om de Begijnen van Roermond te beschermen, (provisor devotarum personarum beghinarum quondam curie de Ruremonde a reverendo in Christo patre domino Adulpho Dei gracia Leodensi episcopo constitutus) den pastoor der kerk aldaar gelast, om Reinout van Gelder mitsgaders den schout en de schepenen der stad te beletten, die geestelijke zusters in hunne bezittingen nog langer te verontrusten : « contra libertates et consuetudines ipsarum beghinarum a domino nunc Leodiensi episcopo et suis predecessoribus approbatas..., maxime cum beghine Leodiensis diocesis domini nostri episcopi tuicioni et protectioni subesse noscantur. » (J. B. Sivré, *Geschiedkundige schets van het oud begijnhof te Roermond*, in de *Publications de la Soc. hist. et archéol. dans le duché de Limbourg*, deel XI, blz. 187, 188; 1874.)

Over de handelingen van den bisschop van Terwaan, die de bul van Johannes XXII ook wel zal ontvangen hebben en wiens grondgebied zich diep in 't graafschap Vlaanderen tot aan Ieperen en Veurne uitstrekte, heb ik niets kunnen opsporen.

Dit bisschoppelijk onderzoek over de rechtgeloovigheid en de levenswijze der Nederlandsche Begijnen viel overigens geheel in haar voordeel uit, zooals blijkt uit de bewaarde oorkonden betreffende de Begijnen van Valencijn[1], van Brussel[2] en van Antwerpen[3] (bisdom Kamerijk), die van Dowaai[4] (bisdom Atrecht), die van Luik, Tongeren, Maastricht, St Truiden, Leuven, Tienen, Zoutleeuw, Diest, Borchloon, Hasselt, Aarschot[5] en Roermond[6] (bisdom Luik), en die van Brugge, Aardenburg, Damme en Gent[7] (bisdom Doornik). Daar de stukken over de Begijnen van het graafschap Vlaanderen op den linkeroever der Schelde (bisdom Doornik) de talrijkste en uitvoerigste zijn, laten zij ons het best den gang van het ingesteld bisschoppelijk onderzoek tot in zijne minste bijzonderheden volgen.

Willem, bisschop van Doornik, alsdan uit zijn kerkelijk gebied afwezig, schonk, bij twee acten[8] van 24 Maart 1328, zijne volmacht aan drie commissarissen, zijnde den deken, eenen kanunnik en den officiaal van Doornik, zijne vicarissen-generaal, en stelde hun de bul van Johannes XXII (30 Dec. 1320) ter hand om de Begijnen van zijn diocese te onderzoeken. Zij begaven zich naar Brugge, Aardenburg, Damme en Gent, ten einde ter plaatse den toestand der Begijnen te leeren kennen. Aldaar hoorden zij talrijke geloofwaardige getuigen en te Gent werd hun zelfs eene uitge-

---

[1] Archief van het Noorder Departement te Rijsel, HS. nr 230, *Inventaire du béguinage de Valenciennes*, fol. 59.

[2] Archief der Burg. Godsh. te Brussel, Carton 262; *Corpus* II, blz. 81, nr 50, en blz. 83, nr 51.

[3] *Corpus* I, blz. 173, nr 178.

[4] Archief van het Noorder Departement te Rijsel, *Abbaye des Prés*, Carton 5, afschrift van den tijd, komende uit het archief van het voormalig begijnhof van Champflori te Dowaai.

[5] Straven, *Le Béguinage de St-Trond*, blz. 111; *Corpus* II, blz. 86, nr 53.

[6] Sivré, *Oud Begijnhof te Roermond*, blz. 188; *Corpus* II, blz. 88, nr 54.

[7] *Corpus* I, blz. 175, nr 179 en blz. 178, nr 180.

[8] Zij zijn in eene andere acte ingelascht. *Corpus* I, blz. 179 en 180.

breide memorie [1] tot verdediging der Gentsche zusters aangeboden.

Dit Latijnsch stuk, door eenen ongenoemde opgesteld, is tot ons gekomen en verdient hier ontleed te worden. De onbekende schrijver [2] verklaart er, dat zijn doel is door het gedrag der Gentsche Begijnen aan te toonen, hoe heilig en rechtvaardig paus Johannes XXII heeft gehandeld, toen hij besliste, dat de rechtgeloovige zusters niet vallen binnen de termen der afschaffingsbul van Clemens V. Eerst spreekt hij *De motivis fundandi beghinagia* en geeft daarover eenige korte, doch hoogst merkwaardige beschouwingen ten beste. « Onze doorluchtige landsvrouwen zaliger gedachtenis — zegt hij — Johanna en hare zuster Margaretha van Constantinopel, die elkander opvolgden als gravinnen van Vlaanderen en van Henegouwen, hebben in verscheidene steden van Vlaanderen begijnhoven gesticht. Zij zagen in, dat het land een aantal vrouwen telde, die geene goede huwelijken konden sluiten [3], en dat veel dochters van eerlijke lieden, zoowel edelen als onedelen, niet gemakkelijk in de vrouwenkloosters eene plaats konden vinden, omdat zij te talrijk waren en hare ouders niet rijk genoeg om haar den gebruikelijken bruidschat der nonnen te bezorgen. De twee gravinnen zagen ook in, dat al deze eerzame dochters van goeden huize uit armoede zouden moeten gaan bedelen ofwel een leven leiden, dat voor haar zelve en hare familie schandelijk was, tenzij daartegen een redmiddel werd gevonden. Het was dan ook door eene goddelijke ingeving gedreven, zoo men denken mag, dat de twee gravinnen, op aanraden van bisschoppen

---

[1] J. Bethune, *Cartulaire*, blz. 73-76; *Corpus* I, blz. 175, nr 179.

[2] Wellicht was de schrijver een predikheer. Sedert 1312 was de prior dezer orde te Gent door den graaf van Vlaanderen als bestuurder van dat begijnhof aangesteld. Wellicht ook was de schrijver niemand anders dan meester Hendrik Braem, *legum professor*, *canonicus Tornacensis*, aan wien dezelfde graaf Robrecht van Bethune, bij zijne acte van 12 Juni 1319, het toezicht over het begijnhof had opgedragen. (J. Bethune, *Cartulaire du béguinage de Sainte-Élisabeth à Gand*, blz. 66, 67.)

[3] Dat de begijnhoven vooral werden gesticht ten voordeele van *ongehuwde* vrouwen, blijkt o. a. uit het reglement der Brusselsche Begijnen (1271), waarin de *weduwen* uit het begijnhof worden geweerd, tenzij zij een huis kunnen bouwen, dat na haar overlijden eigendom van 't begijnhof blijft. (Miraeus, *Opera diplomatica*, deel II, blz. 1006.) In andere reglementen komen meer zulke bepalingen voor.

en van andere deugdzame lieden, die instellingen tot stand brachten, die men begijnhoven noemt, waar de voornoemde vrouwen, dochters en jonkvrouwen, in ontvangen worden ten einde er in kuischheid te leven met of zonder gelofte en er zonder schande voor haar zelve noch voor hare familie met eenen behoorlijken handenarbeid genoeg te verdienen om zich te voeden en te kleeden ».

In geen ander geschrift der middeleeuwen [1] wordt, bij mijne wete, zoo volledig en tevens zoo beknopt opgegeven, welke belangrijke sociale rol de begijnhoven in dien tijd hebben gespeeld om het angstwekkend vraagstuk der vrouwenzorg te helpen oplossen. Wat de adellijke jufferenstiften sedert lang reeds waren voor de dochters van den bevoorrechten stand [2], waren de begijnhoven in onze democratische gemeenten der 13de, 14de en volgende eeuwen voor de dochters der kleine burgerij. De onschatbare diensten aldus aan de samenleving bewezen door die vrije zustersvereenigingen maken het ook begrijpelijk, waarom onze Nederlandsche vorsten en wereldlijke overheden zoo algemeen de Begijnen begunstigd en beschermd hebben zonder zich aan de afschaffingsbul van Clemens V te storen [3].

Doch keeren wij terug naar de memorie van den ongenoemden schrijver, die vervolgens over de twee Gentsche begijnhoven en over de levenswijze der aldaar inwonende zusters handelt. Deze bezitten niets in privaat eigendom buiten hare kleederen, haar bed en haar koffer. Zij leven van haren handenarbeid; alzoo wasschen zij de wol en reinigen zij het laken, die haar door de Gentenaars worden toevertrouwd [4]. Onder den arbeid bidden zij; 's morgens

---

1 Schier dezelfde beschouwingen vindt men ook aan het hoofd van een nieuw reglement door den Vlaamschen graaf Lodewijk van Male in 1354 gegeven aan het Gentsche begijnhof. (Bethune, *Cartulaire*, blz. 89, 90.)

2 Zie de belangrijke bijdrage van S. Muller Fz., *Adellijke armenzorg*, in de *Geschiedkundige opstellen aangeboden aan Robert Fruin* ('s Gravenhage, 1894.)

3 Wat de Begijnen in dit opzicht voor Duitschland zijn geweest, werd reeds zeer goed aangetoond door Dr. Carl Bücher in zijne zoo merkwaardige verhandeling *Die Frauenfrage im Mittelalter*, blz. 20 en volg. (Tübingen, 1882).

4 Operando manibus, mundando lanas et purgando pannos sibi missos de villa. — Te Brussel bewerkten de Begijnen ook de wol voor de nering der lakenwevers, zooals blijkt uit de belangrijke overeenkomst gesloten tusschen den magistraat, den gildedeken en de « ioffrouwen, die wonen int beghinehof, dat men heet de Wijngaert », van 10 Mei 1296 (uitgegeven naar een Hs. der

vroeg en 's avonds houden zij gezamenlijke godsdienstoefeningen in de kerk van haar begijnhof. Zij eten en drinken gewone spijzen en dranken en zij vasten veel. Zij gehoorzamen aan eene grootjuffrouw en aan de oversten in ieder huis aangesteld. Hare zeden en haar geloof staan boven alle verdenking. Zij zijn in alle huishoudelijke zaken zoo ervaren, dat zelfs hooggeplaatste lieden haar hunne dochters toevertrouwen, verzekerd als ze zijn dat hunne kinderen er geschikter zullen worden, hetzij voor 't huwelijk, hetzij voor het kloosterleven. De roem harer instelling is groot, zoodat de Fransche koning Lodewijk de Heilige haar een bezoek bracht en haar begunstigde, ja te Parijs en op verscheidene andere plaatsen van zijn koninkrijk begijnhoven oprichtte. Er zijn er niet minder dan twee te Gent, dat van Ste Elisabeth en dat van de Hooye; daarenboven vindt men in de stad zelve nog meer huizen, waar de Begijnen te zamen wonen. Het begijnhof van Ste Elisabeth is met muren en wallen omringd, heeft eene kerk, een kerkhof, een ziekenhuis, eene reeks huizen van gezamenlijke inwoning met omheinde tuinen en twee kapellanijen [1].

Toen hun onderzoek ten einde was, maakten de commissarissen van den bisschop van Doornik hunne beslissing openbaar. Dit geschiedde den 17 Mei 1328, in de kerk van het begijnhof van Ste Elisabeth te Gent, in tegenwoordigheid van eenige Gentsche parochiepastoors en van andere betrouwbare personen als getuigen opgeroepen. In de plechtige acte, waarvan alsdan lezing werd gegeven, verklaarden de commissarissen, dat zij tegen de Begijnen van Brugge, Aardenburg, Damme en Gent niets laakbaars hadden ontdekt noch aangaande het geloof noch aangaande hare levenswijze. Dien ten gevolge zijn die Begijnen geenszins te verwarren met degene, die in de afschaffingsbul van Clemens V bedoeld worden. Daarom wordt aan al de dekens, priesters en parochiepastoors van het bisdom Doornik bevolen, deze rechtgeloovige

---

Bibliotheek van Bern door Prof. H. Pirenne, *Note sur un cartulaire de Bruxelles conservé à la bibliothèque de Berne*, in de *Bull. de la commission royale d'histoire*, 1894.)

[1] Die memorie van 1328 beschrijft den toestand der Gentsche Begijnen zooals hij nog heden ten dage onder onze oogen bestaat in de twee bloeiende begijnhoven dier stad, die te zamen ongeveer duizend Begijnen tellen. Schier niets is er in den loop der tijden veranderd aan haren handel en wandel.

Begijnen en hunne bezittigen tegen welkdanige vijanden of aanrandingen te verdedigen. Alwie haar zou verontrusten, moet met banvloek en schorsing gestraft worden of nog strengere kastijding ondergaan, zoo hij daarin volhardt. Van deze acte, bevattende den tekst der bul van Johannes XXII en der twee aanstellingsacten van den Doornikschen bisschop, stelde een notaris een omstandig instrument [1] op, dat aan ieder der Vlaamsche begijnhoven moet ter hand gesteld geworden zijn, daar men er nu nog exemplaren van bewaard heeft onder de stukken afkomstig van het oud archief der Begijnen te Gent en te Brugge. Wellicht zijn de exemplaren van Damme en van Aardenburg ook nog ergens voorhanden.

Van de drie commissarissen van Pieter, bisschop van Kamerijk, zijn ons ook stukken bewaard gebleven betreffende de Begijnen van Brussel en van Antwerpen, die evenmin schuldig aan ketterij werden bevonden. Dien ten gevolge gaf de Kamerijksche bisschop in zijne stad van Câteaux-Cambrésis, op 23 Februari 1324, een paar schier gelijkluidende acten [2], waarbij hij de Begijnen dier twee steden onder zijne bescherming nam. Tegelijk beval hij den abten, priors, proosten, dekens, priesters en kapelanen van zijn bisdom, dat zij de vervolgers dier Begijnen straffen moeten : de priesters eerst met zes dagen schorsing uit hun ambt en daarna met den kerkelijken ban, de overige klerken en de leeken dadelijk met den ban. De namen der schuldigen moeten zonder uitstel aan den bisschop worden gezonden.

Twee jaren vroeger, den 15 Augustus 1322, had dezelfde bisschop van Kamerijk de Begijnen van Valencijn reeds evenzoo vrijgesproken na een onderzoek waarmede hij Godfried, abt van Vicogne, had gelast [3].

Van de stukken betreffende het onderzoek in het bisdom Luik bezitten wij slechts twee acten, gegeven door den prins bisschop Adolf van der Mark (24 October 1324 en 1 Maart 1325)[4],

---

[1] *Corpus* I, blz. 178, nr 180, waar verkeerdelijk de datum van 14 Mei (voor 17 Mei) wordt opgegeven.

[2] *Corpus* I, blz. 173, nr 178 en II, blz. 83, nr 51.

[3] Archief van het Noorder Departement te Rijsel, Hs. nr 230, *Inventaire du béguinage de Valenciennes*, fol. 59.

[4] *Corpus* II, blz. 86, nr 53 en blz. 88, nr 54.

en gericht tot de pastoors van een twaaftal begijnhoven en tot al de overige geestelijken van het diocese Luik. De vervolgers der Begijnen moeten zij in den ban slaan en hunne namen aan den bisschop mededeelen. Deze zegt niet, of hij het onderzoek in persoon heeft geleid of aan gevolgmachtigden heeft toevertrouwd als zijne ambtgenooten van Doornik en van Kamerijk.

Alzoo kwam, na jaren, de eereherstelling onzer rechtgeloovige Begijnen (buiten zekere gedeelten van het bisdom Utrecht) een einde stellen aan eene soort van langdurig misverstand op het gebied der kettervervolging in de Nederlandsche gewesten.

Van de Nederlandsche Beggarden weten wij veel minder dan van onze Begijnen. Doch ook zij schenen, ondanks de pauselijke veroordeeling, het in de Nederlanden niet slecht te hebben. Alzoo zien wij in den uitersten uithoek onzer gewesten, in het graafschap Artois, de Beggarden en Lollarden in eere gehouden. Bij eene acte van 17 November 1331 geeft Jakèmes (Jacob) Foukiers van St. Omaars (bisdom Terwaan) een huis met tuin tot het oprichten van eene gemeente van arme broeders Beggarden of Lollarden : « le maison des povres frères Noolars (d. i. *Lollarden*) de ceste ville, prians leur pain pour Dieu.....; par telle condicion que ly povre de volenté (*vrijwillige armen*), que on dist *Broot omme Gode,* qui a présent sont en le ville de Saint Omer et cil qui apres y seront, warder et avoir le dessusdit héritage si comme il est édefiés [1]. »

Uit hetzelfde jaar is ons over de Beggarden van Middelburg in Zeeland een zeer belangrijk stuk bewaard, waaruit wij leeren, dat die vrije broeders aldaar rustig gevestigd waren en hoe zij er

---

[1] A. Giry, *Analyse et extraits d'un registre des archives municipales de Saint-Omer* (*1166-1778*), in de *Mémoires de la Société des antiquaires de la Morinie,* deel IV, blz. 88-89 (1876.) — In een bevel van Keizer Karel IV (9 Juni 1369), tegen de Beggarden, Begijnen en soortgelijken uitgevaardigd, vinden wij dezelfde benaming : « ... secta Beghardorum en Beghinarum seu Swestronum conventualium, quae vulgo *Wilge Armen* vel *Conventschwestern* dicuntur, vel quae simul mendicando dicunt *Brod durch Gott.* » (*Corpus* I, blz. 209). — Ter loops zij hier aangestipt, dat de thans geheel Fransche stad St-Omaars alsdan nog tweetalig was, zoodat het niet te verwonderen is, dat aldaar de Beggarden bedelden met de Nederlandsche formuul *Broot omme Gode.* Nog in 1424 werden er Nederlansch en Fransch te gelijk gebruikt vóór de rechtbank der schepenen. (A. Giry, zelfde verhandeling, *ad annum.*)

leefden. Het stuk is gedagteekend van 23 October 1331 en geeft ons het omstandig reglement van hun klooster [1] : « In den name des Vaders, des Zoons ende des Heylighes Gheests, amen. Dit is die regle der goeder kindre, die men heet Beggaerde. » Zij worden er « kindre » of « broeders » of « broeders van den Beggaerden in Middelburgh » geheeten. « Alle die broeders van den convente syn sculdich suverheit te houdene. » Minstens zeven maal 's jaars moeten zij te biechte en te communie gaan, en daarenboven « te elken veertien nachten » biechten. Dagelijks moeten zij een zeker getal *Pater noster's* en *Ave Maria's* bidden. De meester en ondermeester regeeren het klooster en de broeders moeten hun gehoorzaam zijn, « het en ware dat hi ghebode dinghen, die waren jeghen den orbare van den convente ». De broeders mogen geene « secreten der kindre » buiten 't klooster gaan verklappen. Zij mogen noch slaan noch vloeken noch zweren « bi ons Heeren doot of bi sinen lichame of bi eenighen oncuschen eede », enz., noch stelen noch 's nachts uit 't klooster loopen noch overspel plegen noch lasteren noch bedriegen noch liegen. Zoodra 't laatste « teeken » der klok slaat, moeten zij ter gezamenlijke godsdienstoefeningen en maaltijden verschijnen. Elke broeder moet zekere voorgeschrevene gebeden bidden, « eer hi te werke gae » ; niemand mag ander werk verrichten « dan daer toe hi gheset es te werkene ende dat hem werken es ghewoene, het en si hem bevolen, hine hads orlof van den meester ». De zieke broeders worden « in die fermerie » verpleegd en ontvangen vijf schellingen per week. « Elc broeder van desen convente es sculdich over elken sinen broeder die sterft, eenen zouter van Davite of zeven hondert *Pater Noster* ende also vele *Ave Maria* of anderhalf hondert *Miserere mei Deus* ». De straffen tegen de overtreders zijn : onder de maaltijden aan tafel niet mogen aanzitten, maar « etene ter aerden » eens of meermaals, gedurende eenigen tijd uit het klooster niet mogen gaan, de « discipline » ontvangen, de algeheele verbanning uit het klooster (« hi verlore ewelike syn convent zonder wedersegghen »).

Dit stuk bewijst, dat, in Zeeland ten minste, welk gewest nochtans onder het duitschgetinte bisdom Utrecht stond, de

[1] van Mieris, *Charterboek*, deel II, blz. 523.

Beggarden niet uitgeroeid waren gelijk in de Duitsche landen, maar er integendeel rustig bloeiden. Ook voor Brabant [1] en Vlaanderen was zulks 't geval.

Alzoo was de storm, die in 1311 opstak met de veroordeeling door paus Clemens V op het concilie van Vienne tegen Begijnen en Beggarden uitgesproken, allengskens en ten minste tijdelijk in onze Nederlandsche gewesten geheel en al tot bedaren gekomen. Doch wij mogen niet uit het oog verliezen, dat de vrijspraak der rechtgeloovige Nederlandsche Begijnen niet volledig noch afdoende was geweest. Op 19 Januari 1336 herhaalde paus Benedictus XII de bedeesde bul *Racio recta* (1318) van zijnen voorganger Johannes XXII, waarin werd gezegd : « Per hoc tamen statum Beghinarum nullatenus ex premissis intendimus approbare [2] ». En toen, op 21 Januari 1343, paus Clemens VI aan de Begijnen van St-Truiden [3] eene afgesmeekte gunst toestond met allerlei vriendelijke woorden en loftuigingen over haren stichtenden handel en wandel, voegde hij er insgelijks de voorbehouding bij : « Per hec autem statum vestrum alias approbare nequaquam intendimus nec etiam reprobare. » Op het einde der 14de eeuw zag men dan ook, dat de storm opnieuw kon opsteken [4].

---

[1] Zie de aanteekeningen van Henne en Wauters (*Hist. de la ville de Bruxelles*, deel III, blz. 478, 479) over de Brusselsche Beggarden, enz.

[2] HS. van Vilvoorde, fol. 10; *Corpus* II, blz. 92-94, nr 57. — Eenige maanden vroeger (28 Mei 1335) had dezelfde paus de grootjuffrouw (*magistra*) der Begijnen van Gent gemachtigd om de goederen, die aan het begijnhof van Sta-Elisabeth waren ontroofd geworden, op te eischen : « Quatinus ea, que de bonis ipsius hospitalis alienata inveneris illicite vel distracta, ad jus et proprietatem ejusdem hospitalis legitime revocare procures, contradictores per censuram ecclesiasticam, appellatione postposita, compescendo. » In 1342 wordt deze bul door paus Clemens VI vernieuwd. (Bethune, *Cartulaire*, blz. 83, 85.) Dit stuk schijnt te bewijzen, dat de Gentsche Begijnen na de afschaffingsbul toch eenigszins hebben geleden.

[3] Straven, *Notice sur le béguinage de St-Trond*, blz. 116; *Corpus* II, blz. 95, 96, nr 60.

[4] Zie verder ons achtste Hoofdstuk.

DERDE HOOFDSTUK

DE GEHEIMZINNIGE KETTERIN BLOEMAERDINNE (ZUSTER HADEWIJCH) EN HARE SECTE DER « NUWE » TE BRUSSEL EN IN DE NEDERLANDEN [1].

Te midden van Ruusbroec's levensbeschrijving, die de merkwaardige Henricus de Pomerio (van den Bogaerde) in 't begin der 15de eeuw, omstreeks 1420, in zijn werk *De origine monasterii Viridisvallis* inlaschte, komt een hoofdstukje voor, getiteld : *Quomodo occultam haeresim et ejus fautricem, dictam vulgariter Bloemardinne, in oppido Bruxellensi famosam, confutavit* [2]. Het is het eenig geloofwaardig bericht, dat wij over die geheimzinnige Brabantsche ketterin der 14de eeuw bezitten, en het werd eenvoudig nageschreven en overgenomen in al de latere werken, die van haar gewaagden [3].

---

[1] Dit hoofdstuk werd reeds opgenomen in de *Verslagen en Mededeelingen* der Kon. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde; Amsterdam, 1895.

[2] Henricus de Pomerio, *De origine*, enz., naar Brusselsche handschriften uitgegeven in de *Analecta Bollandiana*, deel IV, blz. 286 (1885); afgedrukt in *Corpus* I, blz. 186. Over den schrijver raadplege men Acquoy, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, deel II, blz. 214—236 en 299.

[3] Mastelinus van Diest (midden der 15de eeuw); Surius (16de eeuw); J. Latomus en J. Hoybergius, *Corsendonca* (1644); A. Heylen, *Historische verhandelinge nopende de ketterye der Bloemardine* (1791); E. van Even, *Bloemardine, eene Vlaemsche hervormster uit de XIVe eeuw* (*De Katholiek*, jaargang 1854); dezelfde, *Bloemardinne, de Brusselsche ketterin* (uitgaven der Kon. Vlaamsche Academie, 1894).

Dat hoofdstukje luidt alsdus : « Ten tijde dat de dienaar Gods [Jan van Ruusbroec] nog een seculier priester was, leefde er in de stad Brussel eene vrouw, die een verdorven geloof aanhing (*perversi dogmatis*) en in de wandeling (*vulgariter*) Bloemaerdinne werd geheeten. Zij stond zoo hoog in de volksfaam aangeschreven, dat men zich inbeeldde, dat, wanneer zij naar 't aldaar trad om de heilige communie te ontvangen, zij tusschen twee serafijnen stapte. Zij schreef veel over den geest der vrijheid en over eene allerafschuwelijkste venerische liefde [1], die zij eene serafijnsche noemde; daarom werd zij door veel aanhangers als de uitvindster eener nieuwe leer vereerd. Leerarende en schrijvende zat zij in eenen zilveren zetel, die na haren dood, zegt men, uit bewondering voor hare leer aan de hertogin van Brabant werd aangeboden. Het volk geloofde, dat door aanraking van haar doode lichaam de kreupelen weder gezond konden worden. Onze Ruusbroec, een man vervuld met den geest der godvruchtigheid, gevoelde medelijden voor deze doling en weerstond dadelijk deze verderfelijke leer. En ofschoon zij veel volgelingen telde, nam hij het schild der waarheid op en ontmaskerde zeer waarachtig hare logenachtige en kettersche geschriften, die zij te elken jare (*quotannis*) als haar van God ingegeven (*tanquam divinitus inspirata*) gewoon was te vervaardigen tot ondermijning van ons geloof. Dit doende toonde Ruusbroec zich ongetwijfeld bezield met den geest van wijsheid en koenheid, niet vreezende de hinderlagen harer volgelingen, noch bedrogen door het blanketsel harer valsche leerstelsels, die den schijn der waarheid aannamen. »

« Inderdaad » — voegt er Hendrik van den Bogaerde bij — « ik kan uit eigene ondervinding getuigen, dat deze allerafschuwelijkste geschriften bij 't eerste zicht in 't kleed der waarheid schenen gehuld, zoodat niemand in staat zou zijn geweest er het zaad der ketterij in te ontdekken, tenzij door de genade en de hulp van Dengene, die leermeester is aller waarheid ». Zoo schrijft de gemoedelijke broeder van Ruusbroec's klooster te Groenendaal.

Van Bloemaerdinne weet men verder niets, tenzij dat zij waar-

---

[1] De spiritu libertatis et nefandissimo amore venereo, quem et seraphicum appellabat.

schijnlijk omstreeks 1336 te Brussel zal zijn gestorven [1], en dat een schrijver der 15[de] eeuw, de monnik Jan van Meerhout, beweert, dat er schier honderd jaar later, omstreeks 1410, nog te Brussel aanhangers harer secte door de Inquisitie moesten uitgeroeid worden : « Henricus Sellius.... constitutus est Bruxellis inquisitor haereticae pravitatis pro extirpandis reliquiis nefandae illius haeresis, quam Bruxellis tempore Joannis Ruysbrochij seminasse quandam feminam, cui nomen Blommardina, scribit noster Merhout » [2].

Intusschen bezitten wij in onze taal uit het einde der 13[de] eeuw of uit het begin der 14[de] eeuw — juist uit den tijd, toen Bloemaerdinne geleefd en gebloeid heeft — eene verzameling allervreemdste geschriften, welke mij sedert lang aan de Brusselsche ketterin deden denken [3], want zij zijn uit de pen eener vrouw gevloeid en handelen uitsluitend over de goddelijke « Minne » en den geest der vrijheid, *de spiritu libertatis et nefandissimo amore venereo*, *quem et seraphicum appellabat*, zooals Hendrik van den Bogaerde getuigt van Bloemaerdinne's geschriften; daarenboven telt men er eene reeks stukken onder, die blijkbaar zendbrieven zijn, ter gelegenheid van het nieuwjaar voor geloofsgenooten geschreven. Ook kwam natuurlijk bij mij de vraag op : Zijn dat niet die *scripta fucata et haeretica*, *quae tanquam divinitus inspirata illa* quotannis *in fidei nostrae derogationem disseruit*?

In hare werken noemt zich de schrijfster tweemaal, doch onrechtsstreeks ; zoo vernemen wij dat zij *Hadewijch* [4] heet; en de afschrijver van een der drie handschriften noemt haar eens

---

[1] Dit heeft de heer Ruelens zoo goed als bewezen in zijne onuitgegeven verhandeling, waarvan ik verder gewaag op blz. 43, noot 4.

[2] J. Latomus en J. Hoybergius, *Corsendonca*, blz. 84; *Corpus* I, blz. 266.

[3] Reeds in 1875 drukte Prof. Heremans dezelfde meening uit in eene recensie van den eersten druk van D[r] van Otterloo's bekend boek over Ruusbroec. « Wij meenen » — schreef hij in 't *Nederlandsch Museum*, Jaarg. 1875, 1[e] afl., blz. 132 — dat die vrouw, welke Bloemardine wordt geheeten, niemand anders is dan Zuster Hadewych, wier liederen over de minne vóór eenige dagen door de Vlaamsche Bibliophilen werden uitgegeven, en die mede mystiek proza heeft geschreven, dat het tweede deel harer werken uitmaken en veel licht over de geschiedenis der godsdienstige beweging van het begin (?) der dertiende eeuw zal verspreiden. »

[4] II, *Proza*, blz. 180 en 188.

Haywigis[1], een anderen keer *Haywige*[2], een derde maal *Haduw*[3]. Dit schijnt ons van Bloemaerdinne te verwijderen. Maar wijlen de heer Karel Ruelens, in leven conservator der handschriften aan de Koninklijke Bibliotheek van Brussel, heeft in het archief van de Commissie der Burgerlijke Godshuizen aldaar een aantal stukken ontdekt, waarin van 1305 tot 1335 eene *Domicella Heilwigis dicta Blommardine*, dochter van *Wilhelmus dictus Bloemaert*, in vermeld wordt, eene rijke patriciersdochter, die juist in dien tijd te Brussel leefde [4]. De naam van Bloemaerdinne, die zij *vulgariter* droeg, is aldus eenvoudig gesproten uit dien van het geslacht der Bloemaerts, zooals de naam Reinaerdinne stamt uit dien der Reinaerts, enz. Overeenkomst van tijd, van verblijfplaats en van naam [5], en, wat mij eerst trof en nog meer overtuigde, overeenkomst in den inhoud der kettersche geschriften, — zijn beide verrassende punten niet voldoende om de waarschijnlijkheid van de vernuftige gissing des heeren Ruelens te doen uitkomen ?

Of nu Bloemaerdinne en « zuster » Hadewijch — zooals hare uitgevers [6] de Brabantsche schrijfster zonder eenig bewijs noemen

---

[1] In den titel *Epistole Haywigis* (Handschrift C).

[2] In den titel *Visiones Haywige* (zelfde handschrift).

[3] II, *Proza*, blz. 34 (Handschrift C).

[4] Kort vóór zijnen dood, in 1888, stelde mij de heer Ruelens zijne onuitgegeven verhandeling ter hand, getiteld : *Jan van Ruysbroeck en Blommardinne*, waarin hij de uitkomsten zijner jarenlange opsporingen in de Brusselsche archiefstukken te boek gesteld had. Op mijn voorstel besloot de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen van Gent, dat die merkwaardige verhandeling bij de inleiding zou worden gevoegd van Zuster Hadewijch 's *Proza*, waarvan de uitgave aan mijnen ambtgenoot, Prof. J. Vercoullie, werd opgedragen. Nu dat dit *Proza* is verschenen, kan men ook op een spoedig afdrukken van Ruelens' studie rekenen.

[5] De eenige moeilijkheid, wat den naam betreft, is, dat de Bloemaerdinne der Brusselsche archiefstukken *Heilwigis* als voornaam draagt, terwijl de schrijfster *Hadewijch* of *Haywigis* heet. Is de verwarring tusschen die beide schier gelijkluidende voornamen gansch onmogelijk?

[6] Wijlen Professor J. F. J. Heremans en zijn neef wijlen Dr. C. J. K. Ledeganck gaven in 1875, voor de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen van Gent, het eerste deel (*Gedichten*) der *Werken van Zuster Hadewijch* uit. Professor Vercoullie heeft in 1895 ook haar *Proza* in dezelfde reeks uitgegeven. Met de meeste bereidwilligheid stelde hij de afgedrukte vellen te mijner beschikking, waarvoor ik hem hier mijnen besten dank betuig. — De uitgave

— ja dan neen ééne en dezelfde ketterin zijn geweest, zooveel is zeker, dat de bedoelde geschriften kettersch zijn en ons allerlei kostelijke bijzonderheden aanbieden over eene geheimzinnige secte, die tijdens de 14de eeuw in de Nederlanden heeft gebloeid.

Hadewijch schreef in verzen en in proza. Als lyrische dichteres heeft ze Jonckbloet waardig geoordeeld van eene niet onaanzienlijke plaats in de laatste uitgave, die hij van zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* [1] zelf bewerken mocht. Hare verzen bestaan uit liederen, waaronder zeer frische en roerende, en uit mengeldichten; haar proza, uit brieven en uit visioenen mitsgaders uit eene kleine onbeduidende verhandeling [2]. Alles wat zij schreef,

---

van die zoo belangrijke dicht- en prozawerken van Hadewijch is eene echte lijdensgeschiedenis. Jan Frans Willems en Mone dachten er reeds aan, die geschriften uit te geven. In Oogstmaand 1852 zonden de heeren A. Angillis, alsdan student te Leuven, en Edw. van Even, alsdan tweede bibliothecaris der Hoogeschool aldaar, een prospectus in 't licht, waarin zij eene verzameling aankondigden, die « de werken onzer Vlaemsche dichteressen » zou bevatten, van de 13de eeuw af tot op onzen tijd. Onder den titel van *Werken der Vlaemsche dichteressen uit den voortijd* kwam dàn ook in 1853 eene eerste aflevering uit, met den ondertitel : *Liederen eener onbekende kloosterlinge uit de XIIIde* (sic) *eeuw, voor de eerste mael uitgegeven naer een handschrift der Burgondische Bibliotheek* (met klein fac-simile, XI—20 blz.; Thielt, drukkery van Horta-De Laere, Yperstraet 12). Door gebrek aan inschrijvers ging de uitgave nooit verder. Zij bevatte slechts de zes eerste liederen en twee strofen van het zevende lied van Hadewijch. Prof. C. P. Serrure, Jhr. Ph. Blommaert en Dr. F. A. Snellaert koesterden op hunne beurt het plan om Hadewijch's geschriften uit te geven; maar zij stierven, voordat zij hun voornemen ten uitvoer gebracht hadden. Weer later ondernamen Prof. Heremans en zijn neef Dr. Ledeganck de uitgave, maar beide zijn overleden, zonder die verder dan de *Gedichten* te hebben gebracht. Eindelijk heeft Prof. J. Vercouillie ook het *Proza* zorgvuldig laten afdrukken. Nu staat, na meer dan 40 jaren, de uitgave van Hadewijch's volledige geschriften onder ieder's bereik. Beter laat dan nooit.

1 Derde uitgave, deel II, blz. 273 - 286 (1885). — In hare gedichten openbaart Hadewijch eene bewonderenswaardige meesterschap over techniek, strofenbouw, versmaat en rijm. Bij geen enkelen onzer middeleeuwsche lyrische dichters is die gave in zoo hooge mate aanwezig. Zie daarover Dr Martin Jóris, *Untersuchungen über die Werken van Zuster Hadewijch, I. Gedichten* (Straatsburg 1894).

2 De liederen zijn ten getale van 45; de mengeldichten, van 32. De prozawerken bevatten, volgens de opschriften van Hs. C, *Epistole Haywigis*, verdeeld in 31 hoofdstukken; *Visiones Haywige*, verdeeld in 14 hoofdstukken; en het kort *Twee-vormich Tractaethen*.

verzen zoowel als proza, onderscheidt zich door duisterheid en tevens door hartstochtelijkheid, die beide hier en daar aan onsamenhangenden onzin grenzen, zooals het overigens bij de meeste mystieken, zelfs bij onzen grooten Ruusbroec, soms het geval is.

Het hoofdthema van al Hadewijch's geschriften is de lof en de ontleding der mystieke liefde tot God, die zij *Minne* noemt. Hare leus schijnt te zijn wat zij bij den aanvang van haar achtste lied verkondigt:

> Altoes machmen van Minnen singhen,
> eest herfst, eest winter, eest lenten, eest somer! [1]

Duizenderlei zijn hare variaties op dat hoofdthema, dat zij in gloeiende lierzangen, in soms roerende brieven, in nevelachtige en toch zeer aanschouwelijke visioenen, met eene medeslepende virtuositeit, en ook tot vervelens toe, behandelt. Meer bepaald in hare liederen meen ik de stukken te erkennen, die zij te elken jare (*quotannis*) voor hare geloofsgenooten schreef, daar die lyrische zangen meerendeels aanvangen met eene zinspeling op het aanstaande nieuwe jaar, dat alsdan in Brabant met Paschen begon, en op de ontwakende lente, die met den terugkeer van het Paaschfeest samenviel; als bijvoorbeeld in de eerste stroof van haar eerste lied:

> Ay, al es nu die winter cout,
> cort die daghe ende die nacht langhe,
> ons naket saen een somer stout,
> die ons ute dien bedwanghe
> saen sal brenghen, dat es in scine,
> *bi desen nuwen iare.*
> Die hasel brenghet ons bloemen fine·
> dat es een teeken openbare.
> Ay, *vale, vale millies,*
> ghi alle, die in nuwen tide,
> *si dixero, non satis est,*
> omme Minne wilt wesen blide! [2]

In deze lierzangen, evenals in hare brieven in verzen en in proza, richt zij zich tot geloofsgenooten om hen aan te wakkeren

[1] I, *Gedichten*, blz. 31.
[2] I, *Gedichten*, blz. 3.

tot beoefening der Minne, te loven over hunne vurigheid of te berispen over hunne lauwheid; doch in hoofdzaak bespreekt zij te dier gelegenheid telkens het wezen en de werking der Minne met hare onbeschrijvelijke genuchten en bovenmenschelijke ekstatische verrukkingen, voorafgegaan en gevolgd door grondelooze wanhoop en allersmartelijkste prostratie.

In hare gedichten en in hare visioenen in proza [1] geeft Hadewijch ons herhaaldelijk omstandige verslagen over hare gewaarwordingen tijdens hare ekstazen, meermaals met opgave van tijd

---

1 Ziehier den korten inhoud van de 14 *Visiones Haywige* : 1. Een plein met wonderlijke boomen en bloemen wordt haar getoond en uitgelegd door eenen engel; een boom staat met zijne wortels in de lucht en zijne kruin in den grond. God vertoont zich aan haar als een doorschijnend kristallen kruis met eenen troon, eene schijf, zon, kolommen, vuur, edelsteenen, draaiend wiel, enz. — 2. Aanspraak van God tot haar. (Geene beschrijving van het vertoonde). — 3. Zij aanschouwt den H. Geest, die eene stem laat hooren. — 4. Twee allegorische koninkrijken. Een engel geeft zeven vleugelslagen, waarbij zon, maan, starren, enz., stilstaan. De hemel gaat open. Stem als donder en bazuin. Aanspraak van God tot haar. — 5. De drie « overste » hemelen worden haar vertoond met de tronen, cherubijnen en serafijnen, ook de dieren der *Openbaring* van St-Jan, die tot haar spreekt en zij tot God, die op zijnen troon zit. — 6. Een engel met wierookvat stelt haar aan God voor als eene vrouw van 19 jaar, vol vurig verlangen. Van op zijnen troon laat God eene vreeselijke stem hooren. — 7. In de kerk komt een arend van 't altaar naar haar gevlogen en weldra volgt Jezus om haar de communie uit te reiken en te omhelzen. — 8. Hooge berg met vijf symbolische wegen. Gesprek van Hadewijch met God. — 9. Eene prachtige Koningin met drie jonkvrouwen komt tot haar en treedt met haar in gesprek. — 10. De stad Jerusalem met al de volmaakten. Arend en Evangelist spreken tot haar. — 11. Verward visioen: wiel, lam, feest, David met zijne harp, geboorte van een kind, geesten, vogel fenix, die twee arenden verslindt (St. Augustinus en zijzelve), de werken der Minne, enz. — 12. Heerlijke stad met God gezeten op eene draaiende schijf. Twee arenden. Optocht van volmaakten, die de bruid met de 12 deugden opleiden. Rede van eenen arend. — 13. Zang der serafijnen. God's aanschijn met zes vleugels. Nieuwe optocht der reinen en der serafijnen. Zij wordt op God's troon gezet en spreekt met de engelen en met Maria. Getal der volmaakten. — 14. God op zijnen troon. Opsomming der volmaakten in hemel en op aarde met allerlei namen, getallen en verblijfplaatsen.

In Hadewijch's gedichten komen ook zeer vreemde dingen voor: bij voorbeeld, dat de Minne als een kind slechts na negen maanden voldragen is, met de omstandige beschrijving der negen maanden er bij (I, *Gedichten*, blz 233—238); dat de Minne eene « taverne » houdt, waar de gasten « comen gherne » (aldaar, blz. 290); enz.

en plaats. « Het was in enen sondage ter octaven van Pentecosten... Het was op enen Cinxendach [1] ... Een Paesdaghes... Ic sat op enen Meidach ende soude messe horen van Sinte Jacoppe, alst recht was; want het doe sijn dach was [2] ... Ic was in Assumptiedaghe [3] te mettenen... Het was in enen dertiendaghe [4] ... Te enen Cinxendaghe... in de dagheraet; ende men sanc mettenen in de kerke, ende ic was daer... Ic was in *Nativitate beate Marie* [5] te mettenen, ende na die iij lessene... Cortelike daerna in dandere nocturne... In sente Jans daghe Evangeliste inde Kerstdaghen [6]... In enen dertiendaghe was ic binnen der messen .. Ic lach op enen Kerstnacht... Ic was tsondaechs vore Sinxenen, vore die dagheraet, inden geeste opghenomen [7]. » Soms geeft zij ook den duur harer ekstazen op : eene, die « te mettenen » was begonnen, bleef duren « tote hoghe opten dach » [8]; eene andere, slechts « ene halve ure » [9]; eene derde, iets minder [10].

Het begin harer visioenen gaat bij wijlen gepaard met een hevig lichaamslijden : « Te enen Cinxendaghe waert mi vertoent inde dagheraet; ende men sanc mettenen in de kerke, ende ic was daer. Ende mijn herte ende mine aderen ende alle mine leden scudden ende beveden van begherten; ende mi wast (alst dicke heeft geweest) soe verwoedeleke ende soe vreseleke te moede, dat mi dochte, icne ware minen lief niet ghenoech ende mijn lief en vervulde minen niet, dat ic stervende soude verwoeden ende al verwoedende sterven. Doe was mi van begheerleker Minnen soe vreeseleke te moede ende soe wee, dat mi al die lede, die ic hadde, sonderlinghe waenden breken, ende alle minen aderen waren sonderlinghe in arbeite. Die begerte, daer ic doe in was, die es onseggheleke enegher redenen ochte iemens, die ic kinne; ende dat

---

[1] Pinksteren.
[2] De eerste dag der Meimaand.
[3] *Assomption de la Vierge* of O. L. Vrouwehemelvaart (15 Augustus).
[4] Dertiendag is zooveel als Drie-Koningendag (6 Januari).
[5] 8 September.
[6] 27 December.
[7] II, *Proza*, blz. 119, 133, 134, 135, 139, 141, 144, 151, 153, 156, 162, 167.
[8] II, *Proza*, blz. 153.
[9] II, *Proza*, blz. 155.
[10] II, *Proza*, blz. 144.

selve, dat icker af segghen mochte, ware ongehoert vore al die, die de Minne niene bekinden... Doe mi aldus vreseleke te moede was, doe versagic vanden outare comen ghevlogen te mi enen aren (*arend*), die groet was, ende hi seide te mi : « Wiltu .i. werden, soe ghereide di [1] ». Ende ic waert op mine knien »,.... enz. [2]

Na de ekstaze volgt dan ook soms eene verschrikkelijke neerslachtigheid. In het zesde visioen zegt haar de Minne tot afscheid : « Ic gheleide di God ende mensche weder in die wrede werelt, daer du salt ghesmaken alre doede »... Ende ic wert met dien weder bracht iammerleke in mi selven [3]. » Of nog : « Ende ic quam weder in mijn leet met meneghen groeten wee » [4].

Tijdens hare ekstazen verliest zij het bewustzijn : « Doe wonderde mi van al dier rijcheit, die ic ghesien hadde in heme (God); ende bi dien wondere quamic buten den geeste, daer ic in hadde ghesien al dat ic sochte ; ende alse ic alsoe ghedaen in al dier rike verweentheit kinde mijn anxteleke lief ende mijn onseggheleke soete, doe vielic buten den geeste van mi ende van al dien, dat ic in hem ghesien hadde, ende viel al verloren in die ghebrukeleke borst siere naturen der Minnen. Daer in blevic verswolgenleke verloren buten allen verstannesse van el iet te wetene noch te siene noch te verstane dan ien te wesene met hem ende dies te ghebrukene. Daer in blevic min dan i. halve ure. Doe werdic weder ghewect in enen geeste ende ik bekinde weder alse te voren ende verstont alle redene» [5]. In een ander visioen, dat ook in de kerk geschiedt, daalt Christus van het altaar of, komt tot haar, geeft haar eigenhandig de heilige communie en omstrengelt haar : « Daer na quam hi selve te mi ende nam mi altemale in sine arme ende dwanc mi ane heme. Ende al die leden, die ic hadde, ghevoelden der siere in al hare ghenoeghen na miere herten begherte na miere menscheit. Doe werdic ghenoeghet van buten in allen vollen sade » [6].

Veeltijds komen die ekstazen haar op bij 't ontvangen der com-

---

[1] Wilt gij u met God (de Minne) vereenigen, zoo bereid u.
[2] II, *Proza*, blz. 144, 145.
[3] II, *Proza*, blz. 144.
[4] II, *Proza*, blz. 141.
[5] II, *Proza*, blz. 143, 144.
[6] II, *Proza*, blz. 146.

munie in de kerk, of zelfs eens in haar bed : « Het was in enen sondaghe ter octaven van Pentecosten, dat men mi Onsen Here heimelike te minen bedde brachte, omdat ic ghevoelde soe grote treckinghe van binnen van minen gheeste, dat ic mi van buten onder de menschen soe vele niet gehebben en conste, dat ick er (*ter kerke*) ghegaen ware » [1]. Toen Jesus haar eigenhandig de H. Hostie komt uitreiken, doet zij er het volgende verhaal van: « Doe quam hi van den outare, hem selven tonende alse een kint; ende dat kint was vander selver ghedane, dat hi was in sinen eersten iij jaren. Ende hi keerde hem te mi waert ende nam uter ciborien sinen lichame in sine rechte hant; ende in sinen slinke hant nam hi enen kelc, die sceen vanden outare comende, mer ic en weet wanen hi quam. Daer mede quam hi in die ghedane des cleeds ende des mans, dat hi was op dien dach, doe hi ons sinen lichame eerst gaf, alsoe onderdanechlec te mi comende als i., die eens anders al es; doe gaf hi mi hemselven in specien des Sacraments in figuren, alsoe mens pleecht, ende daer na gaf hi mi drinken uten kelke, ghedane ende smake alsoe mens pleghet » [2].

In die visioenen, met het ontvangen der communie gepaard, ziet zij ook serafijnen. In het 13de cap. heeft zij in den hemel eenen serafijn tot geleider, die haar op den zetel van God's Minne doet plaats nemen : « Ende die seraphin, die mine es ende die mi daer brachte, hi hief mi op... Ende daer vore hadse (*de Minne*) enen zetel staende ; ende die seraphine, die mi ophief, sette mi daer op ende seide te mi : « Sich (*zie*) hier, dits de Minne, die du sies in midden der aenscine der naturen Gods » [3]. In een harer liederen roept ze triomfantelijk uit :

Minne bedect
die si berect,
als die vlogen der seraphinnen ! [4]

Herinnert dit alles niet sprekend aan hetgeen Hendrik van den Bogaerde van Bloemaerdinne heeft geboekt : *Ut etiam tempore*

---

[1] II, *Proza*, blz. 119.
[2] II, *Proza*, blz. 146.
[3] II, *Proza*, blz. 169, 170.
[4] I, *Gedichten*, blz. 272.

sacrae communionis, quando videlicet ad aram accederet, inter duos gradi seraphim crederetur? Hoe meer men over Hadewijch's geschriften nadenkt, hoe meer men in haar de Bloemaerdinne van Ruusbroec's levensbeschrijver zal meenen te mogen herkennen.

De volgelingen harer secte noemt Hadewijch hare « vriende » of ook « die nuwe », in tegenstelling met de « oude » of « vremde »[1]. Voor de eenen heeft zij bewondering, voor de anderen slechts verachting over :

Die dus verwinnen
in storme van Minnen,
dat sijn gherechte helden;
ende die iet geroen,
ende niet voldoen,
hets recht, dat mense scelde[2].

Zorgvuldig moet men de laatsten vermijden :

Hem selen de nuwe mestruwen
ende met allen nuwen scuwen[3].

Onder hare geloofsgenooten vermeldt Hadewijch in haren 25^en^ prozabrief eene Sara[4], eene Emme en eene Mergriete[5]. Zij beklaagt er zich bitter over, dat Sara haar schijnt te vergeten, en schrijft over Mergriete, dat zij zich wel wachten moet voor de vijanden harer secte : « Ende datse metten *vremden* niet en wone noch en blive. Dat ware grote ontrouwe, ontbleve si ons, soe gherne si ons lieve dade ende nu met ons is, ende soe sere soe wise met ons begheren. »

Over haar zelve getuigt Hadewijch, dat ze heel vroeg door de Minne werd bestormd : « Side dat ic x. jaer out was, soe hebbic alsoe na van herteliker Minnen bedwonghen gheweest, dat ic

---

[1] Tijdens de 14de eeuw, alzoo in den tijd van Bloemaerdinne, gaven ook de Waldenzen van Duitschland en Oostenrijk den naam van *die Fremde* aan degenen, die buiten hunne secte leefden. Zie H. Haupt, *Die religiösen Sekten in Franken vor der Reformation*, blz. 24. (Würzburg, 1882.)

[2] I, *Gedichten*, blz. 101. Zie ook aldaar, blz. 32 : Nu es menich dorpre soe trawant! enz.

[3] I, *Gedichten*, blz. 30.

[4] II, *Proza*, blz. 93.

[5] II, *Proza*, blz. 94.

binnen den eersten twee jaren, dat ics begaen, hadde doet gheweset, en hadde mi God niet sonderlinger cracht ghegheven dan den ghemeinen liede » [1]. Wanneer haar de Minne eindelijk wordt geopenbaard, zegt zij : « Te voren vore dien tijd woudic altoes weten, in al minen doene peinsdic ende seidic immer : Wat es Minne ende die es Minne ? In dit te pleghen haddic ij. jaer gheweest [2]. » In een ander visioen stelt haar een engel aan God voor als eene vurige maagd van 19 jaar : « Het was in enen dertiendaghe ; doe was ic xix jaer out... Ende i. inghel quam met enen gloeyende wieroecvate ende gloyende van viereghen roke, en hi knielde vore die hoechste stat der zetele, daer die crone boven hielt, ende hi deder hem ere mede ende seide : « O ombekinde mogentheit ende al vermoghende groote Here, hiermede sidi ere ende werdicheit van derre vrouwen, die di besoect in dine verhoelne stat,... alse si di sent [offerande] met nuwen berrender ioghet, die onder dat volc hare xix jaer heet hebbende » [3]. Elders spreekt zij als eene oude vrouw :

Woude mi Minne nuwe daghe
gheven, die mi sijn soe out,
soe soudic swighen miere clagen [4].

En op eene andere plaats roept zij uit :

In minen ionghen daghen,
doe mi de Minne eerst ieghen vacht,
tone se mi grote gelaghen...
Nu scijnt de storm wel sere gesacht [5].

In haar 13de visioen, waarin zij God's aanschijn zegt te zien, bedekt met zes vleugels en omringd met eenen optocht van zingende serafijnen, die de reine minnende zielen ten hemel begeleiden, geeft zij het getal op van de uitverkorenen of volmaakten der Minne : » Dat ghetal van desen kinnic, ende dat es herde cleine, ende alle kinnicse, dijt sijn in hemel ende in erde. Diere en

---

[1] II, *Proza*, blz. 34, cap. XI. Op den rand van het HS. leest men de Latijnsche glose : *Haduw incepit*.
[2] II, *Proza*, blz. 133.
[3] II, *Proza*, blz. 141, 142.
[4] I, *Gedichten*, blz. 11.
[5] I, *Gedichten*, blz. 57.

sijn nu in den hemel maer xxix., ende hier en leeftere mer .lvj., ende dire es nu gheboren inde wieghe .xi., ende .vj. loepter achter straten spelen, ende .v. salre noch geboren werden; ende nemmer en saller in allen volwassen zijn. Die somme es hondert ende vij" [1]. »

In haar 14de en laatste visioen [2] komt eene andere berekening voor, ingeleid door het rijmpje : « Dit sijn die volmaecte, ghecleedt ghelijc Minnen, die Hadewich sach, elc met sinen seraphinnen." [3].

Wij weten reeds, dat er in den hemel slechts 29 zijn. Hadewijch somt deze hemelbewoners aldus op met hunne namen: Maria, Johannes Babtiste, Jan Ewangeliste, Maria Magdalena, Sente Peter, Sente Jacob, Sente Gregorius, Sente Ylarius, Sente Ysidorus, Sente Augustinus, « ene joncvrouwe ende heet Jerenina" [4], Sente Merten, Constans [5], Sente Paulus, « ene joncfrouwe ende hiet Zara" [6], Sente Brigida, Sente Amelberch, Sente Bernaert [7], een broeder der orde van dezen laatste met name Heynrec, « een graeu monec ende hiet Diederic", « een Eligius ende lach opten muer te Iherusalem", « een clusenerse ende heet Maria", « mine clusenerse, (die varre dore Sassen lach, daer ic heren

---

[1] II, *Proza*, blz. 173. — Veel andere minder volmaakte beoefenaars der Minne ontmoet ze te gelijk in den hemel en verdeelt hen in drie groepen van 3008, 4083 en 6284 « hemelse wesenen ».

[2] II, *Proza*, blz. 180-188.

[3] II, *Proza*, blz. 180. Deze regels staan alleen in Hs. C en zijn met roode letters geschreven als een titel.

[4] Deze was gedurende negen jaren « in soe groter persen van Minnen, datse in gheenre uren rusten en mochte noch der Minnen vergheten; si dede hare dicke alsoe wee, ochte si in arbeite van kinde ghinge, ende dat hare alle leden wanen spliten ».

[5] « Hi croep lx. iaer over hande ende voete als ene beeste ».

[6] « Si hadde xvj. iaer jodinne gheweest ». Zij verliet hare ouders « ende quam in ene stat boven Coelne, daer kerstenen woenden ». Zij had « lxxiiij. scoene revelatien ende oec den geeste van prophecien, ende oec, dat boven al geet, gherechte minnewercke van Minnen; si verstant alle redene ende alle scientie, ende si hadde den Heilighen Geest in hare ziele ende in haren lichame; ende si was met alre volcomene oefeninghen *moeder Gods.* » Dit laatste getuigt Hadewijch meer dan eens van de uitverkorenen.

[7] Met deze drie laatste heiligen schijnt zij weinig ingenomen te zijn; beurtelings voegt zij bij hunnen naam : « Van hare weetic, al eest luttel... Daer en wetic oec niet vele af... Daer af wetic oec i. luttel. »

Heynrecke van Breda toe seinde)", « Honorius, (die in de ze op de steenrotse lach, daer ic eenen monec toe seinde, die dicke te mi te comene plach)", « ene joncfrouwe van Coelne ende heet Lane (si plach oec dicke te mi te comene met geesten ende oec te sendene geeste ende inghele ende seraphinne ende heilighen ende menschen)", « ene vrouwe van Coelne waert ende hiet Oede (si plach oec te mi te comene)", « ene beghine ende hiet Helsewent ende woende te Vilvoerden (si versciedt [1] al singhende)", « Heldegaert (die al de visione sach)", en « ene beghine (die meester Robbeert doedde om hare gherechte Minne)" [2].

Daarna gaat Hadewijch over tot de alsdan nog levenden en geeft alweer hunne getallen op, maar zonder hunne namen. Zeven wonen « opten muer te Iherusalem alse heremite » en drie « woentere in die stat ». Vijf vindt men er in Thuringen (« int lant van Doringhen »), waaronder drie vrouwen en twee mannen. « Op ghenen Rijn » wonen twee reine jonkvrouwen. In Engeland zijn er negen : « v. heremiten, ij. clusenersen, ij. joncfrouwen ». « Te Parijs woent een vergheten meesterken allene in een celleken. Hi weet meer van mi dan ic goets van mi selven weet. Daer bi woent oec .i. soe volcomen wijf in ene cluse ende heet Gerenina, dat ic nu ghene betere en weet ». « Een predekere van Zelant woent in Denemaerken ». « Noch hebic ene vriendinne int lant van Bihem » (Bohemen).

Maar vooral in de Dietschsprekende Nederlanden vindt men de meeste levende volmaakten der Minne : « In Brabant, xliij. man, vj. maghede, ij. wedewen.... In Vlaenderen, v. : iij beghinen, ij. nonnen. In Zelant, vj. : i. priester, ij. beghinen, i. clusenere in Middelborch ende ene wedue van groter macht; die seste is .i. verborghen manneken. In Hollant, i., dats i. verstoten priestere ende over verlicht. In Vrieslant, oec i. priestere..... Int lant van Loen [3] woenter iij., die sijn nonnen. » Dus, te

---

[1] Zij stierf al zingende.

[2] Zou die overleden begijn, die reeds in den hemel was, wellicht een der talrijke slachtoffers zijn geweest van broeder Robert, den pauselijken inquisiteur der 13de eeuw? (Zie mijne *Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden*, deel I, 4de hoofdstuk).

[3] Het graafschap Loon of Borchloon maakte deel uit van het bisschoppelijk prinsdom Luik.

zamen, 97 levende uitverkoren der Minne, waaronder 29 voor het buitenland(11 vrouwen en 18 mannen), en 68 voor de Nederlandsche gewesten (de Zeeuwsche monnik, in Denemarken verblijvende medegerekend), waaronder 19 vrouwen en 49 mannen. Het groot overwicht ten voordeele der sterke kunne in onze gewesten wordt geleverd door Brabant met het verbazend getal van 43 mannen tegen slechts 9 vrouwen. In dat gewest, waar Hadewijch in leeraarde, zouden overigens de levende volmaakten der Minne buitengewoon talrijk zijn geweest in verhouding tot het buitenland en tot de andere Nederlandsche gewesten, hetgeen niets dan natuurlijk is, daar Brussel het brandpunt der secte was. Noch de Waalsche landen, noch de Utrechtsche en Geldersche streken schijnen integendeel een vruchtbaren grond voor de Minne te hebben aangeboden. Waarschijnlijk is het, ten einde die levende uitverkorenen aan geene vervolgingen bloot te stellen, dat Hadewijch hunne namen bij die getallen verzwijgt; maar toch duidt zij op onrechtstreeksche wijze de namen van 41 onder de 68 Nederlandsche aan, door ze in globo op te geven met de volgende geheimzinnige opsomming: « In dese lxxvj. namen sijn vij. Janne, ij. Diederecke, iij. Clause. i. Gielijs, i. Bonefaes, i. Godevaert, iij. Heinrecke, iij. Wouteren, i. Robbert, i. Godescalc, ij. Saren [1], *éne Hadewijch*, éne Alijt, iij. Emmen, v. Margrieten, ij. Agneten, i. Aghate, i. Beatrijs, ii. Oeden ». En zij voegt er tamelijk duister bij: « Ic en hadde u ghene stade te segghene van alle derre liede levene. Daer omme en wetic wat dat u bescietet, ghi en wist haren leven ende met hoe wonderleken wondere, datse te deser volcomenheit comen sijn ende selen comen » [2],

Dat zij zelve en hare geloofsgenooten werden veracht en vervolgd, getuigt Hadewijch herhaaldelijk. Van de minnenden zegt zij, dat « *de vreemde* (ze) gherne letten ende quetsen, daer sie moghen » [3]. Elders klaagt zij:

---

[1] Beide niet te verwarren met de Keulsche jodin Sara, die in den hemel en dienvolgens reeds overleden is.

[2] Met deze regels sluit zij de 14de (laatste) der *Visiones*.

[3] II, *Proza*, blz. 45.

Men sal met vremden oghen
hem toenen vremt ghelaet. [1]
Nu syn si in swaren banden
ende vremde in haers selfs lande;
daer dolen si in de hande
der vreemder avonturen [2].

« Die lieden maken menegherande raed bi hem selven, daer si der Minnen werke bi versmaden in ghelikenessen van groter vriheit, ende dat doen se oec om grote vroetheit, ende selke ghebieden ghebode daer ieghen om der Minne ghebode te latene. Mer die edele, die sine reghele houden wilt, na dat hem verlichte redene leert, hine ontsiet der vremder bode niet noch haren rade, wat tormente soere hem of quame van niemaren, van scanden, van claghen, van worden, van beghevenheiden, van gheselscappe, van herbergheloesheiden, van naectheiden... » [3]. Zelfs onder de geloofsgenooten heeft men verraders, die meedoen in de vervolgingen; daarin ook moet men geduldig berusten : « Maer, wet God, alre meeste volmaectheit eest, te verdraghene van den valschen broederen, die schinen huusghenoete des gheloofs. Ay, dat en si u gheen wonder, al eest mi wee, dat die ghene, die wi vercoren hebben met ons in iubileerne in onse lief, dat si ons hier beghinnen te stoerne, ende te brekene onse gheselscap omme ghescheden te sine, ende namelec mi, diese met niemene en willen laten [4]. »

Dit schijnt eene zinspeling te zijn op pogingen door de Kerk aangewend tot uiteendrijving van Hadewijch's « gheselscap ». Op haar vooral, als hoofd der secte, had men het natuurlijk gemunt. In hare liederen stort zij er herhaaldelijk klachten over uit :

Mine noet es groet ende onbekint den lieden;
si sijn mi wreet, want si mi gherne scieden [5].
Ic duchte der ontrouwen wreede valsche laghen [6].

---

[1] I, *Gedichten*, blz. 107.
[2] I, *Gedichten*, blz. 26. Zie ook aldaar, blz. 45 en 122.
[3] II, *Proza*, blz. 65.
[4] II, *Proza*, blz. 14.
[5] I, *Gedichten*, blz. 81.
[6] I, *Gedichten*, blz. 83.

Mi doen de vremde wrede
soe ongemate lede
in dit ellende swaer
met haren valschen rade;
sine hebben mijns ghene ghenade;
si doen mi menighen vaer,
want si mi met haerre blentheit doemen.
Sine connen daertoe niet comen,
datsi de Minne verstaen,
die mijn herte met luste hevet ghevaen [1].

In eenen roerenden brief, gericht tot eene zielsvriendin, over de gevaren, die haarzelve bedreigen, schrijft zij :

« Ay, soete kint, uwe bedroeven es mi leet ende uwe swaerheit ende uwe rouwe. Ende dies biddic u oversere ende mane ende rade ende ghebiede (alsoe moeder haren lieven kinde, dat si mint ter hoechster eren ende ter soetster werdicheit der Minnen), dat ghi alle vreemde rouwen van u doet, ende dat ghi u om mi bedroevet, soe ghi minst moghet. Hoe soe het mi gaet, eest in doelne achter lande, eest in ghevancnesse, hoet sijn sal, het es der Minnen werc » [2]. Dat zij hare vervolgers meer dan eens als « die wrede vreemde » schandvlekt [3], toont genoegzaam aan, welke verbittering er moest bestaan tusschen de ingewijden en de oningewijden der Minne.

Uit Hendrik van den Bogaerde's aanteekeningen blijkt intusschen geenszins, dat Hadewijch ooit vervolgingen heeft moeten verduren ; integendeel, zooals men zich herinneren zal, zou zij alom geëerd zijn geweest door het volk en zou, na haren dood, haar lichaam mirakels hebben gedaan, en haar zilveren zetel zou als een voorwerp van hooge vereering aan de hertogin van Brabant zijn geschonken geworden. Ruusbroec's krachtig optreden tegen haar zou aldus niets gehad hebben van het forsch ingrijpen van eenen inquisiteur : « Huic igitur errori compatiens », zegt Hendrik van den Bogaerde, « vir plenus spiritus pietatis illico perversae se doctrinae opposuit ; et, quamvis multos haberet aemulos, scuto circumdatus veritatis, scripta fucata et haeretica.... ipse veraciter

---

[1] I, *Gedichten*, blz. 913. Zie ook aldaar, blz. 122.
[2] II, *Proza*, blz. 106.
[3] I, *Gedichten*, blz. 45, 65, 93, 122.

denudavit » [1]. En Mastelinus licht het aldus toe : « Impias et portentosas opiniones tum voce tum scriptis confutavit » [2]. Heeft de Kerk Hadewijch en hare secte der « Nuwe » nog op andere wijze weerstreefd dan door het woord en de pen van Ruusbroec ? De roerende klachten van de hoogepriesteres der Minne laten het ongetwijfeld vermoeden; maar meer kunnen wij er niet van zeggen, daar geen enkel tijdgenoot of later schrijver er over gewaagt.

Wat er ook van zij, in hare geschriften kan men zonder veel moeite echte ketterijen aantreffen. Daargelaten hare opvatting der goddelijke Minne, die zeker niet zoo rechtgeloovig is als die van Ruusbroec en de andere orthodoxe mystieken in de Nederlanden, verkondigt Hadewijch, dat het overbodig is aan God de bekeering der zondaren af te smeeken : « Ende ten sondaren hebt ontfaermen met groeter beden te Gode; maer daer voeren te lesene ochte ernsteleke van Gode te wilne, dat hise daer ute doe, dies en onderwent u niet; want ghi mochter uwen tijt met questen, ende anders en vorderet niet vele » [3]. Eene tweede harer stellingen riekt evenzeer naar den mutsaard : « Dies en seldi niet twivelen noch oec gheloeven noch menschen noch heilighen noch inghelen. » [4]). Nochtans schrijft zij niet rechtstreeks tegen de Kerk, wel integendeel; in een harer rijmbrieven groet zij hare geloofsgenooten in God als degenen, die de Minne dienen

met worden, met werken
ende metter wet der Heileger Kerke [5].

Elders stelt zij hare opvatting der Minne onder de bescherming der Kerk :

Want ons orcondet de Heileghe Kerke,
hare meerre, haren minderen, hare papen, hare klerke,
dat Minne es van den hoochste werken
ende edelst bi naturen [6].

---

[1] *Corpus* I, blz. 186.
[2] *Corpus* I, blz. 187. Mastelinus was een kanunnik der 17de eeuw, die naar oude kloosterhandschriften schreef.
[3] II, *Proza*, blz. 17.
[4] II, *Proza*, blz. 6.
[5] I, *Gedichten*, blz. 190.
[6] I, *Gedichten*, blz. 72.

Maar zij aarzelt niet te verklaren, dat de beoefening der Minne geheel het geloof uitmaakt :

> Ende die dit bekinnen, si verstaen
> ghenoech van haren *Crede*[1].

Ja, de Minne vervangt al de goddelijke diensten der Kerk door iets hoogers :

> Men moet al Minnen met Minne bestaen,
> salder Minnen genoech werden gedaen;
> maer dat en mach men niet werken
> met al den dienste der Heileger Kerken[2].

Ook moest Hadewijch in de oogen der geestelijkheid verdacht schijnen, waar zij verkondigt dat zij mirakels doet door God's toelating en van Hem de gave der profetie[3] heeft gekregen. Hare « alrehande mogende miraculen ende werken » licht zij zelve aldus toe: « Ende wien soe ic uten sonden verledechde, ochte wien ic ute desperacien verledechde, ochte van doeden die opstannesse dade bi dier cracht, die God in mi woude: dits gheschiet van hem vieren. » En de Latijnsche glossator schrijft op den rand van 't perkament : « *Videtur iiij resuscitare* »[4]. Dat opwekken van vier dooden tot het leven is zeker nog sterker dan hetgeen Hendrik van den Bogaerde te boek stelde : « Cujus etiam defuncti corporis attactu claudi se putabant consequi sanitatem »[5].

Eindelijk, haar naïef, doch ongehoord gebrek aan ootmoed, kwalijk verborgen onder allerlei vormen van nederigheid, moest ook voor de ergdunkende geestelijkheid het kenmerk zijn van de *superbia*, die, volgens de middeleeuwsche godgeleerden, aan alle ketters eigen is. Alzoo verklaart zij in hare visioenen God's aanschijn te hebben aanschouwd « in die selve transfiguratie, daert sente Peter in sach, ende die met hem waren op Thabor »[6]. Over

---

1 I, *Gedichten*, blz. 97.
2 I, *Gedichten*, blz. 209.
3 « Van revelatien menechfout ende van geeste der prophecien. » (II, *Proza*, blz. 179).
4 II, *Proza*, blz. 178. Zie ook aldaar, blz. 195.
5 *Corpus* I, blz. 186.
6 II, *Proza*, blz. 178.

hare mirakels verhoovaardigt zij zich niet, zegt ze, en vergelijkt zich te dier gelegenheid met Jesus : « Ende ic plach alse Gode dede, die al sine werke sinen Vader opgaf » [1]. Elders vertelt zij hoe Christus van het altaar tot haar kwam « alsoe onderdanechlec » [2] om haar de communie eigenhandig uit te reiken. In haar *Twee-vormich tractaetken,* dat handelt over het kussen der minnende ziele door God, stelt zij voorwaarden om zich te laten zoenen : « Ic hebbe », zegt ze Hem met eene naïeve verwaandheid en eene trotsche koketterie, « mine tranen gescenct ende mine begerte geoffert; ende mine minne zueket datselve, dat u lieve sone dede.... Ic zueke die vernuwecheit, die u sone doet in ertrike. Wildi mi dat doen, ic sal u cussen dan gerne met een der zuetsten cussene, dat ie geoefent wert in uwen rike... Ic sal bringen eer minen zueten vrient [Jesus] dese boodscap, eer ic u cussen sal ; want ic en mach sonder heme sulc cussen niet georloven. Daer omme du gaefsten mi tenen brudegom, ende ic en wille heme oec engene ontrouwe doen... Ende ochter mi wilts cussen, soe doet dat bloet van mijnre herten ende die pine mijns lichamen ende die tranen miere ogen vrucht bringen in alle goede. Ende dan moegdi mi cussen! » [3] Hare gesprekken met God, met St. Jan, met Maria, enz., zijn ook alles behalve bescheiden noch ootmoedig en stroomen over van uitbundige loftuitingen te harer eere [4]. In dit alles konden de ketterjagers der 14de eeuw ruimschoots stof vinden om Hadewijch vóór hunnen rechterstoel te dagen en te veroordeelen, zooals zij met hare tijdgenoote en geestverwante, de mystieke begijn uit Henegouwen, Margaretha Porete, in 1310 te Parijs hadden gedaan [5]. Deden zij het niet, omdat Hadewijch te hoog stond aangeschreven in de volksgunst en tot een te rijk en te machtig Brusselsch geslacht behoorde? Het kan zijn.

Uit hare geschriften blijkt in elk geval welke hare leerstelsels en dolingen waren en hoe alsdan hare secte der « Nuwe » een honderdtal levende volmaakten der Minne telde in het buitenland

---

[1] II, *Proza,* blz. 178.
[2] II, *Proza,* blz. 146.
[3] II, *Proza,* blz. 190-193.
[4] II, *Proza,* cap. 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13 en 14.
[5] Zie *Corpus* I, blz. 155-170 en hierboven, Hoofdstuk II, blz. 16-19.

zoowel als in de Nederlandsche gewesten, waaronder mannen en vrouwen, volwassenen en kinderen « inde wieghe » of die nog « achter straten » speelden, jonkvrouwen, weduwen, maagden, begijnen, nonnen, kluizenaressen, heremijten, monniken en priesters; en dat het grootste getal (51 op 97) in 't hertogdom Brabant woonden, waarschijnlijk meest te Brussel in Hadewijch's onmiddellijke nabijheid. Die volmaakten der Minne doen eenigszins denken aan de toen geheimzinnige secte der Gottesfreunde in Duitschland en Zwitserland omstreeks het midden en de tweede helft der 14de eeuw [1].

Wellicht behoorde zij ook tot Hadewijch's secte, die Maria van Valencijn (*Maria de Valentianas*), waar Gerson van gewaagt. Zij leefde omstreeks 1400 en schreef een *libellum* « incredibili subtilitate » over de *Minne* (*de prerogativa et eminentia dilectionis divine*). Ook zij beeldde zich in, dat zij in hare visioenen God ontving; ook zij erkende geene andere wet dan de *Minne* [2].

Mag men aan zekere latere aanteekeningen geloof hechten, dan zou Bloemaerdinne's aanhang te Brussel nog omstreeks 1410 zoo machtig zijn geweest, dat het volk er schimpliedjes zong tegen den bisschoppelijken inquisiteur, die de secte bevocht, en dat men hem zelfs in eene hinderlaag poogde te vermoorden [3].

---

1 Zie Jundt, *Les amis de Dieu;* Lea, *History of the Inquisition*, deel II, blz. 362-366.

2 Ad quam [dilectionem divinam] si quis devenerit, fit secundum eam ab omni lege preceptorum solutus, adducens pro se illud ab apostolo sumptum : « Caritatem habe et fac quod vis ».... Et enim, si predicta Maria non de viatoribus utique ligatis ad preceptorum divinorum impletionem, sed de statu beatorum dilectionem quam scribebat applicasset, vix altius quicquam de divina fruitione quoad aliqua dici potuerat. Sic fallebat eam sua tumiditas animi tante passioni dilectionis immixta. Putabat igitur se frui Deo, dum vigebat hec passio fortis circa Deum in eius animo, quantumcumque a divinis preceptis longe esset. (Johannes de Gersono, *Opera* (1489), deel I, stuk 19; *Corpus* II, blz. 188. — Zie ook Lea, *History of the Inquisition*, deel II, blz. 127 en 405.)

3 Zie *Corpus* I, blz. 266-267.

VIERDE HOOFDSTUK

DE OPKOMST VAN DE SECTE DER GEESELAARS IN 1349 [1].

Juist in 't midden en juist op het einde der 14[de] eeuw, schier samenvallende met de pauselijke jubeljaren 1350 en 1400, zien wij in onze gewesten de secte der Geeselaars [2] gedurende eenige maanden aan 't woeden om dan weer spoorloos uit te sterven. Het is als eene voorbijgaande geestelijke smetziekte, die met eene tusschenpoos van stipt vijftig jaren de Nederlanden tweemaal heeft geteisterd [3].

---

[1] Dit hoofdstuk en de twee volgende werden reeds opgenomen in de *Verhandelingen* (in-quarto) van de Koninklijke Academie van wetenschappen, letteren en schoone kunsten van België, deel LIII. (Brussel, 1897.) — Aldaar zal men ook eene gekleurde plaat vinden, voorstellende eenen optocht der Geeselaars met kruis, vaan en waskaarsen te Doornik in 1349, naar de miniatuur van een gelijktijdig handschrift der Kon. Bibliotheek van Brussel (nr 13076), bevattende de kronijk van Gillis Le Muisit. (Zie aldaar, over die schilderachtige afbeelding, *Een woord vooraf*, blz. 1 en 2.)

[2] De Latijnsche kronijken noemen ze *Flagellatores* of *Pœnitentes;* in de Fransche stukken heeten zij *Flagelleurs, Batteurs* of *Penans;* in de Nederlandsche noemt men hen *Geeselaars* of *Cruusbroeders*, naar de kruisen die zij op hunnen hoed en op hun overkleed droegen. In de 16de eeuw zegt Meyerus : « Qui fratres *Cruciferi* et *Flagellatores* appellabantur. » (*Corpus* I, blz. 198.)

[3] Zie hierover Kervyn de Lettenhove, *Histoire de Flandre* (1ste uitgave), deel III, blz. 353-359; het merkwaardig hoofdstuk : *De Geeselaars en de Dansers*, bij W. Moll, *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, deel II, derde stuk, blz. 73-84; Hoffmann von Fallersleben, *Geschichte des deutschen Kirchenliedes bis auf Luthers Zeit*, 3de uitgave (1861), blz. 130 en volg., en de groote Duitsche werken over de middeleeuwsche kerkgeschiedenis, benevens het doorwrocht artikel van J. Zacher, in *Ersch und Gruber's Allgemeine Encyklopädie*, deel LVI, blz. 242-258, en de belangrijke verhandeling van K. Lechner, *Die grosse Geiselfahrt des Jahres 1349*, in het *Historisches Jahrbuch*, deel V, blz. 437-462 (1884).

Die godsdienstige opgewondenheid, welke door de Kerk met zeer leede oogen werd aanschouwd en door haar ten slotte met ketterij werd gelijkgesteld, had zich reeds vroeger in andere landen vertoond. In 't midden der 13de eeuw ontstond zij in Italië, dat alsdan door de pest en andere rampen bezocht werd en waar de openbare boetewerken voor doel hadden God's toorn af te wenden. In 1260 sloeg zij uit Italië naar Zuid- Duitschland over, maar heerschte er slechts korten tijd. Toen echter de verschrikkelijke pest of « Zwarte Dood » van 1348-1349 alom door Europa woedde, ontstond er onder de westelijke Christenen eene algemeene woeste beroering, die op veel plaatsen, ook in de Nederlanden, tot de uitmoording der Joden leidde en te gelijk eene nieuwe Geeselaarssecte in 't leven riep, welke ten onzent zeer krachtig, doch even kortstondig gebloeid heeft.

De Nederlandsche tijdgenooten [1] zijn er het eens over, dat de Geeselaarsbeweging naar onze streken uit Duitschland oversloeg [2].

---

1 De voornaamste bronnen voor de geschiedenis der Nederlandsche Geeselaars, waar wij herhaaldelijk naar verwijzen zullen, zijn de volgende : *Chronicon Ægidii Li Muisis, abbatis S. Martini Tornacensis*, uitgegeven door J.-J. De Smet in zijn *Corpus chronicorum Flandriae*, deel II, blz. 341, 342, 346-361 (*Corpus doc. Inq. Neerl.*, II, blz. 96-110); Jan de Klerk (Boendale), *Brabantsche Yeesten*, uitg. door J.-F. Willems, deel I, blz. 588-593 (*Corpus* I, blz. 194, 195); *Breve chronicon clerici anonymi* (14de eeuw), bij De Smet, deel III, blz. 23 en 26 (*Corpus* II, blz. 120, 121); Roberti de Avesbury *Historia de mirabilibus gestis Edvardi III*, uitg. door E.-M. Thompson in de *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland in the Middle Ages*, blz. 407, 408 (*Corpus* II, blz. 121); Jehan le Bel, *Les Vrayes chroniques*, uitg. door Polain, deel I, blz. 203-205 (*Corpus* II, blz. 122, 123); *Gesta abbatum Trudinensium*, bij Pertz, *Monumenta, Scriptores*, deel X, blz. 432 (*Corpus* II, blz, 124); *Continuatio altera Chronici Guillelmi de Nangis*, bij d'Achery, *Spicilegium*, deel III, blz. 111 (*Corpus* II, blz. 125, 126); Radulphi de Rivo *Gesta pontificum Leodiensium*, bij Chapeaville, deel III, blz. 4, 5 (*Corpus* II, blz. 126); *Het boec van der Wraken*, bij Snellaert, *Nederlandsche gedichten uit de veertiende eeuw*, blz. 469-472 en 477, 478 (*Corpus* II, blz. 126-129); Jehan Froissart, *Chroniques*, uitg. door Kervyn de Lettenhove, deel V, blz. 274-277 (*Corpus* II, blz. 129-131); benevens de verdere chronijken uit de 15de en 16de eeuw, waarvan uittreksels opgenomen zijn in *Corpus* I en II.

2 Le Muisit : In Hongaria, in Alemannia. — Boendale : Uit Oestrike / quamen met grooter partien / ende uten lande van Hongherien. — Jehan le Bel : Les gens d'Alemaigne commencèrent. — Froissart : Issirent premièrement d'Alemagne. — *Gesta abbatum Trudinensium* : Ex partibus inferioris Alimaniae egressi. — *Breve chronicon Flandriae* : De superioribus partibus Alemaniae

Volgens eenen gelijktijdigen kronijkschrijver, monnik van Sint-Truiden in 't Luikerland, verschenen de Duitsche Geeselbroeders in zijn gewest (Haspegouw) omstreeks den dag van Sint-Jansgeboorte (24 Juni 1349)[1]. Volgens het Gentsche *Memorieboek* zouden de Geeselaars ook reeds in Juni te Gent zijn verschenen[2]. Het vijftiendeeuwsch *Chronicon comitum Flandriae* schrijft zelfs : « Circa initium mensis Junii pullullarunt. »[3]

Toen de eerste Duitsche Geeselaars te Luik aankwamen, zich in 't openbaar tot den bloede kastijdende en berijmde liederen ter eere Gods en der Moedermaagd zingende, maakten zij er grooten opgang en vonden er weldra veel navolgers, die hunne Duitsche liederen in 't Waalsch vertaalden[4] en voor de rest hunne handelingen nabootsten, alom in 't Luikerland, in Brabant, in Henegouwen en elders rondtrekkende[5]. Den 29 Augustus 1349 verschenen er, onder de eerste drommen van Geeselaars, die Doornik bezochten, niet minder dan ongeveer honderd tachtig uit Luik[6]. Zij

---

et Hungariae; enz. — Gillis Le Muisit, die te Doornik de Geeselaarsbeweging van 1349 gadesloeg, wist niets van de vroegere bewegingen noch van den oorsprong der secte. Hij zegt te schrijven : Ad notitiam futurorum, quia tale quid nunquam visum fuit a quocumque temporibus praeteritis, scilicet modum facti, modum vestium et qualiter in poenitentia facienda se gerebant. Multa plurima scribebant et dicebant ubi fuit inceptum et pro qua causa; sed nunquam potui super hoc certificari ab aliquo, et propter hoc ego solum illud quod fiebat in Tornaco feci registrare, quia de remotis partibus nequirem dicere veritatem. — De gelijktijdige monnik der abdij van Baudeloo (*Breve chron. Flandriae*) meent ook, dat er zich vóór 1349 nooit Geeselaars vertoond hadden : Penitenciam singularem et nunquam prius visam assumpserunt.

[1] Circa nativitatem sancti Johannis intraverunt Hasbaniæ terminos ex partibus inferioris Alimaniae egressi viri flagellatores. (*Gesta abbatum Trudinensium.*)

[2] Item in dit jaer quam eene secte van Cruusbroers te Ghent in wedemaent ende droughen eene cruce achter ende vooren, ende zy quamen uut Almaengen. (*Memorieboek der stad Ghent*, deel I, blz. 67; *Corpus* II, blz. 136.)

[3] Bij de Smet, *Corpus chron. Fl.*, deel I, blz. 226; *Corpus* II, blz. 132.

[4] Jehan le Bel, deel I, blz. 304; *Corpus* II, blz. 205 : Et mirent en rommant leurs chansons.

[5] *Ibid.* : Et assemblèrent grande foison de compaignons aultres, et alèrent par le pays de Liège, de Brabant, de Haynau et de plusieurs aultres, contrefaisans les serymonies dessusdites, et s'appeloient confrères.

[6] Le Muisit : A Leodio una societas circiter IX^xx.

waren aangevoerd door eenen predikheer, die er 's anderendaags, wezende eenen zondag, het Doorniksche volk en de geestelijkheid in beroering bracht door een sermoen over de Geeselaarsbeweging. Van daar trok de Luiksche bende naar Valencijn en naar andere plaatsen, terwijl hun predikheer overal zijne stoute sermoenen verkondigde, zonder dat de vertoornde geestelijkheid hem aandierf uit vrees voor de talrijke menigte, die hem vergezelde.

Eerst in geheel het Luiksch bisdom [1] en daarna in de aanpalende Nederlandsche bisdommen verbreidde zich de secte der Geeselaars met eene verbazende snelheid, niet alleen mannen en vrouwen, edelen en onedelen, maar ook prieters en monniken, ja zonen van hertogen en vorsten [2], meeslepende. Zij liepen in groote benden het land af en schijnen vooral in het hertogdom Brabant en in het graafschap Vlaanderen zeer talrijk te zijn geweest.

Naar bepaalde bedevaartplaatsen richtten zij gewoonlijk hunne tochten om er hunne openbare geeselingen en andere boetewerken te verrichten. De Vlaamsche abdij van Baudeloo, in 't Land van Waas gelegen, schijnt een dier geliefkoosde bedevaartoorden der Geeselaars te zijn geweest, daar de kronijkschrijver der abdij ons leert, dat in den tijd van een half jaar ruim twee duizend en vijf honderd Geeselaars in zijn klooster vertoefden om er penitentie te doen, er aten en meestendeels den nacht doorbrachten; en dat er op éénen enkelen dag niet minder dan zeven honderd te gelijk vergaderd waren [3]. Van Mont-Saint-Aubert in Henegouwen wordt gezegd, dat er soms op éénen dag tien duizend menschen vergaderd waren met kruisen, vanen en waskaarsen [4]. Een ander tijdgenoot schat het getal der Geeselaars, die zich vooral in Vlaanderen, Henegouwen en Brabant ophielden, omstreeks den Kerstdag van 1349,

---

[1] Non solum in episcopatu nostre dyocesis Leodiensis, sed eciam in diversis dyocesibus. (*Gesta abb. Trud.*)

[2] Fueruntque, ut dicebatur, inter eos filii ducum et principum. (*Breve chron. Flandriae.*) De Westfaalsche kronijk van Hendrik van Hervord beweert zelfs, dat de bisschop van Utrecht hen vergezelde! (Uitgave van Potthast, blz. 281.)

[3] Infra dimidium annum in monasterio de Bodelo bene fuerunt XXV^{c}, qui ibidem fecerunt suam penitenciam et comederunt et quidam pernoctaverunt; fuerunt ibidem una die VII^{c}. (*Breve chronicon Flandriae.*)

[4] Le Muisit; *Corpus* II, blz. 110.

op achthonderd duizend en meer [1] ! Tot in Engeland strekten zij hunne tochten uit. De gelijktijdige kronijkschrijver Robert van Avesbury heeft aangeteekend, dat er omstreeks den Sint-Michielsdag (29 September 1349) meer dan honderd twintig Geeselaars uit Vlaanderen aankwamen, meestal Zeeuwen en Hollanders, om in de Sint-Pauluskerk en andere bedehuizen van Londen hunne boetewerken te verrichten in 't openbaar [2].

Doch vooral naar Doornik, dat alsdan nog onder de Fransche Kroon stond, schijnen de Nederlandsche Geeselaars onzer Zuidelijke gewesten bij voorkeur hunne schreden te hebben gericht. Een vermaard O.-L.-Vrouwebeeld werd aldaar in de hoofdkerk bewaard en te elken jare in September was dat beeld het voorwerp eener plechtige vereering tijdens eene processie, waar Gent en andere steden officieel door eene soort van jaarlijksch gezantschap aan deelnamen. Naar die bekende bloeiende bisschoppelijke stad stroomden onze Geeselaars in talrijke benden toe. Te dien tijde leefde te Doornik, in de Sint-Maartensabdij, een gemoedelijke blinde kronijkschrijver, die alles dag voor dag heeft laten opteekenen wat hij hoorde vertellen in zijne omgeving en die ons alzoo het volledigste en schilderachtigste tafereel dier vreemde godsdienstige beroering heeft opgehangen. Het was de bijna tachtigjarige Ægidius of Gillis Le Muisit (of Li Muisis), abt van het bovengemeld klooster. Aan zijn breedsprakig en kleurrijk verhaal[3] ontleenen wij de volgende bijzonderheden.

Te Doornik liepen eerst geruchten over de Geeselaars : hoe zij uit Hongarije en uit Duitschland zich over het hertogdom Brabant verspreid hadden en overal, in steden en dorpen, de bevolking aanzetten kwamen om in benden van 200, 300, 500 of meer man-

---

1 Ils multiplièrent en telle matière que dedens le Noël ensuivant, qui fut l'an mil CCCXLIX, ils furent bien huit cent mil et plus, si comme l'en tenoient fermement; mais se tenoient en Flandres, en Hainault et en Brabant, et y avoit grand foison de grans hommes et gentils. (HS. der Nat. Bibl. van Parijs, *Ancien fonds Colbert*, nr 8298[3], aangehaald door Kervyn, *Histoire de Flandre* (eerste uitg.), deel III, blz. 353; *Corpus* II, blz. 118).

2 Plus quam vj^{xx} homines, pro majore parte de Selond et Houlond oriundi, per Flandriam venientes Londonias. (Robert van Avesbury.)

3 *Chronicon Ægidii Li Muisis, abbatis S. Martini Tornacensis.* Over Le Muisit, zie Prof. H. Pirenne, in de *Biographie nationale*, deel XI (1891), blz. 798-806.

nen gedurende drie en dertig dagen en half het land te doortrekken, ter herinnering aan het getal jaren, die de Zaligmaker op aarde verbleef [1], en om zich op hun bloot lichaam te geeselen tot den bloede. Ten slotte bereikten zij Vlaanderen en op den grooten heiligdag van O.-L.-Vrouwehemelvaart (15 Augustus 1349) verschenen de eerste Geeselaars omstreeks het uur van het middagmaal te Doornik. Het waren ongeveer 200 mannen uit Brugge. Zij vergaderden op de Groote Markt en verwekten eene algemeene opschudding onder de bevolking. Aanstonds begonnen zij er hunne boetewerken ten aanschouwe der Doornikenaars, mannen en vrouwen, die in overgroot getal toegesneld waren en God loofden over eene zoo roerende penitentie. 's Anderendaags, wezende eenen zondag, vergaderden de Bruggelingen in de Sint-Maartensabdij, geeselden er zich opnieuw en herhaalden 's namiddags dezelfde oefeningen op de Groote Markt.

Den volgenden dinsdag hield het kapittel der hoofdkerk met de monniken en het geheele volk eene processie, die zich naar de Sint-Maartensabdij begaf, waar een vroom sermoen werd gepredikt door den minderbroeder Gerardus de Muro; doch, daar hij naliet op 't einde zijner rede voor de Geeselaars te bidden, werd het meerendeel der toehoorders verontwaardigd en gedurende de geheele week was er tegen hem groote verbittering onder het volk. In dezelfde week kwamen nieuwe Geeselaars te Doornik aan: eene groote bende uit Gent, ten getale van ongeveer 450, eene andere bende van 300 uit Sluis en eene derde van 400 uit Dordrecht in Holland, die allen tweemaal 's daags, nu op de Groote Markt, dan weder op het plein der Sint-Maartensabdij, hunne openbare geeselingen volbrachten.

Den 29 Augustus kwam eene bende van 180 Geeselaars uit Luik aan. Zij ook verrichtten hunne geeselingen gedurende twee dagen en waren vergezeld, zooals wij reeds gezegd hebben, van eenen broeder der predikheerenorde, die van het kapittel der hoofdkerk

---

1 Jehan le Bel: A la remembrance de Nostre Seigneur, qui ala par terre prez de trente-deux (*lees*: trois) ans et demy. — *Boec van der Wraken*, III, v. 1955-1960: Ene penitencie maecten si aldus: / Ghelijc dat God Jhesus Cristus / een half min dan xxxiiij. jaer / op eerdrijc woude leven zwaer, / alsoe menighen dach soe wouden / sij haer penitencie houden.

de toelating bekwam om ook in de Sint-Maartensabdij een sermoen te houden. Nog nooit zag men te Doornik zooveel volk bijeenstroomen om naar een sermoen te komen luisteren, zoodat het plein der abdij schier te klein was. De Luiksche predikheer hemelde de Geeselaars op en voer hevig tegen de minderbroeders uit, die tegen deze boetewerken gepredikt hadden. Daarenboven verkondigde hij veel verdachte stellingen. Dit alles viel zeer in den smaak der bevolking, die tegen de bedelorden en tegen de geheele geestelijkheid aan 't morren ging.

De deken en het kapittel der hoofdkerk, die het bisdom *sede vacante* regeerden, vergaderden met veel godgeleerden om over dit gevaarlijk sermoen te beraadslagen. Enkele toehoorders uit de geestelijkheid hadden onder het spreken van den predikheer de verdachte punten opgeteekend. De vergadering dorst waarschijnlijk geene maatregels tegen den zoo populairen Luikschen predikheer nemen; maar men liet aankondigen, dat de geestelijkheid met de bevolking eene groote processie zou houden, den volgenden dinsdag, en dat een nieuw sermoen in de Sint-Maartensabdij zou plaats hebben. Aldaar predikte allersierlijkst de augustijn Robert, maar het volk was minder talrijk opgekomen dan om den Luikenaar te hooren; en wanneer broeder Robert, die ook naliet voor de Geeselaars te bidden, over het sermoen van dien predikheer begon te spreken, zeggende dat hem die last opgedragen was, werd hij door de toehoorders luidop onderbroken, hetgeen tegen alle rede en tegen alle gebruiken was. Men riep hem toe : « Heer, gij zijt slecht ingelicht, de broeder predikheer heeft dat niet gezegd! » En mannen en vrouwen gingen aan 't morren en aan 't schreeuwen, zoodat het stilzwijgen zeer moeilijk kon verkregen worden. Broeder Robert trachtte hen door verzoenende en vredelievende woorden te sussen, maar zij stonden morrend op en zegden onder elkander, dat al zulke dingen het werk der bedelmonniken waren. Den ganschen dag door heerschte er veel verbittering in de stad tegen de bedelorden en de gansche geestelijkheid. Den volgenden zondag had eene nieuwe processie plaats en broeder Robert predikte andermaal in de Sint-Maartensabdij, in tegenwoordigheid der regeerders van de stad. Het volk kwam eenigzins tot bedaren.

Ondertusschen was de Luiksche predikheer met zijne bende Geeselaars naar Valencijn getrokken en had er zijne stoute ser-

moenen herhaald; de geestelijkheid kwam er tegen op, maar men liet hem begaan, omdat men de opgewondenheid vreesde van de menigte, die hem omstuwde. Op verscheidene andere plaatsen predikte hij overigens hetzelfde.

Onderwijl had het voorbeeld der vreemde Geeselaars de Doorniksche bevolking tot navolging aangezet. Er vormde zich eene bende van 565 mannen, die van de regeering de toelating bekwamen om de stad te verlaten voor den tijd van drie en dertig dagen. Omstreeks den dag van Mariageboorte (8 September 1349) waren hunne toebereidsels gedaan. Nadat zij zich voor de eerste maal op de Groote Markt gegeeseld hadden, trokken zij eerst naar Rijsel in Vlaanderen en zij kwamen den 10 October van hunnen tocht te Doornik terug. Daar geeselden zij zich nogmaals op de Groote Markt en gingen 's anderendaags, wezende eenen zondag, naar Mont-Saint-Aubert, één uur ten Noorden van Doornik [1], onderwege hunne gewone boetedoeningen in 't gaan en in 't keeren verrichtende. Die Doorniksche Geeselaars hadden bij gemeen overleg vier aanvoerders gekozen: Jonker Jan de Lyaucourt, Jan Mackes, Jan Wauckiers en Jacob de Malda, deze laatste in vervanging van Willem Pestiel en op aandringen van de stadsregeering [2]. Ook geestelijken vergezelden hen op hunnen tocht, namelijk de prior en een monnik der Doorniksche Augustijnen alsmede twee andere seculiere geestelijken, om onderwege biecht te hooren en, zoo noodig, de sacramenten te bedienen. Daarenboven was nog een kanunnik der abdij van Saint-Nicolas-des-Prés, broeder Gillis geheeten, uit eigene beweging medegegaan.

Intusschen kwamen nieuwe benden Geeselaars naar Doornik afgezakt: den 7 September 1349, 50 man uit Damme; den 8 September, 200 uit Edingen (Enghien) in Henegouwen; den 9 September, 160 uit Namen en 150 uit Brugge; den 12 September, 120 uit Tienen in Brabant, 80 uit Sluis en 160 uit Leuven; den dag vóór de groote jaarlijksche Doorniksche processie, 80 uit Nieuwpoort,

---

[1] Mont-Saint-Aubert is heden een dorp, gelegen op eenen heuvel, 300 voet hoog, te midden van het omliggende vlakke land. Dien heuvel heet men nu meestal *Mont de la Trinité*. Het is nog heden eene bedevaartplaats.

[2] Le Muisit: Et Jacobus de Malda pro Wilhelmo Pestiel, ad preces autem praepositi et gubernatorum civitatis.

52 uit Eekloo in Vlaanderen, 300 in twee benden weeral uit Brugge en 100 weeral uit Damme; den 14 September, dag der processie, 50 uit Kassel in Vlaanderen; den dag daarna, 250 weeral uit Sluis, 100 uit Deinze bij Gent en 60 uit Diksmuide; den 20 September, 240 uit Bergen (Mons) in Henegouwen, 300 uit Oudenaarde, 120 uit Genappes in Waalsch-Brabant en 200 uit Rijsel. Den 21 September kwamen de eerste en eenige vrouwen te Doornik aan; zij waren uit Vlaanderen, ten getalle van ongeveer 20, geeselden zich als de mannen, maar ontblootten daarbij enkel haren rug[1]. Den volgenden zondag verschenen 200 man uit Maubeuge in Henegouwen en 300 uit Belle (Bailleul) in Vlaanderen; den 3 October, 450 uit Valencijn.

Andere getallen geeft Le Muisit niet op. Als men die alle bijeen telt, komt men tot de slotsom, dat er, tusschen den 15 Augustus en de eerste dagen van October 1349, 5272 vreemde Geeselaars de stad Doornik bezocht hebben [2], wel te verstaan indien onze kronijkschrijver geene enkele bende vergeten heeft. Overigens geeft hij schier al die getallen op met de bijvoeging van het voorzichtige *circiter*. Deze vijf duizend twee honderd en oneffen Geeselaars waren in een dertigtal benden naar Doornik afgezakt gekomen, vooral uit het graafschap Vlaanderen. Niet minder dan twaalf verschillende Vlaamsche steden [3] leverden Geeselaars in die Doorniksche tochten, en enkele daaronder zonden herhaaldelijk nieuwe benden : alzoo Brugge tot viermaal, Sluis tot driemaal en Damme tot tweemaal toe. Daar die drie plaatsen dicht bij elkander liggen en te dien tijde als het ware ééne bevolking uitmaakten, aangezien Damme en Sluis de voorhavens der groote handelstad Brugge waren, mag men er uit afleiden, dat het Brugsche ambacht, zooals men die streek noemde, gansch bijzonder door de Geeslaarsbeweging werd aangetast. Uit Brabant kwamen er integendeel niet

---

1 Le Muisit : In die beati Matthei venerunt quaedam mulieres de Flandria, sicut viri facientes, discooperto solum dorso, circiter XX.

2 Dit is ruim het dubbel van het getal (2500) opgegeven door den *clericus anonymus* voor het bezoeken der abdij van Baudeloo in denzelfden tijd.

3 Het latere *Memorieboek der stad Ghent* (deel I, blz. 68) vermeldt ook Geeselaars te Ieperen : Item dese Geeseleers sijn ghecommen te Ypere. Op eenen rijckxdach sijnder veel honderde ghecommen ende hebben groote geestelijcheyt uytghegeven, alsoo dat se die borghers te gaste genoot hebben. (*Corpus* II, blz. 136.)

veel naar Doornik : alleen Tienen, Leuven en Genappes worden vermeld [1]. Ook uit het zoo naburige Henegouwen kwamen er betrekkelijk zeer weinig : alleen uit Edingen, Bergen, Maubeuge en Valencijn. De meeste Henegouwers zullen wellicht naar Mont-Saint-Aubert zijn gegaan. Uit de andere Waalsche gewesten kwamen er slechts uit Luik en Namen, terwijl uit het verre Holland de Dordrechtenaars ten getalle van 400 man onder de eerste drommen verschenen. De talrijkste benden waren die uit Gent en Valencijn, ieder 450 man sterk.

Met buitengewonen luister had intusschen op 14 September de jaarlijksche groote processie te Doornik plaats gehad. Te dier gelegenheid vormde zich eene groep van meer dan 250 man, die boetewerken wilden verrichten naar het voorbeeld der 565 Doornikenaars, die de stad vroeger als uittrekkende Geeselaars hadden verlaten. Dat zij zich onder de leiding van eenen bedelmonnik, broeder Robert, den lector der Augustijnen (waarschijnlijk denzelfden, die het zooveel besproken sermoen destijds had gepredikt), gesteld hadden, bewijst reeds, dat zij niet deelden in den haat tegen de bedelorden, welke zich bij 't opkomen der Geeselaars zoo krachtig onder de Doorniksche bevolking had lucht gegeven. Ook werd hunne kleedij in diervoege geregeld, dat zij van die der Geeselaars gansch verschillend was. Zij geeselden zich, gaande in de processie achter de monniken, de geestelijkheid en den magistraat; en de acht volgende dagen herhaalden zij hunne boetewerken in de straten, telkens na godvruchtig in eene kapel mis te hebben gehoord en na op hunne knieën een *Pater Noster* en een *Ave Maria* gebeden te hebben vóór het beeld van O.-L.-Vrouw in de hoofkerk. Den tienden dag trokken zij ook naar Mont-Saint-Aubert, na te Doornik mis gehoord te hebben, en keerden heel rustig naar de stad terug. Gedurende drie en dertig dagen herhaalden velen die bedevaart naar dezelfde plaats. Alzoo deden ook velen uit Henegouwen en uit de omliggende gewesten, zoodat ooggetuigen verze-

---

[1] Dat ook te Brussel Geeselaars waren leert ons eene Brabantsche kronijk, door Piot uitgegeven in zijne *Chroniques de Brabant et de Flandre* (blz. 51), waarin men leest : « Item, doen men screef MCCCXLIX, doen gingen die geeseleren te Bruesel. » — Waarschijnlijk bezochten de meeste Brabantsche Geeselaars eene andere bedevaartplaats dan Doornik.

kerden, dat er te Mont-Saint-Aubert op éénen zelfden dag meer dan tien duizend menschen aangekomen waren, zooals reeds hooger is vermeld.

Deze gematigde nabootsing der echte Geeselaars, geleid door hunne eerste tegenstanders, de bedelmonniken en de overige geestelijkheid, was de voorbode van de algeheele onderdrukking der woelige secte. Op het einde van 1349 waren de Doorniksche magistraat, de Fransche koning en de paus het eens om de Geeselaars uit te roeien, en in Februari 1350 werden de bevelen dier drie overheden te Doornik afgekondigd. Ten gevolge eener overeenkomst van den bisschop en van 't kapittel met de stadsregeering predikte de pastoor van Sint-Piatus in de hoofdkerk vóór de toegestroomde bevolking een plechtig sermoen (dit geschiedde in den loop der tweede week van den Vasten [1]), en te gelijk werd de pauselijke bul tegen de Geeselaars afgekondigd. Zeker verwekte dit nog veel verbittering; maar van dien tijd af verdwenen de Geeselaars uit Doornik, al zij het ook tegen wil en dank [2].

Het kleurrijk en omstandig tafereel van Gillis Le Muisit, waaruit wij de voorgaande schets der Doorniksche gebeurtenissen getrokken hebben, bevat bovendien veel nauwkeurige bijzonderheden over de inrichting en de oefeningen der Geeselaars, die ons zeer te stade komen, aangevuld door enkele aanteekeningen van andere tijdgenooten.

De Geeselaars hadden eene eenvormige dracht aangenomen. Boven hunne gewone kleederen droegen zij eenen overjas met korte mouwen (*colobium*), die men te Doornik in het Waalsch *cloche* noemde. Vóór en achter was er op dat overkleed een rood kruis aangebracht. Aan den gordel droegen zij hunne afhangende geeselkoorden (in 't Waalsch *scorgies* [3]) met drie knoopen. In iederen knoop staken vier metalen punten in den vorm van een kruis, zoodat de knoopen met hunne stekels aan gerstenaren geleken [4]. Op hun hoofd hadden zij eene sluitende muts (*capucium*) en daarenboven eenen hoed (*capillum*), waarop vóór en achter een

---

[1] In 1350 begon de Vasten op 10n Februari (Asschewoensdag).

[2] Le Muisit: Propter quod fuit in populo murmur magnum. — A dicta autem die poenitentes praedicti cum magno murmure inviti cessaverunt.

[3] *Scorgies* bij Le Muisit, *estorgies* bij Jehan le Bel, *escorgies* bij Froissart.

[4] *Boec van der Wraken*, deel III, v. 1969-1973.

rood kruis was genaaid. Het gelijktijdig ***Boec van der Wraken*** zegt: « Een hoyke, als die meneghe weet, | dat was sijn overste cleet; | enen caproen aenghedaen, | daer op enen velten hoet ghestaen, | daer op ghenayt eene cruce root [1]. » Ter hand droegen zij de roede der boetelingen (***baculus poenitentiarius***).

Wanneer zij in eene stad hunne intrede deden, droeg men vooraan een kruis, vanen en brandende waskaarsen, in grooter of kleiner getal [2]. Zij stapten twee aan twee en trokken zingend voort, ieder in zijne moedertaal liederen over Jesus en zijne Heilige Moeder met luider stemme aanheffende [3]. Te Doornik zongen zij aldus stoetsgewijze, totdat zij in de hoofdkerk het vermaard Mariabeeld bereikt hadden. Daarna begaven zij zich naar de Groote Markt of naar het voorhof der Sint-Maartensabdij aldaar. In eene of andere geschikte plaats legden zij hunne schoenen en hunne kleederen af en stelden er bewakers over. Zij behielden hunne mutsen en hoeden en zij gordden zich om de lenden onder den navel een stuk linnen, dat schier tot op den grond hing, zoodat ze geleken op bakkers vóór hunnen oven [4]. In hunne hand droegen zij hunne geeselkoorden.

---

[1] *Breve chronicon Flandriae* : Et quilibet habebat flagellum cum tribus coriis ad modum ferule puerorum et in fine cum tribus nodis. Et quilibet nodus fuit transfixus in modum crucis duabus acubus, ita ut acus ad quantitatem seminis hordei protenderent.

[2] Le Muisit : Et intrantes in civitatem, portabantur crux, vexilla et cerei torti, secundum posse eorum, aliqui plures, aliqui pauciores. — Jehan le Bel : Et portoient crucifis et confanons et grandes bannières de cendal par manières de processions. — *Breve chronicon Flandriae*: Cruce precedente cum vexillis et candelis. (Zie de gekleurde plaat in het Hs. van Le Muisit).

[3] Le Muisit : Cantando secundum suum idioma, Flamingi in flamingo, illi de Brabantia in theutonico et Gallici in gallico. (De Waalsche kronijkschrijver van Doornik beeldt zich in, dat Vlamingen en Brabanders twee verschillende talen spraken.) — Jehan le Bel : Et aloient par les rues deux et deux, chantant haultement chanchons de Dieu et Nostre Dame rimées et dictées. — *Gesta abbatum Trudinensium* : Qui bini et bini processionaliter incedentes cantilenas lamentabiles proferebant.

[4] *Boec van der Wraken*, deel III, v. 1975-1986 : Alsi hare penitencie souden doen, / daden si ute cousen ende scoen / ende haer cleder alghemene, / sonder dat nedercleet allene, / arme ende scouderen naect; / (aldus hadden zijt ghemaect) / ende daer boven daden si an / een wit linnen cleet dan / met menigher ployen ghevouden, / also sijt hebben wouden, / dat hem sloech van den steden / tote op haer voete beneden. — Le Muisit : Ad instar vestimenti furnariorum, quando exercent suum opus.

Voorafgegaan van kruis, vanen en waskaarsen, vormden zij eenen stoet naar de opene plaats, waar zij zich zouden geeselen, hetgeen zij tweemaal 's daags deden, en driemaal 's vrijdags [1]. Daar schaarden zij zich in eenen kring en herbegonnen hunne geestelijke liederen te zingen, terwijl zij zich op de maat van het gezang bewogen en geeselden [2]. Enkele voorzangers (twee in getal, zegt het *Boec van der Wraken* van de Brabanders, vier zegt Robert van Avesbury, sprekende van de Zeeuwen en Hollanders te Londen) hieven de melodie aan, en de overigen antwoordden in koor [3]. Volgens Boendale noemden zij dien geeselzang « Onser Vrouwen lof [4] ». In het *Boec van der Wraken* heet het: « In Dietsche hadden si enen sanc, | wel ghemaect, redelijc lanc, | die op Gode riep met ernste groot, | dat Hise hoede vander gadoot » (subiete dood [5]). Froissart zegt, dat zij roerende liederen van de geboorte en van het heilig lijden van Christus zongen [6].

Brokstukken uit de Nederlandsche en Waalsche gezangen onzer

---

1 Jehan le Bel: Deux fois chascun jour. — Robert van Avesbury: Bis in die. — *Boec van der Wraken*, deel III, v. 2035-2038: Dit daden si, sonder saghe, / twee werf in elken daghe, / ende iij. werf opten vridach. / Dit weet ic wel, want ict sach.

2 Dit doet aan de oefeningen met zang van onze hedendaagsche turners denken.

3 Le Muisit: Et incipiebant facere circulum, et habebant cantilenam ordinatam secundum suum idioma, quam cantilenam incipiebant cantores ordinati, caeteris una voce respondentibus, et faciebant circulum cantando et respondendo, et cantores et respondentes se verberando. — Robert van Avesbury: Ipsorum quatuor cantantibus in idiomate proprio, ceteris omnibus dictis quatuor respondentibus ad modum letaniae a christicolis decantandae. — Gelijktijdige vervolger op Guillaume de Nangis: Circulariter seipsos aculeis affligentes jubilando vocibus altisonis et cantando cantilenas suo ritui aptas et noviter adinventas. — *Boec van der Wraken*, deel III, v. 1999-2002: Dien songhen si ij. voren, / dat ment verre mochte horen; / ende sij songhen alle nare, / oft ene litanie ware.

4 Waer si quamen metter spoet, / songen si alle enen sanc, / die hem gheduerde even lanc / dat si hem met gheeselen sloeghen... / ende dien hieten si Onser Vrouwen lof.

5 *Boec van der Wraken*, deel III, v. 1995-1998. — In het lied der Nederlandsche Geeselaars komen inderdaad de volgende verzen voor: « Jesus, dor dine wunden rod, / behod uns von den gehen dod ».

6 Et chantoient, en faisant lors penitences, cançons moult piteuses de la Nativité Nostre-Signeur et de sa sainte souffrance.

Geeselaars zijn tot ons gekomen [1]. Het Nederlandsche is eene Geldersche (?) vertaling van het lied der Duitsche Geeselaars, zooals het ons vollediger is bewaard gebleven bij gelijktijdige kronijkschrijvers der Rijnstreek. En geen wonder : de Geeselaars onzer gewesten konden dat Hoogduitsche lied, dat zij uit den mond der eerst aankomende Rijnlandsche benden hoorden, gemakkelijk en schier woord voor woord in hunne Dietsche moedertaal overzetten. Christus' lijden, Maria's barmhartigheid en het verafschuwen der zonden worden er vooral in bezongen. Van de Waalsche liederen zijn er twee tot ons gekomen. Het eene [2] staat in eene Parijsch handschrift met de melding aan 't hoofd: « Item s'ensuit la teneur d'une prière quilz disoient en chantant, quant ils se batoient de leurs escourgies » ; het roept de H. Drievuldigheid en Maria aan. Het tweede, in hetzelfde handschrift voorkomende [3], begint met eene soort van litanie of lofzang ter eere der Moedermaagd.

Alle drie deze liederen zijn op eenen statigen rythmus gedicht en toonen herhaaldelijk aan, dat zij onder het geeselen werden aangeheven en de gezamenlijke bewegingen der Geeselaars moesten begeleiden en regelen; als bij voorbeeld in het Nederlandsche lied de versregels :

Nu tretet here, wi botsen wille !...
[Treed nu vooruit, wie boeten (zich geeselen) wil !]
Jesus wart gelavet met gallen :
des sole wi *an een cruce vallen.*
Erhevet uch mit uwen armen,
dat sich God over uns erbarme...
Nu slaet u sere
dor Cristus ere;
dor God nu latet de sunde mere.

---

[1] Zie *Corpus* II, blz. 136-140, en ons werk, *Onze historische volksliederen van vóór de godsdienstige beroerten der 16de eeuw*, blz. 24-29.

[2] HS. der Nationale Bibliotheek van Parijs, *Ancien fonds Colbert*, nr 8298³; afgedrukt bij Leroux de Lincy, *Recueil de chants historiques français*, deel I, blz. 237-240 (1841).

[3] Ook bij Leroux de Lincy (blz. 240-242) en bij Kervyn, *Histoire de Flandre*, eerste uitgave, deel III, blz. 354, 355 (*Corpus* II, blz. 139, 140).

Of nog duidelijker in het eerste Waalsch lied :

> Or avant, entre nous tuit frère,
> *batons nos charoingnes bien fort...*
> Ou nom de ce, *batons plus fort...*
> Loons Dieu et *batons noz pis...*
> *Alons*, *à genoulx* par penance
> Loons Dieu. *Vos bras estandez*,
> et en l'amour de sa souffrance,
> *chéons jus en croix à tout lez...*
> Or tous *à genoulx* sans esprit
> *rechéons en croix* sans balance.
> *Or relevons* de bon couraige
> et devers le ciel regardons...
> *Or rebatons nostre char villainne*,
> *Or nous relevons...*
> *Batons noz pis*, *batons no face*,
> *tendons nos bras de grant vouloir...*

Evenals aan het slot van het ander Waalsch lied :

> *Batons nos chars* plaines d'envie,
> *batons* d'orgueil *de plus en plus...*
> Enfin de nostre pénitence
> nous fault *à genoulx* revenir.
> Tous mourrons : c'est la remembrance,
> *qui nous fait tierce fois chéir.*
> Jhésu, ainsi comme devant
> *relevons nous la tierce fois*,
> et loons Dieu *à nuz genoulx*;
> *jointes mains*, *tenons l'escourgie.*
> Cremons Dieu, ayons le cuers doulx
> et *chantons* à la départie :
> « Grâce Dieu », car elle est en nous.
> Prions pour l'humaine lignée.
> *Baisons la terre*, *levons nous.*

Zooals men uit die liederen ziet, waren hunne oefeningen zeer eigenaardig onder het geeselen. Daar het geestelijk koorgezang geschikt was om drie of vijf rustpunten te hebben, waaronder de Geeselaars zich ten gronde wierpen [1], vielen allen alsdan te gelijk

---

[1] Le Muisit : Et erat cantilena facta tali modo quod tribus vicibus sternere se debebant. — De *clericus anonymus* der abdij van Baudeloo zegt: *Quinquies* ad terram ceciderunt.

met geheel hun lijf voorover en strekten de armen uit, een kruis met hun lichaam vormende [1]. Zich oprichtende bleven ze geknield en geeselden zich in die houding, dat het bloed over hun lichaam zijpelde [2] en dat de omstuwende menigte tranen van bewondering en medelijden stortte. Tot driemaal toe herhaalden zij die gezamenlijke boetewerken, de voorzangers in het midden van den kring staande met de aanvoerders der bende, waaronder natuurlijk de priesters en de monniken, die hen vergezelden. Op het einde dier oefeningen en gezangen knielden zij weeral allen te gelijk en een geestelijke zegde de gebeden (waaronder het *Credo*) voor, zooals dat in de kerken, bij de begrafenissen en bij 't einde der sermoenen gebruikelijk was. Zij bleven op hunne knieën zitten, zoolang de gebeden en vermaningen duurden, hunne openbare biecht sprekende en van den priester de absolutie ontvangende, hetgeen ook de meewarigheid der omstanders verwekte. Ten slotte stonden zij allen op en, onder het aanheffen van lofliederen ter eere van de Heilige Maagd, vóór een Mariabeeld gezongen [3], gingen zij

---

1 Le Muisit : Et quando veniebant ad primum passum, omnes in uno momento toto corpore et pectore se prosternebant et de bracchiis et toto corpore crucem faciebant. — *Gesta abbatum Trudinensium :* In terram projectis impetuose corporibus, bracia in modum crucis extendentes supini jacebant. — *Boec van der Wraken,* deel III, v. 2003-2008 : Drie werf soe vielen si / op haer knien (gheloeves mi); / ende telken si met allen / cruuswijs ter eerden vallen, / daer laghen si sonder waen, / tot dat se die sanc hiet opstaen.

2 Li Muisit : Horribile videre praesentibus. — Jehan le Bel : Sique le sanc de leurs espaules couroit aval de tous costez. — *Boec van der Wraken :* Gheselen hadden si doen maken, / daer scarpe naelden in staken; / daer si hem met sloeghen soe diep, / datter roede bloet uitliep. — Robert van Avesbury : Seipsos cum dictis flagellis in nudo sanguinolento corpore flagellarunt. — Deze Engelsche kronijkschrijver getuigt ook van eene bijzondere oefening der Zeeuwsche en Hollandsche Geeselaars te Londen, die door geen ander tijdgenoot werd aangeteekend zeggende : Continue, ut praefertur, cantantes et ultimo ipsorum sic jacentium inchoando quilibet ultra alium passum faciens cum suo flagello sub se jacentem semel percussit, sicque de uno ad reliquum usque ad completum numerum sic jacentium similem ritum quilibet observavit.

3 Le Muisit : Surgebant et cantando de beata Virgine juxta suum idioma ibant ad se revestiendum. Et pluries, antequam revestirentur, ante imaginem beate Virginis in aliquo loco cantum suum finiebant. — *Boec van der Wraken,* deel III, v. 2009-2034 : Alse iij. werf was ghedaen, / ghingen tharen pape saen, / die in midden die plaetse stoet, / ende vielen hem alle op den voet, /

naar de plaats waar hunne kleederen in bewaking waren, en kleedden zij zich weer aan. Al deze oefeningen geschiedden in de opene lucht, zoolang het droog weder bleef; wanneer de regendagen aankwamen, gebeurden ze in kerken, kruisgangen van kloosters en andere overdekte plaatsen.

Daarmede waren hunne boetewerken volbracht. Nu gingen zij allen, rijken en armen, naar de Markt en bleven daar wachtende, totdat iemand van de bevolking hen kwam te gast noodigen. Met de toelating hunner leiders volgden zij dan hunnen gastheer. De leiders bleven de laatsten, totdat allen uitgenoodigd en vertrokken waren. De bevolking was gretig om die Geeselbroeders te herbergen en vereerde hen als heiligen [1]. Bij het overschrijden der dorpels van hunnen gastheer moesten de Geeselaars vijf *Pater Noster's* en vijf *Ave Maria's* bidden. Andere gebeden waren hun overigens nog opgelegd : bij 't opstaan, nog zooveel Onze Vaders en Weesgegroeten; vóór het middagmaal, evenveel en op hunne knieën; na den eten, nogmaals; en 's avonds, evenzoo. Bij het wasschen hunner handen vóór de eetmalen moesten zij ter aarde knielen. Zonder toelating mochten zij aan tafel niet spreken [2]. Tot de vrouwen mochten zij 't woord niet richten; alleen de oudere hoofdman (*senior*) mocht met de gastvrouw of hare dochter spreken. Van eene vrouw mochten zij niets ontvangen, uitgenomen de oudere hoofdman. Zij mochten op geene pluimen bedden slapen noch zelfs op stroo. De moordenaars en overspelers onder hen

---

ende hi seide hem tghelove openbaer, / ende si seident alle naer, / ende haer ghemeen biechte met. / Daer na thant, al onghelet, / vielen se allen mettien / daer na ter eerden op hare bloete knien; / ende soe absolveerde hise daer / van al haer sonden claer. / Alse al dit was ghedaen, / ghingen si te haren pape saen / ende namen ij. ende ij. haer vaert / al singhende ter kerken waert, / soe dat ment verre mochte horen, / cruce ende vane altoes voren. / Daer ghinghen si als heelde / voor de moeder Gods beelde / ende loofden met grooter trouwen / God ende Onser Liever Vrouwen / met dietschen sanghe (als ic versta) / sij ij. vore, alle dander na, / ende riepen God met oetmoede, / dat Hise van der gadoot hoede.

[1] Jehan le Bel : Et estoit tout honteux qui ne les povoit héberger, car il sembloit a chascun que ilz fussent sainctes gens et que Dieu les avoit envoyé pour donner exemple au commun peuple d'ainsy faire pénitance et rémission des péchiez.

[2] Deze voorschriften deelt Le Muisit mede.

moesten afgezonderd op den grond slapen. Bij het verlaten van het huis, waar zij de gastvrijheid hadden ontvangen, baden zij vijf *Pater noster's* en vijf *Ave Maria's* voor de familie van hunnen gastheer [1]. In dezelfde stad mochten zij niet meer dan eens vernachten.

In de Geeselaarsbeweging speelden de mannen eene gansch overwegende rol. Nochtans waren er ook vrouwen bij. Onder de 5,272 boetelingen, die volgens zijne berekening Doornik bezochten, geeft Le Muisit slechts een twintigtal vrouwen op, die in éène bende uit Vlaanderen gekomen waren en zich onder het geeselen niet gansch het bovenlijf, maar slechts den rug ontblootten [2]. Boendale zegt evenzoo met een enkel woord, dat ook de vrouwen eindelijk het voorbeeld der mannen wilden volgen: « Ende als die manne dus ghingen, | wouden die wive in ware dinghen | ghelijc den broederen susteren worden [3]. » De vervolger op Guillaume de Nangis spreekt integendeel van « *veel* deugdzame en godvruchtige vrouwen », die de boetewerken der Geeselaars verrichtten [4]. De monnik van Baudeloo teekent insgelijks aan, dat eene *menigte* van vrouwen de Geeselaars volgde, dezelfde penitentie volbrengende [5]. De latere kronijkschrijvers der 15de en der 16de eeuw vermelden die vrouwen steeds om eene smet op de Geeselaarsbeweging te werpen [6].

---

1 Deze voorschriften komen in het Brugsch reglement voor (zie verder).

2 Le Muisit, blz. 355 : Sicut viri facientes, discooperto solum dorso.

3 *Brabantsche Yeesten*, blz. 593.

4 Nec est praetermittendum, quod multae mulieres honestae et matronae devotae hanc praefatam poenitentiam de flagellis procedentes et cantantes per villas et ecclesias similiter faciebant.

5 Quos etiam sequebatur multitudo mulierum similem penitenciam agentium.

6 Ende hemlieden volghden alle maniere van lodders, putyers, dieve ende mordeneers, roevers ende wievekins van state. (*Kronyk van Vlaenderen* tot 1467, uitg. door de Vlaamsche Bibliophilen, deel I, blz. 221; *Corpus* I, blz. 196.) Zie ook de schier gelijkluidende plaatsen in enkele vijftiendeeuwsche kronijken, bij Jan van Diksmuide, bij Meyerus, in het *Memorieboec der stad Ghent*, in de kronijk van Despars, enz. (*Corpus* II, blz. 131-136.)

VIJFDE HOOFDSTUK

ONDERDRUKKING DER EERSTE GEESELAARS (1349-1357) EN TWEEDE OPKOMST DER SECTE IN 1400.

In lateren tijd gingen de Geeselaars voor eene opgeraapte bende onzedelijke en woeste opstandelingen door. Doch Le Muisit teekende eene reeks artikels der voorschriften op, welke de Geeselaars moesten beloven na te leven om in de Secte opgenomen te worden. Daaronder komen veel louter moreele bepalingen voor, die ver boven het peil der gewone zedelijkheid dier dagen staan, zooals blijkt uit de volgende uittreksels : « Item, recognoscendo, quod omnes sumus ex una materia creati, redempti uno pretio, dotati uno dono, debemus unus alterum fratrem appellare... Item, tu non portabis armaturas nec ibis in bellis pro quocumque, excepto tuo vero Domino... Item tu debes dare elemosynas pauperibus secundum posse tuum... Item, tu te debes obligare ad totam abstinentiam carnis specialiter toto cursu vitae tuae et custodire sancte tuum matrimonium et non jurare in vanum [1]. »

De tijdgenooten zijn het overigens eens om te getuigen, dat de Geeselaars in den beginne eenen grooten en weldadigen invloed op de openbare zedelijkheid uitoefenden. Le Muisit zegt vol bewondering, dat mannen en vrouwen in zulke hooge mate godvruchti-

---

[1] Le Muisit : Miro modo et memorabili, viri ac mulieres seculares toto illo tempore in tantam devotionem devenerunt, quod non est facile ad credendum... Et hoc fuit in Tornaco et in diversis locis.

ger werden, dat het schier niet te gelooven is. Zij verzaakten aan de wraakroepende weelde, die alsdan in de kleedij heerschte. Godslastering, dobbelspel, onzedige danspartijen, liederlijke liederen, onkuischheid, alle ingewortelde kwaden, hielden op. Oude veeten werden bijgelegd en aartsvijanden verzoenden zich met elkander, naar het voorbeeld hun door de Geeselaars gegeven [1]. Hetzelfde getuigt Boendale: « Dese verboden dobbelspel | ende luxurie alsoe wel, | ende si verboden diere eden, | ende versoenden menighe veeden, | diemen niet versoenen en conde [2]. » Op dit laatste punt drukt ook Froissart: « Moult de belles paix se fissent, les penans alant entre les hommes, tant que de cas d'occisions, lequel estoient avenus et desquels cas en devant on ne pooit venir à paix, mais par le moyen de l'affaire des penans on en venoit à paix [3]. » Ook was de groote meerderheid der bevolking hun zeer genegen, omdat hun optreden zooveel goeds gesticht had, en werden de geestelijken bespot, die de Geeselaars tegenkantten [4]. Vroeger zagen wij reeds tot welke hevige verbittering tegen de monniken en de priesters deze gesteldheid der gemoederen te Doornik een tijdje lang geleid had. Evenzoo in Brabant, te oordeelen naar de stoute woorden van den dichter van *Het Boec van der Wraken* [5].

Van den beginne af waren de meeningen over de Geeselaars zeer verdeeld [6]. Tegenover de geestdriftige volksmassa, had men, aan den anderen kant, de geestelijkheid en het bezadigd en ondervindingrijk gedeelte der bevolking, dat zich hield aan de gehoorzaamheid jegens de Kerk en aan het naleven van hare

---

[1] Le Muisit, blz. 352, 359. Nog nooit in gansch zijn leven zag de tachtigjarige abt zooveel rustigheid en zooveel godvruchtigheid op den dag en in den nacht der groote jaarlijksche processie van Doornik, als ten tijde der Geeselaars.

[2] *Brabantsche Yeesten*, blz. 589.

[3] *Chroniques* (Kervyn), deel V, blz. 476.

[4] Le Muisit: Quia per eorum adventum fuit tanta mutatio mali in bonum, sicut superius est expressum, quod propter hoc homines ecclesiasticos, qui opinionem suam tenebant, saepissime deridebant.

[5] Zie verder.

[6] Le Muisit: Et erant opiniones diversae, quia aliqui sanae mentis non laudabant, et alii factum quamplurimum approbabant. — *Breve chronicon Flandriae:* Unde multi murmurabant: quidam enim dicebant quod bonum est, alii non.

voorschriften en van geene andere [1]. De eerste grief tegen de Geeselaars was, dat zij, zonder de toestemming der Kerk bekomen noch zelfs gevraagd te hebben, eene nieuwe vrije broederschap hadden opgericht en nieuwe godsdienstoefeningen ingevoerd. Met een paar woorden drukt de monnik van Baudeloo zijne afkeuring uit : « Quia sine auctoritate episcoporum vel pape faciebant. » Maar bovendien kwamen de Geeselaars in botsing met de Kerk op het gebied van het geloof en zij werden weldra met de ketters gelijkgesteld.

Le Muisit vertelt ons, hoe te Doornik de eerste sporen van ketterij werden ontdekt in het sermoen van den predikheer, aanvoerder der Luiksche Geeselaars. Deze vergeleek het nu gestorte bloed der boetelingen met dat van Christus, zeggende dat sedert het optreden van den Zaligmaker geen edeler bloed gevloeid had dan dat der Geesèlaars, en meer andere verdachte stellingen verkondigde hij, terwijl achterdochtige geestelijken er aanteekeningen over namen, onder zijn sermoen [2]. De ontroering in den schoot der Doorniksche kerk was zoo groot geweest, dat de deken en het kapittel der hoofdkerk, die de bisschoppelijke-macht, *sede vacante*, uitoefenden, eene groote vergadering van veel monniken en veel voorname personen bijeenriepen om over het sermoen van den Luikschen predikheer te beraadslagen. Had men de aangehitste menigte niet gevreesd, dan zou men hem zeker in hechtenis genomen hebben om hem door de kettermeesters te laten onderzoeken en vervolgen. Te Valencijn en op andere plaatsen moest de geestelijkheid tegen wil en dank de verdachte sermoenen van den Luikschen predikheer evenzoo ongestraft laten [3].

---

[1] Le Muisit : Propter praedicta et alia quae dictabat ratio, viri ecclesiastici et regulares ac homines sanae mentis et periti juxta fidem catholicam opinabantur et tenebant, pro eo quod ecclesia non consenserat et canones prohibebant, factum non erat approbandum. Populus autem, viri et mulieres Scripturas ignorantes, nobiles et ignobiles, factum ultra modum approbabant, maxime in regionibus antedictis. Et sic erat dissensio mirabilis et inanis.

[2] Le Muisit : Multaque alia proposuit errorem tangentia, et hoc scripserunt aliqui qui praesentes assistebant. — Ook op het einde der eeuw nam Geert Groote aldus aanteekeningen gedurende verdachte sermoenen om er later den prediker ter verantwoording voor op te roepen. Zie verder het geval van broeder Bartholomaeus in het bisdom Utrecht omstreeks 1380.

[3] Le Muisit : Decanus autem et capitulum qui, sede vacante, erant ordinarii,

« Wie zou er aan kunnen twijfelen — vraagt de gemoedelijke Le Muisit — dat de Geeselaars eene nieuwe niet goedgekeurde kerkelijke regeling invoerden, aangezien zij hunne bloedige penitentie in kerken, kloosters en andere geestelijke plaatsen volbrachten, waar elk bloedvergieten verboden is? En terwijl de goddelijke diensten en de mis in de kerken werden gedaan, hielden zij daar geene rekening van en oefenden zij er toch hunne storende boetewerken uit [1]. » Al deze groote « nieuwigheden » zijn tegen de leer der Kerk en afschuwelijk om er aan te denken of om ervan te spreken, voegt hij er bij [2]. Van het storen der goddelijke diensten in de hoofdkerk en in de andere kerken van Doornik kunnen zij door de geestelijkheid niet belet worden, daar men ze

convocaverunt de religiosis mendicantibus et de peritis pluribus cum illis qui scripserunt verba dicti praedicatoris et cum multis aliis personis discretis et venerandis, examinantes eos super propositis et dictis in praedicatione antedicta a dicto fratre, et super hoc deliberaverunt... Nec est praetermittendum, quod dictus frater Jacobita in villa de Valenchenis similia sicut in Tornaco et ampliora praedicavit; unde quidam clerici scholares post sermonem fecerunt ei opponentes; sed propter societatem cum qua ibat ipsum abire dimiserunt; et hoc scivi a pluribus ibidem praesentibus. Et sic fecit in pluribus locis, sicut invenerunt illi de Tornaco atque sciverunt.

[1] Le Muisit : Et quis dubitet istud esse ritum novum, quia poenitentiam suam in ecclesiis, in monasteriis et locis ecclesiasticis faciebant, ubi de jure approbato non debet fieri quoquo modo sanguinis effusio violenta? Et etiam quando fiebat divinum officium et privatae missae dicebantur in ecclesiis, de hoc non curabant nec ritum suum facere omittebant. — In eene latere vijftiendeeuwsche kronijk wordt den Geeselaars verweten, dat zij in de kerken onder de mis hunnen hoed niet afnamen noch bij het lezen van het Evangelie, noch knielden bij de elevatie van den kelk bevattende het lichaam des Heeren : Et ipsi in ecclesiis existentes non faciebant reverentiam ad elevationem corporis Christi nec calicis in missa, quia nec pileum nec capucium amovebant nec flectendo genua idem corpus sanctissimum adorabant. In lectione similiter sancti Evangelii, dum solemniter legebatur in ecclesia, nec pileum nec capucium amovebant. (*Chronicum comitum Flandrensium*, uitgegeven door De Smet, *Corpus chronicorum Flandriae*, deel I, blz. 226; *Corpus* II, blz. 132.) In andere nog minder geloofwaardige kronijken vindt men aanteekeningen van denzelfden aard : Ende zy hilden vele ongheloovichhede: sy en knielden voor thelich sacrament niet, alsment ophief, noch en staken haere capproenen van den hoofde niet ter Evangelie. (*Memorieboek der stad Ghent*, deel I, blz. 68; *Corpus* II, blz. 136.) — Zie ook de twee Vlaamsche kronijken der 15de eeuw, Meyerus, enz., in *Corpus* I, blz. 196, 198 en 639.

[2] Le Muisit : Qui faciunt tantas novitates et contra consuetudines approbatas, quod horrendum est cogitare aut dicere.

niet aandurft uit vrees voor de menigte. Zij stellen zich ook heel stout in de plaats der geestelijkheid, wat het begraven der dooden betreft, en zij verrichten zelve de lijkplechtigheden met kruis en waskaarsen, ja zetten de stervenden aan om hun giften na te laten en niet aan de geestelijken, de godshuizen en den arme, zooals vroeger. Dergelijke ongehoorde dingen en meer andere gebeurden veel te Doornik, getuigt hij verder, in den advent vóór Kerstdag 1349 [1].

Van zijnen kant vertelt Boendale meer andere gevaarlijke nieuwigheden over de Geeselaars, die hij in Brabant aan het werk zag. Zij verklaarden, dat zij de macht hadden om de bezetenen van den duivel te verlossen en dat zij hierin machtiger waren dan eenig priester. Enkelen beweerden, dat zij met God dronken en aten, dat zij met O. L. Vrouw gesproken hadden, dat zij God met zijne bloedige wonden aanschouwd hadden, die hun bevolen had zich te geeselen. Een ander verklaarde uit den dood te zijn verrezen. Zij vertoonden een zilveren kruis, dat zij zegden door O. L. Vrouw gemaakt te zijn en hun door haar uit den hemel gebracht, enz. « Dus maecten si tvolc al blint, | waer si quamen al omtrint, | met dus ghedanen herisien, | dat tvolc met groten partien | aen hen vielen, waer si quamen. | Dus setten si hem alle te samen | ieghen die papen van der kerken, | te lachteren der papen werken, | ende haers selfs prijsden si sere [2]. » Nog beslister zegt de Luiksche kanunnik Jehan le Bel : « Ilz eussent poeu mettre au derrain saincte Esglise à destruction; et commenchoient jà à destourber le service et les offices de saincte Esglise, et vouloient aucuns maintenir par leur sotie que leurs chansons et leurs sery-

[1] Le Muisit : In sabbatis et in festis in cathedrali B. Mariae et in aliis ecclesiis faciunt suum ritum saepe impedientes divina officia; nec a clero possunt super hoc reprehendi, quia propter communitatem non auderent. Et quod plus est, crevit et est novitas mirabilis, quia isti poenitentes mirabile inceperunt. Nam collegia et curati, secundum quod est rationabile et consuetum, ad corpora levanda, portanda et sepelienda accedere non oportet, quia societates poenitentium cum cruce et cereis corpora levant, portant et sepeliunt, et saepe inducti sunt morientes ut talibus donent sicut solet fieri curatis, capellanis, hospitalibus et pauperibus. Et audeo dicere, quod in adventu ante natale Domini anno praedicto ista et multa alia fiebant in Tornaco.

[2] *Brabantsche Yeesten*, deel I, blz. 590; *Corpus* I, blz. 194.

monies estoient plus dignes que celles de l'Esglise; si que on se doubtoit que celle folie tant se multipliast, qu'elle ne mist au bas l'Esglise et tueroit prestres et clercs pour convoitise d'avoir leurs biens et leurs bénéfices [1]. » De kronijkschrijver van Sint-Truiden noemt hunne boetewerken eene *heretica penitentia* en weet te vertellen, dat hunne secte in Duitschland over den Rijn in het huis eener vrouw door eenige uitgeloopen monniken (*apostate religionis*) was gesticht geworden tot uitroeiing der Kerk en der gansche geestelijkheid [2]. De vervolger op Guillaume de Nangis legt hun ten laste, dat zij, onder meer andere gevaarlijke ketterijen, verkondigden, dat het bloed der Geeselaars zich met dat van Christus vermengde [3]. Volgens den Tongerschen deken Radulphus de Rivo († 1403) beweerden zij van eenen engel uit den hemel de openbaring te hebben ontvangen, dat zij na eene geeseling van drie en dertig dagen en twaalf uren volkomen waren verlost van hunne zonden als door een tweede doopsel [4]. Een Fransch tijdgenoot [5] spreekt ons daarenboven van eenen eigenhandigen brief, dien de Geeselaars beweerden van Christus in bijzijn van den patriarch van Jerusalem uit de handen van eenen engel ontvangen te hebben. Daarvan gewaagt ook de paus in de bul, waarbij hij de secte der Geeselaars later veroordeelde. Deze brief was op eene steenen tafel gegrift. De engel legde haar op het altaar van Sint-Pieters te Jerusalem neer, terwijl het volk op de aangezichten viel en *Kyrie eleison* zong. In den brief stond te lezen, dat God voornemens was geweest de wereld te laten vergaan op 10 September, wezende den zondag na Mariageboorte. Maar Hij liet zich door het gesmeek der Heilige Maagd en der engelen vermurwen. De engel zwoer, dat de brief niet van de hand van een schepsel, maar van God alleen was! Mirakels schreef men den Geeselaars ook toe, hetgeen in de oogen der geestelijkheid eene nieuwe grief was [6].

---

[1] *Vrayes chroniques*, blz. 204; *Corpus* II, blz. 123.

[2] *Gesta abbatum Trudinensium*, blz. 432; *Corpus* II, blz. 124.

[3] D'Achery, *Spicilegium*, deel III, blz. 111; *Corpus* II, blz. 125.

[4] Chapeaville, deel III, blz. 4; *Corpus* II, blz. 126.

[5] Nationale Bibliotheek te Parijs, *Ancien fonds Colbert*, handschrift nr 8298[3]; *Corpus* II, blz. 119.

[6] Le Muisit: Fuitque tanta opinio vulgi, quod in pluribus locis fuisse miracula per eorum poenitentiam affirmabant. — Boendaele: Ende seiden, dat si

Al deze berichten zijn afkomstig van kronijkschrijvers, die hunne vijandige stemming niet verduiken. Intusschen bezitten wij twee stukken, uitgaande van de Geeselaars zelve, die hunne richting tamelijk goed kenschetsen : namelijk het reglement der Brugsche Geeselaars, door hen aan het Doorniksch kapittel gezonden, wellicht om zich van ketterij te zuiveren [1], alsmede een ander omstandiger reglement, dat Le Muisit uit den mond van eenige hoofdmannen der Secte zegt opgeteekend te hebben. Die voorschriften las men hun voor, eerdat zij in een gezelschap van Geeselaars aangenomen werden, en zij moesten beloven die stipt te onderhouden gedurende hun gansche leven [2]. Die twee reglementen stemmen overigens vrij goed met elkander overeen.

Men kan er geen zweem van ketterij in ontdekken; integendeel straalt onderdanigheid aan de Kerk uit meer dan een punt dier grondregels, als bij voorbeeld : « Item pro juribus sanctae ecclesiae, honore et libertate, fide, doctrina et lege deffendere, tenere et servare, corpus et possessiones exponemus... Item intrantes debent a suo curato petere licentiam et ab ipso crucem recipere [3]. » Beloven de Kerk met lijf en goed te zullen verdedigen, en tot de secte der Geeselaars slechts met de toelating van zijnen pastoor mogen toetreden, kan men rechtgelooviger handelen? Ook, nadat hij al de artikels van het reglement der Geeselaars medegedeeld heeft, verklaart Le Muisit, dat al die voorschriften, bij het eerste zicht (*prima facie*), deugdzaam en godvruchtig zouden schijnen, indien zij ernstig gemeend waren en goed onderhouden werden en

---

hem naer / van miraculen volghden daer. — Froissart : Et se fasoient li auqun entre deus espaules sanier moult vilainnement, et auqunes sotes femmes avoient drapelés apparilliés et requelloient ce sanc et disoient que c'estoit sanc de miracle.

[1] Ista regula Flagellatorum, quam Flagellatores de Brugis miserunt capitulo Tornacensi, sede vacante. (Handschrift der Nationale Bibliotheek te Parijs, *Ancien fonds Colbert*, nr 8298[3], aangehaald door Kervyn, *Histoire de Flandre*, deel III, blz. 354; *Corpus* II, blz. 111.)

[2] Le Muisit : Notum sit omnibus, quod ego intellexi a quibusdam superioribus electis a poenitentiam facientibus, quod intrantes et cum aliis se jungentes promittebant illa quae sequuntur se facere et tenere pro posse suo toto cursu vitae suae. Alias non recipiebantur. Sed intrantibus et promittentibus legebantur.

[3] Le Muisit, blz. 355. Schier gelijkluidend in het Brugsch reglement.

— dit is de knoop der zaak — indien onze moeder de heilige Kerk dit alles toegestaan en goedgekeurd had [1].

Hoe onderdanig en rechtgeloovig ook, de Geeselaars hadden het gezag der Kerk miskend door eene godsdienstige vrije broederschap te stichten en aan de Geeselbroeders godsdienstige verplichtingen voor het leven (*toto cursu vitae suae*) op te leggen. In het reglement door Le Muisit opgeteekend lezen wij onder anderen : « Item, non jurare juramenta tangens Domini passionem, nec dicere verba blasphemiae toto cursu vitae suae, in quantum potes [2]. Item, omni die Passionis Dominicae jejunare in escis quadragesimalibus, in quantum poteris et tu vives; et in die Veneris in Parasceve, ut disciplinabis temetipsum ter solum tam de die quam de nocte, et per tantum spatium quod possis dicere quinquies *Pater noster* et quinquies *Ave Maria*. Item volumus, quod unusquisque sit obligatus ad ponendum habitum suum poenitentialem et scorpiones supra lectum suum, ad retinendum memoriam passionis Domini nostri Jesu Christi. Item, quod omnes se custodiant de esu carnium in die Mercurii. »

Het zelfstandig optreden der Geeselaars zonder zich aan het gezag der geestelijke overheid te onderwerpen en de talrijke afwijkingen van de kerkleer, die hun werden ten laste gelegd, waren een dringend gevaar voor het behoud van het geloof in West-Europa geworden. Daarvoor kon de Kerk de oogen niet sluiten. De Parijsche monnik, die het vervolg op de kronijk van Guillaume de Nangis schreef, bericht ons, dat de godgeleerden der Hoogeschool van Parijs, vermoedelijk reeds in het begin van October, het initiatief tot de onderdrukking der Secte namen, omdat zij tegen God en de instellingen der Kerk alsmede tegen de zaligheid der zielen was gericht [3]. Eene gelijktijdige aanteekening uit een oud register der Parijsche Hoogeschool leert ons, dat de beslissing der godgeleerden later op 3 November 1349 door den

---

1 Si sancta mater ecclesia in hoc consensum et auctoritatem adhiberet.

2 Dit naïef *in quantum potes* bewijst hoe ingeworteld het vloeken en de godslastering alsdan in de Nederlanden moesten zijn.

3 Quod nova secta erat contra Deum inchoata et contra formam sanctae matris ecclesiae et contra salutem animarum omnium ipsorum. (D'Achery, *Spicilegium*, deel III, blz. 111; *Corpus* II, blz. 125.)

rector en de gansche Universiteit werd bekrachtigd [1]. Zij spoorden den Franschen koning tot geweldige maatregels aan en zonden boden aan den paus te Avignon, om hem eerbiedig te verzoeken zijne oppermacht niet ongebruikt te laten, hetgeen het gewenschte doel niet miste [2]. Volgens Le Muisit, die het van eenen geloofwaardigen ooggetuige gehoord had, zouden te Avignon in dien tijd twee duizend Geeselaars uit Duitschland aangekomen zijn om door den paus hunne handelingen te laten goedkeuren. Maar 's avonds werd hun onder bedreigingen bevel gegeven te vertrekken; en 's anderendaags gehoorzaamden zij haastig om niet meer terug te keeren [3].

Wat er ook van zij, het was een Nederlander, die te Avignon de hoofdrol speelde bij den paus ter gelegenheid van de veroordeeling der Geeselaarssecte. Aan 't hoofd der afvaardiging van de Parijsche Hoogeschool bevond zich de godgeleerde Jan du Fay (Fayta), geboortig van Saint-Amand in Vlaanderen, die in tegenwoordigheid van Clemens VI de Geeselaars met woord en schrift zoo krachtdadig aanviel, dat de paus door hem overtuigd werd en handelend optrad. Jan du Fay had overigens zijn vertrouwen gewonnen en werd door hem met apostolische zendingen gelast naar 't Luikerland en elders. Vervolgens werd hij abt der machtige Sint-Baafsabdij te Gent [4].

---

[1] Bulaeus, *Historia Universitatis Parisiensis*, deel IV, blz. 314; *Corpus* II, blz. 113, 114. — Bulaeus voegt er bij : « Nullibi autem in commentariis et antiquis codicibus definitionem illam seu decretum reperiri potui contra Flagellatores. » De vervolger op Guillaume de Nangis schijnt integendeel dien tekst onder de oogen te hebben gehad en er de ontleding van te geven.

[2] Dominus papa Clemens VI, de hoc fatuo novo ritu per magistros Parisienses, qui ad eum nuntios reverenter miserant, plenarie informatus, cum esset contra jura damnabiliter adinventa, eos Flagellatores sub auctoritate prohibuit et prohiberi fecit. (*Ibid.*)

[3] Le Muisit, blz. 353 : Audivi etiam a persona authentica, quod ipse viderat Avinione duo milia talium poenitentium, qui erant de Alamannia; et volebant factum suum et aliorum per papam et curiam approbari. Fuitque eis in vespere nuntiatum, quod recederent, alioquin damnum incurrerent et haberent. Et sic in die crastina et post nullus eorum comparuit.

[4] Contra sectam Flagellatorum missus ante suam promotionem (*als abt van Sint-Baafs*) ab universitate Parisiensi ad dictum Clementem, sermones et actus publicos in eius praesentia solemniter praedicavit et exercuit, quorum virtute idem pontifex dictam sectam annihilavit; pluresque alias legationes tam in

Aldus gaf paus Clemens VI zonder dralen gehoor aan de bezwaren der Parijsche Hoogeschool, en den 20 October 1349 richtte hij tot al de aartsbisschoppen en hunne suffraganen eene plechtige bul [1], waarbij hij de Secte der Geeselaars veroordeelde en de kerkprelaten met hare onderdrukking gelastte. De paus zegt gehoord te hebben, dat in het Duitsche rijk en in de omliggende landen [2] veel duivelsche Geeselaars zijn opgetreden, die allerlei leugens en dolingen verkondigen tot groote schade van de zaligheid der onnoozele gemeente. Ofschoon er sedert lang geen patriarch meer te Jerusalem aanwezig is, beweren zij, dat onze Zaligmaker aldaar aan dezen patriarch is verschenen en hem zijne voorschriften heeft medegedeeld. Daarop hebben de Geeselaars zich in omzwervende benden ingericht. Zij veroordeelen het leven der andere christenen, stellen er hunne levenswijze boven, verachten de Kerk, dragen zonder toelating hunner kerkelijke overheid een zwart kleed met het kruisteeken vóór en achter er op aangebracht en vormen tegen de wetten der Kerk vergaderingen en broederschappen. Zichzelven schrijven zij verdachte en onredelijke reglementen voor [3]. Zekere monniken, waaronder vooral uit de bedelorden, die het goede voorbeeld zouden moeten geven, sluiten zich bij die verdwaalden aan en leiden ze met henzelven ten afgrond. Dit alles is een smaad voor de goddelijke majesteit en een groot gevaar voor de samenleving. Daarenboven ziet men velen dezer Geeselaars alom de Joden, die de christelijke liefde in bescherming nemen moet, op wreede wijze vervolgen, het bloed der christenen vergieten, de goederen der Kerk en der leeken

---

civitate et diocesi Leodiensi quam alibi auctoritate apostolica concessas ad debitum deduxit effectum. (Sanderus, *Gandavum; Corpus* II, blz. 303.) Kervyn de Lettenhove (*Histoire de Flandre*, deel III, blz. 359) leidt daar met zijne bekende lichtzinnigheid uit af, dat Jan du Fay als pauselijk legaat tegen de Geeselaars naar de Nederlanden werd gezonden: « L'abbé de Saint-Bavon, Jean du Fay, fut chargé comme légat du pape de détruire la secte des Flagellants. »

1 Trithemius, *Annales Hirsaugienses*, deel II, blz. 209-211; *Corpus* I, blz. 199-201.

2 In partibus regni Germaniae et ei convicinis.

3 Ordinationes etiam et statuta, quibus utuntur, imo verius abutuntur, propria temeritate fecerunt, erroris suspicione non vacua et judicio rationis carentia.

rooven en meer andere ongeoorloofde daden plegen. Daarom beveelt de paus aan al de kerkprelaten, dat zij, ieder in zijn bisdom, de Secte der Geeselaars onderdrukken zullen en aan al de klerken en leeken verbieden er deel van te maken of hare reglementen na te leven, op straf van de kerkelijke censuur en zelfs van stoffelijke kastijdingen voor degenen, waarover de kerkprelaten de wereldlijke jurisdictie bezitten [1]. Wat de geestelijken betreft, die met hunne predikingen en leiding de onnoozele menigte op een dwaalspoor hebben gebracht, zij zullen in hechtenis worden genomen, welk ook hun rang moge wezen, en zij zullen in de gevangenis worden bewaard, tot zoolang de paus over hun lot zal beschikt hebben. Daartoe zal, zoo noodig, de hulp van den wereldlijken arm worden ingeroepen [2]. De oprechte boetvaardigheid, zooals de Kerk haar voorschrijft en aanmoedigt buiten alle verdachte vormen, wordt daarom niet verboden. De aartsbisschoppen [3] zullen aan ieder hunner suffraganen een authentiek en bezegeld afschrift dezer bul zenden, aangezien de paus hun moeilijk het stuk zelf kan doen toekomen.

Ondanks deze moeilijkheid schijnt Clemens VI toch eene uitzondering voor de Nederlandsche bisschoppen gemaakt te hebben, wier geestelijk gebied door de Geeselaars bijzonder werd geteisterd. Toch weten wij door den monnik van Baudeloo, dat de bisschop van Kamerijk rechtstreeks van den paus deze bul ontving onder dagteekening van den 25 October 1349 [4], d. i. vijf dagen later dan de uitvaardiging der algemeene bul. Met zeer lichte ver-

---

1 Contrarium facientes per censuram ecclesiasticam coërcendo necnon eos, in quos temporalem jurisdictionem habetis, per poenas temporales, de quibus expedire videretis, appellatione postposita, compellatis.

2 Omnes et singulos, cujuscumque sint ordinis, religionis, praeeminentiae vel status, quos in praemissis vobis constiterit deliquisse, capi faciatis, non obstante quocunque privilegio vel indulto, quod eis in nullo suffragari volumus, tam diu captivos retineatis, donec aliud a nobis acceperitis in mandatis, invocata ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii saecularis.

3 Onder den datum van 20 October 1349 werd deze bul door den paus gericht tot den aartsbisschop van Keulen en zijne suffraganen (van Luik, Utrecht, enz.). Zie Brom, *Bullarium Trajectense*, deel II, blz. 20.

4 De volledige tekst in het *Breve chronicon Flandriae clerici anonymi*, bij De Smet, *Corpus chonicorum Flandriae*, deel III, blz. 23-26; *Corpus* I, blz. 199-201.

schillen van redactie zijn de twee stukken eensluidend; maar aan het einde missen wij belangrijke gedeelten. Niet alleen is hier de laatste paragraaf uitgevallen over het zenden van een afschrift aan de suffraganen, hetgeen onvermijdelijk was; maar ook ontbreekt de scherpe paragraaf over het straffen der geestelijken, die met de Geeselaars gezondigd hebben, evenals de paragraaf over het toelaten der boetewerken buiten alle kettersche vormen. Zijn die twee laatste gedeelten wellicht door de nalatigheid van eenen afschrijver eenvoudig weggevallen? In de Nederlanden toch werden de medeplichtige geestelijken niet ongestraft gelaten. Froissart zegt uitdrukkelijk in zijne derde redactie : « Et furent tout bénéficyet et tout clerch, qui esté y avoient, escumenyet, et en convint les pluiseurs aler en court de Romme pour yaus purgier et faire absorre [1]. » En in zijne vierde redactie zegt hij nog omstandiger : « Et furent esquemunyet de lor fait, et par especial le clergit, qui avoecques euls estoit et sa compagnie, et en furent pluisseur curet, chanonne et capelain, qui lor oppinion tenoient, privet de lor bénéfisce; et qui absolution voloit avoir, il le convenoit aler quérir en Avignon. »

De tijdgenooten zijn het eens om aan te teekenen, dat de Geeselaarsbeweging zich niet over het koninkrijk Frankrijk (buiten het graafschap Vlaanderen) kon uitstrekken, dank aan de doortastende maatregels door koning Philips VI genomen. Hooger reeds zagen wij, dat hij alzoo handelde op aandringen van de godgeleerde faculteit der Parijsche Hoogeschool [2]. De koning had in het gebied van iederen baljuw laten afkondigen, dat men de Geeselaars niet toelaten mocht [3], maar gevangen moest nemen. Het was overigens geene lichte zaak hen uit Frankrijk te weren, daar zij in Henegouwen, in Brabant en in Vlaanderen (dit laatste land stond onder de Fransche kroon) zoo talrijk waren. Een tijdgenoot geeft er de volgende bijzonderheden over : « Et vin-

---

1 *Chroniques*, deel V, blz. 275; *Corpus* II, blz. 131.

2 Vervolger op Guillaume de Nangis: Parisiis autem non venerunt neque ad partes Gallicanas, prohibiti per dominum regem Franciae, qui noluit et hoc fecit de consilio magistrorum in theologia universitatis Parisiensis.

3 Le Muisit: Et etiam rex Franciae fecit publice proclamare ubique in suis balliviis, quod nullus talium reciperetur.

drent cette gent en France premièrement de langue thioise, comme de Flandres, de Brabant et de Hennault. Et ne passoient point Lisle, Douay, Bétune, Saint-Omer, Tournay, Arras et ces marches d'environ les frontières de Picardie, Mais assez tost après s'en esmut plusieurs et par plusieurs tourbes de Lisle, de Tournay et des marches d'environ et vindrent en France jusques à Troyes en Champaigne, jusques à Reims et jusques ès marches d'environ. Mais ils ne passèrent plus avant, car le roy de France Philippe si manda par ses lettres que l'en les prenist par tout son royaume, où l'en les trouverroit faisans leurs cérémonies [1]. » De Doorniksche Geeselaars, die ten getalle van 565 uit hunne stad eerst naar Rijsel trokken, waren voornemens in Frankrijk tot aan Soissons te gaan [2]; maar zij schijnen daarvan te zijn belet geworden. De Tongersche deken Radulphus de Rivo beweert zelfs, dat de Fransche koning bevolen had die « martelaars des duivels », zooals de Geeselaars in Frankrijk werden geheeten, ter dood te brengen [3].

Binnen de palen der Nederlandsche gewesten bezat alsdan de Fransche koning overigens eene stad met hare omstreken, namelijk Doornik en het Doorniksche, waar de Geeselaars zeer welig tierden, zelfs na de pauselijke veroordeeling van 20 October 1349. Geen wonder dat de koning aldaar tegen hen krachtdadig optrad. Op het stadsarchief van Doornik berust nog heden een afschrift van zijn edict van 15 Februari 1350, uit Parijs gericht tot den magistraat en hem de onderdrukking der secte uitdrukkelijk voorschrijvende [4]. Op het voetspoor van den paus beschouwt koning Philips VI van Valois de Geeselaars eenvoudig als ketters. « Nous avons entendu — zegt hij — que une secte de gens, souz coleur de dévotion et de pénitence controuvée, qui s'appellent

---

1 Handschrift der Nationale Bibliotheek van Parijs, *Ancien fonds Colbert*, nr 8298[3]; *Corpus* II, blz. 118, 119.

2 Le Muisit: Verum est, quod fama fuit, quando exierunt, quod ipsi irent usque ad Suessionem civitatem; sed quare non iverunt et per quae loca aut villas transierunt et ea quae sibi acciderunt, non interest mea scire aut scribere : ipsi Deo et mundo reddant pro se ipsis rationem.

3 Radulphus de Rivo: Philippus Gallorum rex hujusmodi diaboli martyres (sic enim eos Galli vocant) passim per regnum suum ad necem tradi imperavit.

4 *Corpus* II, blz. 116, 117.

batteurs et penans, est eslevée et multipliée en la dicte ville et se multiplie de jour en jour contre l'estact et l'observance de la foy crestienne et du sauvement du peuple crestien; que par leurs faintes simulationz et déceptions plusieurs simples gens, ignorans la sainte escripture et la vraie voie de leur sauvement, sunt déceus en sivent la dicte secte, en grand escande (*schandaal*) du peuple crestien et grand péril de leur sauvement. Et pour ce nostre saint père le pape et tout le saint Collège de l'église de Romme, en dampnant et reprouvant la dicte secte comme controuvée en détriment de la foy crestienne, contre les commandemenz de nostre sauveur Jhesu Christ et en grand péril des ames du dit peuple, ont mandé que l'on face les dis bateurs et penans cesser du tout de la dite secte; mes pour ce n'est il mie, qu'il ne s'accroiscent et multiplient cestain jour, dont grand escande et péril pouroit venir à toute la foy crestienne, se remède n'y est mis. »
Men ziet het, de koning stelt uitdrukkelijk vast, dat de bul van 20 October 1349 te Doornik volstrekt niets had uitgewerkt [1]. Om dit gevaar te keer te gaan, beveelt de koning aan den Doornikschen magistraat, dat hij met de vicarissen-generaal, den deken en het kapittel zou vergaderen om maatregels te nemen tot uitroeiing der veroordeelde secte. Aan de plaatselijke overheden laat de koning de bepaling der straffen tegen hare aanhangers over : « Que doresenavant aucun ne la présume à entrer ne à suivre, en constraignant à cesser et à la delaissier ceulx qui la suivent, par impositions de peines temporelles, par bans, deffenses et autres voies et remèdes telz et si avant comme vous verrés estre expédient et que mestier sera pour cesser du tout la dicte secte, en aidant sur ce à Sainte Église par le bras séculier et par main armée, se mestier est, par tel manière que doresenavant tel erreur ne se multiplie en nostre royaume [2]. »

---

1 Le Muisit weet ook van dit edict te spreken : Fuit etiam ex parte regis proclamatum, quod omnes cessarent, quia rex eos sectam vocabat in sua littera, et hoc sub poena perditionis corporum et bonorum. — Dit laatste is onnauwkeurig.

2 Die bul was naar alle waarschijnlijkheid zelfs te Doornik nog niet afgekondigd; zij werd het maar na de afkondiging van het koninklijk edict van 15 Februari 1350 en dan nog verwekte dit *in populo murmur magnum*. (Le Muisit.)

Doch vóór dit koninklijk bevel was de Doorniksche magistraat reeds tegen de Geeselaars opgekomen, nadat hij eerst veel bedeesder had gehandeld. Le Muisit heeft ons verteld, hoe de stadsregeering tusschen gekomen was in het aanstellen van de vier hoofdmannen der uittrekkende Geeselaars, hoe zij met de geestelijkheid maatregels beraamd had om het verbitterde volk tot bedaren te brengen en hoe zij ten slotte, in de eerste week van den vasten (14-21 Februari 1350), zich krachtig genoeg gevoelde om de Geeselaarssecte te Doornik te verbieden op straf van levenslange ballingschap [1]. Inderdaad, omstreeks den 8 September, had de magistraat zich in den wil der Doorniksche Geeselaars moeten schikken en medewerken aan hunnen uittocht (*de licentia eciam gubernatorum*); zelfs de geéstelijkheid, goedschiks of anders, was gedwongen geweest enkele priesters en monniken aan te duiden om hen officieel te vergezellen, terwijl er nog een kanunnik als vrijwilliger meeging. Doch anderhalve maand later was de toestand grondig veranderd en begon de magistraat de reeks zijner verordeningen tegen de Geeselaars uit te vaardigen [2]: Den 27 October wordt hun van regeeringswege verboden hunne dooden elders dan op de gewone kerkhoven en met andere dan met de gebruikelijke plechtigheden te begraven. Den 8 December wordt dit verbod herhaald en verscherpt. Gesterkt door 's konings optreden nam weldra de magistraat echt radicale voorzorgen. Den 19 Februari 1350 wordt het geeselen zelf uitdrukkelijk verboden alsmede elke vergadering met kruis, vaan of gezang. Aan allen wordt ook verboden den Geeselaars lokalen of gronden af te staan om er bijeen te komen, dit alles op zware straffen (geldboeten, gevangenschap, levenslange verbanning). Op 8 Maart en 26 Mei herhaalt de magistraat dit afschaffingsbevel en op verbeurte van hun ambt wordt aan de stadsdienaars bevolen de wederspannigen aan te houden en in de gevangenissen te brengen om gestraft te worden. De Geeselaarssecte lag daarmede te

[1] Le Muisit: Anno eodem, in prima hebdomada quadragesimae, fuit proclamatum publice in foro ex parte gubernatorum civitatis, quod omnes cessarent a dicta publica poenitentia voluntarie assumpta; alioquin omnes de caetero facientes ad omnes dies bannirentur.

[2] *Corpus* II, blz. 112, 113 en 141.

Doornik onder en stond er niet meer op; doch geheel uitgeroeid was ze nochtans niet, daar de magistraat, nog een jaar later, op 28 Maart 1351, zijne verordeningen herhalen moest.

Op veel andere plaatsen zal de stadsregeering nagenoeg hebben gehandeld als die van Doornik, eerst lijdelijk toeziend en zelfs gedwongen medewerkend, later beslist verbiedend en onderdrukkend. Eenige vermeldingen in stadsrekeningen en stedelijke archieven laten het ons vooronderstellen [1].

Te Deventer in Overijssel liet de magistraat de klokken feestelijk luiden, toen de Geeselaars dier stad na volbrachten boetetocht terugkeerden [2]. Te Leuven [3] schonk de magistraat aan de eerste Geeselaars, die de stad bezochten, eene almoes en voor hen werd stroo op de markt gespreid, terwijl een klerk werd gelast over hen officieele brieven op te stellen. En toen de eerste Leuvensche Geeselaars uittrokken, werd hun van stadswege een bode naar Brugge nagezonden. Vijfmaal werd er bij geeselprocessiën aan de geestelijkheid en aan de begijnen op stadskosten wijn geschonken. Aan de Geeselaars van Tienen en Lier, die Leuven bezochten, werd ook van stadswege wijn aangeboden, omdat de Leuvensche Geeselaars in die twee steden door den magistraat ook beschonken waren geworden. Een andere zoete drank, *meede*, werd den schutters op het Raadhuis ingeschonken tijdens het bezoek der Mechelsche Geeselaars. Begon de regeering reeds argwaan te koesteren, daar zij de schutters te wapen riep bij gelegenheid van een Geeselaarsbezoek? Te Mechelen [4] ging het evenzoo. Wijn, bier, brood en stroo werden hun van stadswege gegeven. Aan de Keulsche Geeselaars werd door den magistraat een maaltijd aangeboden. Aan hare eigene Geeselaars zond de

---

[1] Om dit punt op te helderen, richtte ik mij tot al de archivarissen van Noord- en Zuid-Nederlandsche steden, die rekeningen uit de 14de eeuw bezitten. Met de meeste bereidwilligheid werden schier overal opzoekingen gedaan, die meestal zonder uitslag zijn gebleven, maar waarvoor ik hier mijnen besten dank betuig.

[2] Op 4 November 1349 : Item Petro Vigili de compulsatione campanarum in adventu civium Daventriensium cruciferorum de sua peregrinatione per scabinos v. s. viij d. (*De Cameraars-rekeningen van Deventer*, uitg. door J. J. van Doorninck, deel II, stuk 1, blz. 89.)

[3] *Corpus* II, blz. 114.

stadsregeering brieven en levensmiddelen, terwijl deze zich te Keulen, te Rumpst, en te Sluis bevonden, en bij hunnen uittocht schonk zij hun vanen en waskaarsen. Doch later schijnt men vermoedens tegen de secte te hebben opgevat, daar de magistraat op 17 Maart 1350 naar Kamerijk, de stad waar haar bisschop zetelde, twee godgeleerden zond, waaronder den kapelaan van den Brabantschen hertog, om er over de Geeselaars ernstig te raadplegen. Te Gent [1] eindelijk volgden de gebeurtenissen denzelfden loop.

Bij het uittrekken der Gentsche Geeselaars in Augustus 1349 (vermoedelijk naar Doornik, waar Le Muisit omstreeks dien tijd van eene bende van 450 Gentenaars spreekt), kregen zij vanen en kruisen op stadskosten vervaardigd mee, benevens eene groote provisie waskaarsen, en zij waren aangevoerd door twee aanzienlijke hoofdmannen, schepenen van het voorgaande jaar. Wellicht waren deze, als te Doornik, door de regeering zelve aangesteld over de Geeselaars. De stadsrekening betitelt ze immers *onse goede* [2]. En toen zij terugkeerden en in de stad hunnen intocht deden, dronken de schepenen wijn op stadskosten en werd de huur van de wagens der Gentsche Geeselaars gedurende drie en dertig dagen uit de stadskas betaald. Maar op het einde des jaars zijn de inzichten van den Gentschen magistraat gansch anders geworden [3]. Eerst worden de nachtelijke geeseltochten verboden. De schepenen wilden waarschijnlijk aan iederen Geeselaar de verantwoordelijkheid zijner daden laten en beletten dat zij in de duisternis der nacht er aan zouden ontsnappen, toen zij in het najaar van 1349 (men zegt niet op welken datum) lieten afkondigen : « Dat alle deghene, die penitentie doen willen, dat sijse doen met ontdecten ende bloten ansichten, so dat men ze openbaerlike zien mach, ende neghene penitentie en doen naer de eerste clocke », d. i. na het luiden der eerste avondklok. De straf was eene boet van drie pond.

Eene andere verordening der Gentsche schepenen, ook van

---

[1] *Corpus* II, blz. 115-118.

[2] Of is dit eenvoudig voor het gebruikelijke : *onze goede lieden?*

[3] Nap. de Pauw, *De voorgeboden der stad Gent in de 14de eeuw*, blz. 40, 45 en 50; *Corpus* II, blz. 117 en 118.

einde 1349, schijnt ons gericht tegen de Geeselaars, die weigerden de wapens op te nemen om hunnen krijgsdienst in de stad te verrichten, zich waarschijnlijk steunende op het voorschrift van hun reglement, dat Le Muisit aldus heeft opgeteekend : « Item, tu non portabis armaturas nec ibis in bellis pro quocumque, excepto tuo vero Domino. » Uit dien hoofde hadden zich vermoedelijk eenige Gentsche Geeselaars aan de plichten der gewapende nachtelijke wachten willen onttrekken, daar de magistraat, te gelijk met het eerste bevel, liet weten : « Vort dat al deghene, die men ordinert ende neemt omme te waken ende aweit [1] te doene, dat zij waken ende aweit doen tot den dagen, sijn sij cruusbroeders of hebben zijt gheweist of wat liede het zijn. » De overtreders moesten eene boet van twintig schellingen parisis betalen.

Nadat de veroordeeling der Geeselaars door den paus in Vlaanderen was bekend geworden, traden de Gentsche schepenen, ééne maand eerder dan de Doorniksche magistraat, met een krachtig verbod op, dat den 6 Januari 1350 werd afgekondigd : « Vort dat niemen van den ghenen, die cruusbroeders of gheselers geweist hebben of meenen te wesene, dat sij vortan hem nimmer en gheselen, ende dies van al talomberen ende onderdanich zijn den verbode van der helegher kercken. Wie vortan der jeghen dade, ware in L lb. Vort dat niemen, edel no onedel, buten lande van Vlaendren en vare no en trecke no te lande no te watre. Diet dade, men zoud nemen an sijn lijf ende an sijn goed. » De zeer hooge boet van 50 pond toont aan, dat de Gentsche magistraat zich machtig genoeg voelde om met de Geeselaarssecte kort spel te spelen; en de nog veel scherpere straf (verbeurte van lijf en goed) uitgesproken tegen de Geeselaarstochten buiten Vlaanderen, te lande of te water [2], zijn er een nieuw bewijs voor.

Die twee, overigens zeer ongelijke straffen, werden eenige maanden later, in Mei, ineen versmolten tot vijftig jaar ballingschap uit het graafschap Vlaanderen, hetgeen nagenoeg gelijkstond met de verordening der Doorniksche stadsregeering, die de levenslange ballingschap tegen de Geeselaars had uitgesproken.

---

[1] *Aweit* is het fransche *guet* (wacht).
[2] Hier dacht men wellicht aan de bekende bedevaarten naar Londen (?).

Den 6 Mei 1350 vaardigden inderdaad de Gentsche schepenen hun laatste ons bekend voorgebod in dezer voege uit: « Vort dat niemen van den ghenen, die gheeseleers of cruusbroeders gheweest hebben, no niemen anders, die niet gheweist heeft, vortan penitentie en doen met gheeselne binnen Ghend no der buten. Wiet dade, men zoudene bannen L jaer ute Vlaendren. »

Dat te Gent nog in 't midden van 1350 en, zooals wij hierboven zagen, nog in Maart 1351 te Doornik, zulke maatregels genomen moesten worden tegen het voortleven der door paus en koning verbodene secte, bewijst hoe krachtig de Geeselaarsbeweging was geweest. Boendale getuigt ook, waarschijnlijk meer bepaald voor Brabant, dat de secte er voortleefde tot in 't midden van hetzelfde jaar 1350: « Ende dit bleef | toter helft, dat men daer nare | screef dertien hondert ende L jare, | int jaer van gracien bekent | onder den sesden paus Clement [1]. »

In den loop der eerstvolgende jaren vinden wij echter nog enkele sporen van het voortbestaan der Geeselaars in onze gewesten, zelfs in die streken waarvan wij tot hiertoe schier niet spreken konden, omdat wij er geene gelijktijdige berichten over bezaten. Inderdaad, van de Geeselaars in het bisdom Utrecht hebben wij hierboven niets anders [2] kunnen vermelden, dan dat 400 Dordrechtenaars in Augustus 1349 de stad Doornik bezocht hebben, dat 120 Zeeuwen en Hollanders in September 1349 naar Londen over zee in bedevaart zijn gegaan en dat de klokken te Deventer geluid werden bij den terugkeer der Geeselaars aldaar.

---

1 *Brabantsche Yeesten*, deel I, blz. 593.

2 Nochtans vestigde Moll (*Kerkgeschiedenis*, deel II, 3de stuk, blz. 78) reeds de aandacht op eene verwarde plaats van den zestiendeeuwschen kronijkschrijver Arent toe Boecop, die op het jaar 1312 eene aanteekening plaatst, welke naar alle waarschijnlijkheid op het jaar 1349 moet gebracht worden. Alsdan zouden te Vollenhove in Overijssel ook Geeselaars verschenen zijn: « Doe sinnen daer in 't lant een versamelinghe van vollick ghecoemen, dye men nyet en woste waer sye henne quamen; ende droeghen crussen voer en acter, ende sloghen hem seliven op sommighe tyden und songhen: Doet Godes wordt, loet u sonden. » Die Geeselaars zouden zich te Giethoorn bij Vollenhove gevestigd hebben en van den Utrechtschen bisschop groote voorrechten verkregen hebben. (*Kronijk van Arent toe Boecop*, uitgegeven in het *Codex diplomaticus Neerlandicus* van het Historisch Genootschap van Utrecht, 2de serie, deel V, blz. 235; *Corpus* II, blz. 135.)

Nu vernemen wij, uit een besluit der synodale statuten van den Utrechtschen bisschop Jan van Arkel, uitgevaardigd den 13 Mei 1355, dat deze kerkprelaat het nog noodig achtte om, nagenoeg vijf jaren en half na de pauselijke veroordeeling der secte, aan de geestelijkheid van zijn bisdom, op straf van den kerkelijken ban, te verbieden eenige dooden in de gewijde aarde te laten begraven, die in hunne kist zouden liggen met eenen hoed, eene roede of eenig ander kleedingstuk der Geeselaars [1]. Wel een bewijs, dat de secte in het zoo uitgestrekt bisdom Utrecht, dat schier geheel Noord-Nederland omvatte, krachtig gebloeid had en onder de bevolking nog steeds in eere werd gehouden.

Nog slechter was de toestand in het naburig aartsbisdom Keulen, dat zich overigens in de Nederlanden zelve over het land tusschen Maas en Waal en over een gedeelte van 't hertogdom Limburg en aanpalende heerlijkheden uitstrekte. Dit blijkt uit een scherp bevel van aartsbisschop Willem van Gennep, den 15 April 1353 uitgevaardigd en gericht tot de dekens en pastoors van zijn geestelijk gebied [2]. Het stuk draagt den veelbeduidenden titel van : *Processus et mandata contra clericos et religiosos imitatores sectae Flagellatorum*. De aartsbisschop herinnert eerst, dat hij onlangs in eene plechtige synode aan alle geestelijken en monniken, die van de secte der Geeselaars deel hebben gemaakt [3], eene boete heeft opgelegd, waarvan zij zich binnen de maand, op straf van den kerkelijken ban, moesten kwijten. In kerken en kapittels werd deze beslissing van den aartsbisschop openbaar voorgelezen en afgekondigd; doch veel schuldigen hebben er zich niet om bekreund. Daarom beveelt de aartsbisschop aan al de dekens en pastoors, dat zij binnen de veertien dagen hunne onderhoorige geestelijkheid vergaderen zullen om hun het bevel op nieuw voor te lezen. De wederspannigen zullen in den ban geslagen worden en hunne namen met luider stemme in de kerken op alle zon- en feestdagen

---

[1] Van Heussen en van Rijn, *Batavia Sacra*, deel I, blz. 195; *Corpus* II, blz. 142 : Ne cadavera mortuorum cum pileo, baculo vel alio habitu Flagellatorum ecclesiasticae tradant sepulturae.

[2] Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel IV, blz. 471; *Corpus* I, blz. 202 en 203.

[3] Qui de secta Flagellatorum aut ipsorum imitatores aut sectatores exstiterunt.

uitgeroepen worden. De lijst dier namen zal tevens schriftelijk aan den aartsbisschop binnen de veertien dagen worden ingezonden. Dit alles op straf van uit hunne dekenij of pastorij geschorst te worden.

Of dit bevel van den Keulschen prelaat in onze Nederlandsche gewesten van groote toepassing was, weten wij niet; maar zeker is het, dat het stuk ook gericht was tot de dekens en de pastoors van Nijmegen, Limburg, Malmedy en andere Nederlandsche plaatsen in het aartsbisdom Keulen gelegen. Dit was ook het geval met een ander bevel van denzelfden aartsbisschop Willem van Gennep in 1357 uitgevaardigd [1], toen eenige dweepers eene poging in zijn geestelijk gebied aanwendden om de Geeselaarssecte op nieuw in te richten, bewerende dat zij daartoe de toelating van dien kerkvoogd verkregen hadden [2]. Al de schuldigen worden in den grooten kerkelijken ban geslagen, zoo zij zich niet binnen de zeven dagen onderwerpen, en de geestelijkheid wordt aangemaand om ze openbaar in de kerken met de plechtigste pleegvormen aan te klagen. Overal waar de secte hare oefeningen zou verricht hebben, moeten de goddelijke diensten gedurende drie dagen geschorst worden. Ook de wereldlijke macht wordt opgeroepen om die nieuwe Geeselaars te onderdrukken *manus appositione militaris*.

Deze onverwachte opflikkering van de secte, die men reeds uitgestorven waande, is wel een sprekend bewijs, dat de laatste vonken van den grooten brand der Geeselaars in onze gewesten slechts langzamerhand volkomen uitgedoofd konden geraken.

In de volksletterkunde van den tijd treffen wij daar eene zeer merkwaardige en buitengewoon stoute verklaring over.

Een Brabantsche tijdgenoot, de dichter van het zoo eigenaardig *Boec van der Wraken* [3], in wien men soms ten onrechte niemand minder heeft willen zien dan Jan van Boendale, den hoofdleider

---

1 Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel IV, blz. 485 en 486.

2 Ad nostrum tamen non absque perturbatione gravi pervenit auditum, quod nonnulli superstitiosi homines et nefandi in hujusmodi detestabilem et damnatum recidivantes errorem, his diebus hujusmodi sectae exercitium intra nostrae jurisdictionis terminos restaurare praesumptione diabolica praesumpserunt, falso confingentes se a nobis super hoc licentiam accepisse.

3 *Boec van der Wraken*, deel III, v. 2200-2220; *Corpus* II, blz. 129.

van Maerlant's didactische school in de 14[de] eeuw [1], trekt beslist partij voor de Geeselaars tegen de Kerk : « Al was dese penitencie fel, — zegt hij, — sijn ghevuechde den papen niet wel; | sij waren herde seer contrare, | want niet moghelijc en ware, | dat leke lieden souden | alsulke penitencie houden | met crucen ende vanen met, | die si selve hadden ghesét, | sonder der Heiligher Kerken raet. | Dat dochtem wesen quaet; | ende hier omme (des sijt vroet), | so wort so groten evelen moet | van den volke ten papen waert. | Die papen werden soe vervaert, | dat si int leste stille zweghen | ende lieten hen haers willen pleghen, | die welke haet, sonder waen, | niet vergaen en sal so saen. | Hets waer, pause ende kardinale | ende busscope al soe wale | vielen daer jeghen utermaten. | Nochtan en wouden sijs niet laten, | sijn hebbense over ban gedaen, | daer si seer aen hebben mesdaen. »

Zeer juist geeft de dichter hier de hoofdreden op van den tegenstand der Kerk : de Geeselaarsbeweging was buiten haar ontstaan, en dat mocht zij op godsdienstig gebied niet dulden. Krachtiger dan eenig ander tijdgenoot spreekt hij ons van « den groten evelen moet van den volke ten papen waert », en dreigend gewaagt hij van dien « haet... (die) niet vergaen en sal so saen » (zoo spoedig). Ook de verslagenheid en den schrik der geestelijken bij den aanvang der beweging, toen « si int leste stille zweghen ende lieten hen haers willen pleghen », teekent hij ons met eene bondige welsprekendheid. En wanneer hij ten slotte de onderdrukking der Geeselaars bij middel van den pauselijken ban aanstipt, komt de wrok van het volk zich met bitterheid uitspreken in zijnen stouten slotregel : « Daer si seer aen hebben mesdaen! » Doch het is niets anders dan eene laatste uiting van onmacht tegenover de veroordeeling van paus, kardinalen en bisschoppen. De zege was aan de Kerk gebleven over de Geeselaars, voor wie de geestelijkheid gedurende eenige maanden het hoofd had moeten bukken.

Eene halve eeuw later flikkerde op nieuw dezelfde secte in de Nederlanden op; doch, zoo wij over de woelingen der eerste

---

[1] Boendale beschouwde integendeel de Geeselaars als gevaarlijke ketters en juichte bij hunne onderdrukking. (Zie *Corpus* I, blz. 194 en 195, uittreksel uit zijne *Brabantsche Yeesten.*)

Geeselaars vele en uiterst schilderachtige berichten bezitten, voor de tweede beweging zijn zij zeer dungezaaid en onbelangrijk.

Eene enkele gelijktijdige kronijk, de *Chronicon Gemblacense* of *Cronica episcoporum Leodiensium* [1], later schier letterlijk afgeschreven door den Luikschen monnik Cornelius Zantfliet († c. 1462), gewaagt er eenigszins breedvoerig van. Volgens deze aanteekening [2], kwamen ten jare 1400 de Geeselaars weer op. Eene bende vertoonde zich te Maastricht; en, wanneer de magistraat hen uit de stad wilde werpen, kwam er eene groote beroering onder het volk, dat integendeel die Geeselaars loofde en goedkeurde, zoodat de burgemeesters zelve te gelijk met de meeste tegenstanders der Geeselaars uit Maastricht gebannen werden. Later riep de Luiksche bisschop Jan van Beieren de schuldigen vóór zijne bekende rechtbank van den Ring van het Paleis en zij werden er tot geldboeten veroordeeld. Intusschen waren de Geeselaars te Wezet (Visé) op de Maas ten Noorden van Luik aangekomen, maar zij werden er door den heer van Perwez in de gevangenis geworpen. Te Tongeren sloot men de stadspoorten, om te beletten dat de Geeselaars de bevolking besmetten zouden. Aldus werd de secte ten tweeden male onderdrukt [3].

Een alleenstaande archiefstuk [4], dat tot hiertoe onbenuttigd was gebleven [5], bewijst overigens, dat die tweede geeselziekte zich niet tot het Luikerland heeft beperkt. Den 18 Augustus 1400 lieten de baljuw en de mannen van den Oudburg (het gedeelte der

---

1 Koninklijke Bibliotheek te Brussel, HS. nr 3802-7, fol. 247 en verso.

2 *Chronicon Cornelii Zantfliet*, bij Martène en Durand, *Veterum scriptorum amplissima collectio*, deel V, blz. 358; *Corpus* II, blz. 189 en 190.

3 Met een enkel woord vermeldde W. Moll (*Kerkgeschiedenis*, deel II, 3de stuk, blz. 82) de tweede Geeselaarsbeweging van 1400, zich beroepende op Fisens's *Historia ecclesiae Leodiensis*, II, 157 (1646). Zantfliet's bericht nam kanunnik J. Daris op in zijne *Histoire du diocèse et de la principauté de Liége pendant le XVe siècle*, blz. 39 (1887).

4 Bibliotheek der Hoogeschool te Gent, Handschrift nr 434: *Traités de paix, etc.*, fol. 68; *Corpus* II, blz. 189.

5 Dankbaar vermeld ik hier, dat op dit stuk der Gentsche Bibliotheek, welk mij, hoe vreemd ook, onbekend was gebleven, mijne aandacht werd gevestigd door den heer A. Van Werveke, leeraar aan de middelbare school te Gent e schrijver der verhandelingen *Le cours de l'Escaut et de la Lys-Durme au moyen âge* (1892) en *De tekst van Vaernewijk betreffende het graf en de grafzerk van Hubrecht van Eyck* (1896).

stad Gent, waar de graaf van Vlaanderen een rechtstreeksch gezag op bezat) een scherp voorgebod ten Gravenkasteele uitroepen, om de secte der Geeselaars met hare aanhangers in hun gebied te onderdrukken. Zij zeggen vernomen te hebben, dat sedert korten tijd zekere lieden, zonder de toelating der heilige Kerk, opgerezen zijn, die een genootschap gevormd hebben en vergaderingen houden, waarop zij zich geeselen onder het zingen van liederen « als cruusbroeders; dwelcke es contrarie Gode van Helmelrike, der heligher kercken, den kerstinen gheloeve ende elken goeden menschen in zinen persoen, daer vele beroerten ende onrusten of ghescepen waren te commene, up dat zij niet wederstaen en worden, alzoet behoert ». Daarom gebieden de baljuw en de mannen der kasselrij van den Oudburg, in 's graven naam, dat niemand van hunne onderhoorigen die Geeselaars mag herbergen, spijzen noch laven noch in hun gezelschap treden, op straf van tien jaar ballingschap.

Volgens eene aanteekening achter het stuk geschreven, vaardigden ook de schepenen der stad Gent een schier gelijkluidend voorgebod tegen de Geeselaars ten stadhuize uit : « In dezer selver manieren waest ghedaen up tscepenhuus te Ghend, *mutatis mutandis.* » Ook deze geeselziekte, die zich te zelfder tijd in Italië openbaarde [1], ging aldaar evenals in onze gewesten met eene verschrikkelijke pest gepaard, gelijk in 1349. In het *Memorieboek der stad Ghent* leest men op het jaer 1400 : « Item, in dit jaer was te Ghent groote sterfte ende al Nederlant duere. »

Ziedaar alles wat ons van de tweede Geeselaarsbeweging in de Nederlanden is bekend. Zij schijnt dan ook veel minder beduidend te zijn geweest dan de eerste.

---

1 In het Handschrift nr 434 der Gentsche Bibliotheek komt ook (fol. 66-67 verso) een Latijnsche brief van 10 Juli 1399 uit Genua voor, vermoedelijk door eenen Vlaming aan eenen landgenoot geschreven, waarin geestdriftig gesproken wordt over de stichtende en mirakuleuse handelingen der Geeselaars of Kruisbroeders in die stad en in geheel Noorder Italië. Wij lezen er onder anderen : « Die quoque dominica, omnes de congregacione discipline, qui vocantur in flamingo *cruus broeder*, se vadunt per civitatem verberando. » (Fol. 67.)

ZESDE HOOFDSTUK

DE SECTE DER DANSERS IN 1374.

Tusschen de beide Geeselaarsbewegingen hebben wij in de 14de eeuw nog de verschijning te vermelden van eene gelijkaardige, doch nog vreemdere en ziekelijkere secte, namelijk die der Dansers.

Drie gelijktijdige kronijkschrijvers, Pieter van Herenthals († 1390), monnik van Floreffe bij Namen, de onbekende schrijver der nog onuitgegevene *Cronica episcoporum Leodiensium*, gezegd *Chronicon Gemblacense*[1], en de Tongersche deken Radulphus de Rivo († 1403) vertellen ons tamelijk uitvoerig[2] hoe de Dansers in 1374 uit Duitschland naar het Luikerland oversloegen, er tegen de Kerk en de geestelijkheid eene dreigende houding aannamen, en er ten slotte onderdrukt werden.

Ten tijde van paus Gregorius XI zag men te Aken, op 2 Juli 1374[3], gedurende de kermis, eene wonderlijke secte van mannen

---

1 Deze kronijk berust in het HS. nr 3802-7 der Koninklijke Bibliotheek te Brussel (zie fol. 235 verso-236 verso). Ik dank hare mededeeling aan den heer Eug. Bacha, beambte bij die Bibliotheek (afdeeling der handschriften), en betuig er hem hier mijnen oprechten dank voor.

2 Petrus de Herenthals, *Vita Gregorii XI*, afgedrukt bij Muratori, *Rerum Italicarum scriptores*, deel III, pars altera, kol. 674 en 675; ook bij Baluze, *Vitae paparum Avenionensium*, deel I, blz. 483; *Corpus* I, blz. 231 en 232; *Radulphi de Rivo, decani Tongrensis, gesta ponctificum Leodiensium*, bij Chapeaville, deel III, blz. 19-22; *Corpus* I, blz. 233-235. — Beide zijn verkort samengesmolten in het *Magnum chronicon Belgicum*; *Corpus* II, blz. 145 en 146.

3 Mense Julio, ipsa dedicationis ecclesiae Aquensis, quae est altera divisionis apostolorum. (R. de Rivo.)

en vrouwen uit Hoog-Duitschland [1] aankomen. Met de Geeselaars hadden zij hunne herkomst reeds gemeen. Halfnaakt, schaamteloos en van den duivel bezeten, voerden zij, met bloemenkransen op hun hoofd, niet alleen op straten en pleinen, maar ook in huizen en kerken, hand aan hand, hunne wilde dansen uit. Onder het hoog opspringen zongen zij liederen, waarin, volgens de tijdgenooten, duivelsnamen vermeld werden, als *Friskes* en andere [2]. Maar, uit eene Keulsche kronijk blijkt, dat het woord *Frisch*, *Friskes*, niets anders was dan ons *Frisch op!* daar de Duitsche Dansers in hun lied aldus zongen: « Here sent Johan, so, so, *vrisch* und vro, here sent Johan [3]! » Uitgeput wierpen zij zich nu en dan ter aarde neder [4]. Na aldus gedanst te hebben, werden zij door verschrikkelijke buikpijnen aangegrepen en begonnen vervaarlijk te huilen. Zij schenen te zullen sterven, maar hunne vrienden stelden telkens een einde aan hun lijden door hunnen buik over den navel met linnen banden geweldig te verbinden [5]. De wijze lieden schreven deze duivelsche secte toe aan de diepe onwetendheid aangaande de geloofszaken en de goddelijke voor-

---

[1] Ex superioribus Germaniae partibus. (R. de Rivo.) — De partibus Alamanniae. (P. van Herenthals.)

[2] Nomina daemonum hactenus inaudita in carminibus suis usurpabant. (R. de Rivo.) — Quaedam nomina daemoniorum nominabant, videlicet *Friskes* et similia. (P. van Herenthals.)

[3] *Die Cronica van der hilliger Stat van Coellen*, fol. 277 (Keulen, 1499). — Reeds in het gelijktijdige gedicht (*rigmata*), door Pieter van Herenthals aangehaald, leest men de verzen: « Se unus alteri sociat, leviter clamando: / *Frisch, friskes!* cum gaudio clamat uterque sexus. » (*Corpus* I, blz. 232.) — Ook het vijftiendeeuwsch *Chronicum Belgicum* van Johannes a Leydis zegt: « Saepius se ipsos animando dicentes *Frijsch, Frijsch.* » (*Corpus* II, blz. 144.)

[4] Deorsum prosternitur. (P. van Herenthals.) — Post gestus et saltus diversimodos proni labebantur in terram. (Zantfliet.)

[5] Et in fine hujus chorizationis in tantum circa pectoralia torquebantur, quod nisi mappulis lineis a suis amicis per medium ventris fortiter stringerentur, quasi furiosi clamabant se mori. (P. van Herenthals.) — Dudum fit ululatus, / Calcato ventre cernitur statim liberatus. (Ibid.) — Choreis finitis, eos daemones gravissimis pectoris doloribus cruciabant, ita ut nisi nexibus quibusdam umbilicatim fortiter stringerentur, magnis furiosisque ululatibus se mori proclamarent. (R. de Rivo.) — Nisi statim funibus et mappis circa ventrem fortissimi constricti fuissent, ex impetu tortionum suarum mox crepuissent. (Zantfliet.)

schriften, die alsdan algemeen was [1]; maar het volk schoof de schuld van alles op de priesters, die in ontucht leefden en die, beweerde men, een ongeldig doopsel aan de kinderen toedienden [2].

Gedurende de maanden September en October 1374 groeide die kettersche secte tot veel duizenden aan [3]. Elken dag (*quotidie*) kwamen nieuwe benden Dansers uit Duitschland te Aken aan en trokken van daar naar Maastricht [4], naar Tongeren, naar Herstal [5], naar Luik en naar de aanpalende gewesten [6], tot in Henegouwen en Frankrijk [7]. Overal sleepten zij de bevolking in hunne woede mede, zoodat velen, volkomen gezond van hoofd, plotseling door den duivel werden bezeten en de hand der Dansers aangrepen om met hen rond te springen [8]. Zwervend liepen zij het land rond, breed levende van de opbrengst hunner bedelarij en 's nachts onzedelijke kastijdingen plegende [9]. Zij beweerden Christus te aanschouwen met den hemel vóór hen wijd open staande [10]; zij zegden ook, dat zij onder 't dansen meenden door eenen plas bloed

---

1 Causam huiusmodi sectae diabolicae non aliam viri prudentes assignabant causam quam fidei et praeceptorum Dei, quae per id tempus regnabant, crassam ignorantiam (R. de Rivo.)

2 Vulgus autem dicebat, quod huiusmodi plaga populo contigisset eo quod populus male baptizatus erat maxime a presbyteris suas tenentibus concubinas. (P. van Herenthals.) — Non deerant tamen e vulgo, qui in sacerdotes concubinarios culpam rejicerent, quod per eos minus recte pueri baptizarentur. (R. de Rivo.)

3 Haec secta a mense Septembri in Octobrem (mirum, verum tamen dictu) in multorum millium multitudinem excrevit. (R. de Rivo).

4 Unde (Aquis) venerunt Trajectum receperuntque plures Trajectenses egritudinem illam. (*Cronica.*)

5 Postea venerunt Harstallium ad ecclesiam beate Marie Virginis, ubi alique fuerunt sanati et reliquerunt ibi tuellas suas, unde cingebantur, in signum curationis sue ad honorem Domine nostre. (*Cronica.*)

6 Leodij, Trajecti et Tongris et vicinis in partibus. (R. de Rivo.)

7 Usque Hanoniam seu Franciam. (P. van Herenthals.)

8 Plurimi sani mentisque compotes extemplo a daemonibus arripiebantur, alijs chorisantibus datis dextris se adiungentes. (R. de Rivo.)

9 Vagatur loca varia pompose vivendo, / Mendicat necessaria propriis parcendo... / Noctis sub umbraculo ista perpetravit, / Cum naturali baculo subtus se calcavit. (P. van Herenthals.)

10 Cernit Mariae filium et coelum apertum. (Ibid.)

te waden en daarom zoo hoog opsprongen [1]; zij konden niemand zien weenen, zij wilden geene roode kleederen noch puntige schoenen dulden, zoodat te Luik aan de schoenmakers tijdelijk moest verboden worden zulke puntige schoenen te maken [2]. Over de handelingen der Dansers in deze laatste stad is de kronijk van den Tongerschen deken vooral uitvoerig en schilderachtig; ook de *Cronica episcoporum Leodiensium* geeft belangrijke en stipte aanvullingen.

Te Luik waren de Dansers omstreeks half-September aangekomen [3]. Zij werden er weldra zoo talrijk, dat zij een dreigend gevaar werden voor het geloof en de geestelijkheid, daar zij de sacramenten verachtten, kettersche dolingen aanhingen, in de kerken de goddelijke diensten verstoorden, en met niets dan haat jegens de priesters bezield waren [4]. Op 't einde der maand October, omstreeks Allerheiligen, waren er te Herstal bij Luik eene groote menigte mannen en vrouwen der secte vergaderd, en daar smeedden zij eene samenzwering om Luik op den hoogdag [5] te verrassen, er de prelaten, kanunniken, parochiepastoors en verdere klerken uit te moorden en op de geestelijke goederen de hand te leggen [6]. Maar God verijdelde hun duivelsch plan; de welmeenende burgers brachten hen vóór de priesters, die er in gelukten den

---

1 Dicebant, quod videbatur eis, quod in hora hujus chorizationis erant in fluvio sanguinis et propterea sic in altum saltabant. (Ibid.)

2 Spernit videre rubea et personam flentem. (P. van Herenthals.) — De latere kronijkschrijver Cornelis Zantfliet († c. 1462) licht dit toe als volgt: « Hi praesertim exosos habebant eos, qui vestes rubeas deferebant et calceos rostratos, in tantum ut etiam prohibiti sint sutores huiusmodi calceos cum rostris amodo facere in civitate. » (*Chronicon*, bij Martène en Durand, *Amplissima collectio*, deel V, blz. 301; *Corpus* I, blz. 236.)

3 Tandem circa mensem Septembrem Leodium [secta] advenit. (R. de Rivo.) — Circa festum exaltationis sancte crucis (14 Sept.) venerunt ad Sanctum Leonardum prope Leodium, inde Leodium; et quotidie multiplicabantur, unde multi terrebantur. (*Cronica.*)

4 Ad fidei contraria erigit hec gens mentem... / Clerum habet odio, non curat sacramenta. (P. van Herenthals.) — Ubicumque siquidem illi subintrabant, ecclesias et suis inconditis clamoribus officium divinum perturbabant. (Zantfliet.)

5 In die omnium Sanctorum. (Joh. a Leydis; *Corpus* II, blz. 144).

6 Conciliabulo habito, concluserant Leodium pariter ingredi et prelatos, canonicos, parochos totumque clerum trucidare (R. de Rivo.) — Proposuerat vulgus insurgere in clerum eos occidendo et bona eorum diripiendo. (P. van Herenthals.)

duivel uit hun lijf te verjagen, hetgeen tot overgroote beschaming des duivels en tot eer der Luiksche geestelijkheid gebeurde [1]. In stede van vernederd uit deze moeilijkheden te komen, trad deze er glansrijk uit [2]. Men had beweerd, dat de schuld der onlusten toe te schrijven was aan het slecht gedrag der ontuchtige priesters en men had de geldigheid van het door hen toegediende doopsel in twijfel getrokken; maar, volgens den Tongerschen deken, wilde God nu duidelijk bewijzen, dat het doopsel der verdorvene priesters even goed is als dat der deugdzame; ja, zelfs wilde God de seculiere geestelijkheid rechtstreeks in hare eer herstellen, daar hij aan haar, en niet aan de kloosterlingen, de macht gaf om den duivel te verjagen [3]. Daarvan verspreidde zich de faam wijd en zijd. Van alle aanpalende plaatsen zond men dan ook naar Luik veel bezetene Dansers, die door de Luiksche priesters van den duivel verlost werden [4]. En God schonk die gunst aan de seculiere geestelijken zonder onderscheid van persoonlijke verdiensten, zoowel aan de geleerde als aan de ongeleerde, aan de goede als aan de verdorvene [5].

Zorgvuldig heeft de Tongersche deken ook geboekt, hoe men bij die duivelsbezweringen te werk is gegaan. Daargelaten het lezen van missen, het houden van sermoenen en het inrichten van groote processiën, welke gewone middels natuurlijk aangewezen

---

1 Cum magna daemonum confusione et ipsorum sacerdotum gloria. (R. de Rivo.)

2 Quo viso, cessavit tempestas vulgi taliter, quod clerus multo plus a populo fuit honoratus. (P. van Herenthals.) — Sacerdotum et cleri Leodiensis longe lateque propagato bono odore. (R. de Rivo.)

3 Sed, ut non minus valere baptismum improborum quam proborum sacerdotum Deus comprobaret silentiumque calumniatoribus imponeret, saeculares sacerdotes hac gratia donare voluit, ut illi huiusmodi possessos ecclesiae caeremonijs et exorcismis liberarent, quam alijs sacerdotibus religiosis negabat. (R. de Rivo.)

4 Qua fama longe lateque dispersa, plurimi huius sectae homines ad eundem locum deducti ecclesiae exorcismis e faucibus daemonum liberati sobriae menti restituti fuerunt. (R. de Rivo.) — Multa daemonia Leodii sunt ejecta; et ab aliis regionibus illuc advehebantur hisdem passionibus vexati et sanabantur continuo. (Zantfliet.)

5 In quibus indifferenter idem praestiterunt tum boni tum mali sacerdotes. (R. de Rivo.) — Insuper et per simplices et parum litteratos sacerdotes ac capellanos. (Zantfliet.)

waren, maar waar een later kronijkschrijver, de Luiksche monnik Cornelis Zantfliet, alleen van gewaagt [1], handelt Radulphus de Rivo met blijkbaar welgevallen over de triomfen der seculiere geestelijkheid, waarvan hij zelf lid was.

Vooral in de kapel der H. Maagd Maria, in den kruisgang der hoofdkerk van Sint-Lambertus, geschiedden veel wonderen; maar ook in andere Luiksche kerken, als in die van het H. Kruis, van Sint-Bartholomaeus, van O. L. Vrouw en van Sint-Andries. In de kapel der H. Maagd onderscheidde zich eerst een priester, Lodewijk Loves [2] geheeten, vóór wien men eenige der saamgezworenen van Herstal had gebracht. Hij legde op hunnen hals zijne stool en las hun luidop Sint-Jan's Evangelie : *In principio erat verbum* voor, zoodat hij er terstond een tiental van den duivel verloste. Ook andere gedeelten van het Evangelie, bij voorkeur degene, waarin Christus de duivels verjaagt, werden eveneens met goed gevolg gebruikt. Wanneer de genezing niet gemakkelijk werd verkregen, namen de priesters ook hunne toevlucht tot de gewijde hostie en tot wijwater, dat men den bezetene te drinken gaf of met geweld hem op het hoofd of mond aanbracht, met bijvoeging van allerlei bezweringsformulieren. Nu en dan kwamen de duiveljagers met den booze rechtstreeks in aanraking en vielen hem lastig met allerlei onbescheidene ondervragingen. Alzoo, toen een priester zich in de Sint-Bartholomaeuskerk aangordde om eenen bezetene te belezen, riep de duivel uit diens mond : « Laat mij in rust; ik zal uit eigene beweging weggaan ; martel mij niet langer! — Eerst wil ik mij met u wat onderhouden », antwoordde de priester. « Zijt gij alleen? — Wij waren getweeën, maar mijn gezel, die boozer is dan ik, is reeds weg. Wees gerust, ik ook ga weg. Ik word in dit lichaam te sterk gefolterd. Ik beloof u in geen ander christelijk lichaam eene schuilplaats te zullen zoeken. — Maar waarom »[3], hernam de priester, « kiest gij het lichaam van

---

[1] Eapropter apud Leodium celebratae sunt missae speciales et processiones solemnes necnon et sermones ad populum. (Zantfliet.)

[2] De *Cronica episcoporum Leodiensium* noemt hem Symon Lones.

[3] « Cur ergo », inquit sacerdos, « ingredimini corpora huiusmodi vilium et miserarum personarum? — Eramus », inquit, « et divitum et principum corpora ingressuri, et per hos totum clerum Leodio expulsuri, nisi vestris

onaanzienlijke en arme lieden uit? — Och! wij stonden op het punt ook de rijken en machtigen te bemeesteren en wilden door hun toedoen de geheele Luiksche geestelijkheid verderven, toen wij door de bezweringen en belezingen tot den aftocht gedwongen werden. » En dat dit gesprek geen lichtzinnig verzinsel is, getuigt de vrome Radulphus de Rivo uitdrukkelijk : « Veel priesters waren er oorgetuigen van, en hebben het mij al verteld », zegt hij in allen ernst [1].

Niet minder wonderlijk was het gebeurde te Aken. Een bezeten meisje was er reeds te vergeefs door enkele priesters onder handen genomen, toen een geestelijke, met name Symon, haar volgenderwijze van een duivel verloste. Na zijn priesterlijk gewaad aangetrokken te hebben, plaatste hij het meisje in een vat vol water, zoodat zij er tot aan den mond in baadde. Dan vroeg Symon aan den duivel, hoelang hij reeds van dat meisje bezit had genomen. « Reeds sedert twee jaar », was het antwoord. Ondervraagd waar hij zich dan schuil gehouden had, toen het meisje haren Paschen had gehouden en de heilige communie ontvangen, antwoordde de duivel, dat hij zich in het topje van de teenen harer voeten had teruggetrokken, zoolang de gewijde hostie niet verteerd was. Hem bevolen zijnde zich uit het lichaam van het meisje te verwijderen, stemde de duivel er in toe, maar hij smeekte de toelating af, om in een nabijgelegen kasteel de wijk te mogen nemen, belovende zich aldaar nuttig te maken door er nacht en dag de wacht te houden tegen de dieven en straatroovers. Gevraagd of hij als waker ook den hoorn kon blazen, antwoordde hij : « Uitstekend ! » en, ten einde een proefje zijner talenten te geven, verraste hij al de omstanders door eene luidruchtige fan-

---

exorcismis et adiurationibus nos migrare coegissetis. » (R. de Rivo.) — Et coepit haec daemonica pestis vexare in dictis locis et circumvicinis masculos et foeminas *maxime pauperes et levis opinionis* ad magnum omnium terrorem; *pauci clericorum vel divitum* sunt vexati... Cui presbyter : « Quare intrasti corpora talium personarum? » Respondit : « Clerici et presbyteres dicunt tot pulchra verba et tot orationes, ut non possemus intrare corpora ipsorum. Si adhuc fuisset expectatum per quindenam vel mensem, nos intrassemus corpora divitum et postea principum, et sic per eos destruxissemus clerum. » (*Magnum Chronicon Belgicum.*)

[1] Haec a quamplurimis presbyteris audita et per eos nobis narrata fuerunt.

fare. Ongevoelig aan de muziek, weigerde hem de priester de gevraagde toelating en verbood hem insgelijks in het Bad van Karel den Groote te Aken zijnen intrek te nemen. Zeer ontevreden vertrok nu de duivel met groot gedruis en gehuil, na uit den mond van het meisje eene zwarte kool gespuwd te hebben. Of hij toch naar 't Bad van Karel den Groote gevlucht was? Waarschijnlijk ja, want kort nadien versmoorden er twee of drie personen, denkelijk door dien duivel verworgd. « Van dien dag af tot op heden », getuigt Radulphus, « bleef het Bad gesloten. » In een ander moeilijk geval gebruikte dezelfde priester Symon met goed gevolg het vasten als middel tot uitdrijving van duivels, gedachtig aan Christus woorden : *Hoc genus daemoniorum non ejicitur nisi in oratione et jejunio.*

In den beginne van de woelingen der Dansers [1] had zich te Luik een ander wonderlijk geval voorgedaan, waarvan het verhaal ons ook door Radulphus en de *Cronica episcoporum Leodiensium* werd bewaard. In de kerk van het H. Kruis aldaar, tijdens de vespers, moest een kerkbediende met het wierookvat in het koor rondgaan. Tot ieder's ontzetting werd hij plotseling van den duivel bezeten. Hij sloeg zijn wierookvat op bespottelijke wijze de lucht in, begon te dansen en liedjes met onbekende woorden te zingen en hij weigerde zich stil te houden. Een behendig priester nam hem daarop in behandeling; maar de bezetene wilde geenszins den Onzen Vader noch het *Credo* opzeggen, roepende : *Credo in diabolum!* Doch, na de gebruikelijke belezingen, werd hij van den duivel verlost en las hij zeer gewillig en met groote vroomheid den *Pater Noster* en het *Credo.*

Dank aan al deze middels, door de Luiksche geestelijkheid aangewend, nam de secte der Dansers allengskens af. Zij had meer dan een jaar lang gewoed, en later nog, gedurende drie a vier jaren, werden nu en dan enkele bezetene Dansers gevat en door de geestelijkheid van den duivel bevrijd [2].

---

1 In festo sancti Severini (21 Oct.), cum dedicatio esset sancte Crucis Leodii. (*Cronica.*)

2 His alijsque eiusce generis ecclesiasticis remedijs secta haec, quæ spatio unius anni plurimum invaluerat, paulatim imminui coepit; et quamvis per tres quatuorve annos subinde quidam huiusmodi daemonum ludibrijs vexari

De middeleeuwsche schilderij, ons door den gemoedelijken Tongerschen deken opgehangen en hier en daar door eene toets uit Pieter van Herenthals of de *Cronica* of Zantfliet of het *Magnum Chronicum Belgicum* aangevuld, is waarlijk volledig. De diepe onwetendheid (*crassa ignorantia*) van het gemeene volk in alle godsdienstige zaken [1], de verregaande onzedelijkheid der priesters, die aan de deugdelijkheid der door hen bediende sacramenten twijfelen doet, het naïef geloof in God's tusschenkomst tot bescherming dier onwaardige seculiere geestelijkheid, de slecht onderdrukte naijver van deken Radulphus tegen de monniken, de woestheid der zeden, de duivelsbelezing in vollen bloei met geloofwaardige oorgetuigen, die potsierlijke gesprekken aanhooren met uitgejaagde duivels gemoedelijk gehouden, de uitspattingen der geestelijke en lichamelijke smetziekte, die zich van lijf en ziel meester maakt en de samenleving met de Kerk op hare grondvesten gedurende eenige maanden schokken doet, van dat alles schonk ons Radulphus de Rivo een uiterst aangrijpend en echt schilderachtig tafereel, waarin men de godsdienstige en sociale toestanden van den tijd als in eenen trouwen spiegel ziet afgebeeld voor een gedeelte der Nederlanden, dat verreweg niet onder de minst verlichte en voorspoedige moet gerekend worden; immers, in de 14de eeuw, was het Luikerland een gezegend oord van stoffelijke voorspoed, volksontwikkeling en staatkundige vrijheid, ten koste van goed en bloed door eenen heldhaftigen rumoerigen kleinen stam tegen zijne machtige bisschoppen onophoudend gehandhaafd. Hoe moest het dan gesteld zijn met het volksgemoed in de veel talrijker meer verachterde gewesten der Nederlanden [2]?

---

deprehenderentur, tamen sacerdotum precibus et exorcismis perfacile ejiciebantur. (R. de Rivo.)

[1] Zie op bladzijde 105, noot 1, het citaat uit R. de Rivo. — Gemoedelijk besluit evenzoo Meyerus zijne korte aanteekening over de Dansers met de woorden: « Autumo talia rudibus accidisse mortalibus, propterea quod a pueritia legem Dei non docerentur. Erant enim tenebrosissima tempora. » (*Annales Flandriae* (1561), fol. 165 verso; *Corpus* II, blz. 149.)

[2] Ook uit een geneeskundig standpunt kan de kettersche smetziekte der Dansers beschouwd worden, zooals reeds in 1832 door eenen Berlijnschen hoogleeraar, Dr. J. F. C. Hecker, werd gedaan. Doch dit valt buiten ons bestek. Zie Hecker, *Die Tanzwuth, eine Volkskrankheit im Mittelalter*, nach

Maar niet alleen in het Luikerland had de secte der Dansers gewoed. Uit latere kronijkschrijvers blijkt ten overvloede, dat zij zich over de geheele Nederlanden verbreid had, evenals een twintigtal jaren vroeger die der eerste Geeselaars. Zoo vinden wij haar vermeld in het graafschap Vlaanderen, in het hertogdom Brabant[1] en in het hertogdom Gelderland[2]. Zeer talrijk liepen de Dansers het land af: naar Vlaanderen kwamen zij uit de Rijnlanden over Brabant in benden van honderd of honderd vijftig personen[3]. Het getal der genezen Dansers in het Luikerland wordt door Johannes a Leydis op ongeveer drie duizend geschat[4]. Zij schijnen zelfs de openbare rust gestoord te hebben. Wie niet mededansen wilde, werd er toe gedwongen of mishandeld[5]. Ook stond de Kerk niet alleen tegen hen op; men mag als zeker aannemen, dat de wereldlijke macht zich op meer dan eene plaats de zaak ernstig zal hebben aangetrokken. Ten minste weten wij het stellig van de stad Gent, waar, blijkens het *Memorieboek*[6], de Dansers insgelijks verschenen waren « ende dansten deurgaens wech, dach ende nacht, sonder eten, sonder drincken of sonder slapen... » Zij werden er door den magistraat uit de stad gebannen en de zestiendeeuwsche Gentenaar Marcus van Vaernewijc, die zoo betrouwbaar is, wanneer hij over zijne vaderstad schrijft, zegt omstandig: « Ende den XIII Octobris [1374] waren die zelve Dansers te

---

den Quellen für Aerzte und gebildete Nichtärzte bearbeitet (Berlijn, 1832). — In dit geleerd werkje van 92 bladzijden, door den schrijver aan den beroemden Alexander von Humboldt opgedragen, wordt de danswoede bestudeerd in Duitschland en in de Nederlanden, in Italië en in Abyssinië. — Voor de Nederlanden kent Hecker slechts drie onzer bronnen: Pieter van Herenthals, het *Magnum Chronicon Belgicum* en eene andere onbeduidende vijftiendeeuwsche kronijk.

1 *Annales Belgici Ægidii de Roya*, *Chronicon comitum Flandrensium*, *Chronijcke van Nederlant*, Meyerus. (*Corpus* II, blz. 146-149.)

2 Slichtenhorst, *Geldersse Geschiedenissen* (1654), blz. 157; *Corpus* II, blz. 150.

3 *Chronijcke van Nederlant* (16de eeuw): Een groote schare van luyden, die men hiet die Dansers, dewelcke waeren som met C, som met CL persoonen, altegader roepende als dulle, dwase ende sotte luyden.

4 Circiter tria milia in diversis locis.

5 *Chronicon comitum Flandrensium* (15de eeuw): Et pertractabant illos statim male nolentes cum eis corrizare.

6 Deel I, blz. 98 en 99; *Corpus* II, blz. 147 en 148.

Ghendt ghebannen vijftich jaren wt den lande ende graefschepe van Vlaenderen, op haerlieder hooft, te ruijmen binnen sonneschijn, naer costuijme [1]. »

Hoe lang de secte der Dansers in de Nederlanden [2] kan gewoed hebben, is moeilijk te bepalen. Het *Magnum Chronicum Belgicum* der 15de eeuw, sprekende in 't algemeen, zegt : « Hec pestis infra annum satis invaluit, sed postea per tres aut quatuor annos omnino cessavit. » Van het Luikerland alleen gewagende, getuigt de tijdgenoot Radulphus de Rivo insgelijks, zooals wij reeds hierboven zagen [3], dat de Dansers aldaar meer dan een jaar gebloeid hebben en dat er zich nog gedurende drie a vier jaren daarna afzonderlijke gevallen van dansende bezetenen voordeden.

---

1 *Historie van Belgis* (Antwerpen, 1619), blz. 125; *Corpus* II, blz. 148.

2 Wij zwijgen over overdrijvingen aangaande hare verbreiding buiten de Nederlanden als die van de *Historia Westphalica* van den Benedictijnermonnik Bernardus Wittius (Munster, 1778), die schrijft : « Aquisgrani Alemanniae ex partibus venit ascenditque usque Avenionem et Franciam. » (*Corpus* II, blz. 149.) — Ook Slichtenhorst zegt evenzoo : « Een kluchtige dolligheyd, die eerst Gelderland en Gulich, daarna ook Duytsland met Vrankryk bevingh. » (*Ibid.*, blz. 150.)

3 Hierboven, op blz. 110.

ZEVENDE HOOFDSTUK

HET PROCES DER NEDERLANDSCHE TEMPELRIDDERS EN ENKELE ANDERE KETTERGEDINGEN

De machtige en schatrijke orde der Tempelridders telde een aantal kloosterhuizen en bezittingen in onze gewesten. Ook ging hare uitroeiing in het begin der 14de eeuw met allerlei inquisitoriale handelingen gepaard in de Nederlanden. Zooals men weet, was de Fransche koning Philips IV de Schoone het eens met den Franschen paus Clemens V om die orde af te schaffen, onder voorwendsel dat ze kettersche dolingen aanhing en zich aan schandelijke practijken schuldig maakte. Wat binnen de Nederlanden in deze verschrikkelijke vervolgingen is gebeurd, kan hier natuurlijk alleen ter sprake komen.

Reeds den 26 Maart 1307 zien wij den Franschen koning uit Melun een bevelschrift [1] richten tot zijnen leenheer den graaf van Vlaanderen Robrecht van Bethune over de onderdrukking der Tempelridders. De koning maakt hem bekend met zijn inzicht om die afschuwelijke orde bij den paus aan te klagen; zoo handelende, verklaart hij het voorbeeld zijner voorzaten te volgen, tot verdediging van het bedreigde geloof, en hij roept den Vlaamschen graaf op, om hem persoonlijk of door eenen plaatsvervanger op eenen gestelden termijn (*ad tres septimanas instantis Paschatis*) te Tours te komen vervoegen, ten einde er met zijnen overheer te beraadslagen.

1 Du Puy, *Histoire de la condamnation des Templiers*, deel II, blz. 322; Miraeus en Foppens, *Opera diplomatica*, deel III, blz. 151; *Corpus* II, blz. 52, nr 32.

Zoodra de vervolgingen tegen de orde in Frankrijk waren begonnen, moeten zij zich ook tot het graafschap Vlaanderen hebben uitgestrekt; want wij bezitten eene acte, te Ieperen op 11 October 1307 uitgevaardigd [1], waarbij, in bijzijn van 's konings vertegenwoordiger en van twee getuigen (waaronder meester Pieter van Renenghes, kanunnik der St Martensabdij aldaar), de vier voornaamste stukken van het ingespannen kettergeding vanwege de wereldlijke en de geestelijke macht worden openbaar gemaakt; namelijk: 1° Een bevel van den Franschen koning (Pontoise, 20 September 1307), gericht tot al de geestelijke en wereldlijke overheden van zijn koninkrijk, hun bevelende in alles te gehoorzamen aan zijne gevolmachtigden : Reinout, vidame (*vicedominus*) van Pecquigny, Jan van Varennes en den baljuw van Amiens; — 2° Een bevel van denzelfden koning aan dezelfde drie (Pontoise, 14 September 1307), waarbij hij hun de ketterijen en afschuwelijke practijken der Tempelridders bekend maakt; na overeenkomst met den paus en met de geestelijke en wereldlijke leden van zijnen Grooten Raad, en na een onderzoek ingesteld door den pauselijken inquisiteur Willem van Parijs, die de hulp van zijnen wereldlijken arm heeft ingeroepen, en ten einde de onschuldigen van de schuldigen te onderscheiden, heeft de koning besloten al de leden der Tempelorde te laten aanhouden, om ze aan de Inquisitie uit te leveren, en al hunne bezittingen aan te slaan, welke last zijnen drie gevolmachtigden ter uitvoering wordt opgedragen ; — 3° Een bevel van Willem van Parijs, algemeenen pauselijken inquisiteur in het koninkrijk en biechtvader des konings (Pontoise, 22 September 1307), gericht tot de pauselijke inquisiteurs van Toulouse en Carcassonne en tot al de overige predikheeren van het koninkrijk Frankrijk, waarbij hij hun de ketterijen en afschuwelijke practijken der Tempelridders bekend maakt; de Fransche koning heeft daarover raad gehouden, en met paus Clemens V tot tweemaal toe (te Lyon en te Poitiers) over onderhandeld, en met de aartsbisschoppen en andere prelaten der Kerk de zaak onderzocht; ten slotte, op dringend verzoek van den inquisiteur, heeft de koning besloten de Tempelridders in zijn koninkrijk te laten aanhouden om ze aan de Inquisitie uit te leve-

[1] Du Puy, deel II, blz. 309-321; *Corpus* II, blz. 53-59, n^r 33.

ren; daar hij als pauselijke inquisiteur niet overal te gelijk kan optreden, beveelt Willem van Parijs aan de broeders zijner orde als zijne gevolmachtigden krachtdadig (*non pigri, sed vigiles*) te handelen, om de aangehoudene Tempelridders te ondervragen en om de minderbroeders en andere kloosterlingen in te lichten over het beloop der zaak, ten einde te voorkomen dat onder hen of onder het gemeen volk eenig schandaal worde verwekt; de gewichtige bekentenissen der Tempelridders moeten zonder uitstel aan den koning en aan den inquisiteur schriftelijk en verzegeld worden opgezonden; — en 4° Eene omstandige Fransche instructie (de drie voorgaande stukken zijn in 't Latijn opgesteld) over hetgeen de afgevaardigde inquisiteurs en de wereldlijke overheden aangaande het aanhouden der Tempelridders en het aanslaan hunner bezittingen te doen hebben.

Te gelijker tijd had de Fransche koning zich tot andere Nederlandsche vorsten buiten zijn koninkrijk gericht om hunne medewerking te verzoeken. Dit blijkt uit de antwoorden van Jan II, hertog van Brabant, en van Theobaldus van Bar, prins-bisschop van Luik, die ons zijn bewaard gebleven.

In een Fransch schrijven van 29 November 1307 uit Brussel[1] bericht de hertog, dat hij de Tempelridders zijner landen in zijne Brabantsche en Limburgsche gewesten heeft doen aanhouden en kerkeren, en hunne goederen laten aanslaan, zooals de koning het hem had aanbevolen. Het antwoord van den Luikschen prinsbisschop is integendeel uiterst voorzichtig en veeleer ontwijkend. In zijn schrijven van 28 Januari 1308 uit zijne stad Hoei[2], zegt hij de twee brieven des konings « over de zoo wonderlijke zaak der Tempelridders » onlangs te hebben ontvangen; alhoewel deze orde in zijne staten niet zeer verbreid is, verzekert hij den koning, dat hij niets nalaten zal, dat met de belangen van het geloof in verband staat; doch tot hiertoe heeft de paus er hem nog niets over bevolen.

Intusschen was paus Clement V niet langer onwerkzaam geble-

---

[1] Naar een HS. van Parijs afgedrukt door Kervijn de Lettenhove in de *Bulletins de l'Ac. roy. de Belgique*, 2de reeks, deel XII, blz. 138 (1861); *Corpus* II, blz. 59.

[2] Ook aldaar, blz. 139, afgedrukt door Kervijn; *Corpus* II, blz. 60.

ven. In eene bul van 12 Augustus 1308, uit Poitiers[1] gericht tot den aartsbisschop van Keulen en zijne suffraganen (waaronder zich onze Nederlandsche bisschoppen van Luik en Utrecht bevonden), vertelt hij eerst, hoe hij, vernomen hebbende dat de Tempelridders kettersche dolingen aanhingen en allerlei schanddaden pleegden, een zorgvuldig en herhaald onderzoek dienaangaande met de medewerking van onderscheidene kardinalen en van zijnen algemeenen inquisiteur in het koninkrijk Frankrijk heeft ingesteld, waaruit de plichtigheid der Tempelridders duidelijk is gebleken. Daar hij in alle landen, waar de orde kloosterhuizen bezit, hetzelfde onderzoek niet persoonlijk kan besturen, beveelt de paus, dat de aartsbisschop van Keulen met zijne suffraganen en met zijne ambtgenooten van Mainz, Trier, Maagdeburg, Bazel en Constanz alsook met andere opgesomde geestelijken (waaronder meester Rolinus, deken der Sint-Servaaskerk te Maastricht) in ieder bisdom de Tempelridders naar goeddunken zullen onderzoeken en vonnissen, zonder te verzuimen daarbij de medewerking der pauselijke inquisiteurs van iedere geestelijke provincie in te roepen. Provinciale conciliën moeten de schuldigen veroordeelen en de onschuldigen vrijspreken.

Denzelfden dag vaardigde de paus insgelijks uit Poitiers eene tweede bul[2] uit, gericht tot de aartsbisschoppen van Mainz, Trier en Maagdeburg alsmede tot eene reeks bedienaars van geestelijke ambten, waaronder weeral de deken der Sint-Servaaskerk te Maastricht, om hen te wapenen tegen al degenen, die het vervolgen der Tempelridders zouden durven dwarsboomen. Wederspannige getuigen of begunstigers der Tempelridders moeten in den kerkban geslagen en gestraft worden met inroeping van de hulp der wereldlijke overheid, zoo noodig.

De deken Rolinus van Maastricht schijnt eene hoofdrol in de zaak der Tempelridders te hebben gespeeld, daar hij in een stuk van 25 October 1309 den titel draagt van « commissarius seu executor super inquisitione facienda unacum ordinariis locorum

---

1 Mansi, deel XXV, blz. 104, 105; *Corpus* I, blz. 162, waar de bul in de beide werken verkeerdelijk op 1311 wordt gebracht.

2 Labbe en Cossart, *Concilia*, deel XI, stuk II, blz. 1571; *Corpus* I, blz. 163; in de beide werken verkeerdelijk op 1311 gebracht. De twee bullen beginnen met dezelfde woorden: *Faciens misericordiam.*

Almanie, Boemie, Prussie, Suevie regnorum contra singulares personas et fratres ordinis Templariorum a sede apostolica sub dicta forma deputatus »[1]. Hij zou aldus in onze Nederlandsche gewesten van het Duitsche Rijk eenigszins, naast de bisschoppen, de rol hebben gespeeld van den algemeenen pauselijken inquisiteur Willem van Parijs in de landen der Fransche kroon.

Op de twee oevers der Schelde, in 't koninkrijk Frankrijk en in het Duitsche Rijk, was dien ten gevolge het kettergeding tegen de Tempelorde in krachtige handen, indien men veronderstellen mag, dat de Maastrichtsche deken even flink is opgetreden als de Parijsche predikheer. Uit de gelijktijdige kronijkschrijvers blijkt overigens, dat de Tempelridders in de Nederlandsche gewesten overal werden gevangen genomen. Allerlei legenden van wreede uitmoording zijn er zelfs aan verbonden gebleven [2].

Te Parijs werd in 1309 en 1310 het kettergeding tegen de Tempelridders door den algemeenen pauselijken inquisiteur en zijne helpers met hardnekkigheid doorgedreven, en daar ook werden veel Nederlandsche broeders der vervolgde orde ondervraagd en op de pijnbank gelegd. Het waren meest Vlamingen, Brabanders, Henegouwers en Atrechtenaars uit de bisdommen Doornik, Kamerijk, Terwaan, Atrecht, Luik et Trier, en één, Egidius de Perbona, uit het bisdom Utrecht[3]. In November 1309 werden ook aldaar door de inquisiteurs zeven personen ondervraagd, waaronder twee oud-dienaars van Henegouwsche Tempelridders, die op last hunner meesters naar de Fransche hoofdstad gekomen waren, om den gang der zaken aldaar gade te slaan en

---

1 Zie *Corpus* II, blz. 385; de bedoelde acte is afgedrukt bij A. Wauters, *Analectes diplomatiques*, in de *Bulletins de la commission royale d'histoire*, deel XVII, blz. 296 (1890).

2 Bij voorbeeld het « avontuurlijk volksverhaal » van de uitmoording der Tempelridders te Zierikzee op twee na, die in een bordeel denzelfden nacht geslapen hadden en daardoor gered werden (Boxhorn, *Chron. van Zeeland*, deel I, blz. 317 en volg. en dezelfde, *Ned. Historie*, blz. 185) en het niet minder gruwelijk relaas van de slachting der Tempelridders te Ieperen (*Beschrijving van de moort der gewezen Tempeliers, wonende in de voorstad van Yper, op de prochie van de H. Kruyskerke, buyten de tempelpoort*, opgenomen in het *Belgisch Museum*, deel VIII, blz. 145 (1844); zie ook Moll, *Kerkgeschiedenis*, deel II, tweede stuk, blz. 136, 137.

3 Zie de opsomming hunner namen in *Corpus* II, blz. 62, naar het groote werk van Michelet, *Procès des Templiers*, deel I, passim.

er aan hunne meesters verslag over te doen. De inquisiteurs stelden hen echter allen in vrijheid, nadat de aangehoudenen herhaaldelijk hadden verklaard, dat zij niets in 't voordeel der orde konden noch wilden getuigen [1].

In de geestelijke provincie van Reims, die o. a. onze bisdommen Doornik, Terwaan, Kamerijk en Atrecht omvatte, trad de primaat Robert als pauselijk en als bisschoppelijk inquisiteur krachtig op, om de vervolging tegen de Tempelridders te leiden. Dit leert ons zijn brief van 23 Juli 1311, gericht tot eenen zijner suffraganen buiten de Nederlanden, den bisschop van Soissons [2].

Aartsbisschop Robert verklaart er, dat hij op het provinciaal concilie door hem met zijne suffraganen te Senlis gehouden, vonnissen heeft uitgesproken tegen zekere afschuwelijke Tempelridders. Onder die veroordeelden weigerden enkelen hardnekkig hunne schuld te bekennen, zoodat hun geding nog niet gesloten is. Daarom wil de aartsbisschop op den donderdag van O.-L.-Vrouw-Hemelvaart (19 Augustus) in dezelfde stad Senlis een nieuw provinciaal concilie houden, om de zaak der kettersche Tempelridders te regelen. De bisschop van Soissons wordt met de bijeenroeping dier vergadering gelast. De aartsbisschop herinnert ten slotte, dat op 1 October een algemeen concilie moet plaats hebben, waarop hij dan al de aanklachten zal kunnen indienen. Dit stuk bewijst, dat ook de prelaten van den linker oever der Schelde benevens Kamerijk (geestelijke provincie van Reims) van den paus de opdracht hadden gekregen om de Tempelridders te vervolgen en de schuldigen op provinciale conciliën te veroordeelen. Evenals de Maastrichtsche deken had aldus de algemeen pauselijke inquisiteur Willem van Parijs met de kerkprelaten af te rekenen.

Eindelijk zij hier nog aangestipt, dat paus Clemens V, bij zijne bul *Vox in excelso* (22 Maart 1312), de orde der Tempelridders ten eeuwigen dage afgeschaft verklaarde [3] wegens de

---

1 Proces-verbaal hunner ondervragingen (22 November 1309) afgedrukt bij Michelet, deel I, blz. 29-31 ; *Corpus* II, blz. 61, 62, nr 36.

2 Kervijn de Lettenhove, *Codex Dunensis*, blz. 446; *Corpus* II, blz. 66, 67, nr 40.

3 Deze bul ontbreekt bij Mansi en in al de andere soortgelijke werken. Voor het eerst werd zij te Madrid in 1806 uitgegeven in het zeer zeldzaam

ongehoorde ketterijen en euveldaden van hare meesters en broeders. Op het algemeen concilie van Vienne (2 Mei 1312) nam de paus de noodige voorzorgen [1] aangaande de aangeslagene bezittingen der orde; daarover mocht niemand beschikken buiten den H. Stoel. Daar deze goederen vroeger aan de orde geschonken werden tot vrijmaking van het Heilig Land, besliste de paus, na rijp overleg en langdurige beraadslaging, dat zij zullen overgaan aan de Sint-Jansridders van Jerusalem, zooals die goederen bestonden toen de Tempelridders ten jare 1308 in het koninkrijk Frankrijk werden gevangen genomen, met uitzondering der bezittingen gelegen in de koninkrijken Castilië, Aragon, Portugal en Majorca, welke voorloopig aan den H. Stoel voorbehouden blijven. Alwie in bezit van zulke Tempelgoederen is, zal ze binnen de maand aan de Sint-Jansridders overgeven, op den kerkban en andere straffen. Den 16 Mei daaropvolgende, schreef de paus aan Robrecht van Bethune, graaf van Vlaanderen, om hem te verzoeken zijnen bijstand te verleenen tot uitvoering der beslissing over die Tempelgoederen in zijne staten [2]. Bij eene bul van 23 Juni 1312, gericht tot den aartsbisschop van Keulen, de bisschoppen van Luik, Utrecht en Terwaan, den deken van Trier, enz., gaf de paus hun insgelijks bevel om beslag te leggen op al de bezittingen der Tempelridders [3].

Ziedaar alles wat wij uit officieële betrouwbare bron hebben kunnen te weten komen over de tragische uitroeiing der zoogezegde kettersche orde in onze gewesten.

Mag men een verward berichtje van eenen gelijktijdigen en zeer

---

boek van Laurent Villanueva, *Viage literariso à las iglesias de Espana*, deel V, blz. 208-221; daaruit ging zij in de volgende werken over : Benavides, *Memorias de D. Fernando IV de Castilla* (Madrid, 1860), deel II, blz. 835 en volg.; *Quartalschrift* van Tubingen (1866), blz. 63-76; *Revue catholique* van Leuven (1867), blz. 89-97. In 1879 drukte haar Prutz in zijne *Geheimlehre des Tempelherren* nogmaals af, meenende dat zij nog onuitgegeven was. — De bul bedoelt geene eigenlijke *veroordeeling* der Tempelorde, maar eene *afschaffing* gegrond op de bekentenissen harer leden. (Deze belangrijke inlichtingen dank ik aan den geleerden Bollandist Ch. De Smedt S. J.)

1 Mansi, deel XXV, blz. 389-392; *Corpus* II, blz 67-70, nr 41.

2 Prov. Staatsarchief te Gent, *Chartes des comtes de Flandre* nr 1245; *Corpus* II, blz. 71, nr 42.

3 Mansi, deel XXV, blz. 401.

geloofwaardigen Luikschen kronijkschrijver, den kanunnik Jan Hocsem, betrouwen [1], dan zouden omstreeks dezelfde jaren (1309) rondreizende ketters, *qui Lollardi sive Deum laudantes vocabantur*, in Henegouwen en Brabant te vinden zijn geweest, die eenige edelvrouwen wisten te bedriegen; zij beweerden, dat zij vermeende afgestorvene edellieden waren, die in den Guldensporenslag te Kortrijk (1302) niet gesneuveld waren, zooals men gedacht had, maar dat zij integendeel eene boetedoening van zeven jaren volbrachten en daarom in hun vaderland rondzwierven. Ook in denzelfden tijd (1310) valt het verschrikkelijk kettergeding der Henegouwsche begijn Margaretha Porete te Parijs, dat wij reeds breedvoerig hebben behandeld [2].

Evenzeer in het buitenland treffen wij een tiental jaren later een ander geval van ketterjacht aan, waarvan het slachtoffer een Nederlander was, namelijk te Keulen in 1322 [3]. Hij heette Walther, was een Hollander (*natione Hollandinus*), en wordt voorgesteld als de hoofdman der Fratricellen en een allerslechtste ketter, die zich gedurende veel jaren verscholen had gehouden en tal van eenvoudige lieden met zijne dolingen had besmet [4]. Hij toonde zich zeer listig in zijne antwoorden tijdens zijn kettergeding en ondanks de wreedste folteringen bleef hij standvastig weigeren zijne talrijke medeplichtigen aan te duiden. Te Keulen gevat, werd hij ook aldaar verbrand. Latijn kon hij weinig evenmin als Fransch; maar in zijne Dietsche moedertaal (*sermone sibi Theutonico*) had hij meerdere kettersche geschriften opgesteld, die hij in het geheim onder zijne aanhangers verspreidde.

Korten tijd nadien hebben wij in het graafschap Vlaanderen een zeer merkwaardig geval van politieke ketterij, als het ware. Tijdens den beruchten opstand der Kerels tegen den graaf Lodewijk

---

1 Hocsem bij Chapeaville, *Gesta ponctificum Leodiensium*, deel II, blz. 350; *Corpus* I, blz. 154, nr 162.

2 Zie hierboven, in het Tweede Hoofdstuk, blz. 16-19.

3 Trithemius, *Annales Hirsaugienses*, deel II, blz. 155 (aangehaald bij Mosheim, *De Beghinis*, blz. 273, die breedvoerig over Walther den Hollander handelt, aldaar blz. 270-277); *Corpus* I, blz. 172, nr 177. — Zie ook Moll, *Kerkgeschiedenis*, deel II, 3e stuk, blz. 64, 65.

4 Fratricellorum princeps et haeresiarcha pessimus, qui multis latuerat annis et plures suis erroribus pessimis innodaverat simpliciores. — Ook wordt hij als *Lohareus* (*Lollardus*?) gebrandmerkt.

van Nevers en de edellieden (1326-1329), was een der hoofdmannen van deze staatkundige en sociale beweging, een zekere Jacob Peyt, van Winoksbergen bij Duinkerke. Volgens de tijdgenooten was hij vooral op de geestelijkheid gebeten, zoodat hij wenschte, dat er op de aarde maar één priester meer overschoot, die dan nog zou hangen[1]. Als een ongeloovige zette hij geenen voet in de kerk en zou hij de priesters uit Vlaanderen verjaagd hebben, na de hand op hunne goederen te hebben gelegd, had God er niet in voorzien door hem in den slag van Hondschote te laten sneuvelen[2]. Hij stierf zonder de laatste Sacramenten te ontvangen. Zijne vrienden der volkspartij (*populares*) vereerden hem als eenen heilige en begroeven hem in eene kapel bij Koudekerke[3]; maar, zoodra de opstand onderdrukt was (1329), werd op een vonnis van Engelram, bisschop van Terwaan, en van al de prelaten der streek, zijn lijk ontgraven en als dat van eenen allerverderfelijksten ketter tot asch verbrand[4]. Te dier gelegenheid zou zelfs een algemeen onderzoek zijn ingesteld geworden tegen al de leiders van den opstand, zoowel levende als doode[5]. Ook

---

[1] In omnes praecipue personas eccleciasticas insanire coepit... Jacobus Peyt..., qui in tantum ecclesiasticos odio habuit, quod nollet nisi unum solum superesse sacerdotem et hunc in aëre suspensum; sed nec aeclesiastico viatico munitus apud Hondescotam occubuit. (*Chronicon Flandriae*, bij De Smet, *Corpus chronicorum Flandriae*, deel I, blz. 319, 321, 322; *Corpus* I, blz. 181, nr 181.) — Jean Meslier, pastoor van Etrépigny († 1733) liet een testament na, waarin te lezen stond : « Je voudrais, et ce sera le dernier comme le » plus ardent de mes souhaits, que le dernier des rois fût étranglé avec les » boyaux du dernier prêtre. » In 1772 herhaalde Diderot dien wensch in verzen. (Zie R. Alexandre, *Le Musée de la conversation*, 2e druk, blz. 302, 1892.)

[2] Ipse tanquam incredulus ecclesiam non intrabat et modo inaudito atque tyrannico viros ecclesiasticos persequebatur; et ipsos omnes expulisset e patria, bonis eorum primo confiscatis, nisi justo Dei judicio fuisset in Hontscota per Furnenses occisus. (*Chronicon comitum Flandrensium*, bij De Smet, *Corpus chronicorum Flandriae*, deel I, blz. 202; *Corpus* I, blz. 181, 182, nr 182.)

[3] Saepelierunt autem illum Bergenses in aede sacra apud Coudekirkam. (Meyerus, *Annales Flandriae*, fol. 130 verso; *Corpus* I, blz. 182, nr 184.) Hondschote en Koudekerke liggen in Fransch-Vlaanderen, in het tegenwoordig Noorder-Departement, bij Winoksbergen.

[4] Postmodum, licet fatui populares eum tanquam sanctum adorarent, diabolo ipsos seducente, per judicium prealatorum omnium vicinorum et Engerrani domini Morinensis, diocesani episcopi, tanquam pessimus heresiarcha igne crematus. (Ibid.)

[5] Fit insuper per partes Flandriae inquisitio communitatis principalium

spreekt diezelfde tijdgenoot met afschuw van de *larga nimis Flandrensium impietas* tijdens die beroerten der radicale Kerels. Iets later, in 1336, schijnen er te Gent kettervervolgingen tegen « Gods viande » en « buggers » te hebben plaats gehad[1]. Te gelijk bloeide te Brussel, in Brabant en in andere Nederlandsche gewesten, zelfs in het Kempenland, de kettersche secte der geheimzinnige Bloemaerdinne[2]. In 1341 zien wij te Doornik den bisschop aan al de pastoors van zijn diocese op het hart drukken, dat zij alle veertien dagen in hunne kerken de vroegere verordeningen tegen de ketters en duivelskunstenaars in de moedertaal (*en langue romane et commune*) moeten afkondigen [3]; wel een bewijs dat de toestand niet zuiver was op het gebied van het geloof.

Eenige jaren later vinden wij weeral een spoor van kettervervolging te Gent : namelijk het geval van eene vrouw, Margaretha sMoenx, die op 25 Februari 1354 door de Gentsche schepenen tot eene bedevaart te Keulen « ten drien Coninghen » werd veroordeeld, « omme dat sie eenen lecbouuc(?) dede lesen, dwelke es jeghen tgheloeve der heeligher Kerken »[4]. Was dat leekenboek, dat zij liet lezen, een kettersch geschrift? Te gelijk met haar werden nog een drietal mannen tot buitenlandsche bedevaarten veroordeeld, die in hare zaak schijnen betrokken te zijn geweest; maar de aanteekening in het Gentsch schepenboek is vrij duister.

Een jaar later, in 1355, treffen wij te Doornik den ketter Jacob Clerici aan, dien een vonnis van zijnen bisschop Philips Arboisius tot eenjarige gevangenschap en levenslange verbanning veroordeelde *pro suspicione heresis*[5]. Jacob Clerici had namelijk staande gehouden, dat de heiligen voor de menschen noch willen noch kunnen bidden, en hij was daarom aangehouden en in den bisschop-

---

quamvis etiam mortuorum. (*Wilhelmi chronicon monachi et procuratoris Egmondani*, bij Matthaeus, *Analecta*, deel II, blz. 686; *Corpus* I, blz. 182, nr 183.)

[1] Zie de twee duistere posten uit de Gentsche stadsrekeningen, afgedrukt in *Corpus* II, blz. 94, nrs 58 en 59.

[2] Zie hierboven, het geheele Derde Hoofdstuk.

[3] *Corpus* I, blz. 149 en 189.

[4] Stadsarchief van Gent, *Zoendinc-bouc 1353-1354*, fol. 255; *Corpus* II, blz. 147, nr 90.

[5] Rijksarchief van Brussel, *Cartulaire de l'évêché de Tournai*, t. I (Man. 54), fol. 108; *Corpus* II, blz. 142, 143, nr 92.

pelijken kerker gevangen gezet. In tegenwoordigheid van broeder Livinus de Sancto Petro, plaatsvervanger van den pauselijken inquisiteur in het bisdom Doornik, werd tegen den verdachte een kettergeding ingespannen. Na den raad van veel gods- en rechtsgeleerden ingewonnen te hebben, sprak de Doorniksche bisschop zijn vonnis (*sententia diffinitiva*) tegen Jacob Clerici uit : Daar hij zijne ketterij heeft afgezworen en zich met de Kerk wenscht te verzoenen, wordt hij eenvoudig verwezen tot eene gevangenschap van één jaar in den bisschoppelijken kerker om aldaar boete te doen, en tot de verbanning uit het bisdom Doornik, op straf van levenslange gevangenis. De bisschop behoudt zich voor dit vonnis naar goeddunken te verzachten [1]. Of hij zulks gedaan heeft, weet men niet.

Twintig jaar later ongeveer, in 't voorjaar van 1377, werd te Ieperen in Vlaanderen een volder wegens ketterij op de Groote Markt verbrand, zooals blijkt uit de gelijktijdige Fransche aanteekening: « Mercredi devant le jour de Palmes, 18ª Martii 1376 (oude stijl), Pol de Haesteghe, foulon, convaincu de hérésie par devant les inquisiteurs commis de la Saincte Eglise et par eulx rendu oultre au seigneur et juges, fut ars sur le marchié dYppre » [2].

Kort daarna komt een veel belangrijker kettergeding voor, ditmaal in 't Noorden der Nederlanden, in het bisdom Utrecht, en, wat men niet verwachten zou, de beroemde Geert Groote wordt er in gemengd, ja dit kettergeding heeft zijne laatste levensjaren — hij stierf in 1384 — geweldig beroerd en verbitterd.

Wij bezitten geen enkel officieël stuk uit deze belangrijke zaak, maar wel eenige brieven [3] van Geert Groote, die als het ware de ziel van die kettervervolging was en er ons dan ook goed over inlicht, alsmede de tamelijk wijdloopige aanteekeningen van twee zijner biografen, Johannes Buschius en Petrus Hoorn [4]. Alzoo kun-

[1] Salva nobis et retenta potestate omnia et singula supradicta mitigandi, quotiescunque nobis visum fuerit expedire.

[2] Stadsarchief te Ieperen, Reg. *Van diverschen appointementen ende vonnissen, gheëxtraheert*, etc., fol. 13 verso.

[3] Acquoy, *Gerardi Magni epistolae XIV*, blz. 27-34, 36-43 en 49-52; *Corpus* I, blz. 239-244.

[4] Joh. Buschius, *Chronicon Windesemense* (Grube), blz. 87 en 259-262; P. Hoorn, *Vita Magistri Gerardi Magni*, fol. 9 en 10; *Corpus* I, blz. 245-249. Buschius stierf in 1471 en Hoorn in 1479, maar beide schreven naar gelijktijdige stukken.

nen wij een eenigszins volledig en kleurrijk tafereeltje samenstellen van dit merkwaardig bisschoppelijk kettergeding [1].

Omstreeks 1380 waren er in het bisdom Utrecht drie gevaarlijke ketters, die hunne verderfelijke leerstelsels in 't openbaar predikten en er veel volk mee te besmetten vermochten [2]. De eerste heette Mathaeus, bij verkorting Miewes, of Matthaeus de Lollaert [3]. Geert Groote noemt hem « den beruchten ketterschen leertouwer » (*ille haereticus pellifex*). In het graafschap Holland, vooral te Gouda, [4] was hij werkzaam in het verbreiden zijner dolingen over de menschelijkheid en de goddelijkheid van Christus, over de sacramenten der Kerk en over het vagevuur, welke dolingen in 22 artikels waren samengevat, die zijne volgelingen stelden boven de leeringen der Apostels, terwijl zij Matthaeus zelven boven Christus als eenen God vereerden. De tweede was een chirurgijn van Kampen, Gherbrand [5] geheeten, die door inblazing des duivels als een wolf de schapen der Kerk verstrooide en met zijne doodende ketterij om het leven bracht. De derde eindelijk was een Augustijner monnik uit het klooster van Dordrecht, broeder Bartholomaeus [6], die als *termi-*

---

[1] Zie daarover Acquoy, *Gerardi Magni epistolae XIV*, Excursus, blz. 44-48 (De haereticae pravitatis Inquisitione Gerardi Magni aetate et paulo post in patria nostra vigente), welke kleine verhandeling, toen zij in 1857 verscheen, het belangrijkste was, dat men, in onze eeuw althans, over de Nederlandsche Inquisitie vóór Keizer Karel V geschreven had. — Zie verder nog Moll, *Kerkgeschiedenis*, deel II, 3e stuk, blz. 68-72, en vooral Moll, *Geert Groote de ketterhamer*, in de *Studiën en Bijdragen op 't gebied der historische theologie*, deel I, blz. 344-346 (1870); Bonet-Maury, *Gérard Groot*, blz. 37, 38, 49-54, 62-64 en 83-85, alsook het bondig overzicht der geheele zaak in Lea, *History of the Inquisition*, deel II, blz. 360-362.

[2] P. Hoorn: Fuerunt namque illo tempore tres precipue homines diversis in locis, qui spiritu superbie tumidi surgentes in publicis locis predicabant magnas blasfemias populumque non parvum infamaverunt ac suis sectis corruperunt.

[3] In het HS. van P. Hoorn heet hij *Miewes*, maar op den rand leest men *Meus*; Heda noemt hem *Matthaeus Lollaert*.

[4] P. Hoorn: In Hollandiae partibus, maxime in Gouda.

[5] P. Hoorn: Gherbrandus cyrurgicus in Campis.

[6] In de brieven van Geert Groote heet hij te gelijk *Bartholomaeus* of *Bertholdus*. Acquoy (*Gerardi Magni epistolae XIV*, blz. 24, noot 2) legt deze verwarring tusschen beide namen uit door de verkorting *Broeder Bart* (of *Bert*), die vermoedelijk in gebruik was. — Wellicht stond die verkorting in het

narius[1] in Over-IJssel tijdens zijne sermoenen gelijkaardige ketterijen verkondigde.

Tegen hen drieën trad Geert Groote krachtdadig op, om in het bisdom Utrecht de bedreigde zuiverheid van het geloof tegen hunne ketterijen te vrijwaren. Hij predikte tegen hen en sloot hun den mond [2]; doch liet het niet daarbij; hij liep de besmette gewesten af, schreef brieven om hunne ketterijen aan geleerden en ongeleerden te onthullen en bewerkte door zijnen ijver, dat de Utrechtsche bisschop Floris van Wevelinkhoven een kettergeding tegen de drie schuldigen liet inspannen [3]. De uitslag ervan was, dat de eerste, de leertouwer Matthaeus de Lollaert van Gouda, die niet meer tot de levenden behoorde, op bevel van bisschop Floris ontgraven werd; zijn gebeente werd als dat van eenen ketter op de voorplaats van het bisschoppelijk paleis verbrand en de asch in de stadsgrachten van Utrecht geworpen [4]; terwijl de twee andere ketters tot herroeping werden veroordeeld en waarschijnlijk ook anders gestraft [5].

---

oorspronkelijk handschrift der brieven en werd ze door eenen afschrijver nu door *Bartholomaeus*, dan weer door *Bertholdus* volledigd? Bij Buschius en bij P. Hoorn komt alleen de eerste naam voor.

[1] Geert Groote: Novus terminarius deputatus in Campis. — Buschius: Novus Campensis et Swollensis terminarius. — Du Cange (in verbo): Terminarii apud ordines mendicantes dicuntur, qui habendis per agros cuique conventui addictos concionibus destinantur. Habent enim singuli ordinum istorum conventus descriptos circumjecti territorii pagos, intra quos duntaxat eleemosynas colligere liceat.

[2] G. Groote: Hereticorum, qui ecclesie per eos insultabant, os obstructum est.

[3] P. Hoorn: Hec ille demum, ut populum a predicatorum hereticorum infectionibus sanaret atque defenderet, omnem diligentiam adhibuit. Discurrebat per provincias, scribebat epistolas, informavit doctos pariter et indoctos necnon et ecclesiarum prelatos, quatenus sibi ac suis subditis ab hujusmodi luporum insidiis caute vigilarent. Egit etiam apud venerabilem pontificem Florencium ceterosque prelatos, quatenus canonice contra eos procederent, quod et factum est.

[4] P. Hoorn: Primus post mortem de sepulchro extractus, est publice combustus. — W. Heda (*Historia episcoporum Trajectensium*, blz. 259; *Corpus* I, blz. 250): Fecit [Florentius] exhumari ossa cujusdam haeretici Matthaei Lollaert atque ante atrium pontificale comburi cineresque in fossis urbis dispergi.

[5] P. Hoorn: Ceteri duo cum sibi adherentibus ad punicionem revocati sunt. — Zie verder de bijzonderheden over den augustijn.

Over het geval van broeder Bartholomaeus bezitten wij overigens nog veel meer bijzonderheden; dank vooral aan eene halve dozijn eigene brieven van Geert Groote over zijne bemoeiingen [1]. Te dien tijde wijdde zich de stichter der Broederschap van het Gemeene leven aan de prediking met den meesten ijver. Te Utrecht had hij in zijne stoute sermoenen de zeden van een deel der geestelijkheid geschandvlekt en tevens de ketters ontmaskerd. Ook te Kampen predikte hij met goed gevolg, toen de augustijn Bartholomaeus hem met zijne verdachte sermoenen kwam dwarsboomen [2]. Daaruit volgde als een geestelijk tweegevecht tusschen beide predikers [3]. Overigens had Geert Groote reeds lang te voren in Utrecht en in Holland hooren zeggen, dat er zich onder de augustijnen van Dordrecht enkele ketters bevonden [4]. Nu hij eenen broeder uit dat Dordtsche klooster op heeter daad van ketterij betrapte, kon hij niet langer zwijgen.

In eenen brief aan Reinier van Drynen, pastoor te Zwolle, waarschuwt hij hem tegen Bartholomaeus, zeggende gehoord te hebben, dat deze te Kampen drie a vier sermoenen gepredikt heeft, welke geheel en al in den trant van den ketter Gerbrand, van den beruchten ketterschen leertouwer en van de kettersche Vrije Geesten waren [5]. Hij somt enkele zijner verdachte stellingen

[1] In zijn *Chronicon Windesemense* haalt J. Buschius eenen geheelen brief (aan R. van Drynen) aan en verwerkt eenen anderen (aan bisschop Florens) in zijnen tekst; van eenen derden brief (aan den vicaris generaal) neemt hij ook enkele uitdrukkingen over; wel een bewijs, dat hij die stukken met meer andere vóór zich had liggen, terwijl hij schreef.

[2] Buschius: Bartholomaeus eidem palam resistere non formidavit.

[3] Buschius betitelt het hoofdstuk zijner levensbeschrijving van Geert Groote, waarin hij het geval van Broeder Bartholomaeus verhaalt, aldus: « De quodam fratre ordinis eremitarum S. Augustini *specialem* cum M. Gerardo faciente *congressum*, sed ab eo pro haeretico juridice convicto. » En dit hoofdstuk begint met deze woorden: « Surrexit praeterea novus quidam de ordine mendicantium frater eremitarum S. Augustini, Campensis et Zwollensis terminarius nomine Bartholomaeus, qui cum M. Gerardo Groot *singulare certamen* ingressus, » enz. Het was inderdaad een echt tweegevecht tusschen beide.

[4] Brief van Groote: Augustinensis Dordracensis habent famam, quod sunt haeretici inter illos. Sic audivi a multis annis in Trajecto et in Hollandia.

[5] De quibus (sermonibus) mihi scriptum est, quod multum accedunt et procedunt secundum modum Gerbrandi et illius haeretici pellificis et Liberorum Spirituum.

op over de penitentie, de volmaaktheid der ziel, enz., en drukt er vooral op, dat broeder Bartholomaeus zich populair maakt door de herbergen te bezoeken, de grooten te vleien en met iedereen alle strengheid af te leggen [1]. Nu zal deze wolf naar Zwolle gaan prediken. Geert Groote herinnert aan Reinier, dat hij het prediken als pastoor aan eenen terminarius verbieden kan [2]; laat hij het echter toe, dan moet hij scherp toezien. In dat laatste geval, biedt Geert Groote den pastoor van Zwolle aan, in 't geheim naar zijne stad over te komen om de sermoenen van Broeder Bartholomaeus te bespieden, zijne ketterijen uit zijnen mond op te vangen en door eenen notaris te laten opteekenen. Alzoo zou men hem op heeter daad betrappen en hem verder het prediken kunnen ontzeggen [3]. Of Geert Groote te Zwolle werkelijk die rol van geestelijken spioen jegens den Dordtschen augustijn gespeeld heeft, weten wij niet, maar wel dat Bartholomaeus aldaar sermoenen heeft gepredikt, alsook kort daarna te Woudrichem, en dat Geert Groote hem vóór het geestelijk hof van Utrecht liet dagen [4].

Om dat doel te bereiken had Geert Groote aan den bisschoppelijken vicaris geschreven, hem op het hart drukkende dat de ketterijen zich alom in 't geheim verbreidden en dat, zoo een weetniet en geloofsverdelger als Bartholomaeus gerust mocht voortprediken, de ketters overal hunne hoornen zouden opsteken en der leeken overmoed alom de geestelijkheid en de vrijheden der Kerk bedreigen zou met ondergang tot groot schandaal van het geheele volk. Zulks kon de bisschoppelijke Inquisitie niet lijdzaam aanzien.

---

1 Intrat tabernas et captat amicitias majorum et neminem inculpat. — Hoorn evenzoo: Penitentiam autem et carnis afflictionem et similia verbo simul et opere dissuadebat, dicens Christum fuisse bonum socium et sepius interfuisse conviviis et potasse vinum et carnis oblectamenta vitare non docuisse.

2 Religiosi nullum habent privilegium predicandi, nisi quando voluerit eos curatus admittere; sic quod potest eos admittere vel non.

3 Et ego vellem eum secrete audire et cum notario, quando vellet vobiscum praedicare. Et tunc non deberetis sibi (Bartholomaeo) interdiceri, sed mihi demandare, ut secrete venirem, et sic furtive caperemus eum in verbis erroneis et excluderemus eum a praedicatione, ut non gloriaretur diabolus per eum.

4 Buschius: Ad curiam Trajectensem eum citari procuravit, suis ibidem objectionibus in termino sibi prefixo responsurus.

Zelfs de paus zou er zich kunnen mee bemoeien [1]. Wellicht ware het beste middel het volgende: de bisschop zou in Over-IJssel iemand aanstellen om tegen broeder Bartholomaeus getuigenissen in te zamelen en als inquisiteur op te treden [2]. Hoe scherp ook in dit schrijven, zich zelven dorst Geert Groote niet openlijk aanbevelen, maar het aanbod was duidelijk genoeg. Nochtans behield de bisschoppelijke vicaris de zaak in eigene handen en leidde zelf het geding tegen den Dordtschen augustijn. Ondanks verpletterende getuigenissen ontkende Bartholomaeus onder eede alles wat men hem ten laste legde, waarop de bisschoppelijke vicaris hem als eenige straf voorschreef, dat hij te Kampen en te Zwolle van op den predikstoel de hem toegedachte ketterijen openbaar zou veroordeelen, belovende zich verder aan ieder onderzoek van den Utrechtschen bisschop te zullen onderwerpen.

Over dien uitslag was Geert Groote gansch niet tevreden [3] en hij wendde zich rechtstreeks tot bisschop Floris van Wevelinkhoven, zich beklagende over de overhaasting en het gemis aan ernst in dat eerste kettergeding [4]. Hij smeekte den prelaat, dat hij, als herder van Christus' schapen, tegen dien ongeleerden vos, tegen dat logenachtig en afschuwelijk kettersche beest [5], zonder uitstel een tweede geding zou inspannen en er zich vooral noch door gebeden noch door geld noch door welkdanigen anderen invloed zou laten van afbrengen [6]. Stout en dringend is die brief [7] van Geert Groote aan zijnen bisschop; hij miste dan ook zijn doel niet: broeder Bartholomaeus werd ten tweeden male, op bevel

---

1 Et sequentur tanta mala, in quibus, summus, ut credo, pontifex dissimulare non potest.

2 Ut dominus (episcopus) alicui trans Iselam, qui ulterius accipiat contra praedictum testimonia, inquisitionem committat.

3 Buschius: Super quibus magister Gerardus valde male contentus.

4 Ad examen vicarii vestri, quod valde tumultuose et, ut mihi visum est, non servata debita in tanto negotio gravitate agebatur.

5 Ut talem indoctam vulpeculam, mendacem et multiformi turpitudine difformem bestiam et vere de haeresi suspectissimam de cetero admittatis.

6 Ut vestra pietas nec precibus nec pretio nec quibuscumque instigantibus aut moventibus possit ad hoc moveri nec deduci.

7 Buschius spreekt van verscheidene brieven (*frequentibus epistolis.*) Deze enkele van Geert Groote aan den bisschop bleef ons bewaard, maar hij kan voor drie tellen.

van den bisschop, vóór het geestelijk hof van Utrecht gedaagd [1].

Buschius verhaalt ons hoe te Kampen de aanhang van den Dordtschen augustijn talrijk en machtig was, zoodat een deel van den magistraat dier stad optrad om hem te beschermen en, daar broeder Bartholomaeus te recht eenen schrik voor Geert Groote koesterde, trachtten de schepenen te beletten, dat deze bij het geding tegenwoordig zou zijn. Maar Hendrik van Wilsem, een schepen van Kampen, die integendeel aan Geert Groote's zijde stond en later zelfs in het klooster te Windesheim trad, verwittigde hem in allerhaast van hetgeen er gebeurde. Geert Groote bevond zich te Deventer; nog denzelfden avond reisde hij in allerijl per wagen naar Utrecht en legde aldus in dien nacht tien mijlen af. Vroeg in den morgen was hij in de bisschoppelijke stad aangekomen en zijne onverwachte verschijning verpletterde de tegenpartij. Alsdan beval de bisschop, dat broeder Bartholomaeus in tegenwoordigheid van Geert Groote zou onderzocht worden. Deze bracht de getuigenissen der Over-IJsselaars voor en eischte de veroordeeling van den ketterschen augustijn, waarop de geestelijke rechter, na het volbrengen der gebruikelijke pleegvormen, een eindvonnis in dien zin uitsprak [2]. De veroordeelde ketter zou daarenboven in het vervolg, tot teeken zijner schuld, twee uit laken gesneden scharen van verschillige kleur, de eene op de borst, de andere op den rug, op zijn opperste kleed genaaid, openbaar moeten dragen [3]. Te gelijk verhaastte zich Geert Groote aan de geestelijkheid van Kampen te schrijven, dat men zonder uitstel de veroordeeling en de herroeping van broeder Bartholomaeus aldaar in de beide kerken dikwijls en plechtig moest ruchtbaar maken, tot beschaming der vrije geesten en versterking des geloofs [4]. Eene groote opgewondenheid spreekt uit dien brief, die in eene soort van heiligen roes schijnt geschreven te zijn.

---

1 Buschius: De mandato domini Trajectensis... ad curiam Trajectensem secundo citatus.

2 Buschius: Quibus diligentissime examinatis, cum non esset locus amplius diffugiendi, tandem judex de jurisperitorum consilio et assensu diffinitivam ferens sententiam, ut haereticum dictavit eum fore censendum.

3 Buschius: In cujus signum forcipes duas de alterius coloris panno, unum ante, alium post se, in vestimento suo superiori publice sibi consui mandavit.

4 Sicubi tuba profana et erronea toti populo et maxime liberis spiritibus carnali libertate insonuit, etc.

Geert Groote zegepraalde eindelijk; maar de aanhangers van den Dordtschen augustijn konden hem zijnen hardnekkigen ijver niet vergeven. Vooral te Kampen wilde men zich over Geert Groote en zijne vrienden wreken. Aan dezer hoofd stond alsdan Wernerus Keynkamp van Lochem, rector der school te Kampen, die later prior van Windesheim is geworden. Van Geert Groote bezitten wij eenen brief tot hem gericht om hem het gedrag voor te schrijven, dat de goedgezinde mannen en vrouwen aldaar moeten volgen tegenover de schepenen, die de zaak van den ketterschen augustijn bleven verdedigen en die, naar 't schijnt, een proces tegen de getuigen van het kettergeding ingespannen hadden. De vrouwen mogen vóór het gerecht der schepenen niet verschijnen; want, indien haar eene boete ten bate van Bartholomaeus werd opgelegd, dan zouden zij schijnen valsche getuigenissen tegen hem te hebben gegeven, hetgeen te Utrecht en elders veel schandaal zou verwekken. Naar het voorbeeld der heiligen en der martelaars moeten zij liever alle wereldsche vervolgingen geduldig en met blijdschap verduren. Hetzelfde moeten de mannen doen en zich zelfs uit de schepenbank verwijderen, hoe men hen ook daarvoor vervolge; nog beter ware het te sterven [1]. In Gods oogen is het glorievol tegen de overheid der wereld in opstand te komen om de waarheid te verdedigen tegen onrechtvaardige rechters. Naar alle waarschijnlijkheid zal Wernerus Keynkamp niet doof gebleven zijn voor dit roerend hartstochtelijk smeeken van Geert Groote; want, toen de magistraat van Kampen eenige van dezes vrienden uit de stad verbande [2], bevond hij zich onder hen; tot eene tienjarige ballingschap werd hij veroordeeld en schandelijk uit de stad verjaagd [3]. Wat Geert Groote zelven betreft, een zijner biografen getuigt met afschuw, dat zijne vijanden van Kampen hem gaarne hadden verscheurd, verbrand of versmoord, ware hij

---

[1] Mallem mortem ejus temporalem.

[2] Buschius: Hanc confusionem et scandalum consules et cives Campenses indigne ferentes fautores et amicos magistri Gerardi multis injuriis lacessentes et opprobriis fatigantes, quosdam de civitate sua expellere et deturbare coeperunt.

[3] Buschius: Ex oppido Campensi cum multo opprobio publice fuit eductus... recipiens a scabinis interdictum, ne infra decem annos illic redire praesumeret.

in hunne handen gevallen [1]. In elk geval was de haat tegen hem zoo vinnig, dat men van den Utrechtschen bisschop wist te bekomen, dat hij aan Geert Groote, die slechts diaken was, het houden van sermoenen in het vervolg verbood, hetgeen aan zijn geliefkoosd predikersambt een einde kwam stellen [2].

Welk een harde slag moet dat voor den blakenden verkondiger van God's Woord zijn geewest en welk een bitter loon voor zooveel vurigen geloofsijver! Doch dien gloed kon niemand in hem uitdooven; nu richtte hij zich tot den H. Vader om zijne roeping te kunnen volbrengen : hij wenschte door hem tot pauselijken inquisiteur te worden aangesteld. Een zijner vrienden, Willem van Salvavarilla, cantor van Parijs en aartsdiaken van Brabant in het bisdom Luik [3], ondersteunde met warmte zijne vraag bij Urbanus VI in een smeekschrift [4], dat tot ons is gekomen. Daarin weidt hij uit over Geert Groote's geleerdheid, onbaatzuchtigheid en geloofsijver en drukt hij er op, dat zijn beschermeling niet tot den paus komt om eene winstgevende praebende te vragen, maar alleen om in vrijheid en zonder belemmering te mogen prediken tegen de ketters. Daarom acht het Willem geraadzaam, dat Urbanus VI dien eerbiedwaardigen man tot ketterjager in de provincie Keulen of ten minste in het bisdom Utrecht zou benoemen [5]. Dit smeekschrift schijnt te Luik, einde October 1383, geschreven te zijn

---

1 Hoorn : Civitas etiam Campensis, ubi maxime hujusmodi error viguit, que prius virum Dei freneticorum more dentibus discerpere, ignibus comburere et fluctibus operire potius volebat, etc.

2 In een smeekschrift, gericht tot den Utrechtschen bisschop om hem op zijn besluit te doen terugkomen, wordt gewaagd van de diensten door Geert Groote in het onderdrukken der ketterij bewezen en van de uitbundige vreugde der ketters bij zijne bestraffing : « Unde quorundam haereticorum secrete serpentium in terra audacia compressa videtur.... Inde laetantur haeretici et serpunt audacius. » (Thomas a Kempis, *Opera*, deel III, blz. 31, 32; uitgave van Keulen, 1759.)

3 Men weet, dat het bisdom Luik zich over een aanzienlijk gedeelte van het hertogdom Brabant uitstrekte, zoodat Brabantsche steden als Leuven, 's Hertogenbosch en Breda zich onder den Luikschen bisschop bevonden, terwijl het overige van Brabant (Brussel, Antwerpen, enz.) onder den bisschop van Kamerijk stond.

4 *Corpus* II, blz. 250, 251.

5 In provincia Coloniensi vel saltem in praedicta dioecesi Trajectensi.

geweest [1]. Korte maanden daarna, eer nog de paus eenige beschikking genomen had, behoorde Geert Groote niet meer tot de levenden, « fortunately for his fame, » zooals Lea te recht opmerkt [2]. Aldus eindigde met zijnen dood de geweldige rol door den gemoedelijken stichter der Broederschap van het gemeene leven gespeeld als « ketterhamer. »

Een tiental jaren later vinden wij, in het ander uiteinde der Nederlanden, te Bergen in Henegouwen, een nieuw spoor van ketterij. Uit de stadsrekening van 1396 blijkt, dat twee ketters, Simon de Méry en le Kamus, er vóór Allerheiligendag op de Markt bepredikt werden door bisschop Hugo de Tolvis, suffagaan van Kamerijk, in tegenwoordigheid van den meier en van de schepenen [3]. Waarschijnlijk werd, naar het heerschend gebruik, die bepredikîng gevolgd door hunne verbranding. In 1398 teekende de schout van Brugge in zijne rekening de kosten op der verbranding van eenen zekeren Michel le Divel, *lequel fu ars du fait de bougerie* [4]. Was hij een ketter of een sodomieter?

In mindere gevallen, vooral wegens godslastering, trad de magistraat zonder de tusschenkomst der geestelijkheid op. Zoo zagen wij reeds hierboven de zaak van Margaretha 's Moenx te Gent in 1354 door de schepenen geregeld. In de Leidsche rechtsbronnen der middeleeuwen werden ons daarvan een paar voorbeelden uit het laatste vierde der 14de eeuw toevallig bewaard. In 1373 werd er Vader Heyne door de schepenen tot eene herhaalde openbare boetedoening veroordeeld « overmids becoringhe van den duvel, dair ons God voir behoeden moet, die hi lijf ende ziel ofgaf ende Gode vloeckte » [5]; en vóór 1395 werd Elias ook aldaar door de schepenen tot drie openbare boetedoeningen verwezen, « van sulken onnutten woerden, alse Elias ghesproken heeft, dat jeghens den ghelove draecht [6]. »

---

1 Over den vermoedelijken datum, zie Acquoy, *Gerardi Magni epistolae XIV*, blz. 60.

2 *History of the Inquisition*, deel II, blz. 361.

3 Devillers, *Inventaire analytique des archives de Mons*, *Chartes*, deel II, blz. LI.; *Corpus* I, blz. 258.

4 Giliodts-van Severen, *Inv. des archives de Bruges*, deel V, blz. 84.

5 Blok, *Leidsche rechtsbronnen*, blz. 29; *Corpus* II, blz. 303.

6 Blok, *Leidsche rechtsbronnen*, blz. 41; *Corpus* II, blz. 304.

Ook te Ieperen in Vlaanderen vinden wij een paar dergelijke gevallen omstreeks dezelfde jaren. Het eerste is geboekt in eene gelijktijdige Fransche aanteekening, die luidt: « Le merkedy VIIe jour de février lan 1374 (oude stijl), Meulin Heerbrecht dit Zughere est jugié dester en pellerin et dacourtier se langhe et en après est bannis 7 ans hors le pays de Flandres sour le jubet, pour les despiteuses, inhonestes et materieles paroles blasfemes, quil dist sour nostre seigneur Jhesu Crist et dele glorieuse benoite verge Marie [1]. » Het tweede betreft eenen Hannin Roey, die in 1390 gebonden in de rivier werd gedompeld en daarna voor den tijd van twee jaren uit Vlaanderen gebannen: « Merkedy, jour de plait, l'an 1390, le 5e jour doctobre, Hannin Roey, varlet du mestre des tisserans, fut jugiet dameneir a quatre hueres apres diner par le conte des ribaus, loiet d'une corde, de le prison jusques au pont dElverdinghe et dycelli pond jeter en lYppre, et fut jeté dedans, et aveuc ce fu bannis 2 ans hors le pays de Flandres sour le gibet, pour horribles despitauses paroles et villaines maudissons quil parla et maudit envers nostre seigneur Jhesu Crist et nostre dame sa mere en son jeu des tables sur lescole [2]. »

De stadsrekeningen en andere officieële oorkonden der 14de eeuw zijn zoo onvolledig tot ons gekomen en wat overblijft van de rijke archieven der oude bisdommen, inzonderheid het zoo belangrijk archief van het bisdom Doornik, is nog zoo onvoldoende onderzocht geworden en zoo moeilijk toegankelijk voor de meeste geschiedvorschers, dat wij ons met die schaarsche gevallen van kettervervolging voor de gansche eeuw der Artevelden moeten tevreden houden; doch latere ontdekkingen in het Vatikaansch Archief en elders zullen ongetwijfeld nog een en ander, en veel meer dan men wel denken zou, aan het daglicht brengen over de ketters der Nederlanden gedurende dat fel bewogen tijdvak.

---

1 Stadsarchief te Ieperen, Reg. *Diversche memoriën ende bewijsen ghetrochen, uuten serien van swonsdachs ghedinghe*, fol. 48 verso.
2 Stadsarchief te Ieperen, zelfde Reg., fol. 61.

ACHTSTE HOOFDSTUK

NIEUWE VERVOLGINGEN TEGEN DE BEGIJNEN, BEGGARDEN EN SOORTGELIJKEN

In ons tweede hoofdstuk hebben wij gezien, hoe de rechtgeloovige Begijnen der Nederlandsche gewesten, na een langdurig inquistoriaal onderzoek, in hunne eer waren hersteld geworden.

Men denke echter niet, dat het tijdvak der vervolgingen tegen de Begijnen en Beggarden nu voor altoos was gesloten. In de Duitsche landen, die zich theoretisch tot aan den rechteroever der Schelde uitstrekten, bleven beide vrije vereenigingen nog immer verdacht en de afschaffingsbullen van 1311 werden er nooit behandeld als in onze Nederlandsche gewesten, terwijl dan nog in 't uitgestrekte bisdom Utrecht, dat meer dan de overige Nederlandsche diocesen onder Duitschen invloed stond, de uitroeiing der Begijnen niet geheel was uitgebleven, zooals wij hierboven hebben aangetoond.

Reeds den 6 Maart 1335 vaardigde Walram, aartsbisschop van Keulen, een bevel [1] uit, gericht tot zijne geestelijkheid en tot al de geloovigen van zijn gebied aangaande het onderdrukken der Beggarden en Zusters (*Beggardi et Suestriones*). Hij herinnert dat zijn voorganger, Hendrik I van Virnenburg (in 1307) deze verdachte secte uit zijn geestelijk gebied gebannen heeft en veel strenge kettergedingen tegen haar heeft ingesteld. Onder ernstige

---

[1] Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel IV, blz. 436.

bedreigingen beveelt hij die vervolgingen alom te hervatten, daar hij vernomen heeft, dat dezelfde *Beggardi* en *Suestriones* op nieuw in zijn bisdom krioelen.

Eenige maanden later, op 1 October 1335, vaardigde dezelfde kerkvoogd een nieuw bevel [1] uit, gericht tot zijne geestelijkheid, aangaande het onderdrukken dier Beggarden en Zusters. Nogmaals herinnert hij aan de strenge maatregels door hem en door zijnen voorganger genomen en zegt gehoord te hebben, dat de inquisiteur, met die vervolging gelast, veel te zacht te werk is gegaan. Voor dit geval vernietigt hij al de vonnissen en verordeningen van dien inquisiteur, waarbij de ketters ten onrechte zouden gespaard geweest zijn, en hij beveelt ten strengste de Beggarden en Zusters met den ban te treffen en uit te roeien.

Kort daarna handelt Boudewijn, aartsbisschop van Trier, op dezelfde wijze als zijn Keulsche ambtgenoot Walram. In de statuten van het provinciaal concilie, dat hij in April 1338 heeft voorgezeten, komen scherpe bepalingen tegen de Beggarden voor [2]. Deze zijn in den ban en niemand mag hen in zijn huis ontvangen of hun aalmoezen geven, op straf van den banvloek. Evenals in de hooger vermelde Triersche statuten van 1310 heeten zij hier *Begardi*, *Begardi laici* of *illi rustici*, *qui se Apostolos vocant*. Er wordt hun ook ten laste gelegd, dat zij gekleed gaan met lange kleederen, mantels en kappen (*cum tabardis et tunicis longis et longis cappuciis*), dat zij niet willen werken en in luiheid leven, de H. Schrift verkeerd uitleggende aan 't eenvoudige volk en bedelende zonder tot eene erkende bedelorde toe te behooren. Ieder parochiepastoor moet zulkdanige Beggarden berispen en hun bevelen van hunnen arbeid te leven als de andere menschen; gehoorzamen zij niet, dan moet hij ze 's zondags in 't openbaar in de kerken als gebanvloekten uitroepen. De biechtvaders zullen aan hunnen bisschop al degenen zenden, die bekennen kettersche leeringen aangekleefd of ketters begunstigd te hebben.

Ook de pausen bemoeiden zich weldra op nieuw met de Beggarden en Begijnen der Duitsche landen. Den 15 Juli 1353 zond

---

1 *Corpus* I, blz. 184, nr 188; Mosheim, *De Beghardis et Beginabus*, blz. 296-298.

2 *Corpus* I, blz. 188, nr 191; Mansi, deel XXV, blz. 261, 262.

Innocentius VI uit Villeneuve bij Avignon eene bul[1] gericht tot de prelaten, de vorsten en de overige wereldlijke regeerders van Duitschland, waarbij hij hun zijnen inquisiteur den predikheer Jan Schandelant in 't bijzonder aanbevool ter onderdrukking der *Beckardi*. Hunne secte noemt hij eene *pestifera rabies*, waartegen de pauselijke inquisiteur uit al zijne macht ieveren zal. Innocentius VI spoort al de Duitsche overheden aan om zijnen kettermeester in alles te helpen en hem in 't bijzonder het gebruik hunner kerkers toe te staan, daar de inquisiteur in de Duitsche landen geene eigene gevangenissen bezit.

Den 25 Februari 1357 komt een nieuwe aartsbisschop van Keulen, Willem van Gennep, met eene nieuwe veroordeeling der *Beggardi et Suestriones* voor den dag[2]. Hij ook noemt ze eene *pestifera secta* en herinnert aan de acten zijner voorgangers Hendrik I van Virnenburg en Walram, die wij kennen, en waaruit, zegt de aartsbisschop, veel vreeselijke vervolgingen (*multiplices formidabilesque processus*) gesproten zijn. Nochtans is het getal dier ketters van beider kunne weeral zeer groot geworden, zoodat de vroeger genomen maatregels eene dringende toepassing vereischen. Ook hunne begunstigers moeten in den ban geslagen worden, 't is te zeggen al degenen, die met de ketters betrekkingen onderhouden, ze in hun huis ontvangen, hunne woningen aan zulkdanigen verhuren, afstaan of schenken, ofwel hen met eenigen menschelijken troost ter hulp komen (*seu aliquo humanitatis solatio subvenientem eisdem*). De parochiepastoors of andere geestelijke personen, die zich in de onderdrukking dier gevaarlijke secte te lauw zouden toonen, zal de aartsbisschop ten strengste straffen.

Maar niet alleen in de Duitsche landen, ook in het koninkrijk Frankrijk stonden de Beggarden en Begijnen voortdurend in eenen kwaden reuk. Den 3 September 1365 richt paus Urbanus V uit Avignon eene bul[3] tot de aartsbisschoppen, bisschoppen en inquisiteurs *per regnum Franciae*, waarin hij met afschuw gewaagt van

---

[1] *Corpus* I, blz. 204, nr 206; Ripoll, *Bullarium*, deel II, blz. 243.

[2] *Corpus* I, blz. 523, nr 207bis; Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel IV, blz. 482

[3] *Corpus* I, blz. 205, nr 208; Raynaldus, *Annales eccl.*, deel XVI, blz. 446.

degenen, die hij noemt : *quidam filii Belial utriusque sexus qui Begardi et Beguini vulgariter nuncupantur*. Zulkdanige gevaarlijke ketters, die onder eene schapenvacht eenen wolvenaard bedekken en talrijk te vinden zijn in verscheidene steden en dorpen van het koninkrijk, moeten met al hunne begunstigers door de prelaten en de kettermeesters onderdrukt worden, zoo noodig met inroeping van den wereldlijken arm. Ten einde allen beter in te lichten over de woonplaats, de levenswijze en de ketterijen dier secte, zendt Urbanus V te gelijk met zijne bul aan den aartsbisschop van Parijs eene memorie, die de paus daarover zegt ontvangen te hebben en waarvan die bisschop gelast wordt aan elk zijner suffraganen een afschrift te bezorgen [1].

Dezelfde paus verloor geenszins de vervolging in de Duitsche landen uit het oog. Den 15 April 1368 vaardigde hij uit Rome eene bul[2] tegen de Beggarden uit, gericht tot de prelaten, de vorsten en wereldlijke regeerders van Duitschland. Zij is grootendeels eene letterlijke herhaling van Innocentius VI 's bul van 1353; doch eenen nieuwen pauselijken inquisiteur, den predikheer Lodewijk de Caliga, beveelt hij hun aan naast de reeds vroeger aangestelde met hunne vicarissen. Evenals Innocentius VI spreekt hij alleen van de *Beghardi*; maar verder neemt hij de voorzorg aan te stippen, dat er spraak is van ketters en verdachten van beider kunne (*haereticos seu suspectos de haeresi utriusque sexus*). Ook hij drukt er bijzonder op, dat de gewone gevangenissen ter beschikking der inquisiteurs moeten gesteld worden, daar de Inquisitie in de Duitsche landen nog geene eigene kerkers bezit.

Eindelijk treedt de keizer in persoon tegen de verdachte en alom vervolgde secten op. Die keizer is een ootmoedige dienaar van den H. Stoel : Karel IV van Luxemburg, uit een oud Nederlandsch vorstenhuis gesproten. Hij neemt de zaak overigens zeer ter harte. Den 9 Juni 1369 zendt hij uit Lucca in Italië een uitvoerig keizerlijk bevel[3] tot de aartsbisschoppen, bisschoppen, enz., met een woord tot de geheele geestelijkheid en tot alle wereldlijke overheden en onderzaten van zijn Roomsche rijk, over het vervol-

---

1 Dat stuk is ongelukkigerwijze niet tot ons gekomen.
2 *Corpus* I, blz. 206, nr 209; Mosheim, *De Beghardis et Beghinabus*, blz. 336.
3 *Corpus* I, blz. 208, nr 210; Mosheim, blz. 350.

gen der Beggarden, Begijnen en meer andere ketters als *Vrijwillige Armen*, *Conventzusters*, enz., die « Brod durch Gott » bedelen en[1] die zoo talrijk in de Duitsche landen te vinden zijn. Het voorbeeld volgende van paus Urbanus V en van al de vroegere pausen, alsmede van zijne voorzaten de Duitsche keizers, verklaart hij de Inquisitie des te gretiger te willen steunen, daar de ketters nu gevaarlijker dan ooit zijn geworden. Op verbeurte van goed, ambten en voorrechten moet ieder die Beggarden en Begijnen als gebanvloekten der Kerk en des Rijks streng onderdrukken. Alwie ze begunstigt met hun spijs, drank, woning of anderszins iets te verschaffen, moet aangehouden, gekerkerd en uitgeleverd worden aan den pauselijken inquisiteur Walther Kerling, predikheer en keizerlijken kapelaan, of aan zijne ambtgenooten en vicarissen. De prelaten zullen de ketters met de geestelijke censuur treffen, tot dat de Beggarden en Begijnen grondig uitgeroeid mogen heeten[2], en zij zullen de inquisiteurs in al hunne handelingen krachtdadig ter hulp komen, hunne kerkers ter beschikking der kettermeesters stellende en deze met hunne dienaren goed onthalende.

Na dit bevel werd, den volgenden dag (10 Juni 1369), een tweede keizerlijk edict[3] in dezelfde Italiaansche stad Lucca uitgevaardigd tot regeling der Inquisitie in de Duitsche landen tegenover de Beggarden en Begijnen. In dat wijdloopig stuk, dat als eene pauselijke bul gestyleerd is, herinnert keizer Karel IV, dat paus Urbanus V den predikheer Walther Kerling alsmede eenige andere broeders zijner orde meer bijzonder tegen die ketters heeft aangesteld. Wenschende dat al deze kettermeesters met hunne vicarissen en hunne dienaars hun ambt zonder moeilijkheden vervullen mochten, verleent hun de keizer de uitgebreidste rechten en voorrechten.

Geldboeten en verbeurte van bezittingen en ambten zullen

---

1 Secta Beghardorum et Beghinarum seu Swestrionum conventualium, quae vulgo *Wilge Armen* vel *Conventschwestern* dicuntur vel quae simul mendicando dicunt *Brod durch Gott*, et omnes Beghardos et Beghinas generaliter.

2 Donec omnes hujusmodi Beghardi et Beghinae et singuli eorum radicitus sint extirpati et extirpatae.

3 *Corpus* I, blz. 210, nr 211; Mosheim, blz. 343.

degenen treffen, die de inquisiteurs niet krachtadig bijstand verleenen. Een derde deel van de aangeslagene roerende en onroerende goederen van al de veroordeelde Beggarden en Begijnen zal den kettermeesters toebehooren.

Slechts eene week later, den 17 Juni 1369, richtte de keizer uit hetzelfde Lucca een derde stuk[1] tot de pauselijke inquisiteurs Walther Kerling en Lodewijk de Caliga, alsmede tot de twee predikheeren, die door broeder Walter in dezelfde Duitsche landen nog moesten aangesteld worden, en tot hunne opvolgers in dat ambt. Dit derde keizerlijk bevel handelt over het uitroeien der kettersche schriften in de volkstaal[2] en over het benoemen van notarissen door de inquisiteurs tot volslediger uitoefening van hun ambt. Al de verdachte boeken (*scripta*, *tractatus*, *sermones*, *quaterni*, *cedulae*, *codices*) moeten aan de inquisiteurs uitgeleverd en dadelijk vernietigd worden, ten einde te beletten, dat veel menschen in kettersche dolingen zouden vervallen gelijk de talrijke Beggarden en Begijnen der Duitsche landen[3].

Eindelijk vaardigde Karel IV, dien zelfden dag (17 Juni 1369) nogmaals uit dezelfde stad Lucca, een vierde stuk uit, een plechtig keizerlijk edict[4] over het gebruik van de verbeurdverklaarde goederen der Beggarden en Begijnen in de Duitsche landen. Na den lof der inquisiteurs gezongen te hebben, die reeds een gedeelte der besmette gewesten gezuiverd hebben[5], verklaart hij, dat, aangezien de Inquisitie in de Duitsche landen noch huizen noch versterkte torens bezit, die zouden kunnen dienen om de verdachten te bewaren en afgezworene ketters tijdelijk of levens-

---

[1] *Corpus* I, blz. 214, nr 212; Mosheim, blz. 368.

[2] Propter sermones, tractatus et alios libros in vulgari scriptos, inter personas laycas vel pene laycas dispersos, quos libros ut plurimum vel viciosos, erroneos ac lepra haeresis infectos layci legentes, non sanum et bonum intellectum percipientes, per se plus quam oportet volentes sapere...

[3] Ne per male intellecta deducantur in haeresim vel errorem, quemadmodum multi Beghardi et Beghinae his temporibus, proh dolor! in errores et haereses sunt perductae.

[4] *Corpus* I, blz. 218, nr 213; Mosheim, blz. 356.

[5] De provinciis Magdeburgensi et Bremensi, terris Thuringiae, Saxoniae et Hassoniae et aliis certis partibus Alemaniae predictae sectae maledictae Beghardorum et Beguinarum penitus sunt destructae, quod ubique terrarum fieri affectamus.

lang gevangen te houden, hij met zijnen raad besloten heeft, dat de huizen en kloosters [1] der Beggarden aan de Inquisitie met dat doel worden geschonken. De huizen en kloosters der Begijnen zullen integendeel verkocht worden. Van de opbrengst zal een derde door den inquisiteur, geholpen door eenen geestelijken en door eenen leek, gebruikt worden in aalmoezen [2] aan den arme, aan de Kerk of aan de verzoende ketters en ketterinnen; een ander derde zal aan den inquisiteur, aan zijnen vicaris of aan eenen anderen door hem gevolmachtigde geschonken worden, daar het ambt der Inquisitie niet zonder veel moeite en kosten kan worden uitgeoefend; het laatste derde zal gebruikt worden, om de muren en de openbare wegen der steden en plaatsen, waar de aangeslagene goederen gelegen zijn, te verbeteren. De keizer neemt maatregels om het verkoopen dier goederen binnen de maand, waarin zijn edict zal ter kennis gebracht worden, door de zorgen der inquisiteurs en der overheid van elke plaats te doen voltrekken. In 't vervolg zal hetzelfde moeten geschieden binnen de drie dagen na de uitdrijving der Beggarden en Begijnen uit hunne huizen en kloosters. Alwie tegen dit keizerlijk edict handelt, zal voor iedere overtreding eene boet van honderd mark gouds betalen, waarvan de helft ten bate der keizerlijke schatkist en de andere helft ten bate van den inquisiteur zal komen. Alwie na verloop van drie maanden den inquisiteurs, hunnen vicarissen of hunnen ambtenaars weerstand zal geboden hebben, zal daarenboven al zijne bezittingen ten bate der keizerlijke schatkist zien aanslaan en al zijne rechten, voorrechten, vrijheden, ambten en waardigheden verliezen. In den aanhef van het edict geeft de keizer al de Beggarden en Begijnen zonder onderscheid voor ketters uit, die in eene geveinsde armoede leven, welke armoede kettersch is bevonden [3].

---

1 Domus et conventicula.

2 De opgegeven reden voor deze aalmoezen is, dat de bezittingen der Begijnen grootendeels van liefdadige schenkingen afkomstig zijn : « Cum ut in pluribus tales domus et bona per quosdam bonos homines simplices pia intentione comparatae sint per modum eleemosynarum. »

3 ... sectas illorum haereticorum, qui Beghardi et Beguinae vocantur, quae sectae nimis dispendiosae et periculosae in caulis fidelium dinoscuntur, eo quod exterius majorem paupertatem simulant, votis vovent seu profitentur,

Buitengewoon merkwaardig zijn die vier keizerlijke stukken, die uit Lucca, in den loop derzelfde maand Juni 1369, op den tijd van minder dan tien dagen, keer op keer door Karel IV naar Duitschland werden gezonden tot versterking der Inquisitie en verplettering der Beggarden en Begijnen. Geen ander tegenhanger was er tot hiertoe voor aan te wijzen dan de verschrikkelijke wetgeving van keizer Frederik II tegen de ketters, in de 13de eeuw [1]; maar nog meer dan die wetten ademen de vier edicten van Lucca eenen blinden haat voor de ketters, en verraden zij, als het ware, den stijl der pauselijke kanselarij in zake van kettervervolging, als had een inquisiteur in persoon deze stukken opgesteld. Reeds Mosheim [2] deed het opmerken, ter gelegenheid van de keizerlijke wet van 10 Juni 1369: « Magnus inquisitorum et sacri, quod nominant, officii amicus fuerit necesse est, qui has litteras imperatoris composuit· idemque formularum, quibus jureconsulti calliditati hominum leges fallere cupientium occurrunt, peritissimus; nam et inquisitorum commodis mirifica sollertia providet et tot cautionibus singulas partes edicti munit, ut vix legem accuratius et cautius scriptam me legere meminerim, totum diploma eloquentiam magis aulae Romanae seu pontificiae quam Caesareae sapit et sacri ordinis viri lucubratio esse videtur ». Ook zal het niemand verbazen, dat een keizer, die tijdens zijn verblijf in Italië zoo gedwee de stoutste wenschen der pauselijke Inquisitie kwam vervullen, den hoogsten lof vanwege den H. Stoel moest verwerven. Een paar jaren later noemt hem paus Gregorius XI « pugil fidei magnificus et promptus haereticorum persecutor », een eeretitel waarop Karel IV volkomen aanspraak mocht maken. De bul [3], waarin hem door den paus die lof openbaar werd toegezwaaid, is degene, waarbij Gregorius XI, op 7 Juni 1361,

---

quod nihil habere velint nec debeant in proprio nec in communi quam etiam vestibus vilibus mentita sibi iniquitate exterius praetendunt, interius autem ut vulpeculae vineam Domini Sabaoth satagunt demoliri, cum tamen eaedem sectae dudum per ecclesiam damnatae dinoscuntur et talis paupertas haereticalis sit judicata.

[1] Zie mijne *Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden*, deel I, blz. 100 en volg.

[2] *De Beghardis et Beghinabus*, blz. 350.

[3] *Corpus* I, blz. 221, nr 214; Mosheim, blz. 364.

het keizerlijk edict over het gebruik van de verbeurdverklaarde goederen der Beggarden en Begijnen, op verzoek van den inquisiteur Walther Kerling, volmondig goedkeurde [1].

Geen wonder, dat eene zoo strenge wetgeving de vervolgde Beggarden en Beggijnen van Duitschland met al de overige broeders en zusters der vrije vereenigingen alom moest uiteen drijven. Ook getuigen te gelijk Bzovius [2] en Raynaldus [3], die toegang hadden tot het pauselijk archief om hunne bekende werken samen te stellen, dat de Beggarden en Begijnen, uit Duitschland verjaagd door de Inquisitie, naar de naburige gewesten en vooral naar de Rijnlanden, naar Holland en naar Brabant de wijk namen, zoodat paus Gregorius XI in 1372 den keizer en de rijksvorsten moest oproepen om aldaar de inquisiteurs ter hulp te komen. Die pauselijke bul is niet tot ons gekomen, maar wij bezitten een bevel [4] van keizer Karel IV, te Trier bezegeld op 17 Februari 1373, waarbij hij den aartsbisschoppen van Trier en van Keulen en den bisschop van Luik alsmede den hertogen van Luxemburg, Limburg, Brabant en Gulik met enkele mindere vorsten, den pauselijken inquisiteur Jan de Boland, predikheer en keizerlijken kapelaan [5], warm aanbeveelt als bijzonder door den H. Stoel gelast met de uitroeiing der Beggarden en Begijnen in de diocesen van Trier, Keulen en Luik [6]. Zij moeten hem en al zijne medewerkers in alles behulpzaam zijn, onder anderen in het bemachtigen van het hem toekomende derde deel der aangeslagen roerende en onroerende goederen van deze ketters en ketterinnen [7]. Ook in het koninkrijk Frankrijk nam paus Gregorius XI

---

1 Tanquam provide et catholice factas.

2 *Corpus* I, blz. 224, nr 216; *Annales ecclesiastici*, ad annum 1372, deel II, blz. 1397, nr VII.

3 *Corpus* I, blz. 225, nr 217; *Annales ecclesiastici*, ad annum 1372, deel XVI, blz. 513, nr 14.

4 *Corpus* I, blz. 225, nr 218; Mosheim, blz. 388.

5 Capelanum nostrum dilectum... et inquisitorem haereticae pravitatis per Treverensem, Coloniensem et Leodiensem dioeceses.

6 Specialiter ad eliminandos et destruendos de medio fidelium particulares sectas Beghardorum et Beguinarum, quae plurimum in Allemanniae partibus pullulare dicuntur, dyabolo instigante.

7 In assecutione reali tertiae partis omnium bonorum mobilium et immobilium omnium et singulorum haereticorum Beghardorum et Beghinarum

strenge maatregels tegen de Begijnen en Beggarden, zooals blijkt uit eene aanteekening van Raynaldus [1] op hetzelfde jaar 1373.

Uit de verte der Duitsche binnenlanden en der Fransche gewesten waren aldus de gevolgen van de versterking der Inquisitie en van de verscherping der bisschoppelijke, pauselijke en keizerlijke wetgeving tegen de verdachte vrije broederschappen als een aanzettend onweder onze rechtgeloovige Beggarden en Begijnen in de Nederlanden allengskens meer en meer komen bedreigen. Reeds hoorde men, als het ware, het naderen van den ratelenden donder in de geestelijke gebieden van Trier, Keulen en Luik, toen op eens aan de Broeders en Zusters eene nieuwe en onverwachte verademing werd geschonken.

Deze onverhoopte hulp kwam van niemand anders dan van den paus zelven, alsdan nog Gregorius XI, in zijne bul van 7 April 1374, uit Avignon [2] gericht tot de aartsbisschoppen van Keulen, Trier en Mainz met hunne suffraganen, mitsgaders tot al de andere aartsbisschoppen en bisschoppen van Duitschland, Brabant en Vlaanderen (*per Alamanniam, Brabantiam et Flandriam*), dat wil zeggen dat die bul te gelijk voor al de Nederlandsche gewesten van kracht was.

Gregorius XI zegde er onlangs vernomen te hebben, dat in die bisdommen personen van beider kunne in armoede, kuischheid en godvruchtigheid leven, zich zorgvuldig buiten allen geest van ketterij of van opstand tegen de Kerk houdende. Deze *personae pauperes* hebben zich ootmoedig tot den paus gewend, hem de toelating vragende om ongestoord hunnen onberispelijken levenshandel

---

per dictas dioeceses ubique repertorum et reperiendorum secundum tenorem apostolicarum literarum desuper confectarum.

[1] Repullulanti quoque tum in Galliis foedissimae haeresi Beguardorum sive Beguinorum, Turlupinorum ac Lollardorum (iis nominibus vulgo infame horum hominum genus nuncupabatur) falcem apostolicae severitatis injecturus Gregorius, ut clementia rigorem temperaret, censoribus fidei primum partes dedit, ut omnes, quos sponte criminis poeniteret, in gratiam ecclesiae admitterent; in pertinaces vero universos principes, urbium magistratus ac viros nobiles Francos Belgasque pio ardore accendit, ut ad delenda ejusmodi religionis opprobria studium viresque conferrent. (*Corpus* I, blz. 228, nr 219; Odoricus Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, ad annum 1373, deel XVI, blz. 520.)

[2] *Corpus* I, blz. 228-231; Mosheim, blz. 394-398.

te mogen voortzetten. Dien ten gevolge gelast de paus al de kerkprelaten met een onderzoek naar de levenswijze en den staat dier personen; de bisschoppen zullen hen vrijspreken of veroordeelen volgens den uitslag van dat onderzoek, dat volledig (*plenarie*) aan den paus zal worden medegedeeld.

Deze bul van Gregorius XI is, als het ware, een tegenhanger voor de bul *Cum de mulieribus* van Johannes XXII, die, kort na de afschaffingsbul van Clemens V, insgelijks een dergelijk onderzoek aan onze kerkprelaten voorschreef. Maar Johannes XXII had alleen de Begijnen op het oog, die hij dan ook reeds in de eerste regels zijner bul bij name vermeldde; terwijl Gregorius XI ook de Beggarden in het onderzoek wil begrepen zien, wanneer hij op onbepaalder, doch uitgebreider wijze herhaaldelijk spreekt van *personae pauperes utriusque sexus*.

Wat kwam er van dat voorgeschreven onderzoek? Talmden er de meeste bisschoppen mee, gelijk ten tijde van Johannes XXII, toen het onderzoek in de Nederlanden gerekt werd tusschen 1320 en 1328? Verloor de paus zijn geduld? Geen enkel stuk kwam ons daarover inlichten. Doch drie jaren en half na zijne eerste bul, op 3 December 1377, zien wij Gregorius XI er eene tweede [1] uitvaardigen, gericht tot dezelfde kerkprelaten *per Alamanniam*, *Brabantiam et Flandriam* en schier in dezelfde bewoordigingen vervat. Maar het is geene loutere herhaling der eerste om op zijn onderzoek aan te dringen; het is integendeel eene besliste tusschenkomst van den paus ten gunste der bedreigde Broeders en Zusters. Op nieuw verklaart hij vernomen te hebben, dat in die bisdommen personen van beider kunne in armoede, kuischheid en godvruchtigheid leven buiten allen geest van ketterij noch van opstand tegen de Kerk. Nochtans worden deze lieden van onberispelijken handel en wandel door zekere bisschoppen en inquisiteurs vervolgd onder voorwendsel dat zij eene geestelijke kleedij (zonder toelating der Kerk) hebben aangenomen (*occasione vestium*). Zulke vervolgingen verbiedt de paus uitdrukkelijk en hij neemt de Broeders en Zusters onder zijne bescherming. Bevinden er zich onder hen, die wederrechtelijk gebanvloekt werden of buiten de

---

[1] Mosheim, blz. 401-402; *Corpus* I, blz. 237-238.

sacramenten gesloten, zoo moeten de kerkprelaten alzulken in hunne eer herstellen.

Alzoo eindigde, nogmaals ten voordeele der Beggarden en Begijnen, die tweede crisis, die hun door de vernieuwde vervolgingen van bisschoppen en inquisiteurs in de Duitsche landen was berokkend. Doch die vijanden waren hardnekkig; zij ontwapenden niet, en ten derde male stak weldra een nieuw onweder op.

Nog geene twintig jaren waren inderdaad voorbij, toen de tweede opvolger van Gregorius XI, namelijk paus Bonifacius IX, op nieuw klachten en smeekingen ontving van wege de vervolgde Beggarden en Begijnen. Blijkbaar hadden de kerkprelaten en ketterjagers zich aan de bul van 1377 niet onderworpen en hunne vervolgingen geenszins gestaakt. Althans is er een smeekschrift van eenen onbekende uit de Duitsche landen bewaard gebleven[1], dat omstreekts 1394 aan Bonifacius IX werd gezonden ten voordeele der *personae utriusque sexus*, die gezegd worden rechtgeloovig en barmhartig te zijn en nochtans gansch wederrechtelijk (*contra justiciam*) door bisschoppen, pauselijke inquisiteurs en andere verontrust worden in veel Duitsche gewesten. Daarom wordt gevraagd, dat een nieuw onderzoek door den paus zou worden bevolen. Ook uit de Nederlanden zullen wellicht gelijke klachten tot den paus zijn gekomen, want, nadat hij op het Duitsche smeekschrift zijne toestemming ermee had neergeschreven met de formuul: *Fiat ut petitur p. sine aliqua dissimulatione p.*, vaardigde hij nog den zelfden dag (7 Januari 1394) eene bul[2] uit, gericht niet alleen tot de Duitsche, maar ook tot de Nederlandsche bisschoppen. Het waren inderdaad dezelfde kerkprelaten als tot welke zijn voorzaat Gregorius XI zich ook gericht had, namelijk die van Trier, Keulen en Mainz, hunne suffraganen en al de bisschoppen *per Alamaniam*, *Brabantiam et Flandriam*.

Dit stuk is buitengewoon merkwaardig, omdat de paus reeds op voorhand openlijk partij kiest voor de vervolgden tegen de kerkprelaten en ketterjagers. Terwijl Johannes XXII en Gregorius XI, in hunne bullen waarbij zij een nieuw onderzoek voorschreven, zeer voorzichtig in het midden lieten, of dit onderzoek gunstig of

---

1 Mosheim, blz. 674-675; *Corpus* I, blz. 253-254.
2 Mosheim, blz. 653-656; *Corpus* I, blz. 254-256.

ongunstig zou uitvallen, neemt Bonifacius IX al de gezegden uit het smeekschrift van den Duitschen onbekende voor eigene rekening over.

De paus begint met te verklaren, dat de bedoelde personen van beider kunne godvruchtig, rechtgeloovig en barmhartig leven en dat de kerkprelaten, inquisiteurs, officialen, vicarissen-generaal en andere geestelijke overheden, die zulke voorbeeldige personen zouden moeten beschermen en verdedigen (*auxilio esse deberetis*), hen integendeel op onbillijke wijze (*minus debite*) dikwijls vervolgen. Daarom geeft de paus den bisschoppen het uitdrukkelijk bevel te onderzoeken, of die personen zondigen tegen de bullen van Clemens V en van Johannes XXII; de schuldigen zullen zij straffen, maar de onschuldigen moeten zij ophouden te verontrusten in hunnen persoon of in hunne bezittingen. Hij voegt er dreigend bij: *super quibus vestras et vestrorum singulorum oneramus conscientias*; en de gewone slotformuul, waarbij alle tegenstrijdige pauselijke bullen in dezen van geene kracht noch toepassing worden verklaard, versterkt hij heel uitzonderlijk door er ook de bepalingen van provinciale conciliën en bisschoppelijke synoden, die tegen de bedoelde personen zouden gericht zijn, met de pauselijke gelijk te stellen: *aliis apostolicis ac provincialibus necnon synodalibus constitutionibus et statutis contrariis non obstantibus quibuscumque.*

Ongewoon was de toon dier scherpe bul, welke zulke ernstige verwijten tegen de bisschoppen, ketterjagers, officialen en vicarissen-generaal bevatte en reeds als het ware den uitslag van het voorgeschreven onderzoek vooruitliep. Zulk een openbaren blaam zullen zij naar alle waarschijnlijkheid met bitterheid hebben vernomen; doch zij waren talrijk, machtig en hardnekkig, en zullen alles in het werk gesteld hebben om den paus te winnen. En wat gebeurde er? Zij behaalden eene volslagen victorie: de overmoedige en schier bloedige toon der bul van 7 Januari 1394 liep uit op eenen algeheelen omkeer van den paus.

Twee jaar later, op 31 Januari 1396, vaardigt dezelfde Bonifacius IX eene beslissende bul[1] *ad perpetuam rei memoriam* uit, waarin hij zijne vroegere beschermelingen integendeel aan de

---

[1] Mosheim, blz. 409-410; *Corpus* I, blz. 256-257.

Inquisitie prijs geeft en hen schandvlekt onder de kettersche benamingen van *Beggardi*, *Lullardi* en *Zwestriones*. Zichzelve, zegt hij, noemen ze zich *Pauperes pueruli* (Arme kinderkens), maar zijne geliefde zonen de apostolische inquisiteurs der Duitsche landen hebben hem eenparig ingelicht over al hunne ketterijen en tekortkomingen tegen de bullen van Johannes XXII, van Urbanus V, van Gregorius XI en van meer andere pausen evenals tegen de wetten van keizer Karel IV. Nochtans beroepen die Beggarden, Lollarden en Zusters zich op zekere pauselijke stukken, om aan de ketterjagers te ontsnappen. Dien ten gevolge acht het Bonifacius IX noodig alzulke gunstige apostolische acten plechtig te herroepen en levert hij hen allen over aan de vervolgingen der inquisiteurs, die zich aan de scherpe voorschriften van de pausen en van keizer Karel IV zullen te houden hebben om hen te straffen.

Zooals wij hierboven zegden, is een algeheele omkeer bij den paus bewerkt geworden. In 1394 beschuldigde hij bisschoppen en inquisiteurs van onrechtvaardige en wreede handelingen tegenover onschuldigen; twee jaar later verkondigt hij, dat al die vervolgden sedert meer dan eene eeuw met ketterij waren besmet en dat er schier te elken jare in de Duitsche landen enkelen van verbrand moesten worden[1]. En die omkeer is het werk der Duitsche inquisiteurs, zooals uitdrukkelijk aan het hoofd der bul staat te lezen. Deze plechtige pauselijke constitutie sluit het laatste bedrijf van het lange treurspel met eene soort van doodvonnis uitgesproken tegen de Beggarden en Begijnen der Duitsche landen. Het was, na langen strijd en weifeling, een terugkeer tot de afschaffingsbul van Clemens V in 1311.

Maar in de Nederlanden bleven Beggarden en Begijnen toch ongedeerd. Zelfs werden er de Begijnhoven steeds uitgebreid en rezen er nieuwe op ondanks de vervolgingen in de naburige Duitsche gewesten. Aldus zien wij in 1378 het Begijnhof, dat « binnen der stede van Rotterdamme begost was », door den Hollandschen graaf Aalbrecht van Beieren met de noodige voorrech-

---

1 Sub quorum etiam habitu et ritu vivendi ante centum annos usque in praesentiarum semper haereses et haeretici latitarunt et ob id in diversis civitatibus partium praedictarum fere singulis annis de hujusmodi sectis plures pertinaces judicialiter concrementur.

ten begiftigd [1]. Ook allerlei openbare oorkonden bewijzen, dat de Nederlandsche Begijnen in het genot van de gunst der wereldlijke vorsten en overheden waren gebleven. Dezelfde Hollandsche graaf nam herhaaldelijk de Begijnhoven onder zijne hooge bescherming: dat van Haarlem in 1382 en 1389, dat van Middelburg in Zeeland in 1390, dat van Amsterdam in 1393, enz. [2]. De eerste Vlaamsche graaf uit het huis van Bourgondië, hertog Philips de Stoute, schonk evenzoo in 1386 en in 1395 geldelijke gunsten aan het Gentsche Begijnhof [3]. Gemakkelijk ware het deze voorbeelden met meer andere te vermeerderen. Doch genoeg.

Nog heden ten dage leven de Begijnen, vier eeuwen na die langdurige crisis, in de Nederlanden ongestoord voort. Zelfs het gereformeerd Noord-Nederland telt nog enkele Begijnhoven, bij voorbeeld te Amsterdam, dicht bij de Kalverstraat in het hartje der groote protestantsche hoofdstad; en in het Roomsche-katholieke België bestaan er niet minder dan zestien, allen in de Vlaamsche gewesten gevestigd [4]. Nu nog zijn de Begijnhoven eene rustige schuilplaats voor jonge vrouwen, die om allerlei redenen in het huwelijk niet treden, en vervullen zij, evenals in de 14de eeuw, eene sociale roeping tot leniging der moeilijke *Frauenfrage*, die niet minder angstwekkend is in onzen tijd dan in de middeleeuwen.

---

1 Römer, *Kloosters en abdijen*, deel I, blz. 246; van Mieris, deel III, blz. 342.

2 van Mieris, deel III, blz. 390, 544, 557; Römer, blz. 246-247.

3 Bethune, *Cartulaire*, blz. 121, 128.

4 Ziehier de opsomming der plaatsen, waar die Begijnhoven in België nog bestaan met het getal der Begijnen voor elk hunner in 1896:

Antwerpen (28), Lier (16), Turnhout (58), Herenthals (40), Diest (27), Brugge (17), Kortrijk (14), Diksmude (3), Aalst (24), Oudenaarde (20), Hoogstraten (23), Mechelen (40), Dendermonde (61), Leuven (20), St-Amandsberg bij Gent of *Groot Begijnhof* (525) en Gent of *Klein Begijnhof* (344), te zamen 1260 Begijnen voor België. Sedert de volkstelling van 1866 is de bevolking van de meeste dier Begijnhoven eenigszins gedaald (uitgenomen te Turnhout, te Oudenaarde en te Herenthals). In de twee Gentsche Begijnhoven, die nochtans de meeste levenskracht bezitten en zeer bloeiend mogen heeten, waren in 1866 de getallen 710 en 364 (te zamen 1074) tegen 525 en 344 (te zamen 869) in 1896. Deze daling moet bovenal worden toegeschreven aan de groote landbouwcrisis (« de slechte boerenjaren », zooals men mij schilderachtig zegde in het Groot Begijnhof), daar de Begijnen dier twee groote instellingen schier uitsluitend worden aangeworven onder de dochters der rijke of ten minste bemiddelde boeren van Oost-Vlaanderen.

NEGENDE HOOFDSTUK

VERVOLGINGEN TEGEN DE BROEDERS EN ZUSTERS VAN HET GEMEENE LEVEN

De Nederlanden, die in de 12de, 13de en 14de eeuwen de vrije broederschappen der Begijnen en Beggarden zoo welig op hunnen bodem hadden zien opschieten en bloeien ondanks de verdachtmaking en de vervolging, die hen tijdelijk met uitroeiing hadden bedreigd, schonken ook in de 14de eeuw het aanzijn aan eene nog vermaardere vrije broederschap, die van Geert Groote of van het gemeene leven [1]. Ook zij voorzag in eene behoefte van het godsdienstig gemoed evenals in eene behoefte der œkonomische toestanden; maar ook zij was buiten den rechtstreekschen invloed der Kerk ontstaan en kon daardoor aan verdachtmaking en vervolging vanwege de kettermeesters niet ontsnappen.

In 1374 gesticht, moest zij reeds door Geert Groote zelven (✝ 1384) in de laatste jaren zijns levens verdedigd worden tegen de bedekte aanrandingen en de sermoenen van zekere vijandige bedelmonniken [2]. Te Deventer besteeg hij in 't openbaar den pre-

---

1 Over die zoo eigenaardige en zuiver Nederlandsche broederschap, zie G. H. M. Delprat, *Verhandeling over de broederschap van G. Groote en over den invloed der Fraterhuizen* (2e uitg., Arnhem 1856); W. Moll, *Johannes Brugman* (Amsterdam 1854); J. G. R. Acquoy, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed* (3 deelen, Utrecht 1875-1880); G. Bonet-Maury, *Gérard de Groote, un précurseur de la Réforme* (Parijs 1878); K. Grube, *Gerhard Groot und seine Stiftungen* (Keulen 1883); enz.

2 Buschius: Fratres quidam ordinis mendicantium... publice et privatim redarguere non cessabant... Ut ipsi falso predicavere...

dikstoel, om zijne geliefde Broeders en Zusters van alle verdenking van ketterij te zuiveren en om aan te toonen, dat zij niets gemeens hadden met de door den H. Stoel veroordeelde *Beginae, Bachardi* en *Lullardi*, hetgeen hij deed bij middel van veel aanhalingen uit de H. Schrift, de Kerkvaders en de pauselijke bullen [1]. Een tiental jaren later wordt de zaak veel ernstiger, toen de pauselijke Inquisitie er mee gemoeid wordt, zooals wij uit eene korte aanteekening van eenen tijdgenoot [2] vernemen: « Tunc temporis (c. 1393-94) fuit magister Eylardus inquisitor haereticae pravitatis, qui multum molestabat sorores in Trajecto ». Die pauselijke inquisiteur was de geduchte predikheer Eylard Schoneveld, die later te Lubeck en te Weismar eenige ketters tot den brandstapel bracht [3]. Maar twee beproefde vrienden van Geert Groote, meester Florens Radewijns, vicaris der S[t] Lebuinuskerk te Deventer, en de kapelaan Wermbold van Buscop boden den inquisiteur het hoofd [4]. Met dezelfde vervolging moet, denken wij, het merkwaardig stuk in verband gebracht worden, waarin de aanklachten vervat zijn, die bij den pauselijken inquisiteur Jacob van Soest (of van Sweve) waren ingekomen tegen den staat en de levenswijze der van ketterij verdachte zustersgezelschappen van Wermbold van Buscop te Utrecht, te Renen en andere plaatsen [5]. Eerst vinden wij er eene omstandige schets van den handel en wandel dier geestelijke Zusters Gerardinnen, waarop het verhaal volgt van eene moeilijkheid, die zich alsdan in haar huis te Renen

---

[1] Buschius, *Chronicon Windeshemense*, blz. 256-259; *Corpus* II, blz. 150-152.

[2] *Scriptum Rudolphi Dier de Muden de Magistro Gerardo Grote*, bij Dumbar, *Analecta*, deel I, blz. 29, 30; *Corpus* I, blz. 251.

[3] Mosheim, blz. 225, 228, 229; *Corpus* I, blz. 261.

[4] *Scriptum R. Dier de Muden*: Sed dominus Florencius et Werenboldus resistebant ei.

[5] Ista sunt nuntiata inquisitori a diversis fide dignis personis sub juramento... (Stadsarchief van Soest, afgedrukt bij W. Ribbeck, *Beiträge zur Geschichte der röm. Inquisition in Deutschland während des 14. und 15. Jahrhunderts*, in *Zeitschrift f. vat. Gesch. u. Alterthumsk. van A. Tibus en C. Mertens*, 1888; *Corpus* II, blz. 153-156.) — Eene acte van 30 sept. 1409 toont ons Jacob van Soest (*de Susato*) als aangesteld tot pauselijken inquisiteur in de bisdommen Keulen, Utrecht, Munster, Osnabruck, Minden, Bremen en Paderborn door den algemeenen inquisiteur Gyselbertus de Trajecto Inferiori. (*Corpus* II, blz. 196, 197.)

voordeed, ter gelegenheid der voorafgaande biecht (*preconfessio*), welke zij aan hare overste doen moesten. In dat geschil hadden zich de pastoor der plaats en enkele Utrechtsche godgeleerden gemengd. Daarop zond Wermbold de hoofdzuster van Utrecht, Aleydis Cluten, naar Renen, om de overige zusters te sterken en tot allerlei tegenstand tegen de geestelijkheid aan te zetten. Het stuk wordt besloten met stipte voorschriften, waarnaar de inquisiteur zich regelen zal in het vervolgen van Lollarden, Beggarden en Zusters [1]: hij zal de verdachten over eene reeks opgegevene punten ondervragen en hun eenen eed opleggen, waarvan het formulier in het Latijn en in het Nederlandsch wordt ingelascht. De inhoud der te stellen vragen [2] bewijst genoegzaam hoe zwaar de Zusters van Utrecht, Renen en elders onder de verdenking van ketterij in de oogen der Inquisitie gebukt gingen.

Te gelijk werden ook de Broeders van het gemeene leven naast de Zusters verdacht; want zij achtten het geraadzaam zich te wapenen met een gunstig oordeel over hunne rechtgeloovigheid en over hunne godvruchtige levenswijze, welke goedkeuring hun bij notarieëele acte van 19 Maart 1395 te Windesheim [3] werd geschonken door Johan Goossensz. Vos, prior van Windesheim, Johan Hamerken (a Kempis), prior van Marienborn bij Arnhem, Werner Keyenkamp, prior van Nieuwlicht bij Hoorn [4], Hendrik Wilde, subprior van Windesheim, en Goswin Tyasen, kanunnik van hetzelfde klooster [5]. Die vijf voorname leden der Windesheimsche vereeniging [6] verklaren in dat stuk, dat zij te Deventer met meester Florens Radewijns, Lubbert ten Bussche en meer

---

1 Secundum predicta potest se regere inquisitor in inquisitionibus Lulardorum, Begardorum et Swestrionum.

2 Zie *Corpus* II, blz. 155, 156.

3 Archief van het bisdom Utrecht; afgedrukt bij Hofman, *De Broeders van 't gemeene leven en de Windesheimsche kloostervereeniging*, in het *Archief voor de geschiedenis van het aartsb. Utrecht*, 1875; *Corpus* II, blz. 156-158.

4 Dezelfde, dien wij omstreeks 1380 als rector der school te Kampen in de zaak van broeder Bartholomaeus hebben aangetroffen. (Zie hierboven blz. 131).

5 De drie getuigen, die in de acte vermeld staan, zijn Hendrik Mande, Jan Scutken en Steven Mulert, priesters.

6 Zie de uitvoerige levensberichten en aanteekeningen bij Acquoy, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, passim.

andere broeders van het gemeene leven sedert lang hebben omgegaan en dien ten gevolge durven bevestigen, dat de Broeders van het gemeene leven geenszins van ketterij mogen verdacht worden en dat zij niets doen, wat met de wetten der Kerk of met de bul *Ex injuncto* van paus Gregorius XI strijdig is, hetgeen zij gevijven, zoo noodig, bereid zijn onder eede in 't openbaar te verkondigen, ten einde de belagers dier godvruchtige en deugdzame broeders te beschamen [1].

Ter loops zij hier herinnerd, dat de bul *Ex injuncto*, waarop gezinspeeld werd, die van 7 April 1374 is, waarbij Gregorius XI aan de aartsbisschoppen van Keulen, Trier en Mainz met hunne suffraganen (waaronder den bisschop van Utrecht) het instellen van een onderzoek had voorgeschreven over de personen van beider kunne, welke in hunne gewesten in armoede en godvruchtigheid heetten te leven en nochtans door de Inquisitic vervolgd werden [2]. Even zoo goed hadden de vijf godgeleerden van Windesheim zich kunnen beroepen op de onlangs uitgevaardigde en nog veel gunstiger bul van Bonifacius IX, van 7 Januari 1394 [3], die ook aanvangt met de woorden *Ex injuncto*. Waarom deden zij het niet? Wisten zij reeds, dat die paus op het punt stond, om zijne beschermelingen los te laten en ze opnieuw (in Januari 1396) aan de Inquisitie over te leveren? Zulks is niet onmogelijk.

In elk geval waren de vervolgingen tegen de Broeders en Zusters van Geert Groote niet ten einde. In 1397 en in 1398 nemen zij op nieuw hunne toevlucht tot het uitlokken van een gunstig oordeel vanwege talrijke godgeleerden, die ditmaal buiten de al te welwillend gestemde kloostervereeniging van Windesheim staan en daardoor nog meer gewicht in de schaal kunnen leggen ten gunste der bedreigde Broederschap. Wellicht bezitten wij nog niet al de stukken van dien aard, die alsdan werden opgesteld; toch zijn tot ons gekomen de twee plechtige aanbevelingen [4] van Everardus Foec [5], deken der St Salvatorskerk van Utrecht, waar-

---

[1] Ad convincendos et confutandos emulos et detractores.

[2] Zie hierboven, in ons Achtste Hoofdstuk, blz. 144.

[3] Zie ook aldaar, blz. 146.

[4] HS. der Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage; *Corpus* II, blz. 159-160.

[5] Over hem zie Foppens, *Bibliotheca Belgica*, deel I, blz. 271.

van de eene een krachtig verweerschrift is tegen de sermoenen en de schriften van eenen vijand der Broederschap, die waarschijnlijk niemand anders was dan de inquisiteur in persoon [1]; benevens een ander nog scherper verweerschrift van eenen onbekend gebleven godgeleerde [2] uitdrukkelijk gericht tegen de inquisiteurs, die de Broederschap belagen en verontrusten [3]; vervolgens een gunstig oordeel [4] van Arnold, abt van Dikningen [5], die de zeven vragen, reeds door Everardus Foec behandeld, eveneens bevredigend beantwoordt; en eindelijk de samenvatting van het niet minder gunstig oordeel van eenige Nederlandsche en andere godgeleerden der geestelijke provincië Keulen [6], met name van Herman (of Jan) Stakelwegghe, proost van de St Joriskerk te Keulen, Jan de Novo Lapide, kanunnik te Aken, Jan gezegd Bau, scholaster van Mechelen, Arnold, abt van Dikningen, Geeraard van Grüningen (of Groeninghe), Jan van Vortborch (of Werborch), Radulphus de Rivo, deken van Tongeren [7], en Tielman Eeckart van Attendorn. In al deze wijdloopige stukken worden de aanhalingen uit de H. Schrift, de Kerkvaders en de pauselijke bullen opeengestapeld, om de volslagene onschuld der Broeders en Zusters van het gemeene leven aan te toonen.

Doch het antwoord der pauselijke Inquisitie liet zich niet wachten. De Nederlandsche inquisiteur (*inquisitor Belgicus*, zooals hij genoemd wordt) stelde eene weerlegging op van het gunstig oordeel der godgeleerden van de Keulsche provincie en het stuk is gelukkig tot ons gekomen [8]. De kettermeester bestempelt van

---

1 Alleen de bisschop heeft de macht over de Begijnen, zegt de deken Foec onder anderen, niet een ondergeschikte. Waarschijnlijk bedoelt hij hiermede den predikheer inquisiteur.

2 Zelfde HS. van Den Haag; *Corpus* II, blz. 169-172.

3 Contra inquisitores heretice pravitatis, qui eos molestaverunt et calumpniati sunt.

4 Zelfde HS.; *Corpus* II, blz. 172-176.

5 Over dien merkwaardigen man, zie L. Korth, *Die ältesten Gutachten über die Bruderschaft des gemeinsamen Lebens*, in de *Mittheilungen aus dem Stadtsarchiv von Köln*, deel XIII, blz. 4-6 (1887).

6 HS. van Den Haag en Mosheim, blz. 433-442; *Corpus* II, blz. 176-181.

7 De bekende kronijkschrijver, die ons het schilderachtige tafereel der Dansers in het Luikerland (1374) heeft opgehangen.

8 *Observationes inquisitoris Belgici in magistrorum Colonensium responsum*, bij Mosheim, blz. 443-450; *Corpus* II, blz. 181-185.

eerst af aan de argumenten ten gunste der bedreigde Broederschap met de onrustbarende woorden : *figmenta sectae Gherardinorum, quae per diocesim Trajectensem in singulis civitatibus quotidie invalescit.* Hij verklaart, dat het gunstig oordeel der Keulsche doctoren op de Broederschap geenszins toepasselijk is [1] en beroept zich op de acten der vervolging in 1394 tegen de Zusters Gerardinnen te Utrecht en omliggende plaatsen ingespannen door den pauselijken inquisiteur Eylard Schoneveld [2]. Uit de stukken van dat geding blijkt, volgens den kettermeester, dat de verdachte Zusters leven als kloosterlingen, hetgeen op zichzelf geen kwaad is, maar bedenkelijk wordt, wanneer men het doet *propria temeritate, sine licentia speciali sedis apostolicae.* Daarenboven zijn die Zusters onderworpen aan hunne overste, wat het ontvangen der sacramenten, vooral der biecht, betreft, en worden ze tegen de geestelijkheid opgeruid. Zich steunende op de gunstige adviezen van godgeleerden, die hun leider, een priester (Wermbold) in de volkstaal heeft overgezet, weigeren zij haren kloosterregel door de Kerk te laten goedkeuren en belemmeren zij zelfs het stichten van nieuwe kloosters, zooals zij, nog geen tien jaar geleden, te Utrecht hebben gedaan, waar de Zusters geweigerd hebben haar huis af te staan tot het oprichten van een echt vrouwenklooster, waartoe zich meer dan dertig jonge meisjes dier stad bereid verklaard hadden.

Zeer overtuigend was deze beschuldigingsacte van den Nederlandschen inquisiteur waarlijk niet; maar sterk was de Inquisitie, met of zonder degelijke bewijsredens. Te goeder ure vonden alsdan de Broeders en Zusters van Geert Groote de noodige bescherming bij hunnen bisschop. Reeds vroeger had hun de schrandere deken Everardus Foec aangeraden zich tot den Utrechtschen kerkvoogd te wenden om hunne dubbelzinnige betrekking tot de

---

[1] Hij beweert zelfs dat men handelt tegen de bedoeling der Keulsche doctoren : « Dictam determinationem... improprie et contra intentionem ipsorum determinantium ditorqueri, patet evidenter. »

[2] Extrata de actis Inquisitionis per honorabilem sacrae theologiæ magistrum fratrem Eylardum Schoeneveld, ordinis fratrum praedicatorum, inquisitorem Saxoniae (*Saksische provincie der predikheeren, die de Nederlanden schier in hun geheel omvatte*), anno 13(94) in Trajecto et locis circumjacentibus legitime factae.

Kerk te regelen [1]. Waarschijnlijk zullen zij dien goeden raad gevolgd hebben. Ook zien wij bisschop Frederik van Blankenheim, bij zijnen bevelbrief van 30 April 1401, gegeven te Utrecht [2], al zijne diocesanen berichten, dat hij de inrichting en de levenswijze der Broeders en Zusters van het gemeene leven goedkeurt en bevestigt.

Op aandringen van zekere godvruchtige personen zegt de bisschop kennis te hebben genomen van de gunstige adviezen, welke de Broeders en Zusters van talrijke doctoren in de godgeleerdheid, in de rechten en in de decreten hebben gekregen. Overigens heeft wijlen paus Gregorius XI hem bijzonder gelast met een onderzoek over hunne Broederschap [3]. Dien ten gevolge, handelende krachtens zijne bisschoppelijke macht en tevens krachtens die pauselijke opdracht [4], verleent hij den Broeders en Zusters de toelating in hunnen vromen levenshandel te volharden [5], mits zij niet bedelen en geene ongeoorloofde orde vormen, strijdig met de voorschriften door paus Johannes XXII vastgesteld. Ten slotte verbiedt hij aan al de onderzaten van zijn bisdom de Broeders en Zusters te verontrusten [6].

De lange en eenigszins bange strijd der Broederschap van Geert Groote tegen de pauselijke Inquisitie was hiermede gunstig afgeloopen. Een vijftiental jaren later, in 1417, zien wij, wel is

---

[1] Propter quorumdam opiniones in hoc materia diversi modi suspirancium et ne dicte pauperes alijs sint lapis offensionis et occasio detractionis, utinam si quid saperem ad cautele studium, consulerem ipsis, ut ab episcopo Trajectensi simul habitandi et in communi vivendi licentiam studeant impetrare. (*Corpus* II, blz. 162.)

[2] Archief van het aartsbisdom Utrecht; afgedrukt bij Hofman, *De Broeders van 't gemeene leven*, enz. in het *Archief voor de gesch. van het aartsb. Utrecht*, deel II, blz. 229-236; *Corpus* II, blz. 190-193.

[3] Qui super eo suscepimus domini Gregorii olim papae XI specialem commissionem.

[4] Tum ex auctoritate nostra ordinaria, tum ex commissione apostolica.

[5] Onder andere deze merkwaardige vergunning : Utque erroris foveam melius devitent, frequenter sacram scripturam et libros sanctorum approbatos in Latino seu etiam in vulgari edito legant.

[6] In eene acte van het volgend jaar (19 Mei 1402) schonk dezelfde bisschop nogmaals zijne goedkeuring aan den levensregel der Broederschap (*Corpus* II, blz. 193.)

waar, eenen predikheer van het Groningsche klooster, Matthaeus Grabow, de oude versletene beschuldigingen weer oprakelen; doch het nieuw geding, dat er uit volgde, eerst vóór den Utrechtschen bisschop, daarna vóór het Concilie van Constanz en vóór den Paus te Florence, werd ten voordeele der Broederschap en tot beschaming van den predikheer in 1419 besloten [1].

[1] Zie de reeks stukken van dit geding in *Corpus* II, blz. 216-229 en 397-411.

TIENDE HOOFDSTUK

OVERWICHT DER BISSCHOPPELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN TIJDENS DE 14de EEUW

Bij den aanvang der 14de eeuw komt het voor, alsof de bisschoppelijke Inquisitie in onze Nederlandsche gewesten geheel overwegend zou zijn geworden. Van pauselijke inquisiteurs schijnt er eerst geene spraak meer te zijn. Talrijke bepalingen van provinciale conciliën en synodale statuten, afgekondigd door onze aartsbisschoppen en bisschoppen, bewijzen intusschen, dat de Nederlandsche kerkvoogden de onderdrukking der ketterij geenszins uit het oog verloren.

In 1301 en in 1303 schrijven twee opvolgende provinciale conciliën van Reims maatregels voor over het vervolgen van verharde gebanvloekten, die van ketterij moeten verdacht worden [1]. In 1307 veroordeelt de aartsbisschop van Keulen Hendrik I van Virnenburg de kettersche Beggarden en zoogezegde Apostels van beider kunne en hij geeft aan zijne geestelijkheid allerlei bevelen tot uitroeiing hunner secte met de hulp der wereldlijke macht [2]. In 1310 kondigt Boudewijn, aartsbisschop van Trier, insgelijks strenge maatregels af tegen de Beggarden en hunne begunstigers; dit gebeurde in de statuten van een door hem gehouden provinciaal concilie, waaruit weeral blijkt dat de geestelijkheid onder de

---

1 Mansi, deel XXV, blz. 92; *Corpus* I, blz. 150, nrs 159-160.

2 Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel IV, blz. 100-102 en 106; *Corpus* I, blz. 150-154.

leiding van den kerkvoogd de vervolging der ketters in handen had; ja, de aartsbisschop behoudt zichzelven en zijnen suffraganen uitdrukkelijk de ketterjacht voor [1]. In hetzelfde jaar 1310 handelt een suffragaan van den Keulschen aartsbisschop, de Utrechtsche bisschop Guido van Avesnes, evenzoo in zijn geestelijk gebied [2]. Overal vindt men aldus de bisschoppelijke Inquisitie krachtig ingericht en wakker de wacht houdend om de zuiverheid van 't geloof te handhaven.

In het hart van 't koninkrijk Frankrijk integendeel was te dien tijde de pauselijke Inquisitie toongevend, zooals blijkt uit het proces der Tempelridders. De hoofdrol werd er te Parijs in gespeeld door den apostolischen kettermeester den predikheer Willem van Parijs. In een bevel door hem op 22 September 1307 uit Pontoise [3] gericht tot de inquisiteurs van Toulouse en Carcassonne en tot al de overige predikheeren van het koninkrijk Frankrijk, verklaart broeder Willem, dat, na daarover met den paus en de prelaten raad te hebben gehouden, koning Philips IV, op zijn dringend verzoek, besloten heeft de Tempelridders in zijn rijk te laten aanhouden om ze aan de Inquisitie uit te leveren. Daar hij als pauselijk inquisiteur niet overal te gelijk kan optreden, schrijft de Parijsche kettermeester aan de broeders zijner orde de maatregels voor, die zij tegen de Tempelridders zullen nemen; alzoo moeten de gewichtige bekentenissen der verdachten aan den koning en aan hem, den pauselijken inquisiteur, schriftelijk en verzegeld zonder uitstel worden opgezonden. Daarbij voegt hij eene omstandige Fransche instructie over hetgeen de afgevaardigde inquisiteurs en de wereldlijke overheden ten opzichte der aangehoudene Tempelridders en der aangeslagene bezittingen der orde zullen te doen hebben [4].

---

[1] *Ne aliquis se intromittat in casibus episcopalibus.* Mansi, deel XXV, blz. 261, 262 en 271, alwaar het stuk verkeerdelijk op het jaar 1338 wordt gebracht. (Zie *Corpus* I, blz. 154, nr 163, blz. 188, nr 191 en de terechtwijzing op blz. 639.)

[2] van Heussen en van Rijn, *Batavia sacra,* deel I, blz. 177. — De datum van dat synodaal besluit moet zijn 28 April 1310 en niet 8 Februari 1311, zooals verkeerd staat in *Corpus* I, blz. 161.

[3] Du Puy, *Histoire de la condamnation des Templiers,* deel II, blz. 309 en volg.; *Corpus* II, blz. 56-57.

[4] Te Parijs werden veel Nederlandsche Tempelridders door de inquisiteurs

Alleen in Zuid-Frankrijk, te Toulouse en te Carcassonne, alsook te Parijs, schijnen alsdan vaste pauselijke inquisiteurs in bediening te zijn geweest, daar broeder Willem een beroep moet doen op de predikheeren der andere plaatsen om hem in het geding tegen de Tempelridders ter zijde te staan. Ook in onze gewesten tot aan den linker oever der Schelde (*in regno Franciae*) was zijne regeling der kettervervolging van kracht, theoretisch ten minste; en wij zien dan ook, dat deze stukken te Ieperen, in bijzijn van getuigen, waaronder eenen kanunnik der St Maartensabdij, werden afgekondigd [1].

Maar in de geestelijke provincie der Nederlanden, die grootendeels in het koninkrijk Frankrijk op den linker oever der Schelde gelegen was, in de geestelijke provincie Reims bleef nochtans de bisschoppelijke Inquisitie overwegend, zooals blijkt uit den brief van den aartsbisschop Robert [2] aan zijnen suffragaan van Soissons (23 Juli 1311), waarin hij verklaart de vervolging tegen de Tempelridders te leiden te gelijk uit kracht van zijne aartsbisschoppelijke macht en van eene opdracht van den paus (*tam apostolica auctoritate nobis in hac parte commissa quam nostra metropolitana*). Reeds op een provinciaal concilie, te Senlis gehouden, had de aartsbisschop tegen zekere afschuwelijke Tempelridders vonnissen uitgevaardigd, maar enkelen weigerden hardnekkig hunne schuld te bekennen; nu zal de aartsbisschop in dezelfde stad een nieuw provinciaal concilie houden, waarop al zijne suffraganen (waaronder de bisschoppen van Doornik, Terwaan, Kamerijk en Atrecht in de Nederlanden) zullen moeten verschijnen om hem te helpen. Op een aanstaande Algemeene Concilie zal hij alsdan al de aanklachten tegen de Tempelridders kunnen indienen. In de Nederlandsche gewesten der Fransche kroon was de pauselijke inquisiteur Willem van Parijs aldus geenszins heer en meester, zooals te Parijs; de bisschoppen hadden er niets van hunne inquisitoriale macht prijs gegeven.

Op den rechter oever der Schelde, in de landen van het Duit-

---

onder de leiding van broeder Willem van Parijs onderzocht. (Du Puy, passim; *Corpus* II, blz. 60-63, n^r 36.)

[1] *Corpus* II, blz. 59.

[2] Kervyn, *Codex Dunensis*, blz. 446; *Corpus* II, blz. 65-66.

sche Rijk, bleef insgelijks de leiding van datzelfde kettergeding der Tempelridders in de handen der bisschoppelijke Inquisitie. In zijne bul van 12 Augustus 1308, uit Poitiers [1] tot den aartsbisschop van Keulen en zijne suffraganen van Utrecht, Luik, enz., gericht, laat paus Clemens V het vervolgen der Tempelridders in die geestelijke gebieden (provincie Keulen) aan de kerkprelaten en aan enkele kanunniken (waaronder Rolinus, den deken der S[t] Servaaskerk te Maastricht) geheel en al over; en slechts *pro forma* voegt hij er aan het slot zijner bul de bepaling bij, dat de pauselijke inquisiteurs dier gewesten niet buiten dit kettergeding zullen gehouden worden [2]. Naar alle waarschijnlijkheid waren er geene in bediening.

Evenzoo in de vervolgingen tegen de kettersche begijn Margaretha Porete uit Henegouwen zien wij eerst de Nederlandsche bisschoppen zich met hare zaak bemoeien. Guido van Kamerijk (+1305) laat haar boek te Valencijn in 't openbaar verbranden; daarna wordt zij door Guido's opvolger, Philips van Marigny onderzocht in overleg met den inquisiteur van Lotherrijk. Maar zoodra de Henegouwsche begijn te Parijs komt en er wordt aangehouden, is de pauselijke inquisiteur Willem aanstonds de hoofdpersoon in haar kettergeding [3]. Hij alleen leidt maanden lang het ingewikkeld onderzoek en spreekt dan ook alleen tegen haar het eindvonnis uit, met de enkele vermelding : *de episcopi consilio et assensu* [4]; en terwijl dit vonnis van broeder Willem op de Place de Grève plechtig wordt afgekondigd, blijft de bisschop van Parijs lijdzaam en zwijgend, al is hij er in persoon tegenwoordig met zijne geestelijkheid en met het overige toegestroomde volk.

Bij den aanvang der 14de eeuw komen ons aldus de toestanden als zeer verschillend voor in het hart van het koninkrijk Frank-

---

[1] Mansi, deel XXV, blz. 404 en 405; *Corpus* I, blz. 161, 162, waar verkeerdelijk, naar Mansi, de datum van 1311 werd opgegeven. (Zie de verbetering in *Corpus* II, blz. 386.)

[2] Inquisitore nihilominus seu inquisitoribus ejusdem pravitatis haereticae in ipsa provincia per sedem apostolicam deputatis tam ad dictas inquisitiones quam ad hujusmodi prolationem sententiae admissis.

[3] Zie hierboven, in het Tweede Hoofdstuk, blz. 16-19.

[4] *Corpus* I, blz. 159.

rijk en in onze gewesten. Zijn er daaruit moeilijkheden opgerezen en botsingen ontstaan tusschen de beide Inquisities? Ongetwijfeld ja, want paus Clemens V verkondigde weldra omvangrijke statuten [1] om de kettervervolging nauwer te regelen en om dergelijke moeilijkheden uit den weg te ruimen. Dit geschiedde op het Algemeene Concilie van Vienne, in November 1311, waar te gelijk de Beggarden en Begijnen *ex cathedra* verketterd werden.

De paus verklaart om te beginnen, dat velen bij hem geklaagd hebben over de handelingen der pauselijke inquisiteurs, die hunne macht overschrijden en onschuldigen verontrusten [2]. Daarom wil hij de Inquisitie herinrichten met het oog op de wederzijdsche rechten en onderlinge samenwerking van bisschoppen en pauselijke inquisiteurs.

Beiden mogen de verdachten afzonderlijk dagen, aanhouden, kerkeren en rechterlijk vervolgen, op hun geweten [3]; maar verder moeten zij eendrachtig gezamenlijk te werk gaan; slechts nadat zij te vergeefs elkanders medewerking gedurende acht dagen hebben ingeroepen, kunnen zij afzonderlijk de verdachten in de strenge gevangenis (*carcer durus*) werpen, op de pijnbank leggen en vonnissen, de bisschop zonder den pauselijken inquisiteur, de inquisiteur zonder den bisschop of zonder zijnen officiaal of *sede vacante* zonder den afgevaardigde van het kapittel. Willen of kunnen zij in persoon niet samenwerken, dan zullen zij elkander schriftelijk hun oordeel meedeelen of volmacht verleenen.

---

1 *Constitutiones Clementinae*, Lib. V, Tit. III; *Corpus* I, blz. 163-167. Deze statuten van November 1311 werden slechts in October 1317 door 's pausen opvolger Johannes XXII afgekondigd. (Lea, *History of the Inquisition*, deel I, blz. 424.)

2 Multorum querela sedis apostolice pulsavit auditum, quod nonnulli inquisitores per sedem eandem contra pravitatem hereticam deputati metas sibi traditas extendentes sic interdum excedunt sue protestatis officium, ut quod in augmentum fidei per circumspectam ejusdem sedis vigilantiam salubriter est provisum, dum sub pietatis specie gravantur innoxii, cedat in fidelium detrimentum. — Zie, over de klachten bij den paus ingekomen aangaande de wreedheid der inquisiteurs van Carcassonne en het onderzoek aldaar ter plaatse in 1306 op 's pausen bevel ingesteld, Lea, *History of the Inquisition*, deel I, blz. 423, 424.

3 Citari et arrestare sive capere ac tute custodie mancipare, ponendo etiam in compedibus vel manicis ferreis, si eis visum fuerit faciendum, super quo ipsius conscientiam oneramus, necnon inquirere contra illos de quibus pro hujusmodi negociis secundum Deum et justitiam viderit expedire.

Ook over het gebruik der kerkers, waar men de ketters in bewaart, heeft de paus veel klachten gehoord [1]. In het vervolg zullen die kerkers tusschen beiden in gemeenschap blijven en iedere der gevangenissen zal twee wachters hebben, waarvan de bisschop den eenen en de inquisiteur den anderen zullen aanstellen. Die wachters zullen elk eenen eerzamen knecht mogen hebben. Ieder wachter zal eenen sleutel van alle vertrekken der gevangenis hebben. In handen van den bisschop en van den inquisiteur zullen de wachters en hunne knechten eenen eed van getrouwheid moeten afleggen. Hetzelfde zullen de notarissen en al de andere helpers der Inquisitie moeten doen.

Maar vooral verwekt het vervolgen van onschuldigen de verontwaardiging van den paus, als iets dat de eeuwige verdoemenis verdient (*grave et damnatione dignissimum*). In het vervolg zullen de bisschoppen en de inquisiteurs niemand ten onrechte veroordeelen noch ketters ongedeerd laten, uit haat, uit liefde of uit eigenbelang (*odii gratia vel amoris, lucri aut commodi temporalis obtentu*), op straf van gedurende drie jaren uit hun ambt gesloten te blijven of in den ban der Kerk geslagen te worden. De paus alleen zal ze daarvan kunnen vrijspreken, tenzij indien zij in stervensgevaar verkeeren. Ter gelegenheid der Inquisitie mag geen geld afgeperst worden, op straf van den kerkelijken ban door den paus alleen te heffen. De notarissen, ambtenaars, monniken en andere helpers der inquisiteurs, die dergelijke misdaden bij hen zouden ontdekt hebben, mogen ze niet verzwijgen, maar moeten hen berispen en hen bij de oversten der inquisiteurs aanklagen, opdat de schuldigen door hen gestraft of zelfs afgesteld zouden worden. Blijven die oversten hierin nalatig, zoo moet men het den paus laten weten. Daarenboven mogen de inquisiteurs geen misbruik maken van hun recht van wapens te dragen en van helpers aan te nemen. Om te beletten dat het inquisitoriaal ambt in onbescheidene of onwaardige handen vallen zou [2], bepaalt ook de paus, dat in het vervolg niemand tot inqui-

---

[1] Sane, quia circa custodiam carcerum hereticalium, qui muri in quibusdam partibus vulgariter nuncupantur, multas fraudes dudum intelleximus perpetratas, nos volentes super hoc providere, etc.

[2] Per actus indiscretos et improbos quorumvis inquisitorum heretice pravitatis.

siteur zal kunnen aangesteld worden beneden den ouderdom van veertig jaren.

Terwijl de bullen en statuten der pausen in de 13de eeuw over de regeling der Inquisitie schier uitsluitend tegen de ketters zijn gericht en hunne onmeedogende onderdrukking voor doel hebben, schijnen deze statuten van Vienne veeleer tegen de bisschoppen en de inquisiteurs uitgevaardigd. Zij dragen den gebruikelijken titel *De haereticis*; maar juister zouden zij *De episcoporum et inquisitorum fraudibus* heeten, om een der talrijke strenge woorden van dit kapitaal stuk te gebruiken. Het is eigenlijk een scherp reglement van inwendige orde over de samenwerking der beide Inquisities, met een sterk beperkend karakter, getuigende van weinig vertrouwen in de bisschoppen zoowel als in de inquisiteurs, die de ketterjacht in handen hadden, en de voorzorgen tegen alle mogelijke misbruiken schroomvallig opeenstapelend [1].

Deze statuten van Vienne verklaren ook, dat al de vroegere pauselijke verordeningen aangaande de Inquisitie geldig blijven, voor zooveel zij deze bepalingen niet tegenspreken zooals zij door het Algemeen Concilie zijn bekrachtigd. Herinneren wij hier ter loops, dat Alexander IV reeds in 1255 maatregels genomen had, om botsingen tusschen de beide Inquisities te voorkomen, en in 1273 had Gregorius X ze hernieuwd. Ook Bonifacius VIII bemoeide er zich mee in zijne Decretalen van 1298 [2]. Maar nergens legden de pausen der 13de eeuw dien honenden argwaan aan den dag voor degenen, die de ketterjacht moesten uitoefenen. Ook lieten zij toe, dat bisschoppen en inquisiteurs afzonderlijk handelden; nu schrijft Clemens V hun beiden de nauwste samenwerking op, opdat zij elkander des te scherper zouden bewaken.

Voor onze gewesten schijnen overigens die statuten van Vienne

---

1 Deze statuten hadden vooral voor doel de misbruiken der Inquisitie in Zuid-Frankrijk te beletten. Dat de pauselijke inquisiteurs diep misnoegd waren, bewijzen de klachten van den beruchten ketterjager Bernard Gui in zijne *Practica Inquisitionis* (omtreeks 1330 geschreven) tegen de Statuten van 1311. De inquisiteurs stoorden er zich overigens weinig aan. (Zie Lea, deel I, blz. 493.)

2 Zie onze *Geschiedenis der Inquisitie*, deel I, blz. 69-71, 73, 74 en 77.

van meer theoretische dan practische kracht te zijn geweest. Kort daarna kwam, in de zaak der Begijnen, nogmaals aan den dag, hoe de bisschoppelijke Inquisitie zoo goed als alleen in de Nederlanden heerschte. In weerwil der bul van 13 Augustus 1318, waarbij paus Johannes XXII de rechtgeloovige onder deze geestelijke zusters, hoe bedeesd ook, onder zijne bescherming had genomen [1], zien wij, op het einde van hetzelfde jaar, den bisschop van Utrecht de vroegere uitroeiing der Begijnen bekrachtigen, zooals zij door paus Clemens V in 1311 was uitgesproken, en aan zijne geestelijkheid het stipt naleven van de afschaffingsbul der Begijnenorde voorschrijven. Overigens had Johannes XXII in zijne bul van 1318 de geheele regeling aan de bisschoppen overgelaten [2]. En toen in het volgend jaar 1319 de paus zekere Begijnen, als die van Brussel, onder zijne rechtstreeksche bescherming uitdrukkelijk had genomen, was het alweer de bisschoppelijke Inquisitie, die optrad om ze met de Kerk te verzoenen. Zulks blijkt uit de acte van broeder Jan, commissaris van den Kamerijkschen bisschop, uit Mechelen op 25 November 1319 uitgevaardigd [3] en gericht tot den deken der christenheid te Brussel: de Begijnen van Vilvoorde, die zich aan de afschaffing hunner orde niet hadden onderworpen en daardoor *ipso facto* den grooten kerkelijken ban op zich geladen hadden, moest hij van dien ban vrijspreken namens den bisschop (*auctoritate reverendi patris*).

Aldus had de Kamerijksche bisschop reeds geheel zelfstandig gehandeld, toen paus Johannes XXII het in 1320 raadzaam achtte al de Nederlandsche prelaten met een geregeld onderzoek over de rechtgeloovigheid van de Begijnen hunner bisdommen te gelasten [4], hun hierin een echt inquisitoriaal kettergeding opdragende, doch met dit bijzonder kenmerk, dat de bedoeling hier niet was verdachte ketters onverbiddelijk te treffen, zooals het in de gewone

---

1 Zie hierboven, Tweede Hoofdstuk, blz. 29.

2 Locorum ordinarijs nichilominus injungentes ut, etc.... Locorum autem ordinarios et alios, ad quos predicta spectant, curam pervigilem et sollicitudinem debitam precipimus adhibere, ne... (Kon. Bibl. te Brussel, HS. 2670-82, nr 2680, fol. 247 en verso; *Corpus* II, blz. 73 en 74.)

3 HS. *Die fondatie* te Vilvoorde, fol. 10; *Corpus* II, blz. 80.

4 Bul *Cum de mulieribus* (Avignon, 30 Dec. 1320), in *Corpus* I, blz. 171.

kettergedingen het geval was, maar integendeel onschuldigen vrij te spreken en met de Kerk te verzoenen.

In de Nederlanden had de paus te dien tijde geene eigene inquisiteurs meer; maar de bisschoppen zelve stelde hij hiervoor als het ware tot apostolische kettermeesters aan. Waartoe die gansch uitzonderlijke pleegvorm? Ook zonder dat bevel en die machtiging van den paus waren de Nederlandsche bisschoppen de geboren inquisiteurs in hunne bisdommen. De houding van den Kamerijkschen bisschop bewijst het, daar hij naar 's pausen wenken niet gewacht had om te handelen. Trad de paus hier zelf op den voorgrond, omdat het gold eene plechtige afschaffingsbul van zijnen voorganger zonder gevolgen te laten, hetgeen zeker eene uiterst kiesche zaak was, die hij waarschijnlijk liefst niet aan de willekeur der bisschoppen overgelaten zag? Kwam de paus eenvoudig tusschen, omdat de meeste Nederlansche bisschoppen niet geneigd waren om uit eigene beweging de onschuldige Begijnen vrij te spreken, hetgeen wel eenigszins blijkt uit de vijandige houding van den Utrechtschen bisschop en uit de traagheid waarmede tusschen 1320 en 1328 door de andere kerkvoogden werd gehandeld?

Moeilijk zal men de echte drijfveer van den H. Stoel in deze zaak kunnen aanwijzen. In elk geval getuigt Johannes XXII, dat hij zich die zaak aantrekt ten gevolge van talrijke gunstige getuigenissen uitgebracht ten voordeele der Nederlandsche Begijnen en ook ten gevolge van smeekschriften uitgaande van de onschuldige zusters zelve[1].

Slechts in 1323 stelde de bisschop van Kamerijk zich de eerste in beweging om 's pausen bevel van drie jaar vroeger uit te voeren. In December van dat jaar waren zijne drie commissarissen in Brabant en spraken, na een gunstig onderzoek, de Begijnen van Brussel en Antwerpen vrij[2]; en op 23 Februari 1324 bekrachtigde de kerkvoogd van Kamerijk deze uitspraak zijner gevolmachtigden[3]. In 't bisdom Luik werd kort daarna hetzelfde

---

[1] Cum autem ad apostolatus nostri auditum relatio fide digna deduxerit esse plurimas in tuis civitate et dyocesi hujusmodi mulieres Beguinas simpliciter nuncupatas, que per virtutum odoramenta currentes honeste vivunt, etc.... Fuit nobis pro parte ipsarum humiliter supplicatum, etc.

[2] *Corpus* II, blz. 81-83, nr 50.

[3] *Corpus* I, blz. 173-175, nr 178 en deel II, blz. 83-85, nr 51.

onderzoek ingesteld en leidde tot dezelfde vrijspraak der Begijnen door den bisschop (24 Oct. 1324 en 1 Maart 1325 [1]). Slechts drie jaar later, in 1328, worden eindelijk de Begijnen van het bisdom Doornik door de commissarissen van den bisschop onderzocht en vrijgesproken [2]. Terwijl hij zijne commissarissen aanstelt, verklaart de Doorniksche prelaat, dat zij zich aan de pauselijke bul, die hem het instellen van een onderzoek voorschrijft, moeten houden: *juxta litterarum apostolicarum nobis super hoc directarum seriem et tenorem*. En de Luiksche bisschop, in zijn eindvonnis, verklaart die vrijspraak te verleenen uit kracht der pauselijke evenals zijner bisschoppelijke macht: *auctoritate tam ordinaria quam apostolica*. De zaak der Nederlandsche Begijnen levert hier aldus, als het ware, het zeldzaam voorbeeld op van eene versmelting der pauselijke met de bisschoppelijke Inquisitie, zooals zij reeds eenige jaren vroeger in de geestelijke provincie Reims had plaats gehad tijdens de vervolging tegen de Tempelridders [3]; maar hier heeft nu de versmelting plaats zonder eenig spoor of vermelding van pauselijke inquisiteurs. Alleen de bisschoppen en hunne commissarissen hebben het inquisitoriaal onderzoek in handen.

In de andere dungezaaide kettergedingen der 14de eeuw, waarover aanteekeningen of oorkonden tot ons zijn gekomen, schijnen de bisschoppen over het algemeene ook alleen te hebben gehandeld. Alzoo is het een vonnis van Engelram, bisschop van Terwaan, en van al de naburige prelaten [4], dat de ontgraving en de verbranding van den ketter Jacob Peyt in 1329 voorschrijft.

Ook tijdens de groote beroering der Geeselaars van 1349-1350 is er nergens spraak van pauselijke inquisiteurs voor onze gewesten. Die beweging woedde vooral in Duitschland en in de Nederlanden, waar de pauselijke Inquisitie zoo goed als uitgestorven was. Ook droeg paus Clemens VI de uitroeiing der Geeselaars

---

1 *Corpus* II, blz. 86-88, n^{r} 53 en blz. 88, n^{r} 54.
2 *Corpus* I, blz. 178-181, n^{r} 180.
3 Zie hierboven op blz. 160.
4 Chronicon comitum Flandrensium: Per judicium praelatorum omnium vicinorum et domini Morinensis. — Meyerus: Jussu Engerrani, Morinorum episcopi.

alleen aan de aartsbisschoppen en hunne suffraganen op, geen woord reppende van pauselijke inquisiteurs. (Bul van 20 Oct. 1349.) Te Doornik vervangt het kapittel den afwezigen bisschop *sede vacante* en neemt alleen de noodige maatregels ter onderdrukking der secte. Had zulk geval zich in Zuid-Frankrijk voorgedaan, waar de pauselijke ketterjagers te Carcassonne, Toulouse en elders zoo krachtig genesteld waren, dan zouden ze zeker aan het hoofd der vervolgingen hebben gestaan. Te Doornik ziet men den deken en het kapittel [1] onderzoeken, of er iets te doen is tegen het kettersch sermoen van den Luikschen predikheer; zij raadplegen monniken en andere bekwame personen en nemen kennis van de verdachte stellingen opgeteekend tijdens die prediking, maar durven eerst niet straffen uit vrees voor de opgewondene menigte. En toen later alles stiller was geworden, en een bisschop aan het hoofd van het diocese stond, was het namens hem, den deken en het kapittel alsmede den magistraat, dat 's pausen veroordeeling der Geeselaars in een plechtig sermoen aan het volk werd medegedeeld [2]. Latere vervolgingen tegen de Geeselaars hebben in 1353 en 1357 in 't aartsbisdom Keulen en in 1355 in het bisdom Utrecht plaats, telkens door tusschenkomst van den kerkprelaat alleen zonder pauselijke inquisiteurs [3]. In 1353 houdt de Utrechtsche bisschop Jan van Arkel eene synode, waarop hij zijnen proosten, dekens en verdere parochiepastoors beveelt, dat zij in de eerstkomende synode de overtreders der kerkelijke wetten bij hem of bij zijnen officiaal in zijne afwezigheid schriftelijk en omslachtig (*in scriptis particulariter et specifice*) moeten aanklagen, op straf van eeuwige verdoemenis [4].

Tijdens de beroering der Dansers in 1374 zien wij desgelijks

---

1 Le Muisit: Decanus autem et capitulum qui, sede vacante, erant ordinarii, convocaverunt de religiosis mendicantibus et de peritis pluribus cum illis, qui scripserant verba dicti praedicatoris et cum multis aliis personis discretis et venerandis examinantes eos super propositis et dictis in predicatione antedicta a dicto fratre et super hoc deliberaverunt, etc.

2 Le Muisit: Ex parte domini episcopi Tornacensis, decani, capituli et gubernatorum civitatis.

3 Zie hierboven, in ons Vijfde Hoofdstuk, blz. 98 en 99.

4 van Heussen en van Rijn, *Batavia sacra*, deel I, blz. 194; *Corpus* I, blz. 204. Zie Moll, *Kerkgeschiedenis*, deel II, 3e stuk, blz. 110.

alleen de seculiere geestelijkheid zonder pauselijke inquisiteurs tegen de secte ieveren.

Evenzoo treedt de bisschop van Utrecht Floris van Wevelinkhoven met zijnen vicaris-generaal alleen op tegen de drie ketters, die door Geert Groote zoo hardnekkig, omstreeks 1380, werden vervolgd [1]. En toen in 1396 een paar ketters te Bergen in Henegouwen op de Markt worden bepredikt, geschiedt dit niet door eenen inquisiteur, maar wel door bisschop Hugo de Tolvis, suffragaan van Kamerijk [2].

Slechts in 1355 te Doornik, in het geval van den verzoenden ketter Jacob Clerici, is er spraak van eenen pauselijken inquisiteur, doch slechts ter loops, in het vonnis door den bisschop alleen uitgevaardigd [3]. De Doorniksche prelaat verklaart overigens, dat de verdachte in zijnen kerker is gevangen geweest (*in nostra detenuimus prisonia*) en dat hij tegen hem het kettergeding heeft geleid, er alleen bijvoegende, dat de plaatsvervanger van den inquisiteur tegenwoordig was, en dat hij veel andere god- en rechtsgeleerden heeft geraadpleegd : « Processimus contra eum super premissis, prout jura volunt, presente venerabili et religioso viro fratre Livino de Sancto Petro, locumtenente inquisitoris heretice pravitatis in nostris civitate et dyocesi, omnibus rite actis ac plurium religiosorum et jurisperitorum communicato concilio ». Zelfs spreekt de bisschop niet eens van den *pauselijken* inquisiteur en vermeldt hem slechts als onderketterjager in *zijn* bisdom. Ook gebruikt hij, zonder den inquisiteur verder te noemen, de uitsluitende formuul : « Contra ipsum Jacobum *nostram* sententiam diffinitivam proferimus in hunc modum, » enz. De veroordeelde zal in *zijnen* kerker de opgelegde straf ondergaan : « Ad peragendam penitentiam condignam in carcerem *nostrum* te detradi volumus ». Aan zichzelven alleen behoudt de bisschop evenzoo het recht voor, dit vonnis naar goeddunken te verzachten : « Salva *nobis* et retenta potestate omnia et singula

---

1 Zie hierboven in ons Zevende Hoofdstuk, blz. 126-132.

2 Stadsarchief van Bergen, stadsrekening van 1396 : .... la predication que li évesques Hugiers fist ou Markiet de Simon de Méry et le Kamus.

3 Rijksarchief van Brussel, *Cartulaire de l'évêché de Tournai*, t. I, fol. 108; *Corpus* II, blz. 143.

(1220-1238) werden door de pausen Honorius III, Innocentius IV, Clemens IV en Bonifacius VIII uitdrukkelijk goedgekeurd en aan al de wereldlijke overheden ter verplichtende naleving aanbevolen. Het koninklijk bevel van Philips IV den Schoone (1298) werd zijnerzijds schier letterlijk overgenomen uit de afdeeling *De haereticis* van Bonifacius VIII's decretalen. Al deze wetten maakten aldus deel uit van het canoniek recht der Kerk en werden in het *Corpus juris ecclesiastici* opgenomen [1].

Bij die even volledige als onbarmhartige wetgeving had de 14[de] eeuw niet veel te voegen. De wereldlijke macht volbracht hare voorgeschreven plichten jegens de Kerk in zake van ketterver-volging en zij zorgde gedwee voor de uitvoering der lichamelijke straffen op de door de Inquisitie veroordeelde ketters. Nochtans was hare rol niet geheel en al lijdzaam; ook zij trad nu en dan handelend op, binnen de grenzen haar door de Kerk afgebakend. Men herinnert zich het krachtdadig, ja overwegend aandeel van den Franschen koning Philips IV den Schoone [2] in de uitroeiing der Tempelorde (1307-1312). Zijn zoon en opvolger koning Lodewijk X (*le Hutin*) vaardigde te Parijs op 3 December 1315 een edict [3] uit, waarbij hij de kroningswet van keizer Frederik II tegen de ketters (Rome, 22 Nov. 1220) in zijn koninkrijk bevestigde [4], aan al zijne rechterlijke ambtenaars bevelende die statuten na te leven, uit te voeren en te laten uitvoeren.

Evenzoo bekrachtigde koning Philips VI van Valois Lodewijk IX's edict *Cupientes in favorem divinae fidei et Inquisitionis*, bij zijn bevel uit St-Germain-en-Laye bij Parijs in November 1329 afgekondigd [5]. En te gelijk vaardigde hij aldaar een tweede edict uit, waarbij hij aan alle rechterlijke ambtenaren van zijn rijk het naleven oplegde van eene reeks bepalingen getrokken uit vroegere

---

1 Nooit werden zij sindsdien door de Kerk verloochend noch herroepen, zoodat zij in hare oogen tot den huidigen dag van kracht zijn gebleven, gelijk Lea zeer juist doet opmerken (deel I, blz. 323).

2 Zie hierboven, in het Zevende Hoofdstuk, blz. 114-116.

3 *Ordonnances des rois de France*, deel I, blz. 610-612; *Corpus* II, blz. 72.

4 Bij misslag zegt Lea (deel I, blz. 323), dat de Fransche koning al de edicten van Frederik II bevestigde; alleen de kroningswet heeft hij op het oog in zijn edict van 1315.

5 *Ordonnances des rois de France*, deel II, blz. 41. 42; *Corpus* II, blz. 89, 90.

koninklijke edicten over de Inquisitie en de uitroeiing der ketters [1]. Het edict is in het Fransch, maar de vijf uittreksels, die de koning zegt van den pauselijken inquisiteur van Carcassonne, broeder Hendrik de Chamay, ontvangen te hebben, zijn er in hunnen oorspronkelijken Latijnschen tekst in opgenomen.

Ziehier deze vijf regels door de Inquisitie aan de wereldlijke macht aanbevolen : 1° Huizen en andere gebouwen door ketterij bezoedeld moeten vernietigd en nooit weer opgericht worden (*perpetuo subjaceant sterquiliniae vilitati*); 2° Zonen en afstammelingen van ketters of verdachten kunnen geen openbaar ambt bekleeden en moeten afgezet worden; 3° Het onderhoud van de gevangenis der Inquisitie te Carcassonne zal op kosten der koninklijke schatkist geschieden alsmede bij middel van een deel van de opbrengst der geldboeten; 4° Hertogen, graven en alle andere rechterlijke ambtenaars moeten den inquisiteurs of hunnen afgegevaardigden gehoorzamen in het vangen, bewaken en kerkeren van ketters en verdachten, in het ten uitvoer brengen van de vonnissen der inquisiteurs en in allen verderen bijstand [2], ieder binnen de palen van zijn rechtsgebied; 5° De Fransche koningen zijne voorzaten hebben bij hunne edicten altijd willen erkennen, dat de inquisiteurs hun ambt vrij moeten uitoefenen naar luid der volmacht hun door den H. Stoel gegeven.

Op verzoek van den voormelden inquisiteur bekrachtigde koning Philips VI van Valois al deze bepalingen en beval hij nogmaals uitdrukkelijk aan al de rechterlijke ambtenaars van zijn koninkrijk den inquisiteurs te gehoorzamen, willende, zegt hij, het voorbeeld volgen zijner voorgangers, en voornamelijk van den heiligen Lodewijk, ter handhaving van geloof en Inquisitie; dit alles overeenkomstig met het canoniek en burgerlijk recht en met het edict *Cupientes* van Lodewijk IX. Ten slotte herroept de koning alle vroegere ordonnantiën, die met deze statuten in strijd zouden zijn. — Blijkbaar was dit edict meer bepaald op de Inquisitie van Zuid-Frankrijk toepasselijk [3], maar theoretisch gold het ook voor de rest van koning Philips' landen.

---

[1] *Ordonnances*, deel II, blz. 40-41; *Corpus* II, blz. 90-92.
[2] Si quando et quotiens ab eis (inquisitoribus) fuerint requisiti.
[3] Zie Lea, deel I, blz. 385, 389, 390 en deel II, blz, 125-130.

Toen later de Hoogeschool van Parijs en paus Clemens VI de Geeselaarssecte veroordeeld hadden, trad dezelfde koning ook krachtdadig tegen haar op. Wij kennen reeds zijn edict van 15 Februari 1350, uit Parijs tot den magistraat zijner stad Doornik gericht [1], waarbij hij de onderdrukking der Geeselaars voorschreef en aan de stadsregeering het straffen der wederspannigen overliet, « nous voellans — zegt hij — a tous jours ensuivir nostre sainte mere l'Eglise de Romme et pourveoir à nostre povoir al exausement de la foy crestienne et obvier a tout inconvénient contraire, pour cesser du tout la dicte secte, en aidant sur ce à Sainte Eglise par le bras séculier et par main armée ».

Reeds vóór den Franschen koning hadden de stedelijke magistraten onzer gewesten tegen de Geeselaars verordeningen uitgevaardigd, zooals die van Doornik op 27 October en 8 December 1349, en die van Gent, einde 1349 en op 6 Januari 1350; welke verordeningen later te Doornik op 19 Februari, 8 Maart en 26 Mei 1350, ja nog zelfs op 28 Maart 1351, en te Gent op 6 Mei 1350 werden herhaald of verscherpt [2]. Tijdens de tweede Geeselaarsbeweging van 1400 in de Nederlanden zien wij eveneens te Gent den baljuw en de mannen van den grafelijken Oudburg, mitsgaders de schepenen der stad, verordeningen uitvaardigen tot onderdrukking der Secte en kastijding harer begunstigers, « omme dat wij verstaen hebben » — zegt het « voerghebot » van 18 Augustus 1400 — « dat nu nieuwelinghe eenighe manieren van lieden by hem selven ende sonder consent van der heleghe kercken gherezen zyn ende ghezelscap ghemaect hebben ende vergaderinghen, hemlieden gheezellende, slaende ende singhende als cruusbroeders, dwelke es contrarie Gode van hemelrike, der helegher Kercken, den kerstinen gheloeve ende elken goeden menschen in zinen persoen, daer vele beroerten ende onrusten of ghescepen ware te commene, updat zy niet wederstaen en worden, alzoet behoert [3] ».

---

[1] Stadsarchief van Doornik, *Reg. aux publicacions* nr 336, fol. 7; *Corpus* II, blz. 116, 117. — Zie hierboven ons Vijfde Hoofdstuk, blz. 91 en 92.
[2] Zie hierboven ons Vijfde Hoofdstuk, blz. 93-97.
[3] Bibl. der Gentsche Hoogeschool, HS. nr 434; *Corpus* II, blz. 188-189.

Dat krachtdadig optreden der stadsregeeringen tegen de Geeselaars was waarschijnlijk vooral te wijten aan het feit, dat deze Secte met hare optochten, geeselingen en begrafenisstoeten den openbaren weg in beslag nam, waar de magistraat heer en meester over was, en dat zekere levensregels der Geeselaars in botsing kwamen met de plichten van den burger jegens zijne gemeenteoverheid, zooals men afleiden kan uit de verordening der Gentsche schepenen in 1349 over het verzuimen door de Geeselaars van de verplichtende nachtelijke wacht [1]. Om redenen van gelijken aard onderdrukte de wereldlijke macht ook de Secte der Dansers in 1374, zooals blijkt uit het gebeurde te Gent, waar de schepenen deze oproerige ketters met vijftigjarige verbanning straften, « op haerlieder hooft [2] ».

Overigens kwamen de stadsregeeringen regelmatig tusschen in alle gevallen van eenvoudige godslastering of dergelijken, die hun voorbehouden waren [3]. Zelfs bezitten wij uit het einde der 14de eeuw het bewijs, dat de vorsten en de stedelijke magistraten alsdan reeds omstandige verordeningen uitvaardigden tegen de godslasteraars. Alzoo hebben wij de afkondiging, van wege den Doornikschen magistraat, van een plakkaat [4] van den Franschen koning Karel VI tegen de lasteraars van God, Jezus, Maria en de Heiligen, op 26 Mei 1397. Allerlei straffen worden er in bedongen voor de eerste tot de vijfde overtreding. Zeer omstandig en schilderachtig staan die verschillige straffen in het voorgebod van den Doornikschen magistraat beschreven. De eerste maal wordt de godslasteraar openbaar aan de kaak gesteld gedurende eenige uren en iedereen mag naar hem met vuilnis werpen; den tweeden keer wordt hem de bovenlip met een gloeiend ijzer gekloven; den derden keer, ook de onderlip; den vierden keer snijdt men hem het vleesch rondom zijnen mond af, zoodat al zijne tanden bloot staan (*tellement que les dens feussent tous des-*

---

[1] Zie hierboven ons Vijfde Hoofdstuk, blz. 96.

[2] *Memorieboek der stad Ghent*, deel I, blz. 99; *Corpus* II, blz. 147-148.

[3] Zie hierboven, in het Zevende Hoofdstuk (blz. 123 en 133-134), te Gent de zaak van Margaretha 'sMoenx in 1354, te Ieperen die van Meulin Heerbrecht in 1375 en van Hannin Roey in 1390, en te Leiden die van Vader Heyne in 1373 en van Elias vóór 1395.

[4] Stadsarchief van Doornik, *Reg. aux Publicacions*, fol. 48; *Corpus* II, blz. 159.

couvries); den vijfden keer eindelijk snijdt men hem de tong af, *adfin qu'il ne deist jamais blasfêmes de Dieu, de Nostre Dame ne d'autres.* Alwie die booze lasteraars niet aanklaagt bij den magistraat, zal zelf gestraft worden; alwie godlasterende eeden zweert, zal eveneens gekastijd worden.

Het belangrijkste optreden der wereldlijke macht in zake van kettervervolging tijdens de 14de eeuw was dat van keizer Karel IV van Luxemburg met zijne beruchte wetgeving, te Lucca in Juni 1369 afgekondigd [1]. Alleen de bepalingen over de plichten der wereldlijke overheid moeten ons hier bezig houden. Zij zijn overigens schier ongehoord.

Alles wat keizer Frederik II en de Fransche koningen reeds op dat gebied aan de Kerk hadden toegegeven, wordt hier nog overschreden en, men mag het zeggen, overdreven in de hoogste mate. Het is eene algeheele slafelijke onderwerping van het *bracchium saeculare* aan de pauselijke Inquisitie. En niemand der wereldlijke regeerders van het Roomsche Rijk kan er aan ontsnappen : de keizer richt zijne bevelen tot allen, *nobiles viri, duces, principes, marchiones, comites, barones, senescalli, justitiarii, potestates, capitanei, rectores, balivi, officiales, milites, clientes ceterique domini temporales, universitates quoque civitatum, castrorum, terrarum, villarum et aliorum quorumcumque locorum, magistri consulum, consules et scabini ac alii universi et singuli, sacri Romani imperii subjecti tam immediate quam mediate.*

Op straf van al hunne ambten, waardigheden en bezittingen te verliezen, moeten zij de pauselijke inquisiteurs in de kettervervolging ter zijde staan, dat is de ketters met hunne begunstigers helpen uitroeien, elk in zijn gebied. Daartoe zullen zij, op bevel der inquisiteurs, de verdachten aanhouden en in hunne gevangenissen bewaren [2]. Alle wetten, die met de uitgebreidste rechten en voorrechten der pauselijke Inquisitie in strijd zouden zijn, worden nietig verklaard. Tot verdedigers der inquisiteurs worden zes leeken (twee hertogen, twee graven en twee ridders) aangesteld, die op het eerste verzoek der kettermeesters in

---

1 Zie hierboven, in ons Achtste Hoofdstuk, blz. 138-142.
2 Edict van 9 Juni 1369.

't harnas moeten springen om hun ter hulp te komen [1]. Ook in het aanslaan der kettersche volksschriften en in hunne uitlevering aan de pauselijke inquisiteurs om verbrand te worden, moeten al de wereldlijke overheden den kettermeesters ten dienste staan *totis viribus devotisque mentibus* en de wederspannigen onbarmhartig kastijden [2]. Eindelijk zullen de stedelijke magistraten onder de hooge leiding der pauselijke inquisiteurs de noodige maatregels moeten nemen tot het verkoopen of anders gebruiken van de verbeurdverklaarde bezittingen der kettersche Beggarden en Begijnen, ten bate der Inquisitie [3].

Minder dan vier jaar later, trad keizer Karel IV nogmaals op om de pauselijke ketterjacht krachtdadig te steunen, toen hij, bij zijn bevel van 17 Februari 1373, aan zijnen kanselier den aartsbisschop van Keulen, aan zijne leenheeren de hertogen van Luxemburg, Limburg, Brabant, enz., en aan al zijne graven en getrouwen der diocesen van Trier, Keulen en Luik den pauselijken inquisiteur voor die geestelijke gebieden warm aanbeval, hen allen aanstellende tot beschermers van den kettermeester en tot handhaving van al zijne rechten en voorrechten [4].

Zelfs zonder daarvan het bewijs te kunnen leveren, zou men

---

1 Mandamus quod ipsi sint ipsorum inquisitorum ac jurium, privilegiorum ac libertatum ipsorum tutores et efficaces conservatores ac defensores, dum et quotiens et ubi per praedictos inquisitores vel aliquem ipsorum vicariorum et officialium vel nomine eorumdem conjunctim vel divisim fuerint requisiti. (Edict van 10 Juni 1369.)

2 Edict van 17 Juni 1369.

3 Ne autem circa bona, possessiones, domos seu conventicula et res, quas in usu habebant et habent hujusmodi Beghardi et Beguinae, fraus fieri possit, tale provisionis in hoc duximus remedium ordinandum : quod duo antiquiores magistri consulum, qui actu erunt vel sunt pro tempore, unacum schulteto vel judice civitatis, oppidi, castri seu villae si sint, vel duo alii viri approbati, clarae famae, habentes Deum prae oculis in locis ubi magistri consulum non sunt, vel alter eorum, quos inquisitor de consilio discretorum et fidei zelatorum nominabit, illius loci, in quo hujusmodi domus, conventicula unacum certo nuntio inquisitoris sub testimonio trium aliorum virorum fide dignorum, de praemissis domibus se intromittant, auctoritate nostra imperiali hoc ipsis imponimus et mandamus gratiae nostrae et Romani imperii sub obtentu, et, quantocius commode poterunt, vendant hujusmodi bona et tradant, distribuant, assignent, enz. (Edict van 17 Juni 1369.)

4 Mosheim, *De Beghardis*, blz. 388-392; *Corpus* I, blz. 225-228.

mogen aannemen, dat 's keizers handelingen onvermijdelijk het gevolg zijn geweest eener drukking der Kerk op hem uitgeoefend, zooals dit in de 13de eeuw het geval was met Frederik II en de Fransche koningen in hunne maatrègels tot uitroeing der ketterij. Maar hier zijn weeral de bewijzen niet ver te zoeken.

Reeds bij 's keizers troonsbestijging, in de bul waarbij hij hem plechtig erkende na den langen strijd van den H. Stoel met zijnen voorzaat, zien wij paus Clemens VI den nieuwen regeerder van het Roomsche Rijk, Karel IV van Luxemburg, als zijnen eersten plicht op het hart drukken, dat hij de ketters moet uitroeien [1]. Eenige jaren later, in 1353, wendt zich dezelfde paus niet alleen tot de kerkprelaten, maar ook tot al de vorsten en wereldlijke regeerders van de Duitsche landen (*dilecti filii principes, duces, marchiones, comites, civitatum ac locorum domini et communitatum rectores per Alemaniam constituti*), om hun zijnen inquisiteur aan te bevelen, hen voorschrijvende dien predikheer uit al hunne macht (*totis viribus, tota mente omnique occasione postposita*) in de ketterjacht bij te staan en hunne gevangenissen te zijner beschikking te stellen, daar de Inquisitie in de Duitsche landen nog geene eigene kerkers bezit, dit alles *ob reverentiam divinam et nostram, sicut Dei et apostolicae sedis vultis effugere ultionem*, voegt hij er dreigend bij [2]. Schier letterlijk met dezelfde woorden richt zich paus Urbanus V tot dezelfde wereldlijke overheden der Duitsche landen [3], om van hen hetzelfde te verzoeken ten opzichte van twee andere apostolische inquisiteurs hunner gewesten, bij zijne bul van 15 April 1368, waarop dan ook een jaar later, toen keizer Karel IV zich in Italië bevond om door den paus gekroond te worden, de vier bekende stukken van Lucca volgden, die niets meer te wenschen overlieten en zelfs in hunnen stijl de sporen dragen van eenen rechtstreekschen en niet te loochenen invloed der pauselijke kanselarij.

En wanneer de H. Stoel die vervaarlijke wetgeving tegen de ketters van den keizer heeft bekomen, laten de pausen niet af op

---

[1] Zie Lea, deel I, blz. 225-226.

[2] Ripoll, *Bullarium praedicatorum*, deel II, blz. 243-244; *Corpus* I, blz. 204-205.

[3] Mosheim, blz. 336-337; *Corpus* I, blz. 206-207.

hetzelfde aanbeeld te slaan bij de wereldlijke overheden der Duitsche landen.

In 1372 zet Gregorius XI den keizer en de rijksvorsten opnieuw aan om de inquisiteurs krachtig te steunen [1]; in Juni 1400 verklaart Bonifacius IX, ter gelegenheid der volmacht gegeven aan den prior provinciaal der Duitsche predikheeren om zes inquisiteurs aan te stellen, dat noch keizer noch koning noch wie ook der wereldlijke regeerders zijne kettermeesters mag dwarsboomen [2], en eenige dagen later herhaalt dezelfde paus dit bevel nog veel uitdrukkelijker in zijne bul ter aanbeveling van eenen zijner inquisiteurs [3]. En niet alleen in de Duitsche landen, maar ook in het koninkrijk Frankrijk handelt de H. Stoel evenzoo. In 1365 schrijft Urbanus V aan de Fransche prelaten en inquisiteurs voor, den wereldlijken arm ter hulp te roepen [4]; en in 1373 wakkert Gregorius XI de vorsten, edelen en stedelijke magistraten van Frankrijk en van de Nederlanden aan, om de inquisiteurs in de uitroeiing der ketterij te helpen [5].

De drukking der Kerk, vertegenwoordigd door haar opperhoofd den paus, wordt aldus onloochenbaar uitgeoefend op al de wereldlijke machten aan de beide oevers der Schelde in onze Nederlandsche gewesten.

Ook zien wij, dat de gelijktijdige handboeken der inquisiteurs, als de *Practica Inquisitionis* (c. 1328-1330) van Bernardus Guidonis en het *Directorium* (c. 1375) van Eymericus, beide beruchte ketterjagers der 14de eeuw, niet zonder invloed zijn gebleven op de schriften der wereldlijke rechtsgeleerden, bij voorbeeld op de *Somme Rural* van onzen Doornikschen jurist Jehan Boutillier († 1395), die langen tijd toongevend was in het koninkrijk Frankrijk en in onze gewesten en die in 1479 te Brugge van de pers

---

1 Bzovius en Raynaldus, *ad annum*; *Corpus* I, blz. 225.

2 Bul van 5 Juni 1400; Mosheim, blz. 384-386; *Corpus* I, blz. 258-259.

3 Bul van 18 Juni 1400; Mosheim, blz. 225-228; *Corpus* I, blz. 259-261.

4 Raynaldus, *Annales*, deel XVI, blz. 446-447; *Corpus* I, blz. 206.

5 Raynaldus, *Annales*, deel XVI, blz. 520; *Corpus* I, blz. 228: (Gregorius) in pertinaces vero universos principes, urbium magistratus ac viros nobiles Francos Belgasque pio ardore accendit, ut ad delenda ejusmodi religionis opprobria studium viresque conferrent.

kwam onder de eerste middeleeuwsche werken, welke de Nederlandsche boekdrukkunst verspreidde [1].

Nochtans waren de Fransche koningen niet zoo onderworpen en gedwee tegenover de pauselijke Inquisitie als in Duitschland keizer Karel IV. Meer en meer trachtten zij het oppergezag van hun Parlement te versterken, zelfs ten koste der apostolische kettermeesters; op het einde der 14de en gedurende de 15de eeuw waren zij er zoo goed als in geslaagd [2]. Maar in de Nederlandsche gewesten lag de kracht der wereldlijke macht tijdens de eeuw der Artevelden niet bij den vorst, maar bij de steeds rijker en machtiger gemeenten. Koesterden onze trotsche Nederlandsche republieken der 14de eeuw ook argwaan en naijver jegens de rechterlijke inmenging der pauselijke Inquisitie? Een schrijver [3] heeft het gemeend, getroffen als hij was door het verval dier Inquisitie tijdens den wassenden bloei onzer gemeenten. Doch bewijzen heeft hij er niet van gegeven. Dat ons volk nu en dan gedurende dat tijdvak in botsing kwam met de geestelijkheid, ziet men uit den opstand der Kerels in 1326-1329 en uit het geval van hunnen ketterschen aanvoerder Jacob Peyt; ook uit de dreigende houding der Geeselaars in 1349 en der Dansers in 1374, welke laatste te Herstal bij Luik zelfs eene samenzwering smeedden om de geestelijkheid uit te moorden; eindelijk in 1400 tijdens de tweede Geeselaarsbeweging te Maastricht, waar het volk partij trok voor de nieuwe *Cruusbroeders*, hetgeen later uitliep op veroordeelingen door het gerecht van den Luikschen bisschop tegen de schuldigen uitgesproken. Maar dat de stedelijke magistraten der pauselijke Inquisitie tegenstand zouden geboden hebben om hunne rechtsbe-

---

1 Uittreksels uit de *Somme Rural* (einde der 14de eeuw) in *Corpus* II, blz. 185-187. — Over Boutillier, zie de verhandelingen van O. de Meulenaere en A. Allard (aldaar vermeld blz. 187, 188 en 394.)

2 Zie Lea, deel II, blz. 130-145.

3 A. Duverger, *L'Inquisition en Belgique*, in de *Bulletins de l'Académie royale*, 2e reeks, deel XLVII, blz. 873-875 (1879); dezelfde, *L'Inquisition en Belgique* (Bibliothèque Gilon, 1879), blz. 31-33 en 2de uitgave (1888), blz. 33-35.) — Die belangrijke verhandelingen van den heer Duverger mogen beschouwd worden als het uitgangspunt der wetenschappelijke studie in België over de Nederlandsche Inquisitie vóór hare herinrichting door keizer Karel V.

voegdheid niet te laten inkorten, daarvan hebben wij geen enkel bewijs aangetroffen. Alleen te Kampen, omstreeks 1380, zagen wij de schepenen hunnen wrok koelen tegen de vervolgers van hunnen beschermeling, den ketterschen augustijn Bartholomaeus; doch deze was een slachtoffer der bisschoppelijke en niet der pauselijke Inquisitie.

Wat er ook van zij [1] en wat licht latere ontdekkingen in onze stedelijke archieven nog kunnen aanbrengen tot verduidelijking van dit duistere vraagstuk, onze gemeenten hadden in de laatste jaren der 14de eeuw, vooral op het slagveld van Roosebeke (1382) en bij de vernedering van Leuven (1383), den genadeslag ontvangen. Nu treden de hertogen van Bourgondië als hunne erfgenamen op, en in den loop der 15de eeuw zullen wij deze vorsten in hunne Nederlandsche gewesten de pauselijke Inquisitie voortdurend zien begunstigen.

---

[1] Te Gent, in 1336, vinden wij in de stadsrekening twee vreemde posten, die zouden kunnen doen vermoeden, dat de schepenen de kettervervolging aan zich hadden getrokken. Zij luiden als volgt: « Item ghaven si minen heere Justase Passcarise, tulpen sinen costen, die hi ghedaen hadde, daer hi gheweest adde *jeghen Godsviande*, 3 ℔. gr., maken 120 ℔. — Item, van scepenen coste, doe men *de buggers* pijnde, 4 ℔ 11 s. 8 d. « (*Corpus* II, blz. 94.) Ook in 1354 veroordeelen de Gentsche schepenen eene vrouw tot eene buitenlandsche bedevaart, » omdat sie eenen lecbouuc (?) dede lesen, *dwelke es jeghen tgheloeve van der heelegher Kerken* » (*Corpus* II, blz. 142). Maar die posten zijn zoo duister en dubbelzinnig, dat men er bezwaarlijk iets zekers uit afleiden zou.

TWAALFDE HOOFDSTUK

WEDEROPKOMST DER PAUSELIJKE INQUISITIE IN DE NEDERLANDEN

De almachtige pausen der 13de eeuw, die geheel West-Europa van Rome uit geestelijk beheerschten, werden opgevolgd door de zwakke pausen van Avignon, die van de Fransche koningen afhankelijk waren en wier gezag alom ondermijnd was. De Babylonische gevangenschap te Avignon tijdens drie derden der 14de eeuw, gevolgd door het Groote Schisma op het einde derzelfde eeuw, droegen opvolgend veel bij, om de pausen in de versterking hunner Inquisitie, door hen steeds gewenscht en nooit uit het oog verloren, buitengewoon te belemmeren. Nochtans lieten zij niet los, zelfs niet in de benardste omstandigheden.

De eerste krachtige poging in die richting was die van den allereersten paus van Avignon, Clemens V, op het Algemeen Concilie van Vienne in 1311. Zij was er, zooals wij hierboven gezien hebben [1], vooral op berekend, om de uitspattingen der pauselijke inquisiteurs van Zuid-Frankrijk te doen ophouden en hunne samenwerking met de Inquisitie der bisschoppen scherp te regelen. Theoretisch waren deze statuten van Vienne, die overigens slechts in 1317 door 's pausen opvolger Johannes XXII plechtig werden uitgevaardigd, natuurlijk ook in onze Nederlandsche gewesten van kracht; maar zij bleven er zonder practische

---

[1] In ons Tiende Hoofdstuk, blz. 162-164.

toepassing, daar de pauselijke Inquisitie er zoo goed als uitgestorven was [1].

Vooral in het Duitsche Rijk, van den rechter oever der Schelde af in de Nederlanden, was de bisschoppelijke Inquisitie alleen in werking. En toen Clemens V, in het afschaffingsdecreet der Duitsche Beggarden en Begijnen, op het Concilie van Vienne bepaalde, dat hunne uitroeiing geschieden moest door de bisschoppen en door de pauselijke inquisiteurs van iedere plaats [2], was dit niets meer dan eene onmachtige voorbehouding van beginsel, waarbij het voortleven der pauselijke Inquisitie in Duitschland op louter theoretischen grond werd uitgeroepen. Integendeel waren het de Duitsche bisschoppen, die hunne eigene commissarissen met de kettervervolging gelastten en deze dan ook eigenmachtig berispten, wanneer zij over hunne handelingen ontevreden waren, als de Keulsche aartsbisschop Walram [3] in 1335.

Onder de regeering van keizer Lodewijk van Beieren (1312-1347) verkeerden de H. Stoel en het Roomsche Rijk in eenen staat van openlijken oorlog, zoodat er moeilijk spraak kon zijn van samenwerking tusschen paus en keizer op het gebied der ketterjacht gelijk op welkdanig ander; maar na Lodewijk's dood kwam de Duitsche kroon op het hoofd van Karel IV van Luxemburg, eenen der deemoedigste uitvoerders der pauselijke wenschen, die ooit over Duitschland den schepter gezwaaid hebben. Reeds in zijn eerste regeeringsjaar zien we dan ook den paus op zich

---

1 In Zuid-Frankrijk was dit geenszins het geval. (Lea, *History of the Inquisition*, deel II, blz. 124 en volg.) Alleen uit het Noorden van het *regnum Franciae*, dat wij in ons overzicht uitsluitend op het oog hebben, was de pauselijke Inquisitie in de 13de eeuw allengskens verdwenen.

2 *Corpus* I, blz. 169: Dyocesani et illarum partium inquisitores heretice pravitatis, in quibus Beguardi et Beguine hujusmodi commorantur, suum officium circa eos diligenter exerceant.

3 *Corpus* I, blz. 185 : Certo nostro commissario super his inquirendi eosque vel eas ab ipsis processibus absolvendi dedimus potestatem. Verum, quia de novo nonnullos hujusmodi habitus delatores et sectae professores .... a dictis processibus et poenis in ipsis contentis per dictum nostrum commissarium (quod tamen nec speramus nec credimus) se publice percepimus asserere absolutos; .... decernimus etiam et declaramus absolutiones ipsis Beggardis et Suestrionibus datas et decreta super ipsis facta aliter a quovis nostro commissario, quod tamen non credimus, non tenere.

nemen, om zonder uitstel eenen algemeenen apostolischen inquisiteur aan te stellen voor de Duitsche landen, die zich, men vergete het niet, tot aan de Schelde in de Nederlanden uitstrekten.

Het was Jan Schandelant [1], predikheer uit het Straatsburgsch klooster, die door paus Clemens VI tot die sinds lang onbezette waardigheid van *inquisitor heretice pravitatis per Alemanniam* werd verheven, bij zijne bul [2] van 1 Mei 1348. Hij moest wel een man van uitstekende bekwaamheid zijn, daar de paus voor hem eene uitzondering maakte op den regel door Clemens V voorgeschreven aangaande den vereischten leeftijd van 40 jaren der pauselijke inquisiteurs; Schandelant was immers nog maar 37 jaar oud [3]. Wat al verwachtingen koesterde wellicht de paus van dien algemeenen apostolischen kettermeester in de Duitsche landen! Eilaas, nauwelijks was hij benoemd, of de schrikkelijke pestziekte der Zwarte Dood, gevolgd door de kettersche beroeringen der Geeselaarsbeweging, deden in het Duitsche Rijk eenen storm opsteken, die voor den nieuwbakken inquisiteur ongetwijfeld te hevig zal zijn gebleken; en Clemens VI moest aan de aartsbisschoppen en bisschoppen alleen de onderdrukking der Geeselaarssecte, bij zijne bul van December 1349, overlaten [4].

Doch nauwelijks was het orkaan voorbij, of 's pausen opvolger Innocentius VI kwam opnieuw met den geliefden inquisiteur te voorschijn [5]. In zijne bul van 15 Juli 1353, uit Villeneuve bij Avignon gericht tot al de aartsbisschoppen, bisschoppen, prinsen, hertogen, markgraven, graven, steden en wereldlijke regeerders van Duitschland, verklaart de paus, dat hij hun, tot uitroeiing van de

---

[1] Hij wordt ook vermeld als heetende *Schadelant* of *Scadland;* in elk geval een vreemde naam voor eenen pauselijken inquisiteur.

[2] G. Schmidt, *Päbstliche Urkunden-Regesten aus den Jahren 1295-1352*, blz. 383, nr 152; *Corpus* I, blz. 522.

[3] Licet patiaris in etate defectum, cum in tricesimo septimo etatis tue constitutus esse dicaris. — In volgende jaren heeft Schandelant nog hoogere kerkelijke waardigheden bekleed: hij werd opvolgend bisschop van Culm (1358), van Hildesheim (1363-65), van Worms (1365-70) en van Augsburg (1371-73) en stierf te Coblenz in 1373.

[4] Zie ons Derde Hoofdstuk, blz. 88-90 en ons Tiende, blz. 161.

[5] Ripoll, *Bullarium fratrum praedicatorum*, deel II, blz. 243, 244; *Corpus* I, blz. 204, 205.

afschuwelijke secte der *Beckardi*, zijnen beminden zoon Jan Schandelant als apostolischen inquisiteur warm aanbeveelt, hun gebiedende hem uit al hunne macht te helpen en hunne kerkers te zijner beschikking te stellen, totdat de Inquisitie in de Duitsche landen in het bezit van eigene gevangenissen gesteld zij. Dit belette nochtans den Keulschen aartsbisschop Willem van Gennep niet, minder dan vier jaren later, op 25 Februari 1357, te handelen alsof er in Duitschland geen algemeen pauselijke inquisiteur tegen de Beggarden bestond, en de vervolging tegen de *Beggardi et Suestriones* uitsluitend aan zijne geestelijkheid op te dragen [1]. Met welgevallen drukt hij er zelfs op, hoe zijne voorgangers Hendrik I van Virnenburg en Walram reeds vroeger aldus zijn werkzaam geweest, hetgeen veel verschrikkelijke kettergedingen (*multiplices formidabilesque processus*) heeft voor gevolg gehad, en hoe zulks ten overvloede blijkt uit de officieële oorkonden der aartsbisschoppelijke kanselarij [2]. Tusschen de regels leest men, als het ware, dat hij geenen pauselijken inquisiteur noodig heeft om in zijn diocese de zuiverheid van het geloof te vrijwaren. In het koninkrijk Frankrijk integendeel ziet men omstreeks denzelfden tijd paus Urbanus V (bul van 3 September 1365) de kerkprelaten en zijne inquisiteurs te gelijk met de uitroeiing der *Begardi seu Beguini utriusque sexus* gelasten [3].

Maar ook in de Duitsche landen wilde de H. Stoel met taaie volharding zijne Inquisitie doen wortels schieten. Kort daarna waagde Urbanus V eene nieuwe plechtige poging in dien zin bij zijne bul van 15 April 1368 gericht tot de aartsbisschoppen, bisschoppen, prelaten, prinsen, hertogen, markgraven, graven, baroenen en verdere wereldlijke regeerders van Duitschland [4]. Altijd ter gelegenheid der kettersche *Beghardi*, verklaart hij in dat stuk, dat hij het ambt van pauselijken inquisiteur in zekere bisdommen hunner gewesten aan zijnen geliefden zoon den predik-

---

1 Hartzheim, *Concilia Germaniae*, deel IV, blz. 482, 483; *Corpus* I, blz. 523.

2 Prout in litteris et processibus eorundem praedecessorum nostrorum super his confectis et in publicam notitiam deductis plenius continetur.

3 Odoricus Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, deel XVI, blz. 446, 447; *Corpus* I, blz. 206.

4 Mosheim, *De Beghardis*, blz. 336, 337; *Corpus* I, blz. 207.

heer Lodewijk de Caliga[1] en aan enkele anderen heeft toevertrouwd[2]; dienvolgens verzoekt hij hen uitdrukkelijk deze inquisiteurs en hunne plaatsvervangers (*vicarii*) goed te onthalen, vrijgeleide te verleenen en uit al hunne macht bij te staan in het vangen en bewaren der ketters van beider kunne, hunne kerkers ter beschikking der pauselijke kettermeesters stellende, totdat de Inquisitie in de Duitsche landen in het bezit van eigene gevangenissen gekomen zij. Deze bul is grootendeels eene letterlijke herhaling van die van Innocentius VI (15 Juli 1353).

Wij weten van elders, dat te gelijk met Caliga ook de predikheer Walther Kerling[3] tot inquisiteur in de Duitsche landen was aangesteld. Uit de lijsten van waardigheidsbekleeders der predikheerenorde in die gewesten[4] vernemen wij bovendien, dat tusschen 1369 en 1376 als pauselijke kettermeesters en opvolgers van Kerling de broeders Hermanus Hetstede en Henricus Halberti in bediening zijn geweest, voordat zij tot provinciaal werden gekozen van de Saksische provincie der predikheerenorde, welke zich te dien tijde schier over de geheele Nederlanden uitstrekte. Dichter en dichter werd allengskens het net der pauselijke Inquisitie over het Duitsche Rijk uitgespreid.

Tot hiertoe scheen keizer Karel IV van Luxemburg met al de overige wereldlijke regeerders zijner landen doof te blijven voor die herhaalde bevelen en smeekingen van den H. Stoel. Doch in 1368 vertrok hij naar Italië, waar Urbanus VI een paar jaren verbleef, om er uit 's pausen handen de keizerlijke kroon te ontvangen. Die reis was beslissend voor de herinrichting der pauselijke Inquisitie in het Duitsche Rijk.

---

1 Lea noemt hem *Louis of Willenberg* (deel II, blz. 387).

2 Quod officium Inquisitionis dilecto filio Ludovico de Caliga, ordinis fratrum praedicatorum, in nonnullis civitatibus et diocesibus partium praedictarum inquisitori dictae pravitatis et aliis inquisitoribus pravitatis ejusdem apostolica auctoritate commissum.

3 Mosheim, *De Beghardis*, blz. 335; *Corpus* I, blz. 207. — Die inquisiteur komt voor onder den naam van *Kerling*, *Kerlinger*, *Herlinger*, *Krelinger* of *Keslinger*. (Lea, deel II, blz. 387.)

4 Martène en Durand, *Amplissima collectio*, deel VI, blz. 344; *Corpus* I, blz. 202. Te gelijk was de predikheer Hendrik de Agro pauselijk inquisiteur in de geestelijke provincie Mainz en in de bisdommen Bamberg en Bazel. (Lea, deel II, blz. 387.)

Onloochenbaar was hierbij de zedelijke drukking van den paus op den keizer alsmede de invloed der pauselijke kanselarij op de keizerlijke; want de vier oorkonden van Juni 1369, uit dezelfde stad Lucca op den tijd van minder dan tien dagen door Karel IV uitgevaardigd, dragen het kennelijk merk van hunnen oorsprong en zijn bijna als pauselijke bullen gestyleerd. Wij kennen reeds hunnen inhoud [1]. Alles wat ooit een paus der dertiende eeuw had kunnen droomen over de onderwerping van eenen keizer aan zijne apostolische Inquisitie, wordt hier overvloedig verwezenlijkt.

In het eerste edict (9 Juni 1369) richt Karel IV zich tot al de geestelijke en wereldlijke overheden van het H. Roomsche Rijk, die hij breedvoerig opsomt zonder iemand te vergeten, van de aartsbisschoppen tot de minste priesters of paters, van de hertogen en prinsen tot den nederigsten dorpsschepen; en allen krijgen uitdrukkelijk bevel de pauselijke Inquisitie slafelijk te steunen en den inquisiteur Walther Kerling met zijne ambtgenooten en vicarissen in alles blindelings te helpen tegen de Beggarden en Begijnen en hunne begunstigers, *sub poena confiscationis omnium bonorum vestrorum temporalium et privationis privilegiorum, gratiarum, libertatum et jurium quorumcumque*. De pauselijke inquisiteurs noemt Karel IV teederlijk: *capellani nostri*, *commensales domestici*, *devoti*, *dilecti*, in éénen adem, in denzelfden volzin; zijn mond vloeit er van over. Vooral den aartsbisschoppen en bisschoppen wordt, op de bovenvermelde straffen, door den keizer bevolen de inquisiteurs te dienen; en die paragraaf begint met het dreigende: *Vos quoque, archiepiscopi, episcopi et alii praelati jurisdictionem ecclesiasticam obtinentes*. Geheel en al worden de Duitsche kerkprelaten aan de inquisiteurs in de kettervervolging onderworpen: *Dum et quotiens ipsi (inquisitores) vel aliquis ipsorum vos aut aliquos vel aliquem vestrum requisitos habuerit vel habuerint in sancto officio Inquisitionis et executione constanter assistere, prompte parere et intendere studeatis, in capiendo et custodiendo hujusmodi Beghardos et Beghinas et alios quoslibet haereticos seu de haeresi suspectos, fautoresque et defensatores quoslibet, contra quos ipsi inquisitor et inquisitores vel eorum*

---

[1] Zie hierboven, in ons Achtste Hoofdstuk, blz. 138-142. De vier edicten in *Corpus* I, blz. 208-221.

vicarii procedent pro tempore et alias, sicut expedierit, consilium aut auxilium et favorem totis viribus devotisque mentibus efficaciter impendatis, praestantes eisdem vestros carceres, quibus in eisdem partibus carere dicitur officium Inquisitionis hujusmodi, donec officio praedicto de certis domibus et carceribus sit provisum, et dum et quotiens super arrestandis aliquibus per ipsos seu nomine ipsorum fueritis requisiti, vos ipsi tales arrestare et capere et ad locum congruum et securum eisdem inquisitoribus seu ipsorum vicariis, omni semota excusatione, inquisitori et repraesentare curetis. Verder moeten zij de inquisiteurs *cum eorum familia* op de minzaamste wijze behandelen (*benigne recipere et honeste pertractare*). En de laatste woorden van het edict bevatten eene nieuwe bedreiging tegen de nalatigen: *Ejusque pro neglectu districtum judicium et nostrae correptionis temporalem in personis et rebus non vereamini acrimoniam sustinere.*

Dit was nog niet genoeg. Bij zijne keizerlijke wet van 10 Juni 1369 schenkt Karel IV aan de pauselijke inquisiteurs al de rechten en voorrechten[1], die hun ooit werden toegekend door de Duitsche keizers en door de koningen van Frankrijk, Bohemen, Engeland, Sicilië, Spanje, Hongarije, Normandië, Polen of door welkdanige andere prinsen, hertogen, edelen of regeerders, wanneer, hoe en waar ter wereld ook (*quandocumque ubicumque, quomodocumque in Italia, Gallia, Germania vel quibuscumque aliis locis seu mundi partibus, conjunctim vel divisim*). En tot handhaving van al die rechten en voorrechten der pauselijke inquisiteurs stelt de keizer twee hertogen (die van Saksen en van Brunswijk), twee graven (die van Schwartzenberg en van Nassau) en twee ridders (die van Hansteijne en van Witzeleyven) aan tot *tutores ac efficaces conservatores ac defensores*. Alwie hierin ongehoorzaam is, zal voor iedere overtreding eene boet van honderd mark gouds (*pœna centum marcarum auri purissimi*) betalen, waarvan de helft ten bate der keizerlijke schatkist en de andere helft ten bate der verongelijkte inquisiteurs. Alwie, na drie maanden, den kettermeesters, hunnen vicarissen of hunnen ambtenaars weerstand zal geboden hebben, zal daarenboven al zijne goederen ten bate der keizerlijke

[1] Omnia privilegia, statuta, gratias, indulgentias, exemptiones, immunitates, libertates.

schatkist zien aanslaan en al zijne rechten, voorrechten, vrijheden, ambten en waardigheden verliezen.

Eene week later volgde een derde keizerlijk stuk (17 Juni 1369), ditmaal rechtstreeks gericht tot de twee geliefde pauselijke inquisiteurs Walther Kerling en Lodewijk de Caliga, hunne twee door Kerling aangestelde ambtgenooten en al hunne opvolgers. Daarbij beveelt de keizer op de zwaarste straffen aan al de breedvoerig opgesomde geestelijke en wereldlijke overheden van zijn H. Roomsche Rijk, dat zij alle ketterscbe geschriften in de volkstaal moeten opsporen en aan de apostolische kettermeesters uitleveren om door hen onderzocht en verbrand te worden. De schuldigen moeten gekastijd worden *secundum stylum Inquisitionis et informationem inquisitorum seu inquisitoris*. Daarenboven schenkt hij den inquisiteurs het zeer gewaardeerd voorrecht om in ieder bisdom [2] hunne eigene notarissen aan en af te stellen en hij neemt de voorzorg het eedsformulier dier notarissen op te geven, waarbij zij getrouwheid aan den keizer zelven en gehoorzaamheid aan de inquisiteurs zweren [3].

Niet alleen de inquisiteurs, maar ook hunne notarissen [4] zullen al de rechten en voorrechten genieten, die hun ooit in andere landen werden verleend, niettegenstaande alle wetten of verordeningen, welke er mede in strijd zouden zijn. Alle overtreders zullen telkens eene boet van honderd mark gouds betalen, waarvan de helft ten bate der keizerlijke schatkist en de andere helft ten bate der inquisiteurs.

De vierde en laatste keizerlijke oorkonde, op denzelfden dag (7 Juni 1369) uitgevaardigd, was de verschrikkelijke wet over de verbeurdverklaring en het verder gebruik van de goederen der Beggarden en Begijnen [5]. Karel IV wilde aan de Inquisitie in de Duitsche landen de gevangenissen en sterke torens bezorgen, die

---

1 Sub privatione vestrorum privilegiorum, jurium, gratiarum, libertatum.

2 Pro qualibet diocesi cuilibet vestrum assignata.

3 *Corpus* I, blz. 217. — Over de moeilijkheden der Inquisitie met de gewone notarissen, zie Mosheim, *De Beghardis*, blz. 367; Acquoy, *Gerardi Magni epistolae XIV*, blz. 33, 34, noot; Lea, deel II, blz. 391.

4 Over de eigene notarissen der inquisiteurs, zie Acquoy, *Gerardi Magni epistolae XIV*, blz. 33, 34, noot.

5 Zie hierboven, in ons Achtste Hoofdstuk, blz. 140.

zij, in Zuid-Frankrijk bijvoorbeeld, bezat[1], om er de ketters tijdens hun geding of, na hunne veroordeeling, levenslang of voor korteren tijd te bewaken[2]. Daartoe zullen in het vervolg de aangeslagene huizen en kloosters der Beggarden gebruikt worden, die in handen der inquisiteurs zullen komen. Wat de Begijnhoven betreft, die zullen verkocht worden, en de twee derden der alzoo verkregen gelden zullen aan de kettermeesters overgelaten worden, tot het uitdeelen van aalmoezen, het onderhoud der verzoende doch gevangen ketters, en tot het dekken van de groote kosten der Inquisitie zelve : *attendentes quod sanctum officium Inquisitionis absque laboribus ac expensis et sumptibus nequit exerceri.* Eene omstandige regeling over het verkoopen van die bezittingen der Begijnen binnen de maand wordt er bijgevoegd, en tevens wordt uitdrukkelijk bepaald, dat de betrokken inquisiteur de zaak zal leiden met de wereldlijke overheid van iedere plaats. Ontdekt men later nog dergelijke goederen, zoo zal men desgelijks binnen de drie dagen moeten handelen. Op elke overtreding wordt weeral eene geldboete van honderd mark gouds gesteld, de helft ervan aan den inquisiteur der plaats voor zijne eigene behoeften toekomend[3]. Alwie, drie maanden na de uitvaardiging dezer wet, den inquisiteurs, hunnen vicarissen of hunnen ambtenaars nog weerstand zou durven bieden, zal daarenboven al zijne goederen ten bate der keizerlijke schatkist zien aanslaan en al zijne rechten, voorrechten, vrijheden, ambten en waardigheden verliezen.

Van die vier keizerlijke stukken zijn er drie door eene lange reeks getuigen bezegeld, waaronder twee Duitsche bisschoppen (die van Olmutz en Spiers) voorkomen. Met de diepste verslagenheid zullen intusschen de trotsche en machtige kerkprelaten der

---

[1] Zij bestaan er nog gedeeltelijk en geven een verschrikkelijk denkbeeld der gevangenisstraf zooals de Inquisitie die verstond. Zie de aangrijpende beschrijving van « La Tour de l'Inquisition » te Carcassonne, bij Ch. Molinier, *L'Inquisition dans le midi de la France*, blz. 442; Lea, deel I, blz. 491.

[2] Cum officium Inquisitionis in partibus Alemanniae nullam domum, domicilium, turrim fortem pro custodia et captivitate suspectorum de haeresi et examinandorum de fide necnon pro immurandis perpetuis temporibus vel ad tempus, ut juris est quibusdam haereticis, qui ad gremium ecclesiae, abjurata haeresi, redierint.

[3] Reliquam vero partem ipsius inquisitoris pro loco usibus decrevimus applicari.

Duitsche landen die geweldige, ja gansch buitensporige wetgeving des keizers ten voordeele der pauselijke Inquisitie hebben onthaald, zij die gewoon waren in hunne bisdommen alleen heer en meester te spelen tegenover de ketters en ketterijen.

Terecht schrijft Lea over deze oorkonden : « The extravagance of their provisions probably furnishing a measure of the opposition to overcome » [1]. Wellicht zal het aanslaan der kettersche bezittingen door de pauselijke inquisiteurs dan ook tot den hevigsten tegenstand hebben aanleiding gegeven, daar de kettermeester Kerling zich tot den paus moest wenden om zijnen steun hierin te bekomen, hetgeen Gregorius XI dan ook gewillig toestond in zijne bul van 9 Juni 1371, waarbij hij de wet van Karel IV dienaangaande bekrachtigde en uitvoerbaar verklaarde namens den H. Stoel [2]. Ter loops zij hier opgemerkt, dat Kerling in deze bul betiteld wordt als pauselijk inquisiteur *in nonnullis Allemanniae partibus*, zoodat broeder Walther eigenlijk geen *algemeen* kettermeester in de Duitsche landen is geweest, ten minste te dien tijde.

Kort daarna achtte dezelfde paus het oogenblik gekomen om de pauselijke Inquisitie in het rijk van keizer Karel IV nog verder uit te breiden en te versterken. In zijne bul van 28 Juli 1372, gericht tot den magister en den prior provinciaal der predikheeren in Duitschland [3], verleent Gregorius XI aan beiden te zamen of aan ieder hunner de noodige volmacht om vijf bekwame broeders hunner orde tot pauselijke inquisiteurs aan te stellen voor de aartsbisdommen en bisdommen Mainz, Keulen, Utrecht, Salzburg, Maagdeburg en Bremen, opdat de kettervervolging er door vergemakkelijkt worde [4]. Deze zullen te zamen of afzonderlijk hun ambt uitoefenen en door de voormelde magister en prior of door eenen van beiden om gewichtige redens kunnen afgesteld worden, evenals dezelfde beide ook de afgestelde of afgestorvene inquisiteurs door nieuwe mogen vervangen. Onder de bedoelde vijf

---

[1] Lea, deel II, blz. 388.

[2] Mosheim, *De Beghardis*, blz. 364-366; *Corpus* I, blz. 222. — Zie ook Mosheim's scherpe aanteekeningen op deze bul.

[3] Mosheim, *De Beghardis*, blz. 380-383; *Corpus* I, blz. 222-224.

[4] Ita quod per eos hujusmodi officium possit ibidem, dante Domino, commodius et facilius exerceri.

kettermeesters zullen de twee vroeger door den H. Stoel aangestelde inquisiteurs (te weten Walther Kerling en Lodewijk de Caliga) moeten begrepen worden en hun ambt blijven uitoefenen. De paus bedreigt daarenboven met den kerkelijken ban (*sub anathematis poena*) alle patriarchen, aartsbisschoppen, bisschoppen, keizers, koningen of regeerders, die de Duitsche inquisiteurs zouden dwarsboomen, hetgeen welsprekend bewijst dat zijne pauselijke Inquisitie niet zonder tegenstand werd geduld.

Naar alle waarschijnlijkheid moet men hier ook de ongedateerde bul [1] van denzelfden paus plaatsen, die hij tot den Utrechtschen bisschop Jan van Arkel (en vermoedelijk ook tot zijne Nederlandsche en Duitsche ambtgenooten) richtte, om hun de inquisiteurs, voor hunne bisdommen aangesteld, warm aan te bevelen, hun herinnerende dat het behoud van de zuiverheid des geloofs tot de plichten van hun ambt behoort [2].

Reeds in het volgende jaar, bij een bevelschrift [3] van 17 Februari 1373, zien wij dan ook keizer Karel IV zich richten tot de aartsbisschoppen van Trier en van Keulen, tot den bisschop van Luik [4], tot de hertogen van Luxemburg, Limburg, Brabant en

---

[1] Bibliotheek van Wolfenbüttel, Helmstadter HS. nr 277; afgedrukt door Prof. Finke in het *Römische Quartalschrift*, 1896, Heft IV, blz. 526.

[2] Cum ex debito commisso tibi officio tenearis esse pro catholica fidei conservatione sollicitus, fraternitatem tuam rogamus et hortamur attente, mandantes quatenus dilectis filiis tuis in civitate et dyocesi inquisitoribus heretice pravitatis presentibus et futuris in hiis, que pravitatis extirpationem et fidei augmentum concernunt, prompte assistas consiliis, auxiliis et favoribus oportunis.

[3] Mosheim, *De Beghardis*, blz. 388-392; *Corpus* I, blz. 225-228. — Zie ook Mosheim's aanmerkingen op dit belangrijk stuk, blz. 392 : « Qui diploma hoc cum illo superiori, quo Kerlingius ex Italia Germanis commendatur, conferre voluerit, inter stylum utriusque plurimum interesse sentiet, conjecturamque forte non improbabit supra propositam, illam Kerlingii commendationem Itali esse hominis mirabiliter circumspecti, captionum omnium, per quas vim legum astuti declinare possunt, in primis gnari aulaeque Romanae devoti : alterum, quod hic dedimus, ad liberale Germanorum ingenium multo magis accedit et Germanorum imperatore, nisi fallor, dignius est. »

[4] Het afschrift, dat Mosheim uitgaf, spreekt alleen van den aartsbisschop van Trier; maar de uitgever doet te recht opmerken, dat het stuk onvermijdelijk ook tot de kerkvoogden van Keulen en Luik zal zijn gezonden

Gulik, enz., en verder tot al zijne graven en getrouwen, om hen eenen nieuwen pauselijken inquisiteur, den predikheer Jan de Boland, zijnen geliefden kapelaan, warm aan te bevelen, die door paus Gregorius XI als kettermeester was aangesteld over de geestelijke gebieden van Trier, Keulen en Luik[1]. Te dier gelegenheid herhaalt de Keizer, schier met dezelfde woorden, al de rechten en voorrechten, die hij aan de pauselijke inquisiteurs in zijne edicten van Lucca toegekend had. Om den nieuwen kettermeester nog krachtiger te beschermen, stelt hij de kerkprelaten en vorsten, tot wie hij zich richt, allen aan als *defensores dicti inquisitoris*, hun bevelende hem in alles te helpen, onder anderen in het bekomen van het derde gedeelte van de aangeslagene roerende en onroerende goederen der ketters.

Met dit keizerlijk bevel betrad eindelijk de pauselijke Inquisitie, die reeds in de verder afgelegen Duitsche landen aan 't werk was geweest, ook den eigenlijken bodem onzer Nederlandsche gewesten : immers de geestelijke gebieden van Trier, Keulen en Luik omvatten, geheel of gedeeltelijk, de landen der hertogen van Luxemburg, Limburg en Brabant, benevens het prinsdom Luik, het graafschap Namen en meer andere heerlijkheden. Van uit het Duitsche Rijk kwamen aldus de pauselijke inquisiteurs over den Rijn zich opnieuw in het gebied van Maas en Schelde vestigen.

Tijdelijk schijnt nochtans Gregorius XI zelf den ijver zijner inquisiteurs in de zaak der Beggarden en Begijnen als overdreven te hebben beschouwd, daar hij in 1374 de kerkprelaten der Duitsche landen, mitsgaders die van Brabant en Vlaanderen[2], alleen gelastte met een onderzoek naar den staat der rechtgeloovigen onder deze verdachten en daar hij de vervolgde onschuldigen zelfs in 1377 onder zijne bescherming nam[3]. Doch zijne geliefde kettermeesters liet hij daarom geenszins los; intusschentijd zien

---

geworden : « Quis enim dubitet etiam hos imperatorem compellasse, quum ad eorum quoque provinciam novus hic inquisitor legaretur? »

[1] Inquisitor haereticae pravitatis per Treverensem, Coloniensem et Leodiensem dioeceses, prout hoc apostolicae litterae manifeste declarant. — De aanstellingsbul van Jan de Boland is niet tot ons gekomen.

[2] Per Alemanniam, Brabantiam et Flandriam.

[3] Zie hierboven in ons Achtste Hoofdstuk, 144-146.

wij hem, bij ééne bul[1] van 22 April 1376, aan zijne Duitsche inquisiteurs het uitroeien der kettersche volksboeken en het onderdrukken der predikingen van verdachte leeken opdragen. De bisschoppelijke Inquisitie betoonde zich dan ook veeltijds veel te lauw en veel te traag; wij zagen er reeds een voorbeeld van omstreeks 1380 in het bisdom Utrecht, waar Geert Groote 's hartstochtelijk verzet tegen de lamlendige beslissing van den vicaris-generaal in de zaak van broeder Bartholomaeus noodig was, om de herziening van het kettergeding en de veroordeeling van den gevaarlijken ketter te bekomen[2]. Geert Groote was overigens zoo diep overtuigd van de ontoereikendheid dier onbeholpene bisschoppelijke Inquisitie, dat hij den vicaris-generaal met de tusschenkomst van den paus dreigde en later bij den H. Vader aandrong om zelf tot pauselijken kettermeester te worden aangesteld in dat verwaarloosd geestelijk gebied van Utrecht.

Kort na zijnen dood was zijn vurige wensch vervuld : pauselijke inquisiteurs verschenen in dat bisdom. Maar door eene bittere ironie van het lot, waren alsdan de Broeders en Zusters van Geert Groote zelven de eerste blootgesteld aan vervolgingen der apostolische kettermeesters van het bisdom Utrecht[3]. Omstreeks 1393-94 zien wij er den inquisiteur Eylard Schoneveld de Broederschap van het gemeene leven verontrusten en te gelijk hooren wij van aanklachten tegen haar ingekomen bij den inquisiteur Jacob van Soest, terwijl de godgeleerden der kloostervereeniging van Windesheim mitsgaders talrijke leden der hooge geestelijkheid in de provincie Keulen haar verdedigen, totdat de zaak in 1401 ten gunste der Broederschap en tegen de pauselijke Inquisitie door den Utrechtschen bisschop beslist werd[4].

Onderwijl zijn nu de botsingen tusschen de beide Inquisitiën zoo goed als ten einde. Tijdens de 15de eeuw breidt zich de pauselijke

---

1 Mosheim, *De Beghardis*, blz. 378-379; *Corpus* I, blz. 236-237.

2 Zie hierboven ons Zevende Hoofdstuk, blz. 128-130.

3 Reeds in 1857 merkte Acquoy het op : Ecce mirabilis rerum commutatio! Nam qui, dum in vivis erat, alios persecutus erat, viginti annos postquam de vita decesserat, in sectatoribus suis et amicis ipse oppressus est. (*Gerardi Magni epistolae XIV*, blz. 46.)

4 Zie hierboven ons Negende Hoofdstuk, blz. 151-157.

over al onze Nederlandsche gewesten rustig uit en in ieder bisdom vinden wij er weldra eenen of meer apostolische inquisiteurs naast den bisschop, beide eendrachtig samenwerkende om er de zuiverheid van het geloof te handhaven en de ketters gezamenlijk te vervolgen en te vonníssen [1].

---

[1] *Corpus* I en II, passim.

HOOGESCHOOL VAN GENT

Werken van den practischen leergang van vaderlandsche geschiedenis

van Prof. **PAUL FREDERICQ**

I. Dr PAUL FREDERICQ en zijne leerlingen. **Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae.** Verzameling van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden. Eerste deel : Tot aan de herinrichting der Inquisitie onder keizer Karel V (1025-1520). Met twee kaarten. (XL-640 blz.) 1889. . 15 fr.

II. Dr JULIUS FREDERICHS. **De secte der Loïsten of Antwerpsche Libertijnen. — Eligius Pruystinck (Loy de Schaliedecker) en zijne aanhangers** (1525-1545). (LX-64 blz.) 1891. 3 fr. 50.

III. Dr PAUL FREDERICQ. **Inquisitio haereticae pravitatis Neerlandica. — Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden.** Eerste deel (11de, 12de en 13de eeuwen), met twee kaarten (XVI-114 blz.) 1892 . . . . 3 fr.

IV. Dr PAUL FREDERICQ. **Onze historische volksliederen van vóór de godsdienstige beroerten der 16de eeuw,** met achttien zangwijzen (XII-119 blz.) 1894 . . . . 3 fr.

V. Dr PAUL FREDERICQ en zijne leerlingen. **Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae.** Verzameling van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke Inquisitie in de Nederlanden. Tweede deel : Stukken tot aanvulling van het eerste deel (1077-1518). (XXIV-412 blz.) 1896 . . . . 10 fr.

VI. **Twee verhandelingen over de Inquisitie in de Nederlanden tijdens de 16de eeuw** : J. J. MULDER. **De uitvoering der geloofsplakkaten en het stedelijk verzet tegen de Inquisitie te Antwerpen** (1550-1566). — Dr JULIUS FREDERICHS. **De Inquisitie in het Hertogdom Luxemburg vóór en tijdens de 16de eeuw** (XVI-128 blz.) 1897 . . . . 3 fr.

VII. Dr PAUL FREDERICQ. **Inquisitio haereticae pravitatis Neerlandica. — Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden.** Tweede deel : 14de eeuw (XX-196 blz.) 1897 . . 5 fr.

IN VOORBEREIDING :

VIII. Dr D. JACOBS. **Het Wonderjaar te Gent** (Juni 1566-April 1567).

IX. Dr PAUL FREDERICQ en zijne leerlingen. **Corpus documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae.** Derde deel (1521-1531).